

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN
KUZEY AFRIKA'YA YÖNELİK FAALİYETLERİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
F. Rezzan ÜNALP

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

Ankara - 2010

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN
KUZEY AFRIKA'YA YÖNELİK FAALİYETLERİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
F. Rezzan ÜNALP

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

Ankara - 2010

ONAY

F. Rezzan ÜNALP tarafından hazırlanan “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Faaliyetleri” başlıklı bu çalışma, 09.03.2010 tarihinde yapılan savunma sonucunda OYBİRLİĞİ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)

Prof. Dr. Timuçin Faik ERTAN

(Üye)

Prof. Dr. E.Semih YALÇIN

(Üye)

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

(Üye)

Prof.Dr. Selma YEL

(Danışman)

Prof.Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda dört yıl boyunca çeşitli cephelerde savaşan Osmanlı Devleti'nin, bu süre içerisinde Kuzey Afrika'da yürüttüğü faaliyetleri yakın dönem tarihimizin yeterince bilinmeyen bir kesitini oluşturmaktadır. Bölge ile ilgili yayımlanan eserlerin genellikle "Türk-İtalyan İlişkileri" kapsamında "1911-1912 Trablusgarp Harbi"ni ele aldığı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika bölgesinde cereyan eden olaylarla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların sınırlı sayıda kaldığı görülmüştür.

Tarihi ilişkilerin 16. yüzyılda başladığı ve Osmanlı Devleti'nin ana vatanın bir parçası telakki ettiği bu yerlerde Birinci Dünya Savaşı süresince sürdürülen faaliyetler, Teşkilât-ı Mahsûsa ve bu teşkilata bağlı gönüllü personel aracılığıyla gerçekleştirilmişti. Her ne kadar Osmanlı Devleti bölge halkını ittihatçı güç ve iradeyle; İngiltere, Fransa ve İtalya gibi dönemin emperyalist güçlerine karşı teşkilatlandırarak bu toprakları savunmayı vazife olarak üstlenmişse de, Almanya kendi emperyal çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin "Cihâd-ı Ekber" ilanını destekleyerek Avrupa cephelerindeki durumunu rahatlatmak ve "İttihad-ı İslam" uygulamasının getireceği sonuçlardan faydalanmak istemiştir.

Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın Almanya tarafından kaybedilmesi ve onun müttefiki olarak Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti'nin sona eren Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetleriyle birlikte, bu topraklarda yaşanan olaylar ve kahramanları da tarihin bilinmezliklerinde kalıp gün ışığına çıkartılmayı bekleyip durmuşlardır.

Bu araştırmada; Osmanlı Devleti'nin Teşkilât-ı Mahsûsa aracılığıyla Kuzey Afrika'da, özellikle Trablusgarp'ta yerli halkla birlikte sürdürdüğü mücadele, daha çok ATASE belgelerine dayanılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Konu, diğer arşivler ile yerli ve yabancı kütüphanelerde yapılan araştırmalar neticesinde sağlanan belge ve kaynaklarla desteklenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika coğrafyasında yaşananları ortaya çıkartacak bir çalışmaya öncülük eden, tüm doktora öğrenimim süresince olduğu gibi tez hazırlama sürecinde de olumlu ve içten yaklaşımıyla unutulmaz desteklerini her zaman hatırlayacağım Sayın Hocam Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ'a, Genelkurmay ATASE Başkanı olarak çalışmalarına güç katan sayın komutanlarıma, Brüksel'den büyük fedakârlıklarla kıymetli yardımlarını ulaştıran Sayın Fethi DEMİRCİ ve Jacqueline DEMİRCİ'ye sonsuz saygılarımı, unutulmayacak katkıları ile dostluğunu kazanmış olmaktan büyük mutluluk duyduğum Yrd. Doç. Dr. Barış METİN, Gülsüm POLAT, Makbule GÜREL ve Hamit TOKGÖZ'e sevgi ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca her zaman yanımda olan biricik anneme ve babama, candan ilgi ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili ablam Ayşe Handan KAYA'ya, tüm çalışma zamanları boyunca bana sıkılmadan eşlik eden ve belki de Teşkilât-ı Mahsûsa adını dokuz yaşında ilk telaffuz eden çocuk olarak canım kızım Canan ve oğlum Kayacan'a sonsuz sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

F. Rezzan ÜNALP

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
HARİTALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ

.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN İTTİFAK ARAYIŞLARI.....	28
1.1.1. Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması	30
1.1.2. Savaşa Giriş Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tutumu.....	32
1.1.3. Almanya'nın Yayılma Politikası ve İttifaktan Beklentisi.....	35
1.1.4. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni Savaşa Sokma Çabaları ve Karadeniz Olayı.....	39
1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ VE CİHÂD-I EKBER.....	42
1.2.1. Almanya'nın Panislamizm Politikası ve Osmanlı Devleti'nin Cihat İlanına İlişkin Batı Kaynaklı Değerlendirmeler.....	44
1.2.2. Kuzey Afrika'da Cihâd-ı Ekber Propagandasının Etkileri.....	54
1.2.2.1. Libya.....	54
1.2.2.2. Tunus.....	56
1.2.2.2.1. Fransız Ordusundaki Tunusluların Durumu.....	62
1.2.2.3. Cezayir.....	65
1.2.2.4. Fas.....	68
1.2.2.4.1. Fas'a İlişkin Türk Basınında Çıkan Haberler.....	70
1.2.2.5. Sudan.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

KUZEY AFRİKA'DA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLERDE

OSMANLI – SENÛSÎ İŞBİRLİĞİ (1914-1915)

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SEFERBERLİK ÖNCESİNDE YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER.....	78
2.1.1. İstanbul-Kahire Seferi.....	79
2.2. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA MENSUPLARININ TRABLUSGARP'A GELİŞİ VE SENÛSÎLERİN TUTUMU.....	84
2.2.1. Senûsîlerin Mısır'da İngilizlere Karşı Yapılacak Sefere Dâhil Edilmesi İçin Yürütülen Faaliyetler.....	87
2.2.2. Kuzey Afrika'daki Birliklere İhtiyaç Duyulan Malzemenin Sevkiyatı...92	
2.3. BİRİNCİ KANAL SEFERİ.....	94
2.3.1. Sefer Kuvvetinin Hareketi.....	101
2.3.2. Kablosuz İstihbaratın Önemi.....	103
2.3.3. Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Mümtaz Bey'e Verilen Direktif.....	104
2.3.4. Birinci Kanal Seferinin Sonuçları	108
2.3.5. Süveyş Kanalına Mayın Yerleştirme	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1916-1917 YILLARI ARASINDA KUZEY AFRİKA'DA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER VE CEREBAN EDEN OLAYLAR

3.1.	AFRİKA GRUPLARI KUMANDANLIĞININ TEŞKİLİ.....	113
3.1.1.	Senûsî-İngiliz Gerginliğinin Artması.....	116
3.1.1.1.	Mısır'ın Batı Hududunda Cereban Eden Savaşlar ve Senûsîleri Takviye İçin Bölgeye Yapılan Sevkiyat.....	118
3.1.1.2.	Nuri Paşa'nın Mısırata'ya Çekilmesi.....	124
3.2.	BÂRUNÎ'NİN TRABLUSGARP'A VALİ OLARAK ATANMASI	125
3.3.	NURİ PAŞA'NIN TRABLUSGARP'TAKİ İTALYAN ESİRLERİ HAKKINDAKİ RAPORU KARŞISINDA ENVER PAŞA'NIN TUTUMU.....	128
3.4.	İKİNCİ KANAL SEFERİ.....	129
3.5.	MUHABERE İMKÂNLARININ ARTIRILMASI İÇİN NURİ PAŞA'NIN HARBİYE NEZARETİNDEN TALEBİ.....	131
3.6.	NURİ PAŞA'NIN MISRATA'DAKİ KARARGÂHI.....	134
3.6.1.	Hutbelerden Padişahın Adının Kaldırılması.....	135
3.6.2.	Nuri Paşa İle Yarbay Abdurrahman Nafiz Arasındaki Anlaşmazlık...	136
3.6.3.	Bölgedeki Yerel Güçler Arasındaki Anlaşmazlık.....	137
3.6.4.	İtalyanlara Karşı Sürdürülen Mücadele.....	139
3.6.5.	Seyit İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla Anlaşması.....	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ İLE OSMANLI DEVLETİ'NİN KUZEY AFRİKA'DAKİ FAALİYETLERİNİN SONA ERMESİ

4.1.	Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası.....	144
4.1.1.	Cezayir'deki Osmanlı Esirlerinin Durumu.....	147
4.1.2.	Fransa'daki Osmanlı Esirlerinin Durumu.....	149
4.1.3.	Mısır Milli Fırkası.....	152
4.2.	ŞEHZADE OSMAN FUAT'IN AFRİKA GRUPLARI KOMUTANLIĞINA ATANMASI.....	156
4.3.	1918 BAŞLARINDA TRABLUSGARP'TAKİ GENEL DURUM.....	158
4.3.1.	Şehzade Osman Fuat'ın Trablusgarp Hakkında Raporları.....	159
4.3.2.	Şehzadenin Gelişi Karşısında İtalyanların Tepkisi.....	160
4.4.	SEYYİT AHMET'İN TRABLUSGARP'TAN AYRILIŞI.....	162
4.5.	VALİ SÜLEYMAN BÂRUNÎ - İSHAK PAŞA ANLAŞMAZLIĞI.....	165
4.6.	TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN İLGASI.....	169
4.7.	MÜTAREKE SONRASI TRABLUSGARP'TA MİLLÎ BİR HÜKÛMET KURULMASI.....	171
	SONUÇ.....	173
	KAYNAKÇA.....	179
	EKLER.....	192
	ÖZET.....	231
	ABSTRACT.....	233

KISALTMALAR

ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
a.g.d.	: Adı Geçen Dosya
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BAO	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
DH. EUM.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet- i Umûmiye Müdîriyeti
Bkz.	: Bakınız
C :	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D :	: Dosya Numarası
F :	: Fihrist Numarası
G :	: Gömlek Numarası
K :	: Klasör Numarası
MSB	: Millî Savunma Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

HARİTALAR

HARİTA 1	: Afrika'nın Bölüşümü (1914'e Kadar)
HARİTA 2	: Sina-Filistin Cephesi Bölgesi
HARİTA 3	: Türklerin Süveyş Kanalına Taarruzu (3 Şubat 1915)

GİRİŞ

Afrika adı, kıtaya Kartaca'ya ilk defa ayak basan Romalılar tarafından "Pön Savaşları"* sırasında verildi. M.Ö. I. yüzyıl sonlarında bütün kıtaya yayılan bu terim, yerini daha sonra Arapça "İfrikıya" kelimesine bıraktı. Roma'nın eski Afrika Eyaletine "El-Magrib - Batı Ülkesi" yani Mısır'ın batısındaki ülke, güneydeki çöl alanına ise "Sahra" adı verildi. Daha sonra buraya gelen Avrupalı sömürgeciler, "Afrika" terimini bütün kıta için kullandılar.¹

Türklerin Afrika kıtası ile ilişkileri Osmanlı Devleti zamanında yoğunluk kazanmış ve etkinliği coğrafya dolayısıyla Kuzey Afrika üzerinde olmuştur. 16. yüzyılda Kuzey Afrika'da Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra ilk yıllarda müşterek daha sonraları ise ayrı ayrı birer eyalet olarak yönetilmişler ve bu eyaletlerin tümüne "Garp Ocakları" adı verilmişti.²

Osmanlı tarihinde "Garp Ocağı" teriminin yaygın bir biçimde kullanılması, Doğu Akdeniz'den Kuzey Afrika sahillerine faaliyet gösteren ve Yavuz Sultan Selim Han'ın padişah olmasıyla onun gazabından korkan Türk korsanları Oruç ve Hızır kardeşler tarafından Cezayir-i Garp Ocağının kurulmasıyla (1529) başlamıştır. Teke Sancak Beyi Şehzade Korkut'un himayesinde bulunan bu iki kardeş, şehzadenin Aralık 1512'de öldürülmesini müteakip Fas'a kaçmayı uygun bulmuşlar ve Cezayir Garp Ocağının kuruluşunu Tunus (1534,1574) ve Trablusgarp Ocaklarının kuruluşu (1551) izlemiştir.³

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Afrika'da, İngiltere'nin Mısır'da nüfuzunu yaydığı ve Sudan'ı ele geçirmeye başladığı, Fransa'nın Batı

*Pön Savaşları, "Kartaca Savaşları" olarak da bilinir. Kartaca ile Roma Cumhuriyeti arasında MÖ 264 - 146 yılları arasında Akdeniz egemenliği için yapılan savaşlardır.

¹ Aydoğan KÖKSAL, **Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası**, Ankara, 1999, s. 22.

² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.3, Ankara, 1982, s. 293

³ Esat ARSLAN, "Garp Ocakları Eyaletleri İçerisinde Tunus'un Yeri ve Önemi", **Tarih Boyunca Türk-Tunus İlişkileri**, Genelkurmay. ATASE Bşk.lığı Yayınları (henüz yayımlanmadı, baskı aşamasındadır), Ankara, 2010.

Afrika'da yerleştikten sonra Kuzey Afrika'da Cezayir ve Tunus'u aldığı, Osmanlı Devleti'nin ise Trablusgarp vilayetinde egemen olduğu görülür.⁴

Fransa, Cezayir'i 1830 yılında zapt ettikten sonra Tunus'la yakından ilgilenmiş ve burayı Osmanlı Devleti'nden ayrı, kendi siyasi nüfuzu altında, Cezayir ile Trablusgarp arasında tampon bir devlet haline getirmeye çalışmıştı. Osmanlı Devleti ise Cezayir'in elden çıkmasını müteakip bir taraftan siyasi faaliyet yolu ile Cezayir'i geri almaya teşebbüs etmiş, diğer taraftan da Trablusgarp ve Tunus'u merkeze bağlamaya karar vermiş ve 1835 yılında gönderdiği bir donanma ile Trablusgarp'taki Karamanlı ailesinin irsî valiliğine son vermiş ve buraları merkeze bağlamıştır.

Tunus, Cezayir'in isgalinden sonra Fransa'nın yakın hedefleri arasında olunca Osmanlı Devleti, Tunus'u daha sıkı bağlarla merkeze bağlamak için, 1836 ve 1837 yıllarında iki defa Tunus'a donanma göndermek suretiyle harekete geçmişti. Fakat Fransa Tunus'ta statükonun değişmesine Cezayir'in doğu hudutlarının güvenliği bakımından müsaade edemeyeceğini, icap ederse buna mani olmak için kuvvete başvurmaktan çekinmeyeceğini ifade ederek donanmasını Tunus sularına göndermiş ve Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsüne mani olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Tunus Beyi Ahmet Paşa'ya 9 Ağustos 1840'da müşir vezirlik vermişti. Ancak Ahmet Paşa'nın ülkesindeki reformlarda Fransız uzmanlardan yararlanması Tunus üzerindeki Fransız etkisini artırmıştır.⁵

19. yüzyılın sonlarında Tunus ülkesini de ele geçiren Fransızlar, Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya sunarken; Fas Sultanlığı da sıranın kendisine geldiğini hissetmeye başlamıştı. Fas Sultanı Cezayir'den gelecek bir Fransız istilasını önlemek için, 1880 yılında Fas'ı nüfuz sahasına sokmak isteyen İspanya ile bir antlaşma akdetmiş olmakla birlikte, Fransa 1911'de Agadir açıklarında seyreden Alman harp gemilerinin tehdit edici gösterilerine

⁴ Numan HAZAR; "Türklerin Afrika İle İlişkilerinin Kısa Tarihçesi", **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 118.

⁵ Abdurrahman ÇAYCI, "İtalya'nın Tunus'ta Üstünlük Teşebbüsü; Cedayda Meselesi, Bu Meseleye Osmanlı Devleti'nin Müdahale ve Hakemliği", **VI. Türk Tarih Kongresi, Tebliğler**, Ankara, 1967, s. 497, Bkz. Erol KARLI, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali**, Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Prof.Dr. Mustafa TURAN), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 16.

aldırış etmeyerek 1912'de Fas Sultanının bağımsızlığına son verip mülkünü tam himayesi altına almaya muvaffak olmuştu.⁶ 1881'de Tunus'un Fransa ve 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi ile Trablusgarp, Afrika kıtasındaki tek Osmanlı vilayeti olarak kalmıştır.

Panislamizmin⁷ Sultan II. Abdülhamit devrinde başladığını savunanlar, 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi'nde devletin geniş oranda toprak kaybına uğraması, 1881'de Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi, 1882'de İngiltere'nin Mısır'a girmesi ve diğer olayların padişahı, imparatorluğun bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve çökmekte olan imparatorluğu Avrupalı sömürgeci devletlerin tasallatundan kurtarmak ve nihai olarak Asya ve

⁶ Celal Tefvik KARASAPAN, **Libya- Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960, s. 179-187.

⁷ Panislamizm-İttihâd-ı İslam: Ana kaynağını Fransız, İngiliz ve Rus diplomatik yazışmalarının oluşturduğu "Panislamizm" veya diğer bir ifade ile "İttihâd-ı İslam" terimi, Osmanlı İmparatorluğu kamuoyunda bir kavram ve düşünce olarak ilk defa Genç Türklerin Avrupa yayınlarında kullanılmış ve geliştirilmiştir. 1871 yılına kadar aydın çevrelerinde tartışılan bu düşünce, Batılı çevrelere göre Sultan II. Abdülhamit tarafından uygulamaya konulmuştur. Sultan Abdülhamit'in halife olarak tüm dünya Müslümanlarının durumu ile ilgilenmesi, sömürgelerinde binlerce Müslüman nüfus barındıran İngiltere, Fransa ve Rusya'yı padişah tarafından Panislamizm politikası güdüldüğü iddiasında bulunmaya sevk etmiştir. "*II. Abdülhamit devrinde İslam'ın, Batılı güçlerin emperyalizmine ve imparatorluğu tehdit eden milliyetçi azınlık hareketlerine karşı padişah tarafından kullanılan ideolojik bir silah olduğunu*" belirten Stanford Shaw'u (Bkz. J. Stanford SHAW-Ezel Kural SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.: II, E Yayınları, İstanbul, 1982, s. 316) Orhan Koloğlu, "padişahın asla Panislamcılık yapmadığını, sadece tahtını ve devletini Hıristiyan ve Müslüman bölücülere karşı korumaya çalıştığını" söyleyerek bir yerde teyit etmektedir. Koloğlu'na göre, "Abdülhamit bu konuda eylemci kadrolar oluşturmamış, sistemi kendisine bağlı olarak çalıştırmıştı. Tahttan ayrılışından sonra ittihatçılar ünlü Teşkilât-ı Mahsûsa'yı kurarken, hâla Panislamizmin bir örgütü söz konusu değildi. Buna rağmen Abdülhamit'in yaptığı bir şey vardır. Uygulamada çevresine daha çok din tabanlı ve değişik Müslüman milletlerden uzmanlar toplamış; devlet kadrolarında Hıristiyan sayısını azaltıp Müslümanları çoğaltmış, ilgi ve yatırımlarını daha çok Anadolu ve Suriye'ye yöneltmiş (Tanzimatçıların daha çok Rumeli'ye yönelmelerine karşın), Devlet Salnamesinde sarayı Edirne - Rumeli vilayetleri yerine Hicaz ve Arap vilayetlerine vermiş, artık Anadolu içinde bile örgütlü hâle gelen silahlı Hıristiyan direncine karşı Müslümanların da örgütlenmesini onaylamış (Hamidiye Alayları), Hıristiyan şikâyeti üzerine Müslümanları cezalandırma yöntemine son vermişti. İslam toplumlarının özelliklerini ve emperyalizmin güçlerini karşılaştırarak sonucu tehlikeli eylemler yerine, bir eylem gizil gücü hâlinde durmanın oyununu oynamıştır. Panislam korkusuna tutulmuş olan Avrupalıların kendi korkularından yararlanmayı becermiştir. Hatta Abdülhamit, kendi yumuşak politikasının İslamcı çevrelerde bile hoşnutsuzluk yarattığını görmüştür. Mekke'yi kontrol altında tutmak için Şazeli, Rufai, Medeni tarikatlarına gösterdiği yakınlık ve yardımlar başta Senûsiler olmak üzere diğer tarikatlar arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Abdülhamit'in bütün yaptığı, Avrupa kıskırtmasıyla başlayan Arap Hilafeti kampanyasına karşı, tahtını ve devletini korumaya çalışmaktan ibaret kalmıştır." Bkz. Orhan KOLOĞLU, **Abdülhamid Gerçeği**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, Ekim 2005, s. 122 - 131.

Afrika'daki Avrupa idaresine son verebilmek gayesiyle devletin resmî politikası haline getirmeye sevk etmiş olduğunu belirtirler.⁸

II. Abdülhamit'in 1877-1878 harbinden sonra sürekli gündemde tuttuğu İslam kardeşliği ve halifelik fikrinin idarede İslamcı gelişmeleri -sosyal yaşantıdan eğitime- hızlandırdığı; Balkanlar'a, Türkistan'a ve Hint Müslümanlarına, Çin, Uzakdoğu Müslümanlarına, Batı emperyalizmi karşısında direnme gücü verdiği bir vakıadır. Burada emperyalist devletlerin kuvvetli nüfuzları altında bulunan Kuzey Afrika'daki Müslüman devletlerin tutumlarını değerlendirecek olursak Tunus ve Fas'da genel durum şu merkezde bulunuyordu:

İtalya'nın sömürge kurma teşebbüsleri karşısında Osmanlı Devleti'ne yanaşan Tunus Beyi, 22 Temmuz 1871'de aldığı ferman gereği Osmanlı idaresine bağlı, hutbe ve sikkeyi Osmanlı sultanı adına bastırmakla, gerektiğinde de Osmanlı Devletine asker göndermekle vazifeli idi. Tunus Beyi, 26 Temmuz 1876'da halkını Osmanlı padişah-halifesine yardım etmeye çağırılmış, her taraftan yardım toplanmasına ön ayak olmuştur. Bunun için Tunus'un tek resmî gazetesi El - Raid'de halkı teşvik için makaleler ve yardım listeleri yayımlanmış, Balkanlardaki Sırp ve Bulgar ayaklanmaları sırasında Tunuslular samimi yardımlarda bulunmuşlardı. Osmanlı hükûmeti, Rusya'nın Nisan 1877'de savaş açması üzerine Tunus'tan eyalet birliklerinin gönderilmesini resmen istemiş, Tunus halkı ise bu konuda samimi gayret göstermişti.

Sultan II. Abdülhamit netice olarak bütün Müslüman yöneticileri ve halkı, dinlerini ve memleketlerini korumak için birleşmeye çağırıyordu. Tunus'taki İngiliz elçisi, şeyhülislamın cihat çağrısının mevcut heyecana bir şey katmadığını, bu heyecanın da yeterince iş birliği yapamamaktan doğan bir ümitsizlikle dolu olduğunu ifade ediyordu. Bu arada Fransız sefirinin diğer elçileri de kışkırtıp Tunus beyini etkilemesi teşebbüsleri neticesiz bırakmıştır.

⁸ M.Metin HÜLÂGU, **Pan-İslamist Faaliyetler 1914-1918**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Ocak 1994, s. 10-13.

1875-1878 arası İslamcı fikirlerin bayraktarlığını yapan Basiret gazetesi ise Osmanlı Devleti'nin "İttihâd-ı İslam"ı, Tunus'tan ziyade Fas'da aramasını teklif ve tavsiye ediyordu. Fas'a dirayetli bir elçi gönderilip münasebetlerin takviyesi ile gerçek ittihadın da oluşacağına değinen Basiret, mevcut kuvvete beş altı milyonluk bir ilave güç kazanılacağına dikkat çekiyordu.

Mart 1877'de Sultan Abdülhamit'in kendi el yazısı ile sultana ve şeyhülislamın Fas Reis-ül Ulemalığına birer mektup gönderdiği bilinmektedir. Tanca'daki İngiliz sefiri Sir J. Drummond Hay, Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye gönderdiği mesajda, Tunus'taki sefir Richard Wood'un Türk sultanının kendi el yazısı ile bir mektubu Şeyh İbrahim Senûsî vasıtasıyla Fas sultanına gönderdiğini haber verdiğini söylemektedir. Şeyhülislamın mektubu ise Fas kadısı Mevla Seyyit Muhammed Abdurrahman'a hitaben olup, Abdülhamit'in ittihat fikrinde samimi olduğunun sultana iletilmesini istemektedir.

Bu yakınlaşma faaliyetleri, büyük ölçüde Fransız baskısından bunalan Fas sultanının daha Balkan ayaklanmaları sırasında gönderdiği mektuptan esinlenmiş olmalıdır. Gerçekten Fas Sultanı Mevla Hasan, 16 Muharrem 1294 (31 Ocak 1877) tarihli mektubunda iki devlet arasındaki bağılılığın önceki idareciler döneminde azaldığını, ancak kendilerinin sevgi bağlarını hâlâ muhafaza ettiklerini bildirmiştir. İngilizler, Fas hükümdarlarının peygamber sülalesinden oldukları için Osmanlı halifeliğini kabul etmeyeceklerinden emin olmakla birlikte Fas Emiri, dışı vurmadan böyle bir ittihadın tesisine çalışmaktaydı. Ancak üzerinde mevcut Fransız baskısı ve nüfuzu dairesinde açık bir teşebbüse geçemediği anlaşılmaktadır.⁹

⁹ Cezmi ERASLAN, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 138-147. II. Abdülhamit zamanında bölgede Osmanlı Devleti tarafından yürütülen Panislamist faaliyetlere karşı Fransızların almış oldukları tedbirleri ve Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgeciliğine ilişkin ayrıntıları ortaya koyan Fransa'nın Trablusgarp Umumi Konsolosunun 12 Şubat 1902 tarihli raporu, bir anlamda Birinci Dünya Savaşı sırasında bölge halkının nasıl bir tutum sergileyebileceğine ilişkin ipuçları vermesi açısından da önem taşımaktadır. Bkz. İhsan Süreyya SIRMA, "Fransa'nın Kuzey Afrika Sömürgeciliği", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 7-8'den Ayrı Basım, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1977, s. 160 - 165.

II. Abdülhamit'in yerine geçen V. Mehmet Reşat ve İttihat ve Terakki Cemiyeti,¹⁰ resmî olarak geleneksel Osmanlılık politikasına bağlı kaldılar. Panislamizm (İslam Birliği), ittihatçı yönetimin otoritesini korumasında bir güç oluşturacağına inandığı tek politika değildi. İslam Birliği ya da Osmanlılık düşüncesi hiçbir gerçek başarı olasılığı taşımadığı için, imparatorlukta hâkim Türk unsuru kendi milliyetçiliğini benimsedi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin pragmatik liderlerinin elinde kuramsal olarak birbirini dışlayan bu üç politika, aynı zamanda değişen vurgu dereceleriyle izlendi. Müslümanları bir araya toplamak için İslami birliğin sembolü olan İslam Birliği (Panislamizm); ortak bir dış düşmana karşı imparatorluk içindeki çeşitli unsurları birbirine bağlamak için Osmanlılık; Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı mücadelesinde Orta Asya Türklerinin desteğini sağlamak için Türkçülük (Pantürkizm). Bu kavramların her biri yapılacak eylemler için imkânlar yaratmıştır.

¹⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti (İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti). Sultan II. Abdülhamit'i en fazla meşgul eden cemiyetlerden biriydi. Kanûn-ı Esasî'nin yürürlüğe konmasını ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlamak amacıyla gizli olarak 2 Mayıs 1889'da Askerî Tıbbiye'de kuruldu. Kısa zamanda yurt içinde ve dışında teşkilatını genişletti. Jön Türkler'in Paris grubuyla birleşti. Balkanlardaki Türkleri İslav tehlikesine karşı teşkilatlandırdı. Yurt içinde varlığını ilk defa Ermeni olaylarında duyurdu (1895). Bunun üzerine yapılan takip sonucu bir kısım üyeler yurt dışına kaçtı (Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükuti, Dr. İbrahim Temo, Tunalı Hilmi, Dr. Akil Muhtar). Kaçamayanlar çeşitli yerlere sürüldüler. Bundan sonra cemiyetin Cenevre (1897) ve Kahire (1897) şubeleri faaliyete başladığı gibi Rumeli kesimi de teşkilatlandı. (1899). Cemiyet bu dönemde kendisini Jön Türkler'in temsilcisi olarak tanıttı. Ahmet Rıza bu sıfatla birçok kongrelere katıldı. Cemiyetin yurt içi ve dışı yayın faaliyeti kuvvetliydi. İzmir'de "Hizmet", "Saadet", "Ahenk", İstanbul'da "Şura-yı Ümmet", "Meşveret", Cenevre'de "Osmanlı İçtihad", Kahire'de "Kanûn-ı Esasî", "Baseretü's Şark", "Hak" çıkarılıyordu. Bu gazeteler Sultan II. Abdülhamit idaresini tenkit etmekteydiler. Meşrutiyet düzeninin uygulanma metotları konusunda cemiyet üyeleri arasında ayrılık belirdi ve cemiyet ikiye ayrıldı. Prens Sabahaddin "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" derneğini kurdu ve ayrıldı. Ahmet Rıza ve taraftarları "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"nde toplandılar. Ermeni Taşnaksutyan Fırkası temsilcisinin gayretiyle Sultan II. Abdülhamit'e karşı ortak bir program yapmak üzere toplandı. (Muhafifin Kongresi, Paris, 27-28-29 Aralık 1907). Bu arada Selanik'te "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kuruldu (1906). Bu dernek bir yıl sonra "Terakki ve İttihat Cemiyeti" Paris şubesiyle birleşti (1907). Bu birleşmeden sonra "İttihat ve Terakki Cemiyeti" Rumeli'de hızlı bir harekete geçti, bildiriler yayımladı. Kanun-ı Esasi ilan edilmediği takdirde Manastır ve Selanik'te hürriyetin ilanı edileceğini bildiren telgraflar çekildi. Bunun üzerine Kanûn-ı Esasî yürürlüğe kondu (23 Temmuz 1908) ve II. Meşrutiyet Meclisi açıldı (17 Aralık 1908). Ermeniler ve Mason localarıyla işbirliği yapan "İttihat ve Terakki Cemiyeti", Balkanlara Rusların inmesine engel olmakla İngiliz, Avusturya ve Alman politikasına uygun hareket etmiş oldu ve bu yüzden İngiliz ve Almanlardan maddi destek görmüştür. Bkz. David KUSHNER, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876 - 1908)**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979, s. 169 - 170.

Philip H.Stoddard, Teşkilât-ı Mahsûsa¹¹ üzerinde yaptığı ve 11 Mart 1963'te Princeton Üniversitesinde sunulan yayımlanmamış doktora tezinde, "İttihâd-ı İslam (İslam Birliği)" teriminin, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın yorumunda şu amaçlara yönelik bir politikayı tanımlamak için kullanıldığını belirtiyor:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına, Müslüman ahali bulunan sömürgelerinde ayaklanmalar ve karışıklıklar çıkararak zarar vermek. Bu hareket İtilaf devletlerini sömürgelerinde fazladan askerî kuvvet tutmak zorunda bırakacaktı. İtilaf devletlerini Osmanlı askerlerine karşı Müslüman askerlerini kullanmak konusunda tereddüde düşürmek; Osmanlı ve Alman Başkomutanlığının emri altında savaştacak gönüllü kuvvetleri ve ajanları yetiştirmek; genel olarak İtilaf devletlerinin kontrolündeki Müslüman bölgelerinde bir kargaşa ortamı yaratmak..."¹²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da yapılan savaşlar ve emperyalist güçlere karşı verilen mücadele ele alındığında Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturmaktadır. 1835'ten itibaren doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nce tayin edilen valilerce yönetilen Trablusgarp'ta başlıca uğraşı, Trablusgarp sahillerinden Büyük Sahra'ya kadar uzanan geniş topraklar üzerinde Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek olmuş, özellikle Sultan II. Abdülhamit zamanında Osmanlı hâkimiyetinin Afrika içlerine doğru genişletilmesi için gayret gösterilmiştir.

¹¹ Cemal KUTAY, "Sohbetler" adlı yazı dizinde Teşkilât-ı Mahsûsa adının nereden kaynaklandığı konusunda verdiği bilgilerde bunun çok eskiye dayandığını söylemektedir. Abdülhamid idaresine karşı Arap Yarımadasında baş kaldıranların, kendi aralarında gizli bir örgüt kurma kararını aldıklarını, Veteriner Miralay Rasim Bey'in, içinde fiilen çalıştığı bu gizli kuruluşa Teşkilât-ı Mahsûsa dediğini, Teşkilat içinde vazife almış olan Kuşçubaşızade Eşref Bey'in, yıllar sonra Enver ve Talat Paşa'lara bu tarihi adı kabul ettirdiğini ifade etmektedir. Bkz. Cemal KUTAY, "Teşkilât-ı Mahsûsa", **Sohbetler**, C.10, s. 63 - 64. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ilk başkanı olan ve 1884 yılında Prizren'de doğan Süleyman Askeri ise, 13 Nisan 1915'te Irak cephesinde İngilizlere karşı verdiği Şuayyibe Muharebesi'ni kaybedince üzüntüsünden tabancasıyla kendini alnından vurarak intihar etmiştir. Süleyman Askeri Bey, Cemal Paşa'nın tarifiyle iyimser, biraz aceleci, atılgan bir idareci ve fedakâr bir subaydır. Bkz. Mustafa BALCIOĞLU, **Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001, s. 13-14. Süleyman Askeri'nin (1902-P.28) mezarı, Basra Berceziye'dedir. Bkz. **Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2004, s. 391. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşuna dair ileride daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹² Philip H.STODDARD, Çev. Tansel DEMİREL, **Teşkilât-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2003, s. 16-18.

Trablusgarp Eyaleti, 1864 tarihli “Vilayet Kanunu” gereğince vilayet olmuş, 1877 tarihli bir kanunla yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve “Berka” bölgesi yani Bingazi, Derne ve havalisi doğrudan doğruya İstanbul’a bağlı bir sancak haline getirilmiştir.¹³ Böylece Libya ülkesi, 20. yüzyıl tarihine Trablusgarp vilayeti ve Bingazi müstakil sancağı olarak intikal etmiştir.¹⁴

Millî birliğini 1870’de tamamlayan ve sömürgecilik sahasında geri kaldığından Almanya gibi diğer Avrupa devletlerine yetişmek üzere hızla faaliyete geçen İtalya’nın dikkatinin, 1878’de toplanan Berlin Kongresi’nde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury tarafından Trablusgarp’a çekildiği öne sürülmektedir. Fransa’nın 1881’de Tunus’u işgal etmesi karşısında da İtalya, mecburen Trablusgarp’a yönelmiş ve burayı elde etmek için gerekli ortamı hazırlayıp fırsat aramaya koyulmuştur. 1883’ten itibaren İtalyan hükûmetleri ve basını Trablusgarp’ın işgalini açıkça tartışmaya başlamıştır.

Bölgede gerek İtalyanların, gerekse Osmanlı Devleti’nin ilgisini çeken en güçlü tarikat “Senûsîler”di.¹⁵ İtalyanlar Senûsîleri elde ederek bölgede etkili

¹³ İsrail KURTCEPHE, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.5. Aslında Dayılar ve Karamanlılar devirleri de Osmanlı hâkimiyeti devri sayılırsa da 1834’ten 1911’e kadar olan süreye ikinci Osmanlı devri demek adet olmuştur. Bkz. Celal Tefik KARASAPAN, **a.g.e.**, Ankara, 1960, s. 142.

¹⁴ Hale ŞIVGIN, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 1. (Libya ülkesini gösteren harita için Bkz. Ek-14.)

¹⁵ Libya Sahrası ile ilgili hususlarda özellikle üzerinde durulması gereken Senûsî tarikatının kurucusu, Cezayir din ulemasından Muhammed-bin-Ali-es-Senûsî-el-Hattab-el-İdris-el-Hasânî adını taşıyan sûfî bir derviştir. Büyük Senûsî diye anılan bu zat, 1787 yılında Cezayir’de Mustaganem civarında bir köyde doğmuş ve soyu Peygamber Hazreti Muhammed ailesine dayanıyordu. Kendisi Hazreti Peygamberin kızı Fatma ile Hasan bin Ali Talib’in çocuklarıdır. El Senûsî adı aileye zamanının büyük dini liderlerinden biri olan dedelerinden gelmektedir. Bkz. **Libya’da Senûsîliğin Tarihi**, Libya Ankara Büyükelçiliği Basın Ataşeliği Yayını, Ankara, 1969, s.8. Yüksek din öğrenimini Fas şehrindeki ünlü medresede bitirmiş, Ticani tarikatının etkisi altında Haçlı Seferleriyle İslam ülkelerinin gittikçe büyüyen istilasına karşı bütün İslam dünyasının birleşmesi lüzumuna inanmıştı. Hac görevini yerine getirmek üzere Mekke’ye gidişinde, Cezayir’in güney bölgesinden Gadames üzerinden Gabes, Trablus, Mısır ve Bingazi yoluyla Mısır’a varmış ve uğradığı yerlerde fikirlerini yaymaya çalışmıştı. Kuzey Afrika’da halkın en büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş olan Sünniliğin bir kolu olan Maliki mezhebi içinde Senûsîlik, daha ziyade sadeliği ve hurafelerden uzak bir yaşayışı benimsemişti. 1843 yılında Bingazi bölgesinde El-Bayda’da Senûsîliğin ilk zaviyesi olan Zaviyet-el-Bayda’yı kurmuş, 1846’da Mekke’ye gitmiş ve 1853’te zaviyesine dönmüştü. El-Bayda’dan tarikatını özellikle Sahra’nın güneyine doğru, çöldeki Bedevî kabileler arasında yaymaya çalışmıştır. Geride 8000 ciltlik bir kütüphane bırakan Muhammed-bin-Ali-es-Senûsî, tarikatının bütün Libya’ya, Tunus ve Cezayir’e, doğuda Mısır, Hicaz ve Yemen’e kadar yayılmasına öncülük etmiş ve 1859 yılında vefat etmiştir. Büyük Senûsî’den sonra yerine büyük oğlu Seyyit-el-Mehdi geçmiştir. Seyyit-el-Mehdi faaliyet merkezini 1895’te Carabub (Cagbub)’dan 400 kilometre daha güneyde olan Kufra vahasına nakletmiş ve burasını Senûsîliğin merkezi hâline getirmişti. Celal Tefik Karasapan

olmaya çalışmışlar, buna karşılık Senûsiler, İtalyanları Fransız tehlikesine karşı kullanmak istemişlerdi. Osmanlı Devleti ise Senûsileri İtalyan emperyalizmine karşı güçlü bir unsur olarak görmekteydi.¹⁶

1907'de Trablusgarp'ta açılmış olan İtalyan bankası Banco di Roma; daha 1890 yılında Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesine taraftar olan ve bu işgal hareketine yardım etmek isteyen, bunun için de İtalyanlardan para talep eden, Trablusgarp'ta Tunus'taki idarenin bir benzerinin kurulmasını arzulayan ve hareketlerinin valilik tarafından takip edildiğini bilen Trablusgarp şehri Belediye Başkanı Karamanlı Hasune Paşa'yı elde etmekte zorluk çekmedi. Banka, Hasune Paşa'yı, her ay ödediği 4000 lira gibi küçük bir meblağ karşılığı kazandı.

İtalya'nın Trablusgarp'taki ekonomik ve politik gücünü gün geçtikçe arttırması, bu vilayette sürgünde bulunan Genç Türkler tarafından da üzüntü ve endişe ile gözlenmekteydi.¹⁷ Ayrıca Trablusgarp'taki Osmanlı ordusunun

Libya / Trablusgarb, Bingazi ve Fizan adlı eserinde, “....Bu sıralardaki Senûsi faaliyetlerinin Sultan Abdülhamit'in de dikkatini çektiğini, Trablusgarp ve Bingazi'den Yıldız Sarayına gönderilen jurnallerin Mehdi'nin sultanın halifelik haysiyetini zedelediği yolunda yalan dolu suçlamalardan ibaret olduğunu” yazmaktadır. Hatta bu durumun, “Senûsi liderinin Carabub'dan daha güneye göç etmesine etki etmiş olabileceğini, oysaki Senûsiler tarafından sürdürülen faaliyetlerle İslamlığın Afrika derinliklerine doğru yayılmasına çalışılması suretiyle hilafetin vazife ve yetkilerine müdahale değil, en yüksek din makamının misyonuna hizmet etmiş olduklarını” belirtmiştir. Bkz. Celal Tevfik KARASAPAN, **a.g.e.**, s.171-173. İslamiyetin yayılması ile ilgili olarak New York Sun gazetesinin 1 Şubat 1885 tarihli nüshasında yer alan bir makalede de, “Büyük Sahra'yı, Yukarı Nijer'i ve civar bölgelerini ziyaret eden tüm gezginlerin bu bölgelerde Müslümanlığın hızlı ve dikkat çekici bir şekilde yerli halk arasında yayıldığı konusunda hem fikir oldukları, Avrupalıların siyah kıtadaki varlıklarının İslamiyete değil mani olmak, aksine kendilerini yüreklendirdiği, Senûsilerin Müslümanlığa birçok taraftar buldukları, tanınmış gezgin Petherick et Schwinfurth'e göre daha yakın zamana kadar hiçbir şekilde dini duygulara sahip olmayan Gallas ve Somaliler'den bile birçoğunu Senûsilerin Müslüman yaptıkları ve Fas'tan Mozambik'e kadar tesir sahibi oldukları, Sudan'daki olayların kendilerine atfedildiği” ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca aynı makalede, “Bugün İslamiyetin bu gelişmesi coğrafyacılardan antropologlara, Afrika'nın ticari ve manevi gelişmesi ile alakalı her kesimi ilgilendirmektedir.” şeklinde bir tespit yapılmakta ve yine New York Sun'ın değerlendirmesine göre, “İslamiyetin önüne bir an önce geçilmezse bu beyazların Orta Afrika'daki müesseselerine zararlı olacaktır.” tezi ortaya konulmaktadır. Bkz. **BAO**, HR. SYS.,D.59/9.

¹⁶ Özcan MERT, “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'taki Faaliyetleri”, **Belleten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. LI, S. 200, Ağustos 1987, s. 829-832.

¹⁷ Özcan MERT, **a.g.m.**, s. 844-845. Çıkan savaşta, 1911 Ekim ayında, Trablusgarp şehri, Belediye Başkanı Hasune Paşa tarafından İtalyan askerî birliklerine teslim edildi. İtalyan işgalinden sonra Hasune Paşa makamını korudu. Bkz. Özcan MERT, **a.g.m.**, s. 846. II. Abdülhamit'in baş kâtibi olan Tahsin Paşa, anılarında İtalyanların Arap kıyafetindeki ajanlarının halkı Türk yönetimine karşı kışkırtlarından söz etmektedir. Tahsin Paşa, yakalanan bir İtalyan casusundan da şöyle bahsetmektedir: “Bu İtalyalı adeta Arap lisanına aşına bir misyoner idi. Sünni Şeyhi kıyafetinde yakalanmıştı. Asıl ismi Sinyor Bonetti Salvatore olduğu hâlde Şeyh Haşim ül Urcavi takma adıyla

gücü II. Abdülhamit dönemine göre hayli azalmıştı. Öte yandan çok sayıda yerel halk silahlandırılmış olmasına karşın, bu bölgenin askerî gücüne bir katkıda bulunmuyordu. Hatta bunlar zaman zaman hükümete karşı tehlike bile yaratabiliyorlardı. Öteki uzak ve aşiretlerin yaşadıkları bölgelere gelince, buralarda Osmanlılar yerel halkı silah altına almayı becerememişlerdi. Gerçekten II. Abdülhamit döneminin sonlarında hükümet ile yerel halk arasında başlıca anlaşmazlıklara, hükümetin bu durumu değiştirme çabaları ve genel askerliği zorunlu kılması yol açmıştı ki, bu da ancak 1911 yılında gerçekleştirilebilmişti.¹⁸

Zayıf bir yönetime, küçük bir orduya ve hükümetten çok kendi aşiret ve dinî liderlerine bağlı bulunan silahlanmış huzursuz bir halka sahip uzak bir vilayet olması nedeniyle Trablusgarp'ın imparatorluktan kopma tehlikesi ciddi olarak baş göstermişti. Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi, durumu yerinde incelemek maksadıyla Erkân-ı Harp Kolağası (Kurmaya Yüzbaşı) Mustafa Kemal'i Trablusgarp'a göndermeyi kararlaştırdı ve Mustafa Kemal, 1908 yılının Eylül ayı sonunda Trablusgarp'a geldi.

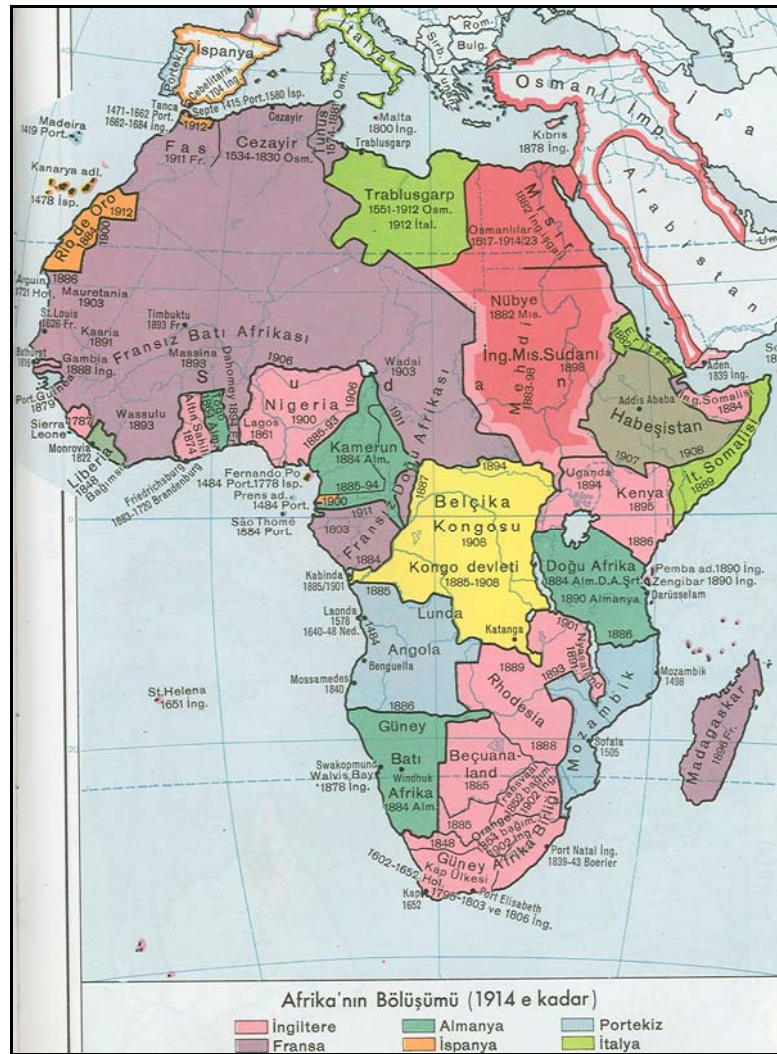
19 Ekim 1908'de Bingazi'ye geçen¹⁹ Mustafa Kemal'in etkili ve enerjik davranışları, yerel liderler üzerinde oluşturduğu hâkimiyet ve güven duygusu, bölgedeki siyasal yaşamı bir düzene ve disipline sokacaktı. Bu durum, Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan İngiliz konsoloslarının Mustafa Kemal'in faaliyetleri hakkında verdikleri raporlardan anlaşılabilir. İleri gelen Arapların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel faaliyetlerine katıldıkları, parlamentodaki Bingazi delegelerinin bu cemiyetten olduklarına bakıldığında; kurulan ilişkilerin, sonradan savaş sırasında Türkler ile yerel halk arasındaki ilişkilere olumlu etki sağladığı düşünülebilir.

Osmanlı topraklarında seyahat ettiği anlaşılmıştır. Bu misyoner gibi dört beş İtalyan seyyahının Trablusgarp ve Bingazi taraflarında dolaştığı, Senûsî şeyhlerine sokularak kargaşalık çıkardığı Cebel-i Garbî mutasarrıfı Arnavut Şevki Paşa tarafından haber alınarak Dahiliye Nezareti vasıtasıyla arz olunmuştu." Bkz. Tahsin Paşa, **Abdülhamit Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1931, s. 277-278.

¹⁸ Rachel SIMON, Çev. Tüten ÖZKAYA, "Önderliğin Başlangıç Yılları: Mustafa Kemal'in Libya'yı İlk Ziyareti, 1908", **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XLIV, S. 83, 1980, s. 84.

¹⁹ Rachel SIMON, **a.g.e.**, s. 88-93.

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyan mali ve iktisadi teşebbüslerine rıza göstermemekle birlikte; Bulgarların bağımsızlıklarını resmen ilan etmiş olmalarına ve üstelik Doğu Rumeli eyaletini de kendi sınırları içine almalarına, Bosna-Hersek'in Avusturya - Macaristan tarafından ilhak edilmesine ve Girit'in de Yunanistan'a mal edilmesine karşı ciddi bir tepki göstermeyip oldu bittilere boyun eğmesi, o sıralarda Yemen İmamı İdris'in Osmanlı idaresine karşı baş kaldırması, Arnavutluk ayaklanmasının sürüp gitmesi İtalyan siyasilerinde 1911 sonbaharına doğru uygun anın geldiği düşüncesini doğurmuştu.²⁰

HARİTA 1 - Afrika'nın Bölüşümü (1914'e kadar)

²⁰ Celal Tefvik KARASAPAN, a.g.e., s. 190-191.

Avrupa basınından bir gazetede -Viyana’da neşredilen “Vaterland” adlı gazetede- 21 Temmuz 1911’de yayımlanan “Çöküşten Önce” ve “Genç Türklerin Rejimi” başlıklı makaleler, Batılı gözüyle Genç Türk rejiminin nasıl değerlendirildiğini ortaya koymakla birlikte, yukarıda da açıklandığı gibi Osmanlı Devleti’ne karşı ortaya çıkabilecek yeni hareket ve oluşumların da adeta habercisi durumundadır.

22 Temmuz 1911 tarihinde Viyana Sefaretinden Hariciye Nezareti’ne “Majeste İmparator Sultanın Hariciye Vekili Rifat Paşa” imzasıyla üst yazıyla gönderilen yazının ekinde yer alan “Çöküşten Önce” başlıklı makalede şu satırlar yer almaktadır:²¹

“İstanbul’un zaptından beri Genç Türklerin bir tek ümitlerinin bile gerçekleşmemiş olacağını kim tahmin edebilirdi? Temmuz ihtilalini takiben üç sene geçti, ama görülüyor ki her taraftan başarılarının yıkılması için çalışılıyor. Binlerce asker Anadolu ve Rumeli Türkiye’sinde Genç Türklerin politikalarını gerçekleştirebilmek için feda edildiler. Hükûmetin birinci hedefi gerektiği kadar askeri silah altına alarak isyan eden vatandaşları ile mücadele etmek ve halka yeni vergiler koymaktır. İnkâr edilemez ki bir büyük değişiklik, Osmanlı İmparatorluğunda hazırlanmaktadır, çünkü Genç Türkler imparatorluktaki her milletle kavga hâlinededirler. Merkezîyetçi sistemleri onların sonunu hazırlayacaktır. Kökten dinci Müslümanlar ve Hıristiyan ahali, bu inançsız Genç Türklerden şüphe etmektedirler. Ancak onlar İslami düşünceyi kendi menfaatleri için kullanmak arzusundadırlar. Panislamizm kisvesi altında İstanbul’a, o güne kadar başkentle çok zayıf bir temasları olan milletleri bağlamak istemektedirler. Ancak bu politika öncelikle Araplar konusunda çuvalladı. Çünkü Araplar bu Genç Türkler arasında bir mesihin çıkıp hilafeti artık zayıflamış olan Osmanlıların elinden alabileceğine inanmak istemediler. Seyyit İdris bu mücadelede galip geldi; ama bunun avantajlarını İngilizler elde etti.”

Aynı makalede Ermeniler ve Kürtler üzerinden yapılan İngiliz ve Rus politikalarından bahsedildikten sonra Balkanlardaki durum ortaya konulmakta

²¹ BAO, HR. SYS. D: 201, G:35.

ve tüm olumsuz sonuçların, cereyan eden başkaldırıların sebebi olarak Genç Türklerin yanlış politikalarının bir sonucu olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1911 yılı boyunca savaş hazırlıklarını sürdüren İtalya, nihayet 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. İtalyan donanması kale ve istihkâmları bombardımanla tahrip ettikten sonra, yerli Yahudilerin kılavuzluğu ile 5 Ekim 1911'de Trablusgarp şehrini Belediye Reisi Karamanlı Hasune Paşa'dan teslim aldı²² ve sabah başlayan işgal akşama doğru tamamlandı. Son dakikaya kadar şehri terk etmeyen Vali Vekili Besim Bey tutuklandı, Bunu 20 Ekim'de Bingazi'nin işgali izledi.²³

Harbiye Nezareti savaşın başında çaresizlik içinde kıvrılmakta ve sorunun çözümünü direnişi sürdürmekte değil, siyasi teşebbüslerle İtalya'yı barışa razı etmekte görmekteydi. Ancak işgalin başlamasının üzerinden çok geçmeden bu teşebbüslerin bir sonuç sağlamayacağı ortaya çıktı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, İtalya'yı barışa zorlamak amacıyla Trablusgarp'ta direnişi güçlendirmeye karar verdi. Trablusgarp Kumandanlığına çektiği bir telgrafla İtalyanlara karşı tüm imkânların kullanılarak direnişin devam ettirilmesini istedi.

Harbiye Nezareti'nin emri gereğince, sahile çıkan İtalyanlara karşı koymayıp iç bölgelere doğru çekilen Türk birlikleri ve gönüllüler, Garyan'da toplanmaya başladılar. Askerlerin Garyan'a doğru çekilmesi, halk üzerinde

²² Aziz SAMİH, *Şimali Afrikada Türkler*, C. I, İstanbul, 1936, s. 255. 1909'da Sadrazam olan Hakkı Paşa'nın Roma Elçiliğinden Sadarete gelmesinden sonra savunma tedbirleri felce uğramıştır. İtalyan emellerini iyi bilmesi gereken Hakkı Paşa, İtalyan notası eline verilene kadar, İtalya'nın Trablus ve Bingazi'yi işgaline ihtimal vermemiş ve daha önce alınan savunma tedbirlerini yıkararak adeta İtalyanlara işgal davetiyesi çıkarmıştır. Dostluk politikasıyla Osmanlı Devleti'ni nüfuzu altına almaya çalışan Almanya, aralarındaki gizli anlaşmalarla Trablusgarp meselesinde İtalya'ya her türlü yardımı yapmayı taahhüt etmişti. Osmanlı Devleti ile ilişkileri açısından Almanya'nın İtalya'ya yapacağı yardımın askerî olması beklenemezdi. Alman yardımı politik ve ekonomik mahiyette olacaktır. Osmanlı Devleti, Seyyit İdris ve İmam Yahya isyanlarını bastırmak için Yemen'e kuvvet sevkini düşündüğünde, Türk ordusunun ıslahı için görevlendirilen Alman askerî danışmanları, Trablusgarp'taki 42. Fırka'nın birliklerinden bir kısmının Yemen'e sevk edilmesi tavsiyesinde bulunarak İtalyan işgalini kolaylaştırmıştır. Üst üste işlenen hatalar ve Roma'dan gelen haberlere rağmen işgale ihtimal vermeyen Hakkı Paşa hükûmeti, İtalyanlardan gelen şikayet üzerine Trablusgarp Vali ve Kumandanı İbrahim Paşa'yı görevden alarak, vilayeti valisiz ve kumandansız bırakmıştır. İtalyan donanması Trablusgarp önlerine geldiğinde ortalıkta ne vali ne de kumandan vardır. Bkz. İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 258.

²³ İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 84.

olumsuz tesir yaptı. Askerlerin geri çekilmesi, bölgenin tahliyesi olarak değerlendiriliyordu. Bu sırada Trablusgarp direnişinin önde gelen liderlerinden Süleyman El Bârûnî, İtalyan işgaline karşı direnişi organize etmek için düşman işgalinden uzak bölgelerde gönüllüler toplamaya ve ihtiyaç duyulan erzak tedarikine başladı. Fırka Kumandanı Neşet Bey'de Garyan'a çekilen askerî birlikleri ve yeni katılan gönüllüleri organize etmeye çalışıyordu.

Trablusgarp'taki bu gelişmeler üzerine, genç Türk subayları arasında büyük yankılar uyandırdı. Berlin'de Askerî Ataşe olarak görev yapan Enver Bey, İstanbul'a hareket etti. Trablusgarp'a gitmek isteyen Mustafa Kemal, Eşref Kuşçubaşı, Paris Askerî Ataşesi Ali Fethi Bey, Süleyman Askeri Bey ve onlarla aynı arzuyu paylaşan yüzlerce subay cepheye ulaşabilmenin planlarını yapıyorlardı. Deniz yoluyla gitmeleri imkânsız görüldüğünden kara yoluyla Mısır ve Tunus üzerinden ulaşmayı düşünüyorlardı. İngiliz ve Fransızların geçiş izni vermeyecekleri ihtimali de gözden uzak tutulmuyordu.²⁴

Mustafa Kemal, Eşref, Ali Fethi, Mümtaz, Süleyman Askeri, Fuad, İstihkâm Hamdi Bey yola çıkmadan önce Enver Bey'in Beşiktaş'taki evinde bir araya geldiler. Burada izlenecek harekât tarzı bir kez daha gözden geçirildi. Enver Bey, o gün Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaret etmişti. Enver Bey, devletin İtalya ile topyekûn bir savaşa giremeyeceğini; fakat vatanın bir parçası elden giderken de sessiz kalınamayacağını belirtmiş ve Trablusgarp'ı mahalli kaynaklarıyla savunacaklarını açıklamıştı. Harbiye Nazırı'nın planına göre Trablusgarp'a gönüllü gitmek isteyen subaylar gizlice

²⁴ İsrâfil KURTCEPHE, **a.g.e.**, s. 90-91. Hüsameddin Ertürk, Trablusgarp'taki askerî kuvvetlerin başında Halep'li Ethem Paşa bulunduğunu, gönüllü zâbitan içinde Cevat Abbas, Atif (İsmet Paşa'nın Yaveri), Fuad Bulca, Süleyman Askeri (Teşkilât-ı Mahsûsa'nın reisi), Gazzeli Cemal, Manastırlı Nuri, Piyade Mülâzımı Boşnak Fazıl, Doktor Refik Saydam, Doktor Nihat Sezai, Kuşçubaşızade Eşref, Afyonkarahisarlı Ali (Çetinkaya), İşkodralı Ali Rıza, Müşir Fuad Paşa'nın oğlu Reşid, diğer oğlu İslam, Jandarma Yüzbaşı Kadri, Süvari Mülâzımı Fuad, Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı, Mülâzım-ı evvel Arif, Yüzbaşı Ali (Tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), Süvari Yüzbaşı Çerkes Reşid, Piyade Mülâzım-ı evveli meşhur Yakup Cemil, Bingazili Yusuf Şetvan, Doktor Kaymakamı İbrahim Tali, Erkân-ı Harb Binbaşı Halil (Enver Paşa'nın amcası), Nuri Bey (Enver Paşa'nın biraderi), Trablusgarblı Süleyman El Bârûnî, Erkân-ı Harb Miralay Neşet Beylerin Trablusgarb'da Derne, Tobruk, Mısırta Cephelerinde harbe katıldıklarını ifade etmektedir. Bkz. Hüsameddin ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 75.

yola çıkacaklar; ancak Osmanlı Devleti resmen savaş ilan ettiğinde açıktan her türlü desteğe mazhar olacaktı. Şayet mesele görüşmeler yoluyla halledilirse, sorumluluk subayların şahıslarına ait olacaktı. Kararlar ve hareketler son derece gizli tutulacaktı.

Bu toplantı sonrası Enver Bey, hemen İstanbul'dan ayrıldı. Beraberinde Rauf ve Ömer Fevzi Beyler vardı. Üç arkadaştan biri Tanîn, diğeri Tercüman-ı Hakikât ve üçüncüsü de Osmanlı Ajansı'nın savaş muhabirleri kimliğine bürünmüşlerdi. Bu öncü kafile, Mısır üzerinden Trablusgarp'a ulaştı.²⁵ Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal ise, 8 Ekim 1911'de İstanbul'dan Mısır'a hareket etti, İskenderiye'ye vardığından sonra İttihat ve Terakki memurlarıyla Bingazi'ye gitmek üzere yola çıktı. Mustafa Kemal yolda hastalanınca İskenderiye'ye dönmüş ve on beş gün kadar hastanede yatmıştır. Bu sırada İskenderiye'ye gelen arkadaşları Nuri (Conker)* ve Fuat (Bulca)** Bey'lerle tekrar yola çıkmış ve defalarca İngiliz sınır devriyelerine

²⁵ Cemal KUTAY, **Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963, s. 31-34.

* Mehmet Nuri CONKER (Kırmızı Albay / 1318-P.15): 29 Eylül 1882 yılında Selanik'te doğdu. 14 Mart 1900'de girdiği Harp Okulundan 6 Aralık 1902'de teğmen, Harp Akademisinden ise 5 Kasım 1905'te mümtaz yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 31 Ekim 1911'de Bingazi Kuvvetleri Kurmaylığına, 2 Ocak 1912'de Bingazi Genel Komutanlığı Kurmaylığına atandı. Balkan ve Birinci Dünya Savaşına katılan Nuri CONKER, 13 Haziran 1920'de İstiklal Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya geldi. TBMM tarafından Basın ve İstihbarat Genel Müdürlüğüne atandı. 27 Şubat 1921'de özel görevli olarak Almanya'ya gönderildi. Daha sonra Almanya'dan satın alma ve eşya sevki işleriyle görevlendirildi. 1925-1927'de Kütahya milletvekili olarak görev yaptı. 4 Temmuz 1927'de emekli oldu. İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Askerlik sonrasında Kütahya, Gaziantep milletvekili ve Tbbm Başkan Vekili olarak görev yaptı. 3 Mart 1929'da vefat etti. Ankara Cebeci Askeri Şehitliğine defnedildi. Naaşı 31 Ağustos 1988'de Devlet Nezaretliğine nakledildi. Bkz. **Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Cilt: III, Ankara, 2009, s. 253-255.

** Ahmet Fuat BULCA (Albay / 1317/P.80): 1881 yılında Selanik'te doğdu. 13 Mart 1899'da girdiği Harp Okulundan 9 Ocak 1902'de mezun oldu. Trablusgarp Savaşı'na katıldı. 24 Ekim 1912'de Bingazi bölgesinde Derne Şark Komutanlığı emrine verildi. Balkan ve Birinci Dünya Savaşına Katılan Albay Fuat, 1918 yılında 23'üncü Alay ile Yıldırım Ordular Grubu emrine tayin edildi ve Dene'de esir düştü. 17 Mart 1920'de esaretten dönerek İstanbul'a geldi. 10 Temmuz 1920'de Milli Mücadeleye katılmak üzere İnebolu'dan Anadolu'ya geçti. 4 Temmuz 1927'de isteğiyle emekli oldu. 15 Temmuz 1923'te yapılan seçimde Rize'den, daha sonra Çoruh'tan milletvekili seçildi. Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) Başkanlığı yaptı. Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası olan Fuat BULCA, 14 Eylül 1962'de geçirdiği bir trafik kazasında vefat etti. Naaşı 27 Eylül 1988'de Devlet Mezarlığına nakledildi. Bkz. "Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst...", **a.g.e.**, s. 213-215.

yakalanma tehlikesi atlattıktan sonra Tobruk'taki Türk karargâhına ulaşmıştır.²⁶

Gazeteci Mustafa Şerif adıyla İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal, Trablusgarp'a yolculuğunu, Bingazi'deki Ayn-ı Mansûr Karargâhından arkadaşı Kerim Bey'e (Abdülkerim Paşa) yazdığı 9 Mayıs 1912 tarihli mektubunda şöyle anlatmaktadır: “...Ben İstanbul'dan Naci (General Eldeniz), Hakkı ve Yakup Cemillerle çıktım. Naci, bütün hayallerine rağmen, komita adına hiç kimse tarafından hiçbir yardım görmedi. Paraları bitti. Genel Merkezden 300 lira istediler. İlk verilen cevapta para yok, Enver'e ulaşın dedi. Naci'nin üstelemesine Harbiye Nazırı Nazım Paşa azarlama ve teessüfle karşılık verdi. Benim senedimle Naci'ye, Ömer Fevzi'den 200 İngiliz lirası aldık, hareket edildi.

2 Kasım 1911 günü İskenderiye'den hareket etmiştik ki yolda hastalandım, tekrar İskenderiye'ye döndüm. 15 gün kadar hastanede yattım. Bu arada bizim Nuri (Conker), Fuat (Bulca) da geldiler. 17 Kasım 1911 günü yeniden bunlarla yola çıkıldı. Bu özverili arkadaşlarla, biraz zorlukla ve bir kez de tutuklanarak yerimize diğerlerini bırakmak suretiyle Mısır sınırını geçtik. Tobruk'ta birkaç gün kalarak başarılı bir netice veren Aralık 1911 Muharebesini yaptıktan sonra Derne'ye geldik.”²⁷

Mısır üzerinden gelen gönüllü Türk subayları bazı engellemelere rağmen Bingazi'ye ulaşırlarken Tunus yolunu kullanmak isteyenlerden çok sayıda yakalananlar ve geri çevrilenler oluyordu. Bunlardan bazılarının yakalanmalarına kıyafetleri ve yabancı dil bilmemeleri sebep olmuştu. Neşet Bey, Trablusgarp'a gelmek üzere bir Fransız vapuruna binen Türk subaylarından birinin resmî elbise giymesi ve diğerlerinin de fes ile vapurdan karaya çıkması sonucu Tunus'ta Fransız polisince tutuklanınca, Harbiye

²⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, **Atatürk Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 50. Mustafa Kemal'e Mısır'da rastlayan Rauf Orbay, “...Yanında İttihat ve Terakki Cemiyetinin hatibi unvanını alan Ömer Naci ile fedai olarak tanınan Mülazım Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil Beyler de vardı.” demektedir. Bkz. Yusuf Hikmet BAYUR, **a.g.e.**, s. 50-51.

²⁷ **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları., Gnkur. Basımevi, Ankara, 1984, s. 207-208.

Nezaretî'nden bundan sonra gönderileceklerin Arap kıyafetiyle ve gruplar halinde değil, teker teker gönderilmesini istedi.²⁸

Trablusgarp'a gitmek üzere Paris'ten ayrılan Kurmay Yüzbaşı Halil (Kut) Bey (Enver Paşa'nın amcası), Neşet Bey'in belirttiği gibi Marsilya üzerinden Tunus'a geçmek üzere vapura bindiğinde Macar bir yolcu gibi davranmış, Tunus'ta Fransız Büyükelçisiyle yaptığı görüşme neticesinde büyükelçiden Tunus'a gelen Türk subaylarının Trablusgarp'a geçişi hususunda müsaade ve kolaylık gösterilmesinin sözünü almıştı.²⁹

1911 yılında Osmanlı Devleti, imparatorluk dâhilinde herkes için zorunlu askerlik hizmetinin uygulanmasını ilan etmişti. Bu durum yerli halkta hoşnutsuzluk yaratmış, yaklaşık 30 yıldan beri bütün önemli işleri ellerinde bulunduran ve Osmanlı idaresine birçok mahalli memurlar sağlayan Kuloğulları, kendi imtiyazlarından birdenbire yoksun kaldıklarını görmüşlerdi.

İç bölgelerdeki Arap ve Berberi kabilelerine gelince, bunlar askere alınmayacak derecede fazla özgürdüler. Bu nedenle Mart 1911'de Osmanlı memurları askere alınacak erata ilişkin işleri düzenlemeye başvurdukları zaman o kadar çok itaatsizlik meydana geldi ki, redif³⁰ teşkilatının icrası mümkün olmadı. Bu durumda, Türkler ihtiyaç anında 18 ile 50 yaşındaki bütün sağlam adamların dâhil olacakları eski Hamidiye milis teşkilatını ıslah etmek üzere muhafaza altına aldı. Hepsi yalnız bundan ibaret değildi. Cihâd-ı Ekber ilanıyla işgalcilere karşı ayaklanacak çöl kabileleri vardı. Yalnız kadroların fakirleştirilmesi nedeniyle bütün gayretlerin boş yere sarf edilmesi

²⁸ İsrail KURTCEPHE, a.g.e., s. 91-93.

²⁹ Taylan SORGUN, **Halil Paşa, İttihâd ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997, s. 86-94.

³⁰ II. Mahmut 1834 yılında kurmayı kararlaştırdığı ihtiyat ordusuna "Asakir-i Redif-i Mansure" adını vermişti. 1835 yılında İstanbul'a gelen genç kurmay yüzbaşı von Moltke (Mareşal Moltke) 1836-1837 yıllarında redif birlikleri teşkilatının düzenlenmesinde ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bunlar, ihtiyatlık süresini tamamlamış erlerden oluşuyordu. Bu birliklerin savaş, silah ve malzemesi buldukları bölgelerin redif depolarında muhafaza edilirdi. Bu konuda görevlendirilen subayların emir ve komutasında 20 ile 40 kişilik gruplar halinde toplanırlardı. Bu birlikler barış zamanında askerlik şube ve daire görevlerini de yürütmekteydiler. Terhislerinden 6-16 yıl sonra redif birliklerini teşkil ettiklerinden dolayı yeni savaş tekniklerinden yoksun kalıyorlardı. Başlangıçta piyade ve süvari sınıflarından ibaret olarak kurulan bu teşkilatın süvari sınıfı 1908 yılında kaldırılmış, yalnız piyade sınıfı bırakılmıştı. Redif birlikleri Balkan Savaşı'ndan sonra tamamen kaldırılmıştır. Bkz. Edward J. ERICKSON, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s. 15.

tehlikesi söz konusuydu. Savaş başladığında Tümen Komutanı mevcut olmadığından, Tümen Kurmay Başkanı olan Albay Neşet, harekâtın sevk ve idaresini üstlenmişti. Bu durumda gönüllü olarak harbe gidecek Türk subaylarına başvurmaktan başka çare yoktu. Osmanlı vatanperverliği bu subaylardan lüzumu kadarını, hem de en iyileri olmak üzere temin etmişti.

Hükûmet tarafından alınan tedbirlerle Trablusgarp'a gidecek subaylara dört misli maaşla yol masrafı verilecekti. Bu subaylar hiçbir suretle gönüllü gruplarının kadroları dâhilinde görevlendirilmeyecekler ve sadece kurmay subayların yapacağı vazifeleri görmeyeceklerdi.³¹

Savaş başladıktan bir iki ay sonra bir kısmı Mısır, diğer kısmı da Fransa ve Tunus yoluyla cepheye gelen seçkin Türk subayları, burada Türk - Müslüman savunma cephesini canlandırmışlar ve teşkilatlandırmışlardı.³² İtalyanlar kıyı bölgesini işgal etmekle birlikte, bazı Osmanlı birliklerinin ve subaylarının varlığıyla pekişen yerli halkın direnişi, İtalyanların içerilere girmesini önledi.³³ Türk subaylarına duyulan güvenin bir sonucu olarak, Tobruk civarında toplanan Senûsî şeyhleri, son İtalyan askeri Trablusgarp topraklarından atılana kadar savaşacaklarına dair bir ahitname imzaladılar. Senûsîlerin direnişe katkıları, Uşi (Ouchy) Antlaşması imzalanana kadar kesintisiz sürdü.³⁴

Trablusgarp'ta beklenen zaferin gecikmesi üzerine, İtalya Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla 24 Şubat 1912'de Beyrut'u bombaladı. İtalyan Hükûmetine göre bu saldırı, "Avnullah" korveti ve "Ankara" torpido botunun Trablusgarp'a yapılan kaçak nakliyatı himaye etmesine engel olmak amacıyla yapılmıştı. Oysaki gözetlemeden başka bir şey yapmayan bu gemiler, İtalyan donanmasının faaliyetlerine engel olmaktan uzak bir güce

³¹ İ. REVOL, Çev. Kadri DEMİRKAYA, "1911-1912 Türk -İtalyan Harbi", *Askerî Mecmua*, Askerî Matbaa, S. 58, Eylül 1940, s. 60-62

³² Celal Tevfik KARASAPAN, *a.g.e.*, s. 206.

³³ William HALE, Çev., *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yayınları, Ocak 1996, s. 47.

³⁴ İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 94-95.

sahip oldukları gibi, Bahriye Nezaretince sadece şehrin savunulmasıyla görevlendirilmişlerdi.³⁵

İtalya'nın bu saldırısı da Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine terki konusundaki isteklerini Osmanlı Hükûmetine kabul ettirmeye yetmedi ve İtalya gerek kendi gerekse dünya kamuoyunda yitirdiği itibarını kurtarabilmek için donanmasıyla daha kolay bir başarı alanı aramış ve On İki Ada'ya yönelerek bu adaları işgal etmişti (24 Nisan - 20 Mayıs 1912). Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı nedeniyle 15 Ekim 1912'de İtalyanlarla Uşi Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve böylece Trablusgarp boşaltılmıştı. Ne var ki bu durumu, ordudaki genç subaylar millî bir dava hâline getirmişlerdi.³⁶

18 Ekim 1912'de Lozan yakınlarında Uşi'de yapılan anlaşmayla Avusturya'nın Bosna - Hersek'te egemenliğini sağlayan formül aynen kabul edildi. Osmanlı ordusu Trablusgarp ve Bingazi'den çekilecek, karşılığında İtalyanlar da On İki Ada'yı boşaltacaklar, padişahın iki vilayetdeki dinî liderliğini, hutbelerde adının okunmasını, atadığı hoca ve kadıları, dinî vakıfları korumayı, İtalyan denetimine geçen tüm Müslümanları temsil etmek üzere bir Osmanlı memurunun gönderilmesini kabul edeceklerdi. İtalyan mal ve uyruklarına konulan boykotlar kaldırılıyor, İtalyan kapitülasyonları ve posta işletme hakkı iade ediliyordu. İtalya yeni vilayetin üstüne düşen Osmanlı borcunu da üstleniyordu. Ne var ki İtalya, Balkan Savaşlarını ileri sürerek On İki Ada'yı koruma gerekçesiyle terk etmemiştir.³⁷

³⁵ Necdet HAYTA, "Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardımanı (24 Şubat 1912)", **Askerî Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Yayınları, S. 38, Şubat 1995, s.187.

³⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI ncı Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 7-8.

³⁷ Stanford J. SHAW - Ezel Kural SHAW, **a.g.e.**, s. 353. Uşi Antlaşması'nın 2. maddesi gereğince Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'den askerlerini çektiğinde, İtalya da adaları tahliye edecekti. Anlaşma imzalanır imzalanmaz İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi'nin boşaltılmasını istediler. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti, adalar Yunanistan tarafından işgal edilir korkusuyla anlaşmanın 2. maddesinin uygulamaya konulmasını geciktirmeye çalışıyordu. Harbiye Nezareti, 10 Aralık 1912 tarihli bir tezkere ile hükûmetten adaların, Yunanlılarca işgalinin muhtemel bulunmasından dolayı Balkan Savaşı sonuçlanıncaya kadar İtalya'nın elinde kalmasını sağlamak için Trablusgarp'ın tahliye işinin ertelenmesini istedi. İtalyan hükûmetinin, Osmanlı hükûmetinden talep gelene kadar adaları muhafaza edeceğini taahhüt etmesi üzerine Trablusgarp'ı tahliye işlemleri hızlandırıldı. Kamil Paşa Hükûmeti'nin, adaları Yunanlılara kaptırmak korkusuyla teslim almaya yanaşmayıp sözlü bir

Trablusgarp'taki Türk Kuvvetleri Komutanlığı, Osmanlı Hükûmeti ile İtalya arasında imzalanmış olan antlaşmayı 20 Ekim'de öğrendi. Trablusgarp'ın İtalyanlara bırakılması karşısında Kurmay Yarbay Enver, Kurmay Albay Neşet, Harbiye Nezaretine durumun hassasiyetini belirterek birtakım tekliflerde bulunmuşlardı.

Enver Bey Başkumandanlığa gönderdiği 27 Ekim 1912 tarihli telgrafında, *"....Barış haberinin Urbana (Arap mücahitlere) duyurulması pek tehlikeli olduğu cihetle bunu saklamaya mecburum. Bundan dolayı, askerî birliklerin ve subayların düzenli ve toplu bir şekilde dönüşü mümkün olamayacaktır. Subaylardan işe yaramayanlar ve esasen kalmayacak olanlar, ancak çeşitli vasıtalarla kısım kısım gönderilecektir. Eğer bu şekil, barış şartlarındaki açıklık kazanmamış bazı maddelerden dolayı esasta devlete zarar verecek anlaşmazlıklara ve güçlülere neden olacak ise, açıkça hükûmete baş kaldırmış ve emirlere uymayan kimse olarak gösterilmem gerekli ve kaçınılmaz olur sanırım. Eğer bu şekil durumu değiştirmez ise o zaman buradaki Arap mücahitlerinden bir kısmının Rumeli'deki savaşlara katılmalarını sağlamak, mümkün olduğu kadar asker kıyafetine sokarak birkaç subay ve asker beraberinde mevcut düzenli askerlerin yerine gönderilebilir. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ile Yüzbaşı (F.A.N.) (şifre) beyler de gönderilmişlerdir. Şimdilik elde bulunan araçların hiçbirini göndermeyeceğim. Elde bulunan muhafız kıtaları düzenli asker yerine geçebilecek ise de topçu ve mitralyöz kıtalarında bir ay içerisinde muhafız asker yetiştirmek imkânsızdır. Subayların yerine geçmek üzere, Küçük Zâbit Mektebine gönderilen kırk kişi üç yılda yetiştirilip geri gönderilir ise bunlar...edilen amaçların yerine getirilmesi için garantidir. Telgraf gelirleri kendilerini koruyabileceğinden, memurlarını alıkoyuyorum. Tedbir olarak her merkeze de telefon koyduruyorum. Böylece memura gerek duyulmadan da haberleşme yapılabiliyor. Doktor, veteriner ve eczacı daha sonra sağlanmak üzere, öncelikle barut yapılması, silah tamiri, marangozluk ve diğer hususları öğrenmek üzere almış kişi gönderiyorum. Daha önce arz ettiğim gibi, geçici*

teminatla İtalyanlara bırakması, Rodos ve On İki Ada'nın daimi şekilde kaybına yol açtı. Bkz. İsrâfil KURTCEPHE, a.g.e., s. 233.

olarak askerî hizmette bulunanlarla, mülki memurlardan yaralı olanların ve şehitlerin ailelerine tazminat karşılığı verilmek üzere aylık olarak en az on bin liraya ihtiyaç vardır. Eğer Mısır yolu kapanmazsa buraya gelecek olan yardımın giriş vergisi, tütün ve şeker tekeli ile birkaç bin lira sağlanabileceği düşünülmektedir. Buna göre yapılacak yardımın etraflıca belirlenmesini dilerim.

Ben, bundan sonra da burada kalmaya karar verdim. Çünkü gerek Şeyh Ahmet Eş-Şerif Es-Senûsî Hazretleri ve gerekse tekke şeyhleri bunu kesinlikle istiyorlar. Ben ne dersem öyle yapıyorlar. Yalnız sahile çıkarılmış silahlara, yolda bulunan erzakın gelmesine ve Adalar Denizi'ndeki savaş hareketlerimize bir zarar vermemek için şimdilik burada savaşa devam etmeyeceğim. Bu nedenle buraya ilgili işlerin on beş, yirmi gün sürüncemede bırakılmasını özellikle dilerim” demektedir.³⁸

Neşet Bey'de, “.....Yerli halkın teslim olması ve itaatlerinin temini için girişimlerde bulunmadık, bulunmak da istemiyoruz. Aksine, kendilerinde savunmanın uzatılmasında kabiliyet gördüğümüz Cebel ve Ufelle ahalisine gizli ve özel teşviklerde bulunuyoruz. Evvelce bildirildiği gibi, para ve erzak yardımı yapacağımızı da vaad ediyoruz. Asker memurlarımızın dönüşüne halkın karşı gelmeleri konusuna gelince, fiili bir muameleye maruz kalmadıkça da bir kısım halkın zaafımızdan ve durumumuzdan istifade etmelerinden çekinilmektedir. Üç günden beri Garyan'daki erzak ambarlarımızla kasanın bulunduğu odayı mühür altına alarak sarfiyatımıza müsaade etmiyorlar...” demektedir.

Bu arada, İstanbul'dan gelen bir yazıda da, “.....Yunanistan'la harp hâlinde bulunduğumuzdan, askerlerin ve Osmanlı memurlarının tarafımızdan denizden nakli caiz olmayıp, bunların İtalyan gemileriyle naklinin temini hususunun komiserlerimize havalesi....” isteniyordu.³⁹

³⁸ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 2-3.

³⁹ 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1981, s. 417-419.

Balkanlarda Osmanlı ordularının bozgun haberlerinin gelmesi üzerine anavatanı savunmak için Trablusgarp'ı bırakarak İstanbul'a dönmek zorunda kalmış olmasına rağmen Trablusgarp Savaşı, yeni birtakım gerçeklerin belirmesine yaramıştı. Bunların başında yepyeni bir ruh taşıyan kudretli Türk subaylarının yetişmiş olduğu gerçeği geliyordu.⁴⁰

10 Kasım 1912'de Mısır'daki Osmanlı Fevkalade Komiseri Rauf Paşa, Mustafa Kemal'in İstanbul'a doğru yola çıkmak üzere Mısır'a geldiğini ve daha Derne'den gelecek yüz kadar Osmanlı subayı ve görevlisinin yol giderlerinin karşılanması için para istediğini rapor etti. Geri dönen subaylara Mısır'da başlarının çaresine bakmalarını söylemenin kötü bir izlenim bırakacağını bildirdi.⁴¹

15 Ocak 1913'de Trablusgarp'ta bulunan son Osmanlı kafilesi yola çıktığında, bunların arasında Trablusgarp Kumandanı Neşet Bey'de bulunuyordu. Geride sadece deve bulunmadığı için zamanında Trablusgarp'a ulaşamayan Fizan Taburunun bir bölümü kalmıştı. Neşet Bey başkanlığındaki Osmanlı kafilesini taşıyan İtalyan gemisi, 22 Ocak 1913'de Beyrut limanına ulaştı.⁴²

Bundan sonra Trablusgarp ve Bingazi'deki yerli halk, Osmanlılardan kalan silah ve gönüllü Türk subaylarıyla, liderleri Seyyit Ahmet Şerif Es-

⁴⁰ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C. IX., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 287..

⁴¹ Andrew MANGO, **ATATÜRK, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitapevi, Ankara, Temmuz 2004, s.139. 22 Aralık 1911'de Tobruk'ta cereyan eden muharebeden sonra 30 Aralık'ta Derne'ye geçen Mustafa Kemal'in burada önce Şark Kolu Komutanı olduğu, 16 Ocak tarihli muharebede gözünden yaralandığı, bir ay Hilâl-i Ahmer hastanesinde tedavi gördükten sonra tamamen iyileşmeden hastaneden çıktığı, 4 Mart 1912'de yapılan umumi muharebenin çok zor şartlarda cereyan ettiği ve gözündeki rahatsızlığın tekrarladığı ve on beş gün yataktan kalkamadığı, bu arada 6 Mart 1912'de Derne Komutanı olduğu arşiv belgelerinde yer almaktadır. Bkz. Hale ŞİVGİN, **a.g.e.**, s. 80-81. Aynı eserde yine ATASE Arşiv belgelerine dayanılarak, "*Mustafa Kemal ve Binbaşı Nuri (CONKER) Bey'in Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine vazife almak için hareketlerine müsaade edilmesini istedikleri, 24 Ekim 1912'de Enver Bey'in Harbiye Nezaretine, Mustafa Kemal'in kendi arzusuyla orduya katıldığını, önce Derne Şark Kolu Kumandanı daha sonra Derne Kumandanı olduğunu ve gözünden yaralanmasına rağmen son ana kadar fevkâlade surette hizmetlerde bulunduğunu, sulhün imzalanması dolayısıyla sulh şartlarının tatbiki süresince onun Trablusgarp'da işsiz kalmaması için gönderildiğini bildirdiğini, Mustafa Kemal'in Mısır'a geçtiği, burada parası bittiği için Harbiye Nezaretinden harcırah talep ettiği (10 Kasım 1912), kendisi Mısır'da iken Selanik'in düştüğünü, Bulgarların Çatalca önlerine geldiği haberini aldığı, Avusturya-Romanya yolu ile İstanbul'a döndüğü*" bilgilerine yer verilmiştir. Bkz. Hale ŞİVGİN, **a.g.e.**, s. 81. .

⁴² İsrail KURTCEPHE, **a.g.e.**, s. 232.

Senûsî yönetiminde savaşı sürdürmüştür.⁴³ Eğer İtalyanlar, Uşi Antlaşması'ndan sonra sadece Trablusgarp'ı işgal ile yetinmiş olsalardı, Senûsîlerin onlara karşı harekete geçmesi söz konusu olmayabilirdi.

Senûsîler, işgalden önce kıyıdaki Bingazi ve Derne limanları sayesinde dışarı ile bağlantı kurabiliyorlar, ürünlerini de bu limanlardan dış ülkelere ihraç edebiliyorlardı. Mısır ile Afrika arasında uzanan Libya çölünü ellerinde tutmakla da Mısır ile bağlantılarını sürdürebiliyorlardı. İşte Bingazi limanlarının İtalyanların eline geçmiş olması, bu olanaklardan yoksun kalan Senûsîleri, onlarla çetin bir mücadeleye itmiş oluyordu. Gerçi İtalyanlar da Senûsîlerle iyi geçinmek istiyorlardı. Hatta resmen olmasa da sadık Arap kabile başkanları aracılığıyla Seyyit Ahmet'le bağlantı kurmuş ve onun idaresine ve dinsel konulara karışmayacaklarını, Kufra ve diğer vahaları işgal niyetinde olmadıklarını, kendilerinin sadece bu ülkeye hükmetmek hakkına sahip olmak istediklerini bildirmişlerdir. Fakat Seyyit Ahmet, İtalya'ya bağlı bir

⁴³ Hale ŞIVGIN, **a.g.e.**, s. 144. "Senûsîlik" esas itibarıyla İslamın özüne dönmeyi öngördüğünden, dini esasların tatbikinde hoşgörüsüzdür. Bunun doğal neticesi olarak da genellikle gayri müslimlere, özellikle Cezayir'e el koymuş olan Fransızlara karşıdır. Saf İslamın temsilcisi olarak, kendi hayat sahası addettiği Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan'a Hristiyanlığı sokmamak için elinden geleni yapmak istemektedir. Nitekim Sahra'ya Fransa'nın nüfuzunun uzun süre başarısız kalmasında, bu tarikatın büyük ölçüde rol oynadığı ve Müslüman memleketlerindeki faaliyetleri bakımından Fransızlarca da birinci derecede tehlikeli sayıldığı Fransız arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Türkler de Fransızların bütün kışkırtmalarına rağmen bu tarikatın yabancı nüfuzuna karşı kıymetli bir destek olabileceğini fark etmişler, bu sebeple zaviyeleri vergiden muaf tutmuşlar, tarikatın ileri gelenlerine saygı göstermişlerdir. Senûsîlik bilhassa Bingazi'ye sağlam bir şekilde yerleşmiş, Trablusgarp'ta da yayılmıştır. Ayrıca bazı Azger reisleri kanalıyla Sahra'ya da nüfuz etmiştir. Fakat Batı Sahra'da kendinden önce var olan tarikatlar onun karşısına dikilmiş ve ilerlemesine mani olmuştur. Bunların en önemlileri Kadiriye, Rahmaniye, Ticaniye tarikatlarıdır. Sahra'da Senûsîliğe rakip olan tarikatlerden olan Ticanlar özellikle Doğu Cezayir ve onun sahrası ile Tunus'ta çok yayılmıştır. Kadiriye Emiri Abdülkadir'e karşı Fransızları desteklemiş, Cezayir ve Sahra'da Fransızlara kıymetli derecede yardımcı olmuşlardır. Fransızların Hoggar ve Azger Tuaregleriyle irtibat kurmasında da onlara aracılık yapmışlardır. Bkz. Abdurrahman ÇAYCI, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:73, Erzurum, 1970, s. 26-27. Batılı bir kaynaktan, Tican dergâhının şefi olan Ali bin Ahmed Ticiani'nin müritlerine, "*Çok büyük üzüntü ile Türk hükümetinin barbar ve vahşi bir millet olan Almanların tarafında yer almış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Nasıl olabilir ki, biz Rusya'nın, Fransa'nın ve İngiltere'nin karşısında yer alan Almanların yanına geçen Türkiye'nin bu tutumundan rahatsız olamayız? Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvına sebep olabileceğinden emin olabiliriz. Ey Ticaniler! Türklerin boyunduruğu altında iken bize nasıl davrandıklarını unutmadınız mı? Bu durumda hepimizin Türk hükümetinin düşmanı olmamıza neden önemli görev de onun düşmanları olan Almanya'ya, Avusturya'ya ve Türkiye'ye karşı bedenlerimizle, mallarımızla, evlatlarımızla yardım etmektir.*" şeklinde seslenerek çağrıda bulunduğu ifadeleri yer almaktadır. Aynı kaynağın yazarı, bu söylemlerin Rahmaniye tarikatı ve bağlı kollarının şefleri tarafından da tekrarlandığını belirtmektedir. Bkz. Pierre PERREAU-PRADIER, Maurice BESSON, **L'Afrique du Nord et la Guerre**, Bibliothéque D' Histoire Contemporaine, 1918, s. 223-224.

beylik durumuna düşmek istemediğinden, görüşmeler bir sonuca ulaşmadan kesilmiştir.

Bunun üzerine İtalyanlar, Seyit Ahmet'in Bingazi'de yerleşmiş olan yeğeni Mehmet İdris ile anlaşma yoluna gitmişler ve iki Senûsî lideri arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak ona silah ve para yardımı yapmışlar ve kendisine Bingazi üzerinde bazı haklar da tanımışlardı. Bundan başka İtalyanlar, Zuveytina'da oturmak şartıyla Seyyit İdris nezdinde bir müsteşar atadıkları gibi ona yerlilerden kurulu 500 kişilik derme çatma askerini eğitmek üzere 20 subay göndermeyi, ayrıca ayda 200.000 Frank vermeyi kabul etmişlerdi.

Seyyit İdris, bu ilişkilerini ilerde daha da geliştirecek ve imzalayacağı Akroma Anlaşması'yla sağlanacak yardımlarla donatacağı 3500 kişilik kuvvetini, Bingazi-Calu çizgisine yerleştirecektir. Bununla birlikte Uşi Antlaşması'ndan sonra Nuri Bey (Enver Paşa'nın kardeşi) ile birlikte İtalyanlara karşı mücadele veren Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, *"Cafer Bey beraberindeki eşya ile geldi ve zat-ı şahanenin, bana vezirlik verdiğini duyurdu. Kabul ederim. Bununla beraber bunu beklemiyordum. Önce de bildirmiştım. Herkes bulunduğu yerde bağımsızlığını ilan etti. Biz ise, İslamiyetimizin izi üzerinde yürüyoruz. Osmanlı halifeliğine bağlılığımız bakidir. Allah yolunda el birliğiyle çalışmak en birinci arzumuzdur. Hele vücudunuz bizim için yeterlidir. Umarım ki, zat-ı şahane tarafından yazılacak fermana sultanın Afrika'da naibi 'el Seyyit Ahmet eş- Şerif Es-Senûsî deyimi konur.*

Bundan amacım, İngiliz, Fransız ve İtalyan gibi büyük düşmanların kahrolmasıdır. Çünkü zat-ı şahaneye olan bağlılığımızı kesmek ve aramıza ayrılık sokmak için gece gündüz çalışıyorlar. Hatta bu sırada: 'Sen Enver Paşa'yı seviyorsun, hâlbuki o seni bir tehlikeye düşürmek istiyor. Biz seni Mısır ve Arapların halifeliğine getirmek istiyoruz.' Ben kendilerine şu cevabı

*verdim: Halifelik birdir, çoğaltmak doğru değildir. Sizin bu teklifinizle ilgilenmiyorum.”*⁴⁴

Her ne kadar bu ifadeler Senûsîlerin Türklere karşı gösterdikleri yakınlığın nedeninin kendi çıkarlarını Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaya uygun gördüklerini ortaya koyuyorsa da, Sultan Mehmet Reşat tarafından ilan olunan Kutsal Savaş'a, "Cihâd-ı Ekber" çağrısına güçleri oranında katıldıkları bir gerçektir. Gerek Enver Paşa'nın ve gerekse Türk-Alman devlet adamları ve propaganda heyetlerinin yaptığı girişimler neticesi Fizan'da Muhammed el-Abd, Azcarlar'da Sultan Umud Kasım, Nalut'da Halife Beni Asker*, Trablusgarp'ta Ahmet es-Senûsî, Trablusgarp'ın doğusunda Yusuf ed-Din, Mısırata'da Ramazan Süheylî önderliğindeki Senûsîler "İttihâd-ı İslam" hareketini ve dolayısıyla da Osmanlı-Alman ittifakını destekleme kararı almışlardı.⁴⁵

Senûsîler, Uşi Antlaşması hükümlerine göre bölgeden tamamen çekilecek olan Türk kuvvetlerinden burada kalan az sayıdaki asker ile birlikte Çerkez Reşit ve Mısırlı Binbaşı Aziz Ali⁴⁶ komutasında İtalyanlara karşı

⁴⁴ "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz....", a.g.e., s. 35-38.

* Halife Beni Asker, daha sonraları İtalyanların eline geçmiş ve 1922 yılında asılarak idam edilmiştir. Bkz. M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 162.

⁴⁵ M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 160-161.

⁴⁶ Aziz Ali El-Mısri: (D.1879/80 Kahire-Ö.1965 Kahire) Mısırlı asker ve siyaset adamı. Arap milliyetçiliğinin önderlerindedir. Çerkes-Kölemen asıllı bir aileden geliyordu. İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'yi bitirerek Makedonya'daki III. Ordu'ya atandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek II. Meşrutiyet'in ilanında aktif olarak yer aldı. 31 Mart'ta Tophane Kışlası'ndaki askerlerin direnişini bastırdı. Trablusgarp Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıkla Araplar arasında büyük ün kazandı ve akranları arasında sivrildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Araplara yönelik politikasını doğru bulmadığından cemiyetle ters düştü. 1914'te gizli cemiyetlerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle 9 Şubat günü tutuklandı. Trablusgarp Savaşı sırasında Ordu Hazinesini soymakla suçlanarak ölüm cezasına çaptırıldı. Ama İngiltere'nin baskısı ve Arap dünyasındaki şiddetli tepki üzerine serbest bırakıldı ve Mısır'a gitmesine izin verildi. Mekke Emiri Hüseyin bin Ali'nin Osmanlı Devleti'ne karşı 1916'da başlattığı ayaklanmada Kurmay Başkanı olarak ordunun başında bulundu. Ayaklanmanın ayrılıkçı bir çizgiye yönelmesine karşı çıktığından, bir süre sonra görevinden alındı. Mısır'a döndü ve bir süre siyasetin dışında kaldı. 1940'da Mısır'da Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi. İngiltere'nin karşı çıkması üzerine bu görevde çok kısa bir süre kalabildi. 1941'de tutuklandı. 1945'te Sovyetler Birliği'ne Elçi olarak atandı, daha sonra emekliye ayrıldı. Bkz. M.Derviş KILINÇKAYA, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 76-77. Çerkez kökenli, Mısır'da yetişmiş Aziz Ali, uzun süre rekabet ettiği Enver Paşa ile ihtilafa düşene kadar Osmanlı ordusunda önemli bir subaydı. Enver ile Mustafa Kemal gibi Aziz Ali'de, Trablusgarp Savaşı'nda sivrilmişti. Federal bir Türk-Arap devleti yanlısı ve bir Osmanlıcı olan Ali, Said Hâlim ve Mahmut Şevket gibi kültürel açıdan Arap'tı, Arap kökenli değildi. Ancak bu ikisinden farklı olarak, Osmanlı ordusunda göz dolduran hizmetlerde bulunurken gizli Arap

savaşmaya devam etmişlerdir. İtalyanlara direnen mücahitleri düşmanlarından çok tifüs, veba ve çiçek hastalıkları ile kuraklıktan doğan kıtlık daha çok uğraştırmıştır. Ayrıca direniş kuvvetlerine komuta eden Aziz Ali Bey'in 1913 sonbaharının sonlarına doğru görevini bırakarak Mısır'a gitmesi, direniş hareketine bir darbe indirmiştir. Oysaki Enver Bey, kendisinin bölgeden ayrılmasını istemeyen Seyyit Ahmet'e, Aziz Ali'yi bırakarak direniş için güvence vermişti.

Sultan Mehmet Reşat'ın İtilaf devletlerine karşı 14 Kasım 1914 tarihinde yaptığı cihat çağrısına ilk cevap verenlerden biri Senûsî lideri Seyyit Ahmet idi.⁴⁷ Şeyh, Türklerin sahili kontrol etmesiyle İtalyanların sahili kontrol etmesi

cemiyetleriyle de ilişkisi olmuştu. Majid Khadduri'nin onun yaşamı ve kariyerini yeniden gözden geçiren çalışmasının da gösterdiği gibi, 1909'da el-Kahtaniyye'nin kurucularından, 1913'te de el-Ahd'ın kurucusu olmasına rağmen Aziz Ali bir Osmanlıcı olarak kalmıştı. Enver'le ve Osmanlı hükûmetiyle fikir ayrılığına düştüğü için İstanbul'u terk etmiş, 1914 baharında doğup büyüdüğü Kahire'ye gitmişti. 1914 Ağustos'unda Kahire'de İngiliz himayesi altında bir Arap devleti fikrini bir İngiliz yetkilisine açtı. O zaman bu düşünceye fazla önem vermeyen İngiliz yetkililer, Osmanlılar savaşa girdikten sonra Aziz Ali ile yeniden temasa geçtiler. Hem Osmanlıya hem de Araplara bağlılığı yüzünden çelişkiler içinde olan ve Arap liderleri üzerindeki nüfuzu konusunda gerçekçi olmayan Aziz Ali İngilizlerin piyonu olamazdı; nitekim İngilizlerin Arap isyanında oynamasını bekledikleri rol için pek de uygun olmadığı sonunda anlaşıldı. Bkz. Hasan KAYALI, **Jön Türkler ve Araplar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998, s. 210-211.

⁴⁷ Hamit PEHLİVANLI, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, S.47, Temmuz 2000, s. 423. (Bu dipnotta adı geçen makalenin yazarı, Celal Tefik Karasapan'ın; Ankara 1960 basımlı, "Libya-Trablusgarb, Bingazi ve Fizan" adlı kitabını dip not göstererek Aziz Ali el Mısri hakkında direnişe darbe indirdiği, Enver Bey'in Bedevi gönüllülere verilmek üzere gönderdiği paraları gasb ettiği ve vatana ihanet suçundan yargılandığı yönünde aktarımlarda bulunsa da Aziz Ali'nin ayrılışının nedenleri üzerinde farklı kaynaklarda değişik yorumlar bulunmaktadır. Hatta yazarın kendi makalesinin dip notunda yer alan M.Kemal Öke'nin İstanbul 1991 basımlı "Siyonistler ve Masonlar" adlı kitabında Aziz bey hakkında verilen bilgiler, M.Derviş Kılınçkaya'nın verdiği bilgilerle teyit edilmektedir.) Sudan merkezi, 1898-1899 senelerinde İngilizler ile Fransızlar arasında akdedilen bir antlaşma ile Fransız nüfuz sahasına dahil edilmiş olduğundan, 1901 senesinden itibaren Fransızlar ülkeyi işgale başlamışlardı. Bu yüzden Senûsîlerin muhalefetine maruz kalmışlardı. Çad gölünün kuzey doğusundaki Genam Hükûmetinin 1902 yılında mağlubiyetinin ve yitirilmesinin Senûsîlere fena bir şekilde tesir ettiği ve seferi takip eden Mayıs ayında Büyük Senûsî'nin vuku bulan ölümünün bu olaydan ileri geldiği söylenmektedir. 1909 -1910 senesinde Vadayi'de kazanılan Fransız zaferi, Seyyit Ahmet liderliğindeki Senûsîlerin kudret ve kuvvetine müthiş bir darbe indirdi. 1914 senesinde Fransızların yeni bir galibiyeti artık Seyyit Ahmet'i Libya çöllerine sürmüş olduğundan, Fransızlar Senûsî'yi takip etmek teşebbüsünde bulunmamışlar ve Senûsîler milletlerarası bir muvafakatname ile İngiliz nüfuz sahasına nakledilmişlerdir. Fransızlar ile Senûsîler arasında devam eden mücadelelerle ilgili bir gerçeği zikretmek gerekirse nüfuzlu bir Müslüman cemaatine ve onun manevi reisliğine karşı verilen mücadele, Afrika Müslümanları arasında Hıristiyanlara karşı bir tahrik uyandırmamıştı. Bu durumun yerli Arapların yerleşik Müslümanların dörtte birini teşkil etmesinden ve Berberlerin İslam inanışına ilgisiz olmalarından ileri gelmiş olması ihtimal dâhilindedir. Dikkat çekici olan, Senûsîlerin kesin mağlubiyetinin, Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından birkaç ay önce 1914 senesinin ortasına doğru vuku bulmuş olmasıdır. Türkler ile Senûsîler arasındaki münasebetler, samimi olmaktan pek uzak idi. Bununla birlikte, 1910 yılında Şeyh, Kufra mevkiinde Genç Türklerin bir delegeşi ile görüştüğünde;

arasındaki farkı iyi idrak ettiği için, ikinci durumu pek hoş görmüyordu. Sudan merkezini kaybetmişti. Kendi yolunun, denize açık olmasına ihtiyacı vardı. Kendi çıkarları Türklerle beraber olmayı gerektirdiğinden, Enver Bey'e yardım sözü vererek kıymetli bir orduyu Enver Paşa'nın kumandasına tevdi etti.⁴⁸

Osmanlı Harbiye Nezaretine bağlı Teşkilât-ı Mahsûsa'nın (Umûr-ı Şarkiyye Müdüriyyeti) bölgedeki harekâtı planlaması ve yönlendirmesi de bu tarihlerden daha sonra olacaktır. Genellikle aynı harekât alanında ve birbirine yakın tarihlerde geçmesi nedeniyle çoğu kez 1911-1912 Osmanlı - İtalyan Savaşı ile 1914 - 1918 yılları arasında Teşkilât-ı Mahsûsa'nın⁴⁹ diğer adı ile Umûr-i Şarkiyye'nin bölgede yürüttüğü harekât birbirine karıştırılmaktadır. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kasım 1913'te kurulmasından sonra katıldığı ve yerli halk ile yürüttüğü bu harekâta "Senûsî Harekâtı" veya taşıdığı anlam itibariyle "İttihâd-ı İslam Hareketleri" denilmektedir.

Genç Türklerin, Abdülhamit'in İslam Birliği ihtiraslarının ortaya çıkması yönünde Şeyh Ahmet'in ortaklık ve koruyuculuğunu dikkate aldıklarını öğrenmiştir. Ancak Şeyh'in bu yönde katılımı olmadığını gösteren pek çok örnek vardır. Bkz. Hüsameddin, **Senûsîler ve Garb-i Mısır** (Osmanlıca olan eser, Karargâh-ı Umûmî İstahbarât Şubesine Memur Erkân-ı Harbiye-i Bahriye'den Hüsameddin tarafından, Times gazetesinin Tarih-i Harbi'nden tercüme edilmiştir.) Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332 (1916), s. 8-10.

⁴⁸ Hüsameddin, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁴⁹ Kendisi de bir Teşkilât-ı Mahsûsacı olan Galip VARDAR hatıralarında, "*Balkan Harbi sıralarında düşünülen ve Umumi Harpten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan, uğrunda milyonlar sarfedilen, güzide insanları bir araya toplayan ve İslam dünyasına gönderen teşkilat, Talat Paşa ile Enver Paşa'nın karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu.*" sözlerine yer vermektedir. Bkz. Galip VARDAR, Yazan: Samih Nafiz TANSU, **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960, s. 274.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN İTTİFAK ARAYIŞLARI

Arap tebaası üzerinde büyük etki yapan Trablusgarp ve sonrasında cereyan eden Balkan Savaşlarında müttefik bildiği Almanya'dan somut hiçbir yardım göremeyen Osmanlı yönetimi dış siyasette yeni yardımlar aramaya karar vermiştir. İttihatçılar Almanya'nın ilgisini aşırı iktisadi bulduklarından, Rusya'nın emellerini frenlemek üzere İngiltere ve Fransa ile ittifak etmenin alt yapısını hazırlamaya çalışmışlardır. Bunun için bir yandan hükûmetler nezdinde görüşmeler yapılırken, diğer taraftan ticari ve iktisadi imtiyazlar da verilmeye başlanmıştır.

İngiltere ile problemleri konuları halletmek ve bir ittifaka zemin hazırlamak amacı ile Hakkı Paşa Londra'ya müzakereye gönderilmiştir. Diğer yandan Balkan Savaşları sırasında edinilen borçların tasfiyesi ve yeni borçlar için Maliye Nazırı Cavid Bey Fransa'da faaliyettedir. Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya'ya ve Boğazlar konusundaki istekleri dolayısıyla Rusya'ya karşı İngiltere ile yapılmak istenen ittifak teklifi önce karşı tarafa gayriresmî olarak iletilmiş, ardından Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa tarafından resmen gündeme getirilmiştir. 12 Haziran 1913 tarihinde yinelenen teklif, öncekilerde olduğu gibi büyük devletlerin işbirliği gerekçe gösterilerek İngiltere tarafından reddedilmiştir.

Son bir çare olarak 1914 Mayıs'ında Rus Çarı Kırım'a geldiğinde, Talat Paşa ziyaretine giderek ittifak teklifinde bulunmuştur. Söz konusu teklifi, Rusya ile yakınlaşma isteği olarak değerlendirmekle birlikte, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek hususunda müttefiklerini razı etmiş olan Rusya, Alman askerî heyetlerinin Türkiye'de olmalarını bahane ederek işbirliğine yanaşmamıştır.

Bütün bu olumsuzluklar, iktidardaki İttihat ve Terakki Hükümetinin Alman taraftarı olan üyelerini Almanya'ya yanaştırmıştır. İtilaf devletlerinin iş birliğine yanaşmamaları karşısında tamamen yalnız kalmaktan çekinen Osmanlı yöneticileri gayriresmî olarak Almanya ve Avusturya'ya aynı zamanda 22 Temmuz 1914'te ittifak teklif etmek durumunda kalmışlardı. Almanların İstanbul'daki büyükelçisi von Waggenheim ise, Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik aczini ileri sürerek bu çabalara karşı çıkarken Türkiye ile iplerin tamamen koparılmamasını da göz önüne almaktaydı. İmparator II. Wilhelm'in de desteği ile 24 Temmuzda İstanbul'daki büyükelçiye, "İmparatorun Osmanlı Devleti'nin ittifak kabiliyetinden şüphelenilmesine rağmen, hâlihazırda faydalı sebeplerden dolayı Türkiye'nin Üçlü İttifaka eğiliminden faydalanılması fikrinde olduğunu", dolayısıyla iştirak görüşmelerine başlaması yolunda talimat verilmişti.

Almanya iki cepheli bir savaşı çok daha önceden düşündüğünden planlarını buna göre hazırlamıştı. Bu planlar 1900 yılında Alman Genelkurmay başkanı Schlieffen tarafından hazırlanmıştı. Buna göre, Rusya'nın demiryollarının azlığı ve yüzölçümünün genişliği sebebiyle, Rusya'nın seferberliği uzun sürecekti. Bunun için, Almanya ilk önce asıl büyük kuvvetiyle Fransa'ya yüklenecek ve bu devleti altı haftada yendikten sonra Rusya'ya dönecek ve onu yere serecekti. Bu altı haftalık süre içinde Avusturya'da Rusya'yı oyalayabilirdi. Lakin savaş başladıktan sonra bu planı gerçekleştirmek mümkün olmamıştır.⁵⁰

⁵⁰ Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, Cilt:I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.105-106. Savaş başlarken Almanya'nın önce Fransa üzerine yürüyeceğini hesaplayan Fransa ve Rusya planlarını buna göre yapmışlar ve Rusya üç hafta içinde seferberliğini tamamlamıştır. Alman orduları Belçika'ya girdikten sonra Fransa'ya sarkmış, Fransız ordularının yapmak istediği iki taarruz teşebbüsü sonuçsuz kalınca, Fransızlar Ağustos sonlarından itibaren çekilmeye başlamış ve Paris'in kuzeyinde bulunan Marne nehri üzerinde kuvvetli bir savunma hattı kurmuşlardı. Almanlar bu hattı yarmak ve Paris'e girmek için 6-9 Eylül arasında üç gün şiddetli taarruzlarda bulunmuşlarsa da Marne cephesini yaramamışlar ve taarruzu durdurmuşlardır. Schlieffen planının böylece başarısızlığa uğraması karşısında Almanlar doğu cephesine yönelmişler, Ağustos 1914 sonunda Hindenburg komutasındaki Alman orduları Tannenberg'de ve Eylül sonunda da Mazurya bataklıklarında (Polonya) Rusları iki defa yenilgiye uğratmıştır. Avusturyalılar ise Ruslar karşısında yenilmişler ve Galiçya Rusların eline geçmiştir. Bkz. Fahir ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s.106.

1.1.1. Osmanlı- Alman İttifak Antlaşması

Birinci Dünya Harbi'nin patlak verdiği 28 Temmuz 1914 tarihinden dört gün sonra, 1 Ağustos 1914 günü İngiliz Hükûmeti, Donanma Cemiyeti'nin halktan topladığı paralarla son taksiti ödenmiş olan gemileri teslim almak üzere İngiltere'ye giden Türk yetkililere, "Sultan I. Osman" ve "Reşadiye" adlı savaş gemilerine el koyduğunu bildirmiştir. Harbe katılmadığı ve seferberliğini dahi ilan etmediği bir sırada Osmanlı donanmasının güçlenebilmesi için son çare olarak görülen bu gemilere el konulması, Osmanlı kamuoyunda İngiltere'ye karşı büyük öfke ve hayal kırıklığı yaratmıştır.

İngiltere'nin gemilere el koymasından bir gün sonra, 2 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa* ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim arasında Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması imzalanmıştır.⁵¹ 2 Ağustos 1914 tarihli Türk - Alman İttifak Antlaşmasına göre ve ancak iki tarafın yüksek muvafakati ile kamuoyuna açıklanabilecektir" kaydını taşıyan mutabakat zabtının önemli maddeleri şunlardır:

- Bu iki güç, hâlihazırda Avusturya - Macaristan ve Sırbistan arasındaki çatışmada kesin bir tarafsızlık izlemeye karar vermişlerdir.

* Said Halim Paşa (1863 - 1921): Hidiv ailesinden Halim Paşa'nın oğluydu. Ailesiyle arası açılan Halim Paşa 1870'te İstanbul'a yerleştiğinde oğlu Said yedi yaşındaydı. Evde muhtemelen Türkçe konuşuluyordu, ama Said Halim birkaç Ortadoğu ve Avrupa dilini bilirdi. İsviçre'de siyaset bilimi okumuştur. İslamcı-modernleşmeci fikirlerini dile getirdiği makalelerini Fransızca olarak kaleme almayı tercih ederdi. İstanbul'a dönüşünün ardından, 1888'de Şura-yı Devlet üyeliğine getirilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkileri yüzünden başkentten uzaklaştırılmıştı. Mısır ve Avrupa'da sürgündeyken, özellikle de Kahire'deyken İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Araplar arasında ittihatchi propaganda yapmak üzere görevlendirilmişti. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a dönmüş, Âyân Meclisi'ne seçilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyetinde yükselerek Said Paşa kabinesinde Şura-yı Devlet reisi olmuş ve cemiyetin 1912'deki kongresinde genel sekreter seçilmişti. Sadrazamın katledildiği sırada Mahmut Şevket Paşa kabinesinde hariciye nazırı olarak görev yapmaktaydı. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın ardından sadrazamlığa getirilmişti. Bkz. Hasan KAYALI, **a.g.e.**, s.155. 1917 yılına kadar sadrazamlıkta kalan Said Hâlim Paşa, mütarekenin imzalanmasından sonra Malta'ya sürülmüş, serbest kalınca İtalya'ya yerleşmiş ve bir Ermeni komitacı tarafından 1921 yılında öldürülmüştür. Bkz. Andrew MANGO, **a.g.e.**, s. 634.

⁵¹ Figen ATABEY, **Karadeniz'de Türk Donanması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 5.

- Rusya etkin askerî müdahalede bulunur ve bu durum Almanya için Avusturya-Macaristan ile ittifak nedeni oluşturursa, bu ittifak nedeni Türkiye için de geçerli olacaktır.

- Harp durumunda Alman Askerî Heyeti Türkiye'nin emrine verilecektir. Öte yandan Türkiye, Ekselansları Harbiye Nazırı ve Ekselansları Askerî Heyet Başkanının birlikte vardıkları antlaşmaya uygun olarak yukarıda sözü edilen askerî heyete, ordunun (Türk ordusu) genel yönetimi konusunda gerçek bir etkinlik sağlayacaktır.

- Almanya, Osmanlı arazisi Rusya tarafından tehdit altına düştüğü takdirde icap ederse Osmanlı topraklarını silahlı olarak muhafazayı taahhüt eder.

Bu gizli antlaşma, zamanlama bakımından çok ilginçtir. Çünkü 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp'ın sükasti neticesinde katledilmesini müteakip, 28 Temmuzda Avusturya- Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve bunu diğer düşman devletlerin karşılıklı olarak savaşa girmeleri takip etmiştir. Şüphesiz burada önemli olan antlaşmanın imzalandığı zamanda Almanya'nın Rusya ile resmen savaş hâlinde olmasıdır. Bu da İttifak Antlaşmasının 2'nci maddesi gereğince Osmanlı Devleti'ni daha imzalar atılırken savaşa girmek yükümlülüğü altına sokmuştur.⁵²

Osmanlı Devleti aynı gün genel seferberlik ilan etmekle beraber savaşa hemen girmemiş, 4 Ağustos 1914'te tarafsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı yöneticileri antlaşmanın "Savunma İş Birliği Anlaşması" olduğunu savunurken Alman Genelkurmayı mümkün olur olmaz Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini istemiştir.⁵³

⁵² Vahdet KELEŞYILMAZ, **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 25.

⁵³ Cezmi ERASLAN, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara, 2002, s. 341-342.

1.1.2. Savaşa Giriş Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci incelendiğinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın, savaşa yeterince hazırlanmadan girmekten yana bir tutum içinde olmadığı aşikârdır.

21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914) tarihli ve "fevkalade mahrem" ibareli şifreli yazışmaya göre Berlin Ataşemiliteri Hasan Cemil (Çambel) Bey, "ordunun seferberliği hakkında" Enver Paşa'dan almış olduğu telgraf üzerine, hemen Erkân-ı Harbiye Reisi, Hariciye Müsteşarı ve Harbiye Nazırını görmüştür. Bu görüşmeler sonucunda Rusların bir kolorduyu Kafkasya'dan Avrupa yönüne aldıklarını, İtalya'nın pek de askerî harekâta katılmak istemediğini, Yunanların Sırlara yardım etmek istememelerine rağmen büsbütün ayrılmaya da karar veremediklerini ve şimdilik yansız kalacaklarını, henüz kesin kararını vermemiş ise de Romanya'nın İttifak-ı Müselles'e (Üçlü Pakt) katılmasının emin olduğunu Erkân-ı Harbiye Reisi'nin söylediğini ve hariciye müsteşarının da bunları onayladığını belirten Cemil Bey, 29 milyon fişengin hemen Türkiye'ye naklinin sağlanacağını; ancak henüz hangi yolla olacağını belli olmadığını da eklemektedir.

Üzerinde durulan güzergâhın Avusturya ve Romanya olabileceğine değinen Cemil Bey'in, "*Erkân-ı Harbiye Reisi bugünden itibaren Erkân-ı Harbiye'ye devamım ve beraber çalışmaklığım için emir verdi. Buradaki ihtiyatlarımızın Avusturya ihtiyatları gibi sevki için teşebbüsat yapılmıştır*" sözleri, Türkiye'nin Üçlü İttifak'a katılmasının bu tarihte kesinleşmiş olduğunu da göstermektedir.

Cemil Bey 12 Ağustos 1914 tarihli "*Gayet mahremdir. Bizzat Nazır Paşa Hazretleri tarafından açılacaktır*" uyarısını da içeren şifreli telgrafıyla, "Bahriye Nazırı'nın kendisini çağırttığını ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte savaşmamasını eleştirdiğini" belirttikten sonra, şu isteklerde bulunduğu değinmektedir:

“.....Hiç olmazsa Göben ile Breslav’ı bırakın. Bunlar yalnız başına da Karadeniz’i tutarlar. Eğer hükûmetiniz ister ise zahiren protesto etsin. Hatta ister ise havaya ateş bile açsın. Göben’in Karadeniz’e gidip tekrar gelmesine göz yumsun. Eğer siz karar verirsiniz Bulgaristan’la Romanya’da yürür. İslam âlemi kazanır ve de Almanya devleti...”

Bundan başka Suriye’den bir kolordunun Mısır’a yürümesi ve Kanal’ı tehdit etmesinin pek yararlı olacağını söyleyen Bahriye Nazırı ile Sefir Paşa’nın da görüşeceğini bildiren Cemil Bey’e, 13 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa şunları söylemektedir:

“Bahriye Nazırı ile mülakatınız hakkındaki telgrafınızı aldım. Seferberliğimiz bitmeden ve Bulgaristan’la tamamıyla anlaşmadan Göben ve Breslav’ı Karadeniz’e çıkarmak, Çanakkale Boğazi’nin henüz hazırlanmadan İngiliz filosu tarafından geçilmesini mûcib olur. Maksat Rusların Kafkasya’da çok kuvvet bırakmalarını temin ise bu, bizim seferberliğe başlamaklığımız ve Göben ile Breslav’ın Marmara’ya girmeleriyle hâsıl olmuştur...”

Enver Paşa ayrıca Rusların Kafkasya’dan kuvvet alamadıklarını, İngilizlerin de Mısır’daki kuvvetlerini Süveyş’e toplamakta olduklarını, Hindistan’dan takviye birlikleri getirtmekte olduklarını, Bulgaristan’ın Sırbistan’a karşı tutumu ve Türkiye ile işbirliğine dair henüz bir açıklık olmadığını ve bu nedenle o gün Dâhiliye Nazırı başkanlığında bir kurulu Sofya’ya gönderdiklerini de belirttikten sonra şöyle devam etmiştir:

“Diğer cihetten gerek Kafkasya gerek Mısır ve Hindistan’a ihtilal çıkarmak üzere adamlar gönderilmişti. Bunların da mesaisi semeredar olmak için biraz vakte ihtiyaç vardır. Vaziyet böyle iken Karadeniz’de icra-yı hareket, İngiltere ve Rusya’nın seferberliğimiz bitmeden ve her yerde hazırlanmadan, vaktinden evvel bize hücum etmelerini davet etmektir. Bâ-husûs Almanya İstanbul Sefiri ve diğer arkadaşlar aynı fikirdedirler.”

Görüldüğü üzere Enver Paşa hemen savaşa girmekten yana bir tavır sergilememiş, üstelik seferberlik ilanı ile Rusya’nın yeterince tedirgin olduğunun ve Kafkasya’dan asker çekemediğinin Almanlara iletilmesini de

sözleriyle ifade etmiştir. Enver Paşa ayrıca yeterince hazırlanmadan hemen savaşa girilirse Çanakkale Boğazı'nın İngiliz filosu tarafından geçilebileceğini hatırlatmış ve İngilizlerin ayrıca Süveyş'e asker toplamakta olduklarına dikkat çekerek muhtemelen Basra Körfezi'nin bir çıkarma tehdidi altında olduğuna işaret etmiştir.⁵⁴

“Dâhiliyye Nezareti

Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti

Basra'dan alınan 5 Ağustos 330 (18 Ağustos 1914) tarihli şifrenin suretidir.

3/4 Ağustos 330 tarihli telgrafnameye zeyldir. İngiltere'nin Odein Gambotu dört buçuk gündür Şatt'ül-arab dâhilinde Osmanlı sularında bulunuyor. Buradaki İngiltere konsolosuna mükerreren vâki' olan teblîgat ve ihtârâta karşı bizim malûmatımız olmayarak mezkûr gemi Bahriyye Nezaretinden emir alarak gelmiş olmakla keyfiyyeti Dersaâdet Sefaretine yazdım ve te'kîd eyledim henüz bir cevab alamadım, beni mazur görünüz diyor. Bugün kendisi mübahese esnasında ağızından şu sözleri kaçırdı. Nasıl Goben ve Breslav gemileri Çanakkale'ye girmekle bi-terafliğı ihlâl ettilerse bu gemide aynı vechile bi-teraflik hukukuna anlar kadar riâyet ediyor dedi. Şu hâlde bundan geminin burada bizim mevki-i askeriyyemizden yedi yüz kilometre mesafede bulunuşu ve telsiz-telgraflarının muhaberede devam edişi bir maksat tahtındadır. Geminin mahalli Şatt'ül-arab'ı seddetmek üzere tertibat ahz olunan mahalle karibdir. Biraz ötede Buşir konsolosunun Geverans ismindeki yatı da Abadan denilen gaz tasfiye fabrikası pîşgâhındadır. Geverans dörd aded elli yedi milimetrelik seri atışlı top ve dört mitralyözle müsellahan bin yüz elli dört tonilatoluk bir gemidir. Buşir'den Mahreme'ye her vakit Hindistan postasını getirib götürmektedir. Fakat bu def'a avdet etmeyerek Abadan'dan Şatt'da kalmıştır. Odein ise altı aded on santimetrelik ve dört aded kırk yedi milimetrelik ki cem'an on def'a seri atışlı top ve üç mitralyözle müsellâhdır. Sür'ati on üç mil ve cesameti bin yetmiş

⁵⁴ Vahdet KELEŞYILMAZ, “Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci”, **Erdem Cumhuriyet Özel Sayısı**, C.11. S.31, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Mayıs 1999, s. 140-145., **Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)**, Gnkur. ATASE Yayınları, Ankara, 2007, s. 124

tondur. Burada şimdilik bir mes'ele çıkarmak arzu olunmuyorsa gemilerin Sefaret vasıtasıyla bir an evvel Şatt'dan ihrâcı lüzumu ehemmiyetle marûzdur.

*Lütfi*⁵⁵

Basra Körfezindeki İngiliz savaş gemilerinin varlığından ve faaliyetlerinden söz eden bu şifreli telgrafnameden de anlaşıldığı gibi Enver Paşa, Basra hakkındaki endişelerinde haklıdır.

Enver Paşa'nın Bulgaristan'ın durumuna ilişkin değerlendirmesi de önemlidir. Çünkü Bulgaristan'ın aynı safta yer alması kesinleşmedikçe Berlin-Viyana-İstanbul bağlantısının kurulabilmesi mümkün değildi. Bu nedenle Talat Bey'in başkanlığında Sofya'ya gönderilen kurulun görevi de son derece önemliydi. Almanlar ise, resmen kendilerine katılmaya ikna edemedikleri Bulgaristan'ın ve hatta Romanya'nın da savaşa katılmaları için Türkiye'nin bir an önce açıkça savaşa girmesini istemişlerdir.

“Bulgar Harbiye Nazırının iki üç güne kadar seferberlik yaparak Sırbistan'a yürümleri ihtimali olduğunu, ancak Romanya'ya güvenleri olmadığını” belirttiği hususunun yer aldığı 6 Ağustos 1330 (19 Ağustos 1914) tarihli şifrenin ardından iki gün sonra gönderilen şifreli telgrafnamede; “Türk-Bulgar görüşmeleri tamamlanmış olmasına karşın Bulgar Harbiye Nazırının seferberlik kararına ilişkin hiçbir emare olmadığı ve Alman-Fransız ordularının müsademelerinin sonucu görülmeden Rusları gücendirmemek için Bulgarların yansız kalmak azminde oldukları” Sofya Ataşemiliteri Yarbay Mustafa Kemal tarafından bildirilmiştir.⁵⁶

1.1.3. Almanya'nın Yayılma Politikası ve İttifaktan Beklentisi

Alman İmparatorluğu'nun yayılma politikası 19. yüzyılın ikinci yarısında var olan koşullar ve büyük devletlerin daha önce belirlenen nüfuz alanları gibi

⁵⁵ ATASE, K: 355, D: 1, F: 1.

⁵⁶ Vahdet KELEŞYILMAZ, “Belgelerle Türkiye'nin Birinci...”, a.g.m., s. 431-434.

nedenlerden ötürü başka bir mecraya sürüklenmişti. Almanya; İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası gibi kolayca sömürgeci bir imparatorluk kuramayacaktı. Bölüşülen dünyada kendisine en yakın ve en fazla engel görmeden sızabileceği tek alan kalmıştı, o da “Osmanlı İmparatorluğu” idi. Ancak bu imparatorluğu, Afrika ve Asya’da uygulanan sömürgeci yöntemle ele geçirmek mümkün değildi.

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardan beri hükümlan olan ve imparatorluklara özgü cihan egemenliği ideolojisi güden bir siyasal kuruluştu. Yabancılar verilen siyasal-ekonomik ödünlerden rahatsızlık çeken bir bürokrasi ve dar bir aydın grubu vardı ve yabancılar karşı kuşku duyan bu geniş ülkeye yeni yöntemlerle sızmak gerekiyordu. Almanya bunu başardı ve bu sayede iktisadi-siyasi nüfuzu silahsız ve ordusuz kurma çağını açtı. Alman iktisadi sızmasının Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gücü arttıkça, rakip sömürgeci devletlerin kurduğu düzen ve denge bozulmaya başladı.⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman azınlıkları üzerinde Almanya’nın, İngiltere ve Fransa’nın aksine ulusalcılığı teşvik eden bir eylemi görülmemiştir. Hatta Arap dili ve tarihini araştıran Alman uzmanlar bile incelemelerini “İslam” kavramı içinde sunmayı yeğlemişlerdi.

Panislamizm, Alman siyasal çıkarlarıyla bağdaşıyordu. Osmanlı birliği içindeki bir Ortadoğu, Alman iktisadi stratejisine uygundu. Halifenin ideolojisini izleyecek Fransız ve İngiliz kolonilerindeki Müslümanlar ise Alman dünya siyaseti prensiplerine uygun gelişmeler doğurabilecekti. Esasen, Rusya’nın Avusturya İmparatorluğu’nda Panislavizmi kışkırtmasından sonra, Avusturya’da Almanya ile birlikte Panislamizm ve Pantürkizm gibi akımlara sempati gösterme yolunu seçti.

Panislamizmin dostu görünen Almanya, bir yandan da Filistin topraklarında Araplar ve Müslümanlarla iyi geçinerek Alman Protestan, Katolik ve Yahudilerinin yerleşmesine olanak sağlıyordu. Bununla birlikte, Almanya’nın Filistin’deki Müslümanlarla çatışmasına vakit kalmadan Birinci

⁵⁷ İlber ORTAYLI, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 25.

Dünya Savaşı'ndan yenik çıkıp ortadan çekilmesi, Avrupa devletleri arasında doğulular için en sempatik devlet görünümünün ve anısının yaşamasını sağladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kudüs Müftüsünün liderliğindeki Filistin Müslüman gruplarının, Alman taraftarı olduğu hatırlanmaktadır.⁵⁸

İttihâd-ı İslam (İslam Birliği) politikasından Almanya'nın beklentilerini, çok erken bir tarihte Friedrich Naumann* formüle etmiş ve 1889'da şunları söylemiştir: *“Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu dağılmadan çıkması mümkündür. Böyle olursa İstanbul'daki halife cihat bayrağını açacaktır bir kez daha. Hasta Adam, son defa toparlanıp Mısır, Sudan, Doğu Afrika, İran, Afganistan ve Hindistan'a şöyle haykıracaktır: 'İngiltere'ye karşı savaş!' Hasta Adam yatağında bu çığlığı atarken onu kimin destekleyeceğini bilmek hiç de önemsiz sayılmaz.”*

Böylesi bir politik romantizm, bilhassa Yakın Doğu ziyaretleri sırasında sürekli olarak Müslüman dostu olduğu izlenimi bırakmaya çalışan Alman imparatoruna da cazip geliyordu.

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak kurmasında askerî düşünceler kuşkusuz ön plandaydı. İslam Birliği yönündeki propaganda kampanyası, Almanya'nın askerî hareket kabiliyetini genişletmeyi hedefliyordu. Almanya, Müslümanları davası etrafında birleştirerek İtilaf devletlerinin sömürgelerinde isyanlar çıkarmayı umuyordu. Böylesi karışıklıklar, kısa vadede İtilaf devletlerinin Avrupa savaş alanlarındaki askerî gücünü azaltabilir, uzun vadede ise İngiltere'nin büyük deniz aşırı imparatorluğunu zayıflatmaya yarayabilirdi. Aynı zamanda bu propaganda kampanyası, Alman ürünlerine yeni pazarlar açabilir, Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerini korumasını, belki de yenilerini elde etmesini sağlayabilirdi.

Politika üreten Almanlar, Müslümanların Hıristiyan sömürgeciliğe duydukları tepkinin ellerinde potansiyel bir silah olacağını varsayıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak kurup onun toprak bütünlüğünü koruyacağı

⁵⁸ İlber ORTAYLI, a.g.e., s. 180-181.

* Friedrich Naumann: (25 Mart 1860, Prusya -24 Ağustos 1919, Almanya) Alman emperyalizminin savunucularından siyaset adamı ve kuramcı.

yolunda güvence veren Almanya, Müslümanların kendi tarafında mücadeleye coşkuyla katılacağı ve küçük bir bedel ödeyerek milyonlarca Müslüman müttefik kazanacağı yolunda planlar kuruyordu. İttihatçı yönetimse, kendi adına hilafetin saygınlığından yararlanarak Hindistan ve Mısır'da ayaklanmalar çıkaracağı ve Osmanlı Devleti'nde savaştan etkilenmemiş Arap bölgelerinin desteğini kazanacağı konusunda hayli iyimserdi.⁵⁹

Almanya'nın dolayısıyla yapılan ittifakla Osmanlı Devleti'nden beklediği, Türkiye'nin bütün güçlerini harp yönetiminin hizmetine hazır bulundurarak Mısır'da İngiltere, Kafkasya'da Rusya'ya karşı yapacağı taarruz ve aldatma hareketleriyle düşmanı durdurması, Avrupa Cephesi'nde Rusya'ya karşı yardımda bulunmasıydı. Ayrıca, Osmanlı padişahının halifelik nüfuzundan yararlanarak bu yolda halkı Müslüman olan İngiliz sömürgelerinde isyanlar çıkartarak İngiltere'nin batı cephesini sömürge askerleri ile takviyesine mani olmaktı. Bu talepler gösteriyor ki, Alman - Osmanlı ittifakı, Osmanlı Devleti'ni savunmaktan çok, her cephede taarruza yönelik bir tavır tutunmaya zorlamaktaydı.⁶⁰

"İslam Birliği ve Cihat", Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce, Enver Paşa'nın kullanılmasını gerekli gördüğü silahlar hâline gelmişti. Stoddard'ın anlatımıyla Eşref (Kuşçubaşı) Bey'e göre; "Enver Paşa, cihadın Müslüman dünyasını kurtarmasa bile, İtilaf devletlerini Müslüman sömürgelerinde çok sayıda kuvvet buldurmaya zorlayacağına inanıyor, bundan dolayı cihat ilanını yerinde bir karar sayıyordu."⁶¹

⁵⁹ Philip H.STODDARD, **a.g.e.**, s. 19-25.

⁶⁰ Veli YILMAZ, **1. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993, s. 69. Almanya'nın talepleri konusunda "Deutsche Wehr" dergisi, Mayıs 1928 tarihli nüshasında Cemal Paşa'nın komutanı olduğu II. Ordunun o dönemdeki Kurmay Başkanı Albay von Frankenberg'in, "*Alman Başkumandanlığı Türkiye'ye üç ödev vermişti: Çanakkale Boğazını kapatmak, Kafkasya'ya taarruz, Kanal'a taarruz*" sözlerine yer vermişti. Bkz. Ali Fuad ERDEN, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, İstanbul, 1954, s. 20.

⁶¹ Philip H.STODDARD, **a.g.e.**, s. 19-25.

1.1.4. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni Savaşa Sokma Çabaları ve Karadeniz Olayı

İktidara geldikleri günden beri devamlı olarak kapitülasyonları kaldırma çabası içinde olan İttihat ve Terakki Hükûmeti, 8 Eylül 1914'te tek taraflı olarak, 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonları kaldırma kararı aldı ve bunu 9 Eylülde ilan etti. Bu kararın bütün sömürgeci devletler tarafından şiddetli itirazlara maruz kalması yanında en fazla itirazın Almanya ve Avusturya'dan gelmesi son derece düşündürücüdür.⁶²

Almanların Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmak yolundaki baskıları, özellikle Almanya'nın Fransa cephesindeki Marne bozgunundan ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun Galiçya'daki saldırısının felakete sonuçlanması üzerine arttı. İttifak devletleri, Rusya'nın kuvvetlerinin bir kısmını Kafkaslara kaydırması ve İngiltere'yi Mısır'ı savunmaya zorlamak için Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa katılmasını istedi. 17 Eylül 1914'ten sonra Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisi bu yoldaki çalışmalarını hızlandırdı. Fakat İttifak devletlerinin umulan başarıyı sağlayamamaları, Osmanlı devlet adamlarını ihtiyatlı hareket etmeye sevk etti.⁶³

2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması'ndan sonra antlaşma metninde yer alan hükümler, safha safha uygulamaya konuldu. Bu uygulamanın ilkini de, Akdeniz'de bulunan ve 2 Ocak 1914'te alınan bir karar gereğince Üçlü İttifak'ın diğer iki devleti olan Avusturya-Macaristan ve İtalyan donanmaları ile birleşerek İtilaf devletleri donanmalarına karşı hareket icra edecek olan Göben (Goeben) ve Breslav (Breslau) adlı Alman gemilerinin İtalya'nın tarafsızlığını ilan etmesi ve Avusturya'nın da bu karara uymaması karşısında İtilaf devletleri donanmaları tarafından takibe maruz kalarak 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri ve Türk sularına giriş yapmaları teşkil eder.

⁶² Cezmi ERASLAN, "I. Dünya Savaşı ve ...", **a.g.m.**, s. 344.

⁶³ Pierre RENOUVIN, Çev. Örgen UĞURLU, **1.Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 294

Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey, planlanan bu olayın öncesinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 3 Ağustos tarihli fevkalâde gizli telgrafında şu bilgileri iletmiştir: *“Göben zırhlısının Donanma-yı Hümâyûn ile beraber Karadeniz'e hareketine İmparatorun belki müsaade edeceğini Harbiye Nezaretinden pek mahrem olarak öğrendim.”*

Göben ve Breslav gemilerinin Çanakkale Boğazı önlerine geldikleri sırada Boğaz Komutanı, Weber Paşa adında bir Alman subayıdır. Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın kurmay başkanı yine Alman generali Bronsart von Schellendorf olup, kendisi rahatsız olduğu için Baron Kress von Kressenstein adında bir Alman subayı ona vekâlet etmektedir. Kurmay Başkanlığına vekâlet eden bu subayın şahsi teşebbüsleri neticesinde Enver Paşa, Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan girişine müsaade etmiş ve hatta bu gemilerin gelecek ve boğazı muhasara altına alacak İtilaf devletleri gemilerine ateş açması emrini de vermiştir.

18 Ağustos'ta Bahriye Nezareti, Donanma Kumandanı Yarbay Arif'e Alman Amirali Souchon'un emrine girmesini bildirmiştir. 9 Eylülde Donanma Birinci Komutanlığına getirilen Amiral Souchon, 14 Eylülde Bahriye Nezaretine gönderdiği bir yazıda, 15 Eylül günü Karadeniz'e çıkmak arzusunda olduğunu bildirmiş ise de, bu talebi Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından uygun bulunmayarak reddedilmiştir. 18 Eylül günü sadrazama çıkan ve aynı talebini ifade eden Souchon, gemilerin teker teker çıkması kaydıyla çıkış izni almış ve 21 Eylülde Karadeniz'e çıkmaya muvaffak olmuştur. 30 Eylülde de Boğazlar bütünüyle kapatılmıştır.⁶⁴

Son gelişmeler üzerine artan Alman baskısı karşısında Osmanlı hükûmeti mali durumunun bozukluğunu bahane etmiştir. 11 Ekim 1914'te Alman Büyükelçisi savaş ilan edildiği takdirde Osmanlı hükûmetine iki milyar kuruş gizli yardım yapılacağını bildirmiştir.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin maddi ve askerî isteklerinin karşılanması savaşa girme şartına bağlanınca, 11 Ekimde Enver, Talat ve Cemal Paşa'ların anlaşması söz konusu olmuştur. Enver

⁶⁴ Veli YILMAZ, a.g.e., s. 81-85.

⁶⁵ Stanford J.SHAW- Ezel Kural SHAW, a.g.e., s. 375.

Paşa, “*Türk filosu Karadeniz’de zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız harp ilan edilmeksizin hücum ediniz*” şeklindeki emri 22 Ekimde yazmış ve 24 Ekimde Amiral Souchon’a vermiştir. 27 Ekim 1914’te Karadeniz’e çıkan filo, 29 Ekimde Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorosisk liman ve şehirlerini topa tutarak buralardaki iki Rus ve bir Fransız gemisini batırmıştır. Olay, Padişah ve hükûmet başkanıyla kabine üyeleri arasında şaşkınlık yaratmıştır.⁶⁶

Olayı Dâhiliye Nezaretine bildiren yazıda; İtilaf devletlerinden hiçbir hayır gelmeyeceğini anlayan, onların istenen garantiyi vermekten kaçındıklarını gören ve Almanya’nın bu savaşı kazanacağını kuvvetle tahmin eden Enver Paşa’nın imzası yoktur ve tezkere onun adına başkası tarafından imzalanmıştır.⁶⁷

Olay üzerine harbe girmeye taraftar olmayan Sadrazam Said Hâlim Paşa istifaya teşebbüs etmişse de yapılan ısrar üzerine istifadan vazgeçmiştir. Amiral Souchon raporunda hadiseye Rus donanmasının sebep olduğunu yazdığı için, Sadrazam Said Hâlim Paşa Rusya’ya müracaat ederek, hadisenin Rus donanmasının Karadeniz Boğazına torpil dökerek boğazı kapatmak istemesinin sebep olduğunu bildirmiş, sulhu muhafaza için tahkikat açılmasını istemiştir.

Rusya, sadrazamın teklifini reddederek derhal Türk maslahatgüzârına pasaportunu verdiği gibi, kendi sefaret erkânına ve konsoloslarına da Türkiye’yi terk etmeleri emrini vermiş, 31 Ekimde de Rus ordusu Kafkasya’dan Türk sınırına saldırıya geçmiştir. Ertesi gün de İngiltere Akabe’yi topa tutmuş ve Şattülarab’a saldırmıştır. Bu olaylardan kısa bir süre sonra da Rusya, Fransa, İngiltere resmen Osmanlı Devleti’ne karşı harp ilan etmişlerdir. Kafkas hududunda savaş bütün şiddetiyle başladığı halde Osmanlı Devleti’nin harp ilanı on gün sonra gerçekleşmiştir. Osmanlı hükümdarı Mehmet Reşat’ın imzasını taşıyan beyanname, olaya Rus

⁶⁶ Cezmi ERASLAN, **a.g.m.**, s. 345.

⁶⁷ Mithat SERTOĞLU, “Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Sebepleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 15, Aralık 1968, s. 11.

donanmasının sebep olduğu esasına dayanarak, Rusya'nın bu yolda tahkikat yapılması teklifini ret ve hududu tecavüz etmek suretiyle harbe sebep olduğunu açıklamıştır.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ VE CİHÂD-I EKBER

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından üç gün sonra, 14 Kasım 1914 tarihinde, Osmanlı sultanı tarafından "Cihâd-ı Ekber" ilan edilmiştir. Ordu ve donanmaya hitaben yazılan hatt-ı hümayûnun bütün İslam dünyasına neşrolunması için bir de irade çıkarılmıştır.⁶⁸

Sultan V. Mehmet Reşat, öncelikle savaşın Rusların saldırmasıyla başladığını, bunu İngiltere ve Fransa'nın düşmanca tavırlarının izlediğini belirterek, milyonlarca Müslümanı zalim idareleri altında inleyen bu üç devlete karşı, meşru menfaatleri müdafaa için silaha sarılmak zorunda kaldıklarını anlatmaktaydı. Padişah, askerlerden *"Dinimize ve vatanımıza kasteden düşmanlara açtığımız bu mübarek gaza ve cihat yolunda bir an azim ve sebattan, fedakârlıktan ayrılmamalarını"* istiyordu. Devletin ve cihada davet edilen *"300 milyon Müslüman halkın hayat ve bekasısı onların muzafferiyetine"* bağlıydı. Başarıyla savaşmalıydı ki, *"din ve devlet düşmanı bir daha mukaddes topraklarımıza ayak basmaya, Kâbe'yi ve Peygamberimizin nurlu kabrini kapsayan mübarek Hicaz topraklarının huzurunu bozmaya cüret"* edemesindi. Askerlere moral vermek için, *"dünyanın en cesur ve muhteşem iki ordusu ile silah arkadaşlığı ettikleri"* de hatırlatılıyordu.

Başkumandan Vekili sıfatıyla Enver Paşa'nın orduya beyannamesi çok daha fazla dini heyecanları tahrike yönelik bir mahiyet taşıyordu. Osmanlı ordusunun *"dünyanın en sebatlı, fedakâr askeri"* olduğunun altını çizen Enver Paşa, askere *"hepimiz düşünmeliyiz ki, başlarımızın üzerinde Peygamberimizin ve sahabe-i güzün efendilerimizin ruhları uçuyor. Şanlı"*

⁶⁸ Fahri BELEN, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s. 76.

babalarımız başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor” sözleriyle onların dini duygularını etkilemeye çalışıyordu.

Cihat fetvasında da İslam ve İslam ülkeleri aleyhine ortaya çıkan düşman hücumuna karşı, Müslümanların can ve malları ile cihada başvurmalarının yerine getirilmesi gereken emir (farz-ı ayn) olduğu vurgulanıyordu. Cihada karşı gelen Müslümanların günahkâr olacaklarının ihtar edildiği fetvada; İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan, Karadağ ve müttefiklerinin hâkimiyet ve esaretleri altında bulunan Müslümanları bu devletlere karşı ayaklandırmak, bu devletlerin Müslüman tebaasından toplayacakları askerleri de Osmanlı Devleti ve müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan’a karşı harp etmekten vazgeçirmek amaçları hedeflenmiştir. Ancak İslam âleminin genel durumu ortadaydı. Bununla birlikte çağrıya uyarak İran dâhil, Türkistan ve Afganistan’dan gelen çok az sayıda mücahit neticeye elbette tesir edememiştir.

Buna karşılık İngiliz Hindistan İşleri Bakanı Lord Crove, Mezopotamya’daki stratejik ve iktisadi çıkarları temin için çok çalışmıştır. Arapların psikolojik olarak hazırlandığını belirtmiş ve ani bir hareketle Basra Körfezi’nin işgalini teklif etmiştir. Hâlbuki Hindistan Müslümanlarından emin olamayan İngiliz Hükûmeti ihtiyatlı davranmıştır. Ancak 23 Ekim 1914’te Abadan adasındaki petrol kuyularını korumak, bölgedeki Arapları kışkırtmak üzere harekete geçmişlerdir. Arap Yarımadasındaki sülalelere istikbalde tahtlar, bağımsız devletler vaat ederek kendilerine bağlamıştır. 23 Ekim 1914’te İngiltere Arapların bağımsızlığını tanıyıp desteklemeyi, İskenderun, Mersin ve Şam’ı içine alacak olan Büyük Arap Krallığını Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri Mac Mahon vasıtasıyla Mekke Emiri Şerif Hüseyin’e vaat etmiştir. Savaş ilanından sonra da bu çalışmalar devam ettirilmiştir.⁶⁹

⁶⁹ Cezmi ERASLAN, “I. Dünya Savaşı ve ...”, **a.g.m.**, s. 345-346.

1.2.1. Almanya'nın Panislamizm Politikası ve Osmanlının Cihat İlanına İlişkin Batı Kaynaklı Değerlendirmeler

Uzun yıllar Cezayir Hukuk Fakültesinde, daha sonra Paris Sorbon Üniversitesinde hocalık yapmış olan Augustin Bernard, 1916 tarihinde yayımlanan, "L'effort De L'Afrique Du Nord" adlı eserinde Kuzey Afrika halklarının sadece Fransızlara sadık kalmakla yetinmeyip, ana vatana askerî ve ekonomik açıdan büyük destek olduklarını belirtirken, Almanların Kuzey Afrika'ya yönelik politikalarını ve Panislamizm hakkındaki fikirlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"...29 Temmuz 1914'te Berlin'de Berthmann-Hollweg ile İngiltere Büyükelçisi Sir E. Goschen arasında yapılan görüşmelerde Alman Başbakanı, eğer İngiltere tarafsızlığa riayet ederse Almanya'nın kara Avrupa'sındaki Fransız topraklarında gözü olmadığını söylemiş, büyükelçinin koloniler hakkındaki sorusuna ise aynı garantiyi veremeyeceğini belirtmişti.

Almanlar savaş ilanını takiben İngiliz ve Fransız kolonilerindeki Müslüman fanatizmine dayanan bir ayaklanma peşinde idiler ve bunun için gayret gösteriyorlardı. Alman Kayzeri, Salâhaddîn Eyyübî'nin mezarını ziyareti sırasında, Alman İmparatoru olarak kendisini 300 milyon Müslümanın hamisi olarak ilan etmiş ve Müslümanlığı zorbalardan kurtaracağını vaat etmişti. Hâlihazırda bağımsız kalabilmiş tek Müslüman ülke olan Osmanlılarla ittifak, Almanya'nın doğu politikasının kilit noktası idi. Diğer taraftan da (o güne kadar gevşek olan) 'Hilafet' ile Müslümanların bağlarını sıkılaştırarak onları İstanbul'a bağlamak ve İslam Birliği duygularını geliştirmeye çalışılıyordu. Avrupa devletlerinden şikâyetçi olan kolonilerdekilerin İstanbul'daki sultana, bir başka deyişle dostu Almanya'ya döndürülmelerine çalışılıyordu. Hindistan'daki, Mısır'daki, Fransız Afrika'sındaki ve Kafkaslar'daki yerli halk efendilerine karşı tahrik ediliyordu.

Doğrusu eğer Almanlar, bir isyan beklentisi içinde iseler, bunun sebebini de bu isyan hareketinin temellerini ellerinden geldiğince atmış olmalarında aramak gerekirdi. Tüm Kuzey Afrika'da Alman entrikaları savaştan önce

*inanılmaz bir seviyeye erişmişti. Biz bunlardan habersiz değildik ama barış taraflısı olarak olay çıkarmamaya gayret ediyorduk. Belki de aynen Fransa'da olduğu gibi bunları yeterince önemsememiştik. Alman casusları * Afrika'da da, aynen Fransa'da olduğu gibi iyi organize olmuştu. Çok değişik tiplere rastlanıyordu; bazen bilginler, tabiat bilginleri, coğrafyacılara, etnograflar, doğu bilimcileri, ilim ve araştırma adına en ücra noktalara kadar giriyorlar, bazen de zararsız gözükken koyun tüccarları, maden arayıcıları ortaya çıkıyor ve istediklerini elde eder etmez ortadan kayboluveriyorlardı.”*

Bernard, Cezayir ve Tunus'taki Alman faaliyetlerinden bahsettikten sonra şu şekilde devam ediyor: *“...Fas'taki Alman entrikaları ise daha açık bir hâl almıştı. Savaşın çok öncesinde bile konsoloslar da dâhil olmak üzere tüm Almanlar mahalli bir isyan başlatabilmek için çalışıyorlar, savaşın başlaması ile de bunu civar aşiretlere yaymayı planlıyorlardı. Zengin ve kudretli Alman sanayicileri, Alman hükûmetinin de tasvibi ile Mannesmann*

* 1904 yılında Berlin Harp Okulundan teğmen rütbesiyle mezun olan Wilhelm Walther Nikolay, Alman Genelkurmay istihbarat servisi (Nachrichten Bureau) III. B Rus bölümü başkanı Albay Lauenstein teklifiyle bir “Gizli Servis” kurmakla görevlendirildi. Nikolay, 1912 yılında o güne kadar Alman Genelkurmayında kimsenin kullanmadığı bir dille şu ileri görüşlülüğü öne sürdü: “Bir hükûmet her türlü ekonomik gelişmeyi günü gününe kaydedebilecek biçimde örgütlenmiş bir genelkurmayla sahipse savaşı daha baştan kazanmış demektir.” 1913'te İmparator II. Wilhelm çalışmalarıyla dikkati çeken ve o yıl binbaşı olmuş olan Nikolay'ı Alman Genelkurmay İstihbarat Servisinin başına getirdi. Ağustos 1914'te başlayansavaşla birlikte dört yıl boyunca Alman gizli savaşını yöneterek, Avrupa devletlerinin diplomatik sınırlarına nüfuz etti. Nikolay, III. B servisine yepyeni bir ruh verdi. Casusluk, romantik bir sanat değil, kesin bir bilim dalı olmalıydı. Bu yönde çalışmalar yaparak III. B'nin araştırma dairelerine bilim adamları, sanayiciler, maliyeciler, teknisyenler, hukukçular, bankacılar yerleştirdi. Çalışmalarını zamanla Almanya'nın müttefiki olan – Türkiye, Bulgaristan- topraklarına kadar genişletti. Amaç, Alman Genelkurmayını her türlü stratejik sürprizden korumak ve dost ülkelerin casusluk seviyelerini “Peyk (uydu)” durumuna getirmektir. Bu maksatla bu ülkelere irtibat subayları gönderdi. Alman İmparatorunun eskiden beri düşlediği Ortadoğu ve Hindistan'da III.B'nin ilgi alanı içerisinde olup, buraların sorumlusu Dr. Preusser'di. Türkler tarafından “Bedevî” lakabıyla tanınıyordu. Albay Nikolay'ın İspanya'daki kolu ise II. Dünya Savaşında Abwehr'in (Alman Askerî İstihbarat Örgütü) şefi olacak olan Teğmen Canaris'ti. Nikolay ve örgütü doğuda gizli savaşı kazanmışlardı, fakat Alman Genelkurmayı sonuçtaki askerî yenilginin önüne geçememişti. 1926 başlarında General Naci ELDENİZ Nikolay'ı Türkiye'ye davet etti. İstanbul'a gelen Nikolay'ın istihbarat tecrübesinden 1927'ye kadar faydalanıldı. Almanların savaşta yenilgisi, Hitler'in iktidara gelmesini kolaylaştıran politik entrikaların çoğalmasına yol açtı. Bu entrikaların içine sonraları Nikolay'da karıştı. Eski III.B Başkanı ve “Topyekûn Savaş” taktiğinin usta teorisyeni Nikolay, Abwehr'in ve devlet başkanının danışmanlığını yaparak Alman siyasi hayatında olduğu gibi II. Dünya Savaşının hazırlanışında da ölümlüne kadar (1935) rol oynamıştır. Bkz. Col. W. Walther NIKOLAY, **“Birinci Dünya Savaşında Alman İstihbaratı”** Çev: Emrullah TEKİN, Berikan Yayınları, Ankara, Temmuz 2001, s. 6-8. (Bu kitabın orijinali Türkçeye eski harflerle Yarbay Mehmet Nihat Bursalı tarafından 1925 yılında kazandırılmış, yeni harflerle sadeleştirilerek 2001 yılında baskısı yapılmıştır.)

önderliğinde büyük paralar harçayarak her türlü proje ve yatırımlara giriyorlardı.

Maden imtiyazlarının alınması için yapılan gayretler bu komploların görünen yüzü olmakla beraber, esas gaye Fas'ın Almanya tarafından tamamen ilhakı idi. Savaş öncesi ciddi bir hazırlık yaşıyordu. Kazablanka'da harp divanı tarafından bakılan davalar açık bir şekilde bu davranışları ele alarak, bu konuda yapılan önemli çalışmaları, dağıtılan silah ve mühimmatları, ortaya dökülen paraları ve Fransa aleyhine dağıtılan broşürleri ortaya çıkarmıştı.”

Augustin Bernard, Almanların yürüttüğü faaliyetlerin sonuçlarını değerlendirdiği bölümde ise şu açıklamalara yer vermektedir:

“Alman entrikaları tamamen neticesiz kalmamıştı. Ama genelde hedeflenenin çok altında kalmışlardı, hatta bir başarısızlıktan bile bahsedilebilirdi. Almanya diğer hususlarda olduğu gibi, güçlü organizasyonuna rağmen psikolojik hatalar yapıyordu. Sihirli bir cümle olan, ‘benim efendim, benim düşmanımdır’ prensibinin İngiliz ve Fransız kolonilerinde ki yerli halka uygulayabileceklerini zannetmişlerdi. Oysa ki, ne İngiltere ne de Fransa kötü birer efendi değillerdi ki, kolonilerdeki halk, hatta en son boyunduruğa giren Fas'da dâhil olmak üzere onlara sadık kalmıştı.

Almanya en sonunda Türkiye'yi savaşa sürükleyince mukaddes cihat ilan ettirmişti. Ancak bu mukaddes cihat, gerçek Müslümanlar arasında gereken kabulü göremezdi ve dünyadaki Müslümanlar tarafından ayıplanmıştı. Bunu Mekke Şerifi açıkça reddetmişti.”

Burada yazar, Osmanlı Devleti İttifak devletleri yanında savaşa girince, Ağa Han'ın* Hint Müslümanlarına gönderdiği bir mesajdan bahsediyor ve bir

*Sünni İslam Hilafeti'ne karşı kullanılan araç İsmaililer olmuştur. Son derece küçük bir gruba hitap eden ve Sünni Hilafeti kabul etmeyen İsmaili grubunun lideri Ağa Han'ı İngilizler, Hindistan Müslümanlarının lideri olarak hep ileri sürmüşlerdir. O kadar ki, 1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde, İstanbul'da kurulacak bir hilafet ve Türkiye'nin etkisi dışında olacak bir kurumlaşma iddiasıyla Ağa Han, İngilizlerce destaklenmiştir. Bunun yanı sıra İngilizlerin, Kuveyt'ten Aden'e kadar bütün sahil boyu şeyhliklerini aylığa bağlamış oldukları, Mekke Şerifleriyle ilişki yürüttükleri, Mısır Başmüftülüğü'ne de Abduh gibi Panislamcılıkla başlayıp uzlaşmacılığa dönen birini getirdikleri bilinmektedir. Bkz. Orhan KOLOĞLU, a.g.e., s. 124.

anlamda Ağa Han'la paylaştığı düşüncelerini, Ağa Han'ın mesajı aracılığıyla aktarmış oluyor. Buna göre; *“Almanya ve Avusturya Müslümanların hiçbir zaman gerçek dostları olmamıştır. Biri Bosna - Hersek'i işgal etmiş, diğeri ise yıllardır Anadolu'da ve Bağdat'a kadar Mezopotamya'da hükmetmeye çalışmaktadır. Eğer Almanya, savaşı kazanacak olursa, Türkiye Almanya'nın sömürgesi olacaktır. Alman imparatoru Türkiye'nin gerçek hâkimi olacak ve mukaddes topraklara hâkim olacaktır. Türkiye İslam âleminin vekili olarak, dünyanın da kabulü ile mukaddes toprakları idare etmekteydi. Ancak bugün göstermiştir ki, Türkiye Almanların elinde bir oyuncaktır. Bu durumda hem kendi kendini mahvetmiş, hem de İslam âleminin vekili sıfatını kaybetmiştir.”*⁷⁰

Ayrıca Ağa Han'a göre; *“İngiltere, Rusya, Fransa hükûmetleri Osmanlı Devleti'ne karşı -tarafsızlığını muhafaza ettiği takdirde- tam muavenet ve müzaheretle bulunacaklarına, hükûmetin şan ve şevketini muhafazaya söz vermişlerdi. Hatta Osmanlı Devleti, bütün Müslümanların hâkimi olacaktı. Cümle âlem harameyn-i muhteremeyn anahtarlarının Osmanlı da kalmasına razı idi.”*

“İngiltere, Fransa ve Rusya hükûmetlerinin çökmeleri söz konusu olamaz” diyen Ağa Han, Osmanlı Devleti'ne her şeyi müstahak görmekte ve Hint Müslümanlarının İngiltere hükûmetine sadakat ve itâatde bulunmaları lazım olduğunu söylemektedir.

Ağa Han'ın nasıl bir misyon yüklendiğini, hatıralarını kaleme alan kişilere bizzat kendisinin verdiği açıklamalarla yakından öğrenmek mümkün olabilmektedir. Şia'nın İsmâiliyye mezhebinden olan Ağa Han, hatıralarını kaleme alanlara İngiliz Gizli Servisi “Intelligence”ın ajanı olduğunu açıkça ifade eder. Ağa Han aynı zamanda nadir “Müslüman Siyonist”lerdendir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngiliz Hükûmeti için çalışan

⁷⁰ Augustin BERNARD, *L' Effort De L'Afrique Du Nord*, Bibliotheque Royale 51411, 3 Eme Serie, Paris, 1916, s. 5-9.

Ağa Han'ın yukarıda belirttiğimiz açıklamaları yapması, onun üstlendiği misyona sadakatinin göstergesinden başka bir şey değildir.⁷¹

Bernard'a göre, *“Almanya'nın Türkiye'yi kendi mihverinde sürüklerken en önemli gayesi İngiltere'ye Mısır'da darbe vurmak ve Hindistan'la olan bağlantısını zorlaştırmaktı. Süveyş Kanalı'na karşı düzenlenen ve Alman basınında büyük yankı uyandıran o harekât sahiden ciddiye alınmalı mıydı? Yoksa bu sadece İngiliz kuvvetlerini Süveyş'te tutmaya ve bu surette Fransa'ya yardıma gitmelerini önlemeye yönelik bir blöf müydü? Gerçek olan bir şey var ki, Süveyş Harekâtı bir işe yaramamıştır. Nil vadisinden başlatılıp Libya üzerinden Fransız Kuzey Afrika'sı Berberîlerine kadar sirayet ettirileceği düşünülen isyan yayılamamıştır. Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı mukaddes cihat ve kolonilerin isyanına dayanan politikası Mısır'da en büyük çöküşe uğramıştır.*

Libya üzerinden gelen tacizler de bir işe yaramamış ve İngiliz ve Fransızların mükemmel kampanyaları Nil vadisini doğudan gelecek her türlü sorunlara karşı rahatlatmıştır. Almanlar Kuzey Afrika'daki Müslümanları ayaklandırmaya kalkarken eskiden dostları olan ve şimdi bizim müttefikimiz bulunan İtalyanlara zarar vermişlerdir. Libya tamamen kontrol altına alınamamış bir hâldeyken Türkler ve Almanlar Senûsîlere de dayanarak onları önce İtalyanların üzerine saldırtmışlar, sonra da doğuda Mısır, güneyde de güney Tunus'a yönlendirmişlerdir. Orada da istediklerine ulaşamamışlardır. Fransız ve İngiliz varlığının yakınlığının sağladığı destekle İtalyanlar Berberistan sahillerinde tutunabilmişlerdir”⁷²

Libya'daki durumu bu şekilde değerlendiren Bernard, Cezayir, Tunus ve Fas'a ilişkin düşüncelerini ise şu şekilde yorumlamaktadır:

“Bu olayların Cezayir'e bir tesiri olmadı. Eğer biz Fas'a ve Tunus'a yerleşmişsek, bunun nedeni oraların - Fas ve Tunus kastediliyor- evimizin anahtarı olmalarından idi. Cezayir bu sebepten her iki cephesindeki

⁷¹ Vahdet KELEŞYILMAZ, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 44.

⁷² Augustin BERNARD, *a.g.e.*, s. 9-11.

desteklerin sağlam olmaları nispetinde sükûn içinde idi. Philippeville ve Bone'un bombalanmaları ile savaşın ilk harekâtı Cezayir topraklarında başladı. Bu zannedildiği üzere tesadüfî bir harekât değil, aksine Almanlar tarafından üzerinde düşünülmüş bir harekât idi; Goeben ve Breslau'un bombaları neticesinde başlayacak bir harekâtı ümit ediyorlar ve bunu takiben işgal edecekleri bir veya birkaç limandan destekleyecekleri isyancılarla 19. grubun seferberliğini zorlaştırmayı hedefliyorlardı. Bu ümitleri onları hayal kırıklığına uğrattı.

Türk ve Almanların entrikaları tüm savaş boyunca devam etti; ancak yakından takip edildikleri için bir netice vermedi. Bazı kendilerinden şüphe duyulan yerlilerin Türkiye ve Mısır'la doğrudan veya Tunus üzerinden bazı temasları tespit edildi ama bunların hiçbiri önemli bir netice doğurmadı. Fas'ta durum genel bir ayaklanmaya daha uygun görülüyordu. Ülke daha yeni işgal edilmiş ve tamamen organize edilememişti, içten içe kaynıyordu, kötü sonuçlar bekleniyordu.

Savaş çıktığında Fas'taki Almanların tümü Fransa'ya karşı bir isyanın çıkacağına emindiler. Daha savaş başlamadan önce 'Cologne' gazetesinin muhabiri bir tek Fransızın bile sağ çıkmayacağını yazmıştı. Alman hükûmeti de buna inanmıştı. İsyân ve Fransızların katlini takiben tüm Faslılar, kayserin müdahalesini isteyeceklerdi. Ama Almanları şaşkınlığa düşürecek olmasına rağmen bunların hiçbiri gerçekleşmedi. Orada bulunan ve aynı zamanda hem asker hem de diplomat olan bir adam -General Lyautey'den söz ediyor-, hem sert, hem de yumuşak bir politika ile Fas'ı kontrol etmeyi başardı. Onun cüretle uyguladığı harekât, Fransa'ya hem ihtiyacı olan azamî askerî gücü gönderdi, hem de Fas'a tamamıyla hâkim olabildi.

Savaşın ilanının ertesi günü, yerli halkın gözünde gücümüzü ispat etmek ve her şeyden önemlisi seferberlik çalışmalarımıza zarar vermemeleri için Alman ve Avusturya tebaasından olanlara karşı enerjik tedbirler almak zorunlu idi. Derhal Avusturya ve Alman vatandaşı olanlar tutuklanarak, askerlerimiz refakatinde Cezayir'e sevk edildiler. Alman posta müdürü ile bazı arkadaşları ihanet suçu ile divan-ı harpte yargılanıp kurşuna

dizilmelerine rağmen aynı durumda olan birçoğu da savaşın ilanından hemen önce kaçmayı başardılar. Bunu takiben de halk arasında çok etkili olan Alman ve Avusturya resmî temsilcilerinin sınır dışı edilmeleri geldi. Bu etki, ilk partide esir edilen Alman askerlerinin getirilmeleri ile daha da arttı.

Almanlar tabiatıyla Fas'ı karıştırmaktan vazgeçmediler. Fransız bölgesinin içine kadar artık sokulmuş bulunan Tanca'nın uluslararası kısmı ile İspanyolların kontrolüne terk edilen kısmı onlar için bir sığınak teşkil ediyordu ve bundan da faydalanıyorlardı. Tahtından indirilmiş bulunan eski sultan Moulay Hafid'e, Sahara bölgesinin şefi El - Hiba'ya, dağlara çekilmiş muhtelif şeflere, bizim Cezayir'deki büyük düşmanımız Abdülkadir'in torunu Abdülmelik'e dayanmaya çalıştılar. Ellerinden geldiği kadar kontrol altına alınan bölgelere olduğu kadar, daha kontrol altına alınamamış bölgeleri de tesir altına almaya çalıştılar.

Times gazetesi muhabirinin de yazdığı gibi nasıl birçok Faslı, Almanların vaatlerini ciddiye alıp aldatıldılarsa, Almanların da istisnasız tamamı, Faslıların şikâyetlerine kandılar. Faslılar, Almanların paralarını alıp, kıllarını kıpırdatmadılar.”

Augustin Bernard, değerlendirmelerini, “...savaşın bir Franco-Alman savaşı olmayıp, bir dünya savaşı olduğunu ve bunda da Fas'ın önemli olduğunu” vurgulayan sözlerle bitirirken, böyle olmakla birlikte, birçok asker ve subayın gözünde “Fransa'dan uzakta Fas'ta veya kolonilerde bulunmanın kendilerine çok zor geldiğini” de ifade etmekten de geri kalmamıştır.⁷³

1916 yılında kaleme alınan “L’Afrique Du Nord” adlı eserde yapılan değerlendirmeler, bir anlamda Birinci Dünya Savaşı sürecinde Kuzey Afrika’da yaşanan siyasi ve askerî faaliyetlerin ve bu bölgede farklı güçlerce yürütülen politikaların Fransa tarafından nasıl algılandığını göstermekle birlikte; söz konusu eserde yapılan yorumlar ve eserin diğer bölümlerinde verilen bilgiler ışığında diyebiliriz ki Batılı devletlerin bölgeye ne gibi emperyal niyetlerle geldiklerini rahatlıkla görmek mümkün olduğu gibi, başta

⁷³ Augustin BERNARD, a.g.e., s.12-14.

Trablusgarp olmak üzere söz konusu topraklarda işgalci güçlere karşı direnişi sağlayabilmek için Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı kimselerin nasıl zorlu bir mücadeleye giriştiklerini görebilmekte mümkündür.

Fransız menşeli bir başka eserde ise ilginç, ama aynı zamanda düşündürücü şu yorum ve açıklamalara yer verilmiştir:

“ Birçok Müslüman, atalarının ülkesini kurtaracak insanüstü bir mucizeye inanmışlardı. Ama hiçbir şey, savaş boyunca bu Koloğlu ve Hadris ailelerinin sadakatlerini değiştirmemiş- en azından hareket olarak- içlerinden başka türlü geçse bile, bir davranışlarına şahit olunmamıştır. Büyük bir dikkatle, Fransa'yı zedeleyecek her türlü harekete tevessül etmekten kaçındılar ve otoriteye karşı saygılı ve uyumlu davrandılar. Şunu da unutmamak gerekir ki, Türk menşeli olan veya bu şekilde geçinen ailelerin büyük bir kısmı savaşın başından itibaren zaman kaybetmeksizin ülkemize karşı olan bağlılıklarını bildirmekte yarış etmişlerdir.

Cezayirli yerli halka gelince, onlar Türkiye'nin Almanya tarafında yer almasına karşı duygusuz kalmışlardır. Onlara göre, orası uzak bir ülke olup, yıllardır kendileri açısından yabancılaşmıştı. Ancak, dini açıdan bağlı olmalarına rağmen hatırladıkları ise Osmanlı devrinde çektikleri sıkıntılar ve adaletsizlikler olmuştu. Bu sebepten gönderilen bazı kişilerce yapılan Türk ve Alman propagandası tesirsiz kalmıştır. Yerli Araplar ve kabileler tartışmadan Fransa'ya bağlı kalmışlardır. Hiçbir propaganda, hilal kullanılsa bile tesir etmemiş ve bunun en üst misali olarak cepheye Müslümanlar da gönderilmişlerdir.”

Yazar 17 Mayıs 1915 tarihli resmi bir bildirmeden bahsederek, bu bildirmede; *“Bailly civarındaki Oise'de, bizim silahendazlarımıza tesir etmek için olacak, Almanlar hilalli bir Osmanlı bayrağını getirmişlerdir. Afrikalılarımız bu tahrike derhâl bayrağa ateş edip, onu devirmekle cevap vermişlerdir. Ardından da bir silahendaz giderek bayrağı almış ve geri dönmüştür.”*⁷⁴ ifadelerinin yer aldığını söylemekte ve Panislamizmin Kuzey Afrika'daki

⁷⁴ Pierre PERREAU-PRADIER, Maurice BESSON, *L'Afrique du Nord et la Guerre*, Bibliothequ D' Histoire Contemporaine, 1918, s. 224-228.

halklar üzerindeki etkisini felsefi bakış açısıyla yorumlamakta, ortak din olgusunun arzu edilen birlikteliği sağlamakta yetersiz kaldığına vurgu yaparken, aynı zamanda, Fransa'nın sömürgeci politikalarının hissedildiği düşüncelerini usta bir demagog gibi açıklamaktadır:

“ Panislamizm olsun, İslami milliyetçilik olsun, bunlar sadece menfaat bekleyen bazı ortalık karıştırıcı olanların veya slogan üreticilerin yarattığı kavramlardır. İslami uyanış bir tek cümle ile özetlenecek olursa; bir tek emirle iki yüz milyon Müslümanın içinde buldukları karakteristik uyumsuzluktan bir anda çıkmaları mümkün değildir. Nasıl iddia edilebilir veya inandırılmak istenir ki, bu insanlar dünyanın her yerinde aynı bloğu teşkil eder, aynı ruh ve hislere sahip olabilirler.

Bu insanlar çok çeşitlidir, mensupları Avrupa, Asya ve Afrika'ya dağılmış olup, değişik şeflere tabi değişik milletlerden meydana gelmişler, coğrafyalarının, ırklarının, iklimlerinin farklılıkları, dillerindeki farklılık onları ayırmıştır.

Mısırlı ile Faslı, Cezayirli ile İranlının arasında dini duyguların dışında hiçbir ortak yön yoktur; dinî duygulara gelince de Müslümanlık bağları, Hıristiyanlık veya Yahudilik bağlarından daha kuvvetli değildir. Günümüzde bir din uğruna değil, bir ülke uğruna savaşılmaktadır.

Türkiye örneği çarpıcıdır. Bir taraftan mukaddes cihat ilan ederken, diğer taraftan harp esirlerinin içinde buldukları kötü iklim ve hastalıklardan zayıflamış olmalarından faydalanma yoluna gitmiş ve Almanların da yardımı ile provokatörler kullanmasına rağmen ve her türlü vahşi davranışa tabi olan, tehdit edilen esirlerin Fransa'ya olan bağlılıklarını sarsamamıştır.

İslami uyanıştan kasıt, gerçekte, İslamiyetin her türlü gelişmeye, her türlü ileri fikre, zamanın getirdiği her hevese karşı olduğunu düşünen ileri görüşü kısıtlı ve cahillerin düşüncelerinin aksine onun, medeni dünyaya girmesi ve onun nemalarından faydalanması demektir. Ancak her kişi kendi sosyal çevresinde gelişir, iklimin ona uyguladığı karakteri alır ve tabi olduğu millî ve siyasi karaktere bürünür, kalıtımsal yollarla kazandığı karakter, tabiat

ve coğrafya ona tesir eder. Bu çerçevede her şey dirense bile onu zamanın gelişmesine doğru çeker. Bu onu asırlardır içinde bulunduğu miskinlikten uzaklaştırır ve zamanının yaşam şekline doğrultur.

İşte bu sebeptendir ki her hangi bir kültür seviyesine erişememiş bile olsa, belli belirsiz bile bulunsa, o artık kendini idare eden milletin yaptıklarına, düşündüklerine ve etrafında dolaşan hareketliliğe bağlı hisseder; O asil cahilliği içinde vatan kavramına kadar ulaşır, gönüllülük anlaşmasını imzaladığında para alması çok çekici olmasına rağmen, Cezayirli yerli de tarif edilemez olsa bile kendi ülkesi olacak olan devletin büyük dramında yer almak arzusunun olduğu muhakkaktır.

İşte bu Fransa ki baş hükümandır ve yerli Cezayirli, bir Müslüman olarak değil ama bir Fransız olarak düşünür, aynen Kafkaslarda ki dindaşlarının Rus olarak düşünmesi gibi...

Bu savaş, artık "Mukaddes Cihat" fikrinin aynen "Haçlı Seferleri" gibi yok olduğunu göstermiş ve uluslararası Müslüman bloğu menfaatperest veya hayalperest düşüncelerde kalmış ve Panislamizmin bir ülkeye bağlılığı olmamış, Müslüman ise aynen Hıristiyan ve Yahudi gibi ülkesine bağlanmıştır, Kuzey Afrika'daki Müslüman için ise bu ülke Fransa'dır." ⁷⁵

İslam Birliğine ilişkin bu çarpıcı yorumların yanı sıra, Kuzey Afrika sahasında yer alan belli başlı tarikatların durumu genel olarak değerlendirildiğinde; nüfuz kazanma mücadelesinin aralarında rekabet yarattığı ve işe siyasi sebepler de girdiğinden Cezayir ve Fransız Sahrasında yayılmış olan tarikatların, Senûsîlere karşı çıkararak bazen doğrudan doğruya, bazen de vasıtalı bir şekilde Fransızlara yardımcı oldukları görülmektedir.

Buna karşılık Türkler, Avrupalı güçlerin nüfuzuna karşı Kuzey Afrika'daki Türk menfaati için Senûsîleri bir takviye unsuru olarak Osmanlı Devleti'nin yanında hesaba katılması gereken bir güç olarak görmüşler ve yapılacak iş birliğinde "Cihâd-ı Ekber" in yararlı olacağını ummuşlardır.

⁷⁵ Pierre PERREAU PRADIER, Maurice BESSON, a.g.e., s. 237-240.

Senûsîlerin de Türklerin yanında yer alması, bölgede hem kendi nüfuzlarını korumak ve gelecekte de yaygınlaştırarak devam ettirmek gibi çıkarları gereği ve hem de Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi karşısında verdikleri mücadelede Türklerin kendilerine verdiği büyük desteğin üzerlerinde yarattığı manevi bağlılık duygusundan kaynaklanmış olabilir.

1.2.2. Kuzey Afrika'da Cihâd-ı Ekber Propagandasının Etkileri

Osmanlı hükûmeti, devlete bağlılığı güvence altına almak için bir yandan dini propagandaya başvururken, öte yandan o eski ittifak taktiklerini kullanmıştı. Cihat çağrısı, Osmanlı hükûmetinin 1913'ten beri sürdürdüğü İslami propagandanın doruğuydu. Daha sonraki tarihçiler cihadın etkinliğini değerlendirirken, İtilaf güçlerinin bunu hükümsüz kılmak için, "padişahın kendisi Hıristiyan güçlerle ittifak halindeyken böyle bir çağrının meşruiyeti olamayacağını" söyleyerek yaptıkları karşı propagandanın başarılı olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca, İtilaf güçlerince, "Müslüman tebaa boyunduruk altında olduğu için, ne bu çağrıya uyma zorunluluğu ne de cihada girişecek beceriye sahip olduğu" ileri sürülmüştür.

Ancak cihadın amacının; dünya Müslümanlarını Hıristiyan Avrupalı güçlerle kapıştırmak değil, önceki ideolojik ve siyasi koşullarla tutarlı ve bu koşulların desteklediği daha sınırlı amaçlara erişmek olduğu açıktı.⁷⁶

1.2.2.1. Trablusgarp / Libya

Sultan Mehmet Reşat'ın hilafeti tehdit eden bütün devletlere karşı İslam âlemini Kutsal Savaşa katılma çağrısının özellikle Trablusgarp'ta yarattığı etki

⁷⁶ Hasan KAYALI, **a.g.e.**, s. 211-212. Dipnotda adı geçen yazar konunun devamında, Ulrich Trumpaner'in "Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918" adlı eserini dip not vererek cihadın amacına ulaşıldığını söylemekte ve şu satırlara yer vermektedir: "*Cihat, her şeyden önce savaşa giren hükûmete halkın desteğini artırmak için, ikinci olarak da İtilaf güçlerinin seferberlik kampanyasına engel olmak için planlanmıştı. Daha sonraki olayların da kanıtlayacağı gibi, bu amaçların her ikisini de büyük ölçüde ulaşılmıştır.*" Bkz. s. 212.

küçümsenemeyecek derecede önemlidir.⁷⁷ İstanbul'daki İtalya Büyükelçisinin İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 2 Kasım 1914 tarihli rapordan öğrenildiği üzere Trablusgarp'taki İtalyan komutanlar, Osmanlı niyetleri konusunda oldukça kuşkuluydular. Bu kuşkunun kaynağı olarak da özellikle Fizan ve Bingazi'de Senûsîler arasında faaliyet gösteren Teşkilât-ı Mahsûsa ajanları gösteriliyordu. Enver Paşa İstanbul'daki İtalyan büyükelçisinin ifade ettiği rahatsızlığa; bu ajanların yalnızca Mısır'daki İngilizlere karşı hareket ettiğini, İtalya'ya karşı olmadıklarını, Mısır'a Senûsî saldırılarını sağlamaya çalıştıklarını ve eğer Senûsîler İtalyanlara da saldırıyor iseler, bunu Senûsîlerin kendi başlarına yaptığı ve bunun hiçbir şekilde Osmanlı desteği ve teşvikiyle olmadığı yönünde ısrar ederek tepki göstermiştir.⁷⁸

Müslüman ahalinin Hıristiyan hükûmetler aleyhinde ayaklanması hususunda Osmanlı Hariciye Nezaretinin Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'dan aldığı İtalya Sefirinin görüşlerini bildiren telgrafı İtalyanların Trablusgarp'a yönelik taşıdığı endişeyi ortaya koyması bakımından önemlidir. 26 Teşrîn-i evvel 1330 (8 Kasım 1914) tarihli, diğer bir deyişle Cihâd-ı Ekber'in ilanından sadece altı gün önce gönderilen bu telgrafta;

“İtalya Sefiri Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin Harb-i Umûmiye iştirâki kaviyyen melhûz olduğunu fakat Devlet-i Osmaniyye'ye münasebetiyle ehl-i İslamın sûret-i umûmiyyede Hıristiyan hükûmetleri aleyhinde kıyâm etmeleri mümkün ve melhûz olub olmadığını dostane suâl etmesi üzerine Müslümanların makam-ı akdesi hilafete şedid bir rabita-i diniyye ile merbût olduklarından ehl-i İslamın fırsat ve imkân buldukça hasmımız aleyhinde kıyâmları karşı dost veya taraf kalacak hükûmetlerin müstemlekâtında sâkin Müslümanlarda âsâr-ı heyecan hâsıl olsa bile kendilerini teskine gayret edeceğimizi beyân etmiş idim.” sözleriyle Hüseyin Hilmi Paşa İtalya sefirine durumu açıklarken, aynı zamanda bu telgrafında; “kendisinin başka önemli bir zattan edindiği bilgilere göre Trablusgarp ile Eritre müstemlekesimde yurt tutmuş Müslümanların ayaklanmasından İtalya'da az çok endişe edildiğini ve

⁷⁷ Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 164.

⁷⁸ Stanford J.SHAW, *The Ottoman Empire In World War I, Volume 2, Triumph And Tragedy November 1914-July 1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 1745.

İtalyan sefirinin sorduğu sorudan da bu endişenin teyit edildiği, Osmanlı hükûmetince verilecek teminatın hoşnutlukla karşılanacağını” yazmaktadır.⁷⁹

Bununla birlikte Trablusgarp'ta ve Tunus'un doğusundaki Müslümanları galeyana getirmek isteyen Fransa ve İngiltere'nin, bunun sebebini Osmanlılar olarak gösterip İtalyanları Osmanlı aleyhine harekete sevk edecekleri haber alındığından dolayı İtalya Hükûmetinin dostane bir şekilde ikaz edildiği, verilen teminatın takviye edilmesi maksadıyla ayrıca Şeyh Senûsî Hazretleri nezdinde bulunan İtalyan esirlerin iade edilmesinin iyi netice vereceği Roma Sefaretince 6 Teşrin-i sâni 1914 (19 Kasım 1914) tarih ve 617 numaralı telgrafla Hariciye Nezaretine bildirilmiştir.⁸⁰

Hatta yine Roma Sefaretinden Hariciye Nezaretine çekilen 21 Teşrin-i sâni (4 Aralık) 1914 tarihli telgrafnamede, “Bingazi ve civarındaki karışık durumun günden güne artması üzerine İtalya Hükûmetinin endişeye kapıldığı ve Şeyh Senûsî'nin İngilizler aleyhine askerî harekâta bulunması ihtimalinin söz konusu olabileceği düşünüldüğünden, Roma'ya daha önce gelen Bingazi Kumandanı Amelio'nun yanı sıra, İtalyan makamlarınca Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan askerî yetkililerin de müzakerelerde bulunmak üzere Roma'ya çağrıldığı” ifade edilmektedir.⁸¹

1.2.2.2. Tunus

İslam Birliği propagandasının yoğun bir şekilde sürdürüldüğü yerlerden biri, Fransız işgali altında bulunan Tunus olmuştur. Savaşın sürdüğü yıllarda Türk-Alman propaganda heyetleri Tunus ahalisi arasında faal bir Cihâd-ı Ekber propagandasına koyulmuş, Arap asıllı ajanlardan oluşan propaganda heyeti Türkiye'den hareket ederek Avusturya'ya ulaşmış ve oradan da Alman

⁷⁹ BOA, DH. EUM. 5.Şb. D:3, G: 16.

⁸⁰ BOA, DH. EUM.5. Şb. D: 3, G: 18.

⁸¹ BOA, DH. EUM.5. Şb. D: 4, G: 20.

denizaltıları ile Tunus'a geçerek halkı Fransızlar aleyhine karşı harekete sevk etmeye çalışmıştır.⁸²

Tunus ve Cezayir'in istiklaline kavuşturulması için Osmanlı Devletinin faaliyet içinde olduğu Harbiye Nazırının Berlin Büyükelçiliğine göndermiş olduğu şifreli yazıdan anlaşıldığı gibi, ardından Berlin ve Viyana Büyükelçiliklerinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen ve "gizli" gizlilik derecesi taşıyan telgraf yazışmalarının Umûr-i Şarkıyye (Teşkilât-ı Mahsûsa)⁸³ Müdürü

⁸² M.Metin HÜLÂGU, *a.g.e.*, s. 164

⁸³Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşu istisnai veriler dışında genellikle anılara dayalı olarak aydınlatılmaya çalışılmış bir konudur. Cemal Kutay'ın, Fuat Bulca'nın hatıralarına dayanarak yazdığı "Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman", ya da Hüsameddin Ertürk'ün "İki Devrin Perde Arkası" adlı kitaplarla, Philip H. Stoddard'ın başlangıç sayfasında kendisinin de belirttiği gibi Eşref Kuşçubaşı'nın yardımları ve hatıralarına dayanarak hazırladığı "Teşkilât-ı Mahsûsa" adlı, 11 Mart 1963'te Princeton Üniversitesinde sunulan yayımlanmamış doktora tezinde verilen bilgiler, çoğunlukla hatıralara dayandığından ve ayrıca yazarların konuyla ilgili taşıdıkları duygusal hassasiyetlerden ötürü, hissedilen akademik kaygıların yanı sıra beraberinde şüpheleri de taşımaktadır. Bu nedenle okuyucuyu yanıltma endişesi taşıdığımızdan, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşu ve başkanları konusunda bilgi aktarımında bulunurken, bir arşiv dosyasındaki verilere göre yapılan makale esas alınmıştır. Söz konusu çalışmada sıralandığı gibi, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluş tarihi ve sonrasındaki süreçte başkanları şöyledir: Teşkilât-ı Mahsûsa Dairesi'nin ibtidâ teşkili (17 Teşrîn-i sâni 329), Süleyman Askeri Bey'in Irak'a azimeti (Teşrîn-i evvel 330 nihayesi), Hâlim Bey'in I. Kuvve-i Seferiye ile hareketi (6 Kânûn-ı evvel 330), Cevad Bey'in infirâketi (ayrılması) (Mayıs 331 içinde), Ali Bey'in teslim alması (Mayıs 331 içinde), Ali Bey'in hastalanması (24 Teşrîn-i evvel 334), Ali Bey'in vefatı (31 Teşrîn-i evvel 334), Hüseyin Tosun Bey'in memuriyeti (31 Teşrîn-i evvel 334), Dairenin ilgası (15 Teşrîn-i sâni 334). Bu verilere göre 30 Kasım 1913 tarihinde kurulan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başkanlık görevinde sırasıyla Süleyman Askeri Bey, Halil Bey (Enver Paşa'nın amcası), Cevad Bey (Kızanıklı), Ali Baş Hambe (Tunuslu) bulunmuşlardır. Mütareke dönemindeki tasfiye sürecinde ise Hüseyin Tosun Bey görev almıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ortaya çıkışına etki eden gelişmeler şu şekilde cereyan etmiştir: Balkan Savaşlarının ardından zuhur ettirilen Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatası Cemal Paşa'nın oralara gelerek bu havalinin tesliminin Osmanlı Devleti'nin çıkarı gereği olduğunu anlatması üzerine sona erdirilmiştir. Ali Fuat Bey ve arkadaşları Bulgarlar aleyhinde çalışmak üzere önlerine düştükleri halkın -vicdanları haricinde- Bulgarlara kolaylıkla teslim olmalarını sağlamışlardır. Batı Trakya Bulgaristan toprağı olduktan sonra Müslüman halkı ezdirmemek maksadıyla İskeçe'de Cemil, Hâlim ve Fuat Beyler, Gümülcine'de Sadık ve Arif Beyler, Dedeâğaç'ta Rıza Bey sivil bir surette bulunarak çalışmışlardır. Bu sırada 329 senesi Kânûn-ı evvel'inde Bulgaristan'da yapılan seçimlerde Radoslavof Partisi çoğunluğu sağlayamamıştır. Fakat Osmanlı hükümetine olan dostluğuna istinaden işgal ettiği Batı Trakya'dan Türk komitesinin yapacağı etkiyle çıkacak milletvekillerinin kendi tarafına katılmasıyla konumunu korumak hususunda, Türk komitesinin reisi olan Süleyman Askeri Bey'le yaptıkları müzakerede sağlanan muvafakat üzerine -on altısı Türk olmak üzere- 32 milletvekilinin Radoslavof partisine ilhakıyla bu parti Sobronya'da iktidarını muhafaza edebilmiştir. Bu şekilde Türk komitesi, Osmanlı Hükümetine dost bir kabinenin Bulgaristan'da iş başında kalmasını sağlamak gibi ilk ve en mühim hizmeti yapmıştır. Fakat Bulgarlar bu yapılan hizmeti unutmakta gecikmemişlerdir. Sobronya'da varlıklarının temini işi sona erer ermez İskeçe, Gümülcine ve Dedeâğaç'taki Türk komitesi mensuplarını birer birer sınır dışı etmeye başlamışlar ve o zamanlar izinli olarak Türkiye'de bulunanlarının da Bulgaristan'a dönmeye müsaade etmemişlerdir. 330 (1914) senesi Haziran'ına kadar bu keşmekeş devam etmekle beraber, henüz Bulgarların sınır dışı etmeye muvaffak olamadıkları İskeçe'de Hâlim, Gümülcine'de Arif Beyler, Süleyman Askeri Bey'in emriyle silahlı olarak balkana çıkmışlardır. Bu kişilerin, nedensiz hiç kimseye ilişmemek suretiyle balkanda gezdikleri sırada Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve yine

Ali Baş Hambe Bey* tarafından görülmesi, konunun hususiyetini de ortaya koymaktadır. İstanbul, Berlin ve Viyana üçgeninde yapılan yazışmalara

Bulgarlarla anlaşmak imkânı hâsıl olmuştur. Bulgar komitecileri Sırbistan'da çalışırken oradaki Türkleri elde etmek üzere, Bulgarlar Süleyman Askeri Bey'e müracaat ederek Türk komitesinden yardım istemeye mecbur kalmışlardır. Böylece Bulgaristan'da Rodoslavof'un himaye ettiği Protokerof Partisi komitesi ile Türk komitesini idare eden Askeri Bey arasında uzlaşma sağlanarak müştereken Sırbistan ve Yunanistan aleyhine çalışmak kararı alınmıştır. Türk komitesinin gerçek amacı, Bulgaristan'dan Osmanlı hükûmetine bir zarar gelmeyecek surette Bulgaristan dâhilindeki Müslümanları da örgütleyip her iki amaç için çalışarak bütün Türkleri, Osmanlı hükûmetinin çıkarlarına hizmet ettirmektir. Makedonya muhtariyetini sağlamak için Türk İhtilal Komitesi adıyla yapılan talimat gereğince Bulgarlarla birlikte çalışılırken, işin Yunanistan kısmı Süleyman Askeri Bey tarafından Ali Fuat Bey'in uhdesine verilmiştir. Doğrudan doğruya İstanbul'dan Süleyman Askeri Bey'in emriyle subaylar ve çeteler sevkiyle Sırbistan mıntıkası içinde hareket başlatılmıştır. İşte yukarıda geçen Türk Komitesi, Teşkilât-ı Mahsûsa olarak tarihe geçen kurumun öncülü, çekirdeği ve hatta ta kendisidir. Reisi de, Süleyman Askeri Bey'dir. 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar antlaşmasının sonrasındaki zaman diliminde Batı Trakya'nın Bulgarlara teslimi gönülsüzce gerçekleşmiş ve bu bırakma sonrasında, bir zamanlar Osmanlı topraklarını Bulgaristan'a ya da Yunanistan'a katmak için çalışan komiteler gibi örgütlenen Türk Komitesi faaliyete geçmiştir. Bunun kuruluş tarihi ise 30 Kasım 1913 olmalıdır. Özelde Batı Trakya, genelde ise Balkanlarla ilgili olarak kurulan örgüt, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifakının ardından daha geniş ölçekli faaliyetler için Teşkilât-ı Mahsûsa adıyla Harbiye Nezareti bünyesine alınmıştır. Yeni baştan kurulmuş herhangi bir örgüt söz konusu değildir. Yalnızca Harbiye Nezareti'nde resmî olarak bir devlet dairesi hâline geçiş olmuştur. Belgeler ışığında bunu kesin olarak söylemek mümkündür:

"Deraliyye'de Meserret Otelinde Süleyman Askeri Bey'e Kardeşlerim vâsıl oldular. Süratle bir şifre beklerim."

Yafa çıkışlı ve 16 Eylül 330 (29 Eylül 1914) tarihli bu şifreye, Süleyman Askeri tarafından verilen 20 Eylül 330 tarihli yanıtta şöyle denilmiştir:

"Sizinle muhabere için ayrıca bir şifre derdest edildi. Vürûduna kadar elde mevcûd jandarma şifresiyle muhabere etmeniz zarûridir. Vürûdunda o şifre ile muhabereye başlayınız. Telgraflarınızı Harbiye Nezareti'ne yazınız. Süleyman Askeri (imza)"

Yukarıdaki belgelerden artık Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Harbiye Nezareti bünyesine alındığı anlaşılmaktadır. Teşkilât-ı Mahsûsa ilgi ve faaliyet alanı Meriç'in ötesine sınırlı olarak ortaya çıkmışken, bir anda Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Harbiye Nezareti bünyesine alınarak önceden hazırlıklı olunmadığı açıkça anlaşılabilir olan etkinlikleri gerçekleştirebilme uğraşına girişmiştir. Örgütün kurucusu olarak Enver Bey'in adı konusunda tam bir ittifak vardır. Enver Bey'in İttihât ve Terakki içindeki konumu ve ağırlığını kabul etmekle birlikte, ittihatçılığın ondan ibaret olmadığından hareketle, örgütün kurucusunun onun şahsında görünen "ittihatçı ruh ve irade" olduğunu söylemekte mümkündür. İttihatçıların başlangıçta bu örgütlenmeyle başta Batı Trakya olmak üzere Birinci Balkan Savaşı'ndaki toprak kayıplarını telâfi etmeye; bu mümkün olmazsa Türkiye aleyhindeki muhtemel gelişmeleri önlemeye çalıştıklarında şüphe yoktur. Mustafa Kemal'de bu faaliyetlere, ittihatçı çekirdek kadronun saygın, güvenilir, birikimi ve meziyetleriyle söz konusu bölgede çok hassas ve zor bir görevin yükünü taşıyabilecek mensuplarından biri olarak katkıda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in Sofya'ya gidişinin Batı Trakya'nın Bulgarlara tesliminin akabinde ve fakat Türk Komitesi'nin faaliyete geçmesinden yaklaşık bir ay önce gerçekleşmiş olması anlamlıdır. Onun Sofya'ya gönderilmesini, sözünü sakınmayan kişiliğinin tezahürü olarak yaptığı eleştiriler dolayısıyla salt Enver Bey ile arasının açılması sonucu gerçekleşen bir tayin olarak değerlendirmek doğru olmasa gerektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonraki süreçte, Balkanlarla ilgili faaliyetler kesintisiz devam etmekle birlikte Kafkasya, Hindistan ve Mısır gibi yerler de örgütün ilgi alanına girmiştir. Bkz. Vahdet KELEŞYILMAZ, "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara, 2002, s. 316 -319.

* Ali Bey Başhambe/Başhampa: Tunuslu olmasından dolayı Arap veya Araplaşmış Tunus yerlisi diye bilinmesine karşın Türk soylu bir aileden gelen Ali Bey, 1879'da Tunus'ta doğmuştur. Liseden sonra Tunus'taki Zeytuni Üniversitesi'nde başladığı yüksek öğrenimini Paris'te tamamlayarak hukuk doktoru bir avukat olarak ülkesine döner, memuriyete başlar. Ali Bey, Genç Türkler'in Avrupa'daki

bakıldığında Harbiye Nazırı Enver imzasıyla Berlin Sefaretine gönderilen, Tunus ve Cezayir’de yapılacak propaganda faaliyetlerini yürütmek üzere tertip edilen heyete sağlanacak kolaylıklar ve yardımların bahis konusu olduğu telgrafta Tunuslu Şeyh Salih Efendi’nin de adı zikredilmektedir.⁸⁴

*“Berlin Sefaret-i Seniyyesine
Şifre*

Tunus ve Cezayir’in istiklâli için şimdiden ve usul-ı hazıradan bi’l-istifade propagandaya başlamak ve bil’âhire bu hareketin Afrika’ya da tevzi’ maksadıyla bir hey’et teşkil ve i’zâm kılınmışdı. Hey’et-i mezkûre şimdiye kadar fıkđân-ı idareden (idari yetersizlikten) dolayı henüz bir iş göremedikleri anlaşılmış olmakla taht-ı nezaretinizde tedvir-i umûrla lazım gelen teshîlât ve

en önemli merkezi Paris’te iken tanıştığı anlaşılan İttihatçılardan esinlenerek Tunus’ül Fetat (Genç Tunus) hareketini başlatır. Tunus halkını hürriyet ve istiklalini almak için mukavemete teşvik ettiği gerekçesiyle Fransızlarca tutuklanır. Ardından sürgün edilir. Arkadaşı Tunuslu Salih Şerif Bey ile birlikte Lübnan’lı (babası Dürzi, annesi ve hanımı Çerkez) Emir Şekib Arslan’la irtibat kurar. Arslan’ın Kurmay Yarbey Enver Bey (Paşa) ile ilişkisi bulunduğu Ali Bey bir süre sonra İstanbul’a gelir. Enver Bey başta olmak üzere İttihat ve Terakki reislerinin güvenini kazanır. 1913 ortalarında Şurayı Devlet Bakanı Hâlil (Menteşe) Bey tarafından üyeliğe seçilir. Teşkilât-ı Mahsûsa’nın ilk reisi Süleyman Askeri Bey’in 13 Nisan 1915’te vefat etmesinin ardından 24 Mayıs 1915’te getirildiği bu görevi, ölüm tarihi olan 31 Ekim 1918’e kadar sürdürür. Beşiktaş Akaretler’deki evinde henüz 39 yaşında eceliyle vefat eden Ali Bey, aynı semtteki Yahya Efendi Mezarlığı’na defnedilir. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanıp, İstanbul işgal edildiğinde Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Ali Bey’in öldüğüne inanmayan İtilaf Kuvvetleri, merhumun mezarını açtırıp vefatına ilişkin zabıt tutturur. Babası Şerif Burgiba Teşkilât-ı Mahsûsa envanterinde bulunan; Fransız sömürgesi ülkesini 1950’lerin ortasında tam bağımsızlığa taşıyan mücadelenin önderliğini yapan Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Ali Bey’in mezarının bulunarak ülkesine nakletmek ister. Bu dileğini Türkiye’nin Tunus Maslahatgüzarı Fehameddin Arvay’a bildirir. Arvay’ın yaptırdığı araştırmalar sonucunda Ali Bey’in Beşiktaş Yahya Efendi Mezarlığındaki kabri bulunur ve Tunus’a nakledilir. Bkz. Ahmet EFE, **Efsaneden Gerçeğe Eşref Kuşçubaşı**, Bengi Yayınları, İstanbul, Kasım 2007, s. 285-287. Ali Baş Hambe’nin 1876 yılında Tunus kentinde dünyaya geldiğini ve 1962 yılında naaşının Tunus’a nakledildiğini yazan “Ali Baş Hambe” adlı Arapça eserde 1912 yılı içinde Paris’te olduğu anlaşılan Ali Bey’in ne zaman İstanbul’a geçtiği bilinmediği, kardeşi Muhammed Baş Hambe, Şeyh Salih el Şerif, İsmail el Safaihi ve el Hıdr Hüseyin’in yanı sıra dışardaki Tunuslu muhacirlerin gerçekleştirdiği heyecanlı ulusal faaliyete katkıda bulunduğu kaydedilmiştir. Aynı eserde şu cümlelere yer verilmektedir: “11 Canfey 1912 tarihli el Beşir el Fevreti’nin mektubundan Ali Baş’ın kendisini Türk Genelkurmay Başkanına bir yazı ulaştırmakla görevlendirildiğini anlıyoruz. Ali Baş Hambe, Trablus Savaşı başlamasından bu yana Türk askerî yetkilileriyle iletişim hâlindeydi. İstanbul’a yerleşir yerleşmez içinde yaşayacağı çevreye alıştı. İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra güzel Türkçe biliyordu. Kısa bir süre sonra devlet meclisine katılması için davet edildi. Kendisine oldukça karışık ve zor meselelerin incelenmesi görevi verildi. İstanbul’da kendisine sunulan idari makamlar yanında Ali Baş Hambe ‘Arap Magrip Bağımsızlık Komitesi Başkanı’ sıfatıyla gurbetteki Tunuslu milliyetçilerin faaliyetlerini organize ediyordu. Anlaşılan o, dünya savaşını ve Türkiye’nin Fransa aleyhine savaş girmesini Arap Magribi’nin silahla bağımsızlığını hedefleyen askerî bir planın uygulanması için kullanmayı düşünüyordu. Fakat uluslararası şartlar bu isteğine ulaşmada ona yardım etmedi.” Bkz. Hery Cellub, **Ali Baş Hambe (1918-1876)**, Münih Üniversitesi Yüksek Milliyetçilik Hareketi Ulusal Tarih Enstitüsü, Silsile: Direnişçi ve Eseri, Sayı:3, Tunus, 2005, s. 17-18.(Arapça)

⁸⁴ ATASE, K: 263, D: 679-1091, F: 1-5.

muâvenetde bulunması ve hey'et-i mezkûreden Mehmed Baş Hambe tarafına tanzim olunan lâyiha muvafık ise işbu teşebbüsâta da esas ittihâz olabilir.

Hey'etin paraca olan ihtiyacı taraf-ı devletlerimizden bâ-tesviye takdim olunmak üzere mikdarının ira' ve bu hâlde hey'etin Berlin ve Viyana'da onar günden fazla kalmamalarının kendilerine tebliğ buyrulması ve Şeyh Salih Efendi Alman Sefareti vasıtasıyla bilâ izn-i me'zûniyyet talep ediyor. Maksat anlaşılmamış olduğundan keyfiyyetin tavzîhan iş'âr buyrulması ma'rûzdur.

Harbiye Nazırı Enver

20 Kânûn-ı evvel 331(2 Ocak 1916)"

Yukarıdaki telgrafta söz konusu edilen heyetle ilgili olarak Viyana ve Berlin Sefaretlerinden gönderilen telgraflarda yer alan bilgileri, Hariciye Nezareti Şifre Kaleminden çıkan ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başkanı olan Ali Baş Hambe'ye sunulan yazılardan öğrenmekteyiz. Viyana Sefareti'nin 31 Kânûn-ı evvel 1331 (13 Ocak 1916) tarihli telgrafında,⁸⁵ "Tunus ve Cezayir heyetinin birkaç hafta önce Viyana'da kalmaksızın Berlin'e gittiği ve ne yaptıklarına dair bir malumat olmadığı" belirtilmektedir.

Aynı şekilde Berlin Sefareti'nden gönderilen telgrafta da şu bilgiler yer almaktaydı:⁸⁶

"Berlin Sefaret-i Seniyyesinden

4 numro ile mevrûd 3 Kânûn-ı sâni (16 Ocak) 916 tarihli telegram hâlidir.

Şeyh Salih Efendi ve refiki Hariciye Nezareti tarafından ta'yîn olunan me'mûr-ı mahsus ile ve şark bürosuyla münasebette bulunmuşlar ve mazhar-ı hüsn-î kabul olmuşlardır. Maksada dair tertib ettikleri risale derdest tab'dır.

Propagandalara aleniyyet vermek üzere bu hafta bir kaç yüz kişilik bir çay ziyafeti tertib ediyorlar.

⁸⁵ ATASE, K: 263, D: 679-1091, F: 1-6.

⁸⁶ ATASE, K: 263, D: 679-1091, F: 1-7.

Mah-ı hâlin on beşine doğru avdetleri me'mûldur. Teşebbüslerinden harbin hâl-i hazırına nazaran bir netice-i fiile olamaz görülüyorsa da gerek âti için mes'elenin ismini koymak ve gerek harbin devamı hâlinde ihtimalât-ı atıyyeye yol açmak hususunda fâide derkârdır.

Manzûr buyruldu.”

Şeyh Senûsî bir beyanname neşrederek Fransızları Afrika'dan tard ve ihraç etmek üzere bütün kabileleri silah altına davet ederek, Trablusgarp'tan sonra Tunus'un yabancı boyunduruğundan kurtarılacağını duyurmuştu.⁸⁷ Buradan da anlaşılacağı gibi, Trablusgarp ve güney Tunus'taki isyan, Senûsîler tarafından desteklenmiştir.⁸⁸

Bununla birlikte aynı dönemde Fransa Mebuslar Meclisinde "Müslümanların Dostu Cemiyeti" namıyla kurulan bir cemiyet, Cezayir, Tunus ve Fas'ta Müslümanlar arasında propaganda yapıp Fransa'yı onlara sevdirmek ve bu suretle onlardan asker toplayıp Fransa hududuna sevk etmek amacıyla çalışmalarda bulunmaktadır.⁸⁹

Bu çalışmalar Fransa için o kadar önemlidir ki, 30 Haziran 1916'da Toulon'da yapılan ve "Savaşta Fransa ve Müttefiklerine Destek Komitesi" tarafından düzenlenen toplantıda açılış konuşması yapan General Archinard, "Afrika'daki yerlilerden bir askerî güç elde etmeyi ve bunları Avrupa'daki çatışmalarda kullanmayı düşündüklerinde Alman basınının kıyamet kopardığını, çünkü 1870'lerde olduğu gibi Fransa tarafından üzerlerine saldırtılacak vahşi ve ilkelerin karşısında Almanların savaşmayı düşünmediklerini söylemiş ve bu yüzden muharip güçlerinin adedini artırmak için yerlilerde bir heves yaratmak gerektiğini" belirtmiştir.

General Archinard konuşmasının devamında: "Tunus'taki Fransız misyonunun yaptığı çalışmalarla askerî açıdan ihtiyaçları olanın kabulünü sağladıklarını, Fransa'ya gelip savaşmaya karşı, Fas'a gidip savaşmaktan daha fazla bir şikâyet olmadığını" ifade etmiştir. "Cezayir'de ise ilk celplerde

⁸⁷ **Tanîn**, 20 Ağustos 1331 (2 Eylül 1915), No: 2410.

⁸⁸ **Tanîn**, 2 Mart 1332 (15 Mart 1916), No: 2605.

⁸⁹ **Tanîn**, 6 Mart 1332 (19 Mart 1916), No: 2609.

Arap gönüllülere bakıldığında, Fransız saflarına katılırken hayatta bir şey beceremeyecek düzeyde olanların askere katılmayı tercih ettiklerini, zekâ düzeylerine hitap edilemeyenlere ise subaylarının onların ancak reflekslerini geliştirerek -bu metot hayvan eğitiminde kullanılan bir metottur-eğitebildiklerini” söylemiştir. General konuşmasını tamamladıktan sonra sözü, yapılan çalışmalarda aktif rol oynayan ve uzun yıllar Cezayir Hukuk Fakültesinde hocalık yapan Sorbon Üniversitesi profesörlerinden Augustin Bernard’a bırakmıştır.⁹⁰

Tunus ve Cezayir’de, halifenin cihat ilanı her ne kadar bazı olaylar doğurmuşsa da Fransa hiçbir zaman için buradaki Müslüman halktan Bernard’ın da belirttiği gibi ciddi bir rahatsızlık duymamıştır. Bu asayişin sağlanmasında Fransa’nın uzun bir süredir işgali altında bulundurduğu bu ülkede almış olduğu tedbirlerin -yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi- büyük etkisi olmuştur.

Fransa, Panislamizm hareketinin doğurabileceği muhtemel hadiselerle karşı 1914 yılında Tunus’un kuzey hududunu sahra bölükleri, Tunus avcı sipahileri gibi az miktarda olmakla beraber özel kıtalarla korumuş ve mükemmel bir istihbarat hizmeti sayesinde Türk - Alman propaganda ve faaliyetleri hakkında geniş malûmat elde etmiştir. Askerî kuvvet olarak Fransa, yoğun bir Müslüman kütleye sahip olan bu ülkeden Medine kuşatması ve diğer bazı cephelerde kullanılmak üzere asker celbinde bulunmuştur.⁹¹

1.2.2.2.1. Fransız Ordusundaki Tunusluların Durumu

Fransızlara yardım eden akvamdan harbin en çetin noktalarına yerleştirilmiş olan Cezayirli, Tunuslular, Faslılar, Senegalliler harbin başlıca şiddetini yüklenmişlerdir. Fransız fırkaları ortasında hücum safları hâlinde

⁹⁰ Augustin BERNARD, a.g.e. , Bkz. Annex (Ek)

⁹¹ M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 165-166.

taksim edilmiş olan ve beyaz Fransızlardan evvel tanklar arkasında hücumla kalkışan Senegalli taburlar vardı.⁹² Fransa adına harbe sürülen Tunuslulara ilişkin Berlin Ajans Wolf'dan alınan bir haberde şu bilgilere rastlanmaktaydı:

*“Tunus’da intişar eden Magrib Mecmuası Fransa’nın şimdiye kadar safha-i harbe 60.000 Tunuslu gönderdiğinden ve bunları ilk sarf-ı harbe istimal eylediğinden dolayı beyan-ı şikâyet etmektedir. Mezkûr mecmuanın beyanına göre muharebenin bidayetinden beri Tunusluların zayıfatı o kadar çoktur ki bundan Tunus nüfusu pek ziyade his olunacak derecede tenakus etmiştir. Fransa bu sebeple Tunus’da bir takım Fransızları ikameye mecbur olacaktır. Tunus askerleri ekseriyya duçar oldukları haksız ve ağır muameleye karşı isyan ettiklerinden Fransız zabıtları bunları cezalandırmak için hemen ilk saff-ı harbe göndermişlerdir. Bundan başka Tunus firarileri için Meclis-i Mebusanca suret-i hususiyede ağır cezalar tertip olunmuştur.”*⁹³

Fransızların Tunus halkından sadece cepheye sürmek üzere kendi ordularına asker toplamakla kalmayıp, Tunus’ta sömürgeleştirme hareketinin diğer unsurlarını da harekete geçirdikleri, Tunus İstiklali Cemiyeti temsilcisi Salih Şerif’in beyanlarında görülmektedir.

Tunuslu Salih Şerif, *“Fransızların Tunus’da ebniye (binalar), arazi ve ormanları istimplâka mahsus kavânîn (kanunlar), fosfor madenlerinin bir Fransız kumpanyasına itâsına (verilmesine) ve suver-i saire ile memleketi yağma etmekte olduklarını, Tunus’un pek kıymetli olduğunu Fransız me’mûrlarının kendilerinin itirâf ettiklerini”* beyan etmiştir.⁹⁴

Başkumandanlık Vekâletinden Enver Paşa’nın imzasıyla Afrika Grupları Kumandanlığına gönderilen 2/7/334 (1918) tarihli şifreli telgraf, Fransızların bu bölgeden asker toplama girişimi karşısında karışıklıklar çıktığını ortaya koyduğu gibi, Afrika Grupları Kumandanlığınca yerine getirilmesi istenen

⁹² ATASE, K: 484, D: 674-1899, F: 1/1 (484 numaralı klasör, Tunus ahvaline ait 18/03/1334-10/09/1334 tarihleri arasındaki Türkçe gazete kupürlerini içermektedir.)

⁹³ ATASE, K: 484, D: 674-1899, F: 1-2.

⁹⁴ ATASE, K: 484, D: 674 -1899, F: 1-4.

emirleri de içermektedir. 3/7/334 (1918) tarihinde Umûr-i Şarkıyye Müdüriyyetine de bir sureti gönderilen emir şöyledir:⁹⁵

*“Osmanlı Ordû-yi Hümâyûnu
Der-saâdet
Başkumandanlık Vekâleti
3/7/334*

*Şube
Numara 5837 / 7002*

Umûr-i Şarkıyye Müdüriyyetine

*Başkumandanlık Vekâletinden Afrika Grupları Kumandanlığına verilen
2/7/334 tarihli emrin sûret-i zîrde ma'rûzdur.*

Karargâh-i Umûmî Şube Müdür Muavini

Binbaşı

İmza

Sûret

3/7/34

Afrika Grubları Kumandanlığına-Şifre

Malûmat-ı mevsûkaya nazaran Fransızların yeniden asker almaya çalışmaları üzerine Tunus'da ve hududa mücavir kabâil nezdinde azim karışıklıklar zuhur etmiştir. Bu kıyam vesait-i mümkin ve mevcûde ile bi-l-hassa silah ve cebhâne tevzii sûretiyle himâye ve tescî' edilmelidir. Alman karargâh-ı umumîsinin Berlin'deki kısm-ı siyasisi bu maksat için Pola'dan iki yüz elli bin fişenkle bin dört yüz silah veriyor.

Mâ-haza bu silahların vürudu beklenmeksizin şimdiden her türlü tedâbir icraatına tevessül olunarak kıyâm-ı vâkî'in alevlendirilmesini grubdan ricâ ederim. 2/7/34

Başkumandan Vekili Enver ”

Afrika Grupları Kumandanlığına gönderilen ve yukarıda içeriği sunulan emirden de anlaşıldığı gibi, harbin sonuna yaklaşıldığı bir dönemde her iki tarafın da Kuzey Afrika'daki faaliyetlerinden vazgeçmediği, Fransa'nın hâlâ bu bölgeden asker celbine devam ettiği, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin

⁹⁵ ATASE, K: 1866, D: 166, F: 18. (Bkz. Ek-14)

bölgeye mühimmat sevkine devam ederek yerli halkı batılı güçlere karşı takviyeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1.2.2.3. Cezayir

Türkler'in Kuzey Afrika'da ele geçirdikleri ilk ülke Cezayir'dir. 16. yüzyıl başlarında, 1514 yılında Orta ve Doğu Akdeniz'de deniz üstünlüğünü ele geçirmiş olan Barbaros Hayrettin ve kardeşi Oruç Reis tarafından alınan Cezayir'deki Türk egemenliği 1830 yılına kadar sürmüştür.⁹⁶ Kuzey Afrika ve onun doğal bir neticesi olarak Sahra'da Türk - Fransız rekabetinin kaynağı, Cezayir'in 5 Temmuz 1830'da Fransızlar tarafından alınması hadisesine kadar uzanır. Bu olay 1830'dan 1918 yılına kadar Türk - Fransız ilişkileri üzerinde etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında tüm İslam dünyası ve Afrika'ya gönderildiği gibi, Cezayir'e de Cihâd-ı Ekber fetva ve beyannameleri ile propagandacılar gönderildi; Cezayir, Türk - Alman Panislamizm siyasetinin sahası içine alındı. Almanlar, Cezayir ve Tunus'un Fransız işgalinden kurtulması için 1916 yılında Berlin'de bir komite oluşturdular. Daha sonraki tarihlerde ülkenin bağımsızlığa kavuşmasında önemli görevler üstlenecek olan Seyyit Abdülkadir'in oğlu bu komitenin üyeleri arasındaydı. Bir diğer üyesi ise Barselona'da etrafında bir grup oluşturmuş olan Moulay Hafid idi.

Cihat ilanı, inançların güçlü olduğu yerlerde coşkunlukla karşılanmış ve bazı Cezayirlilerin isyanda bulunmamasından dolayı cihada bağlanmış kendi vatandaşlarını "İslam bilimlerinin yoluna düşmüş olan Cezayirliler, Müslümanları kutsal savaşa çağıran Halife Mehmet Reşat'a itaat etmediğiniz için Allah'ın bizi cezalandıracağı" ifadesini kullanmaya sevk etmiştir. Cezayir halkı Mekke şerifinin isyanını tasvipten kaçınmışsa da, yapılan tüm gayretlere rağmen savaş boyunca tam bir asayiş içerisinde yaşamıştır.

⁹⁶ Sezgin KIZILÇELİK, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 286.

Kuzey Afrika'da Fransız işgaline karşı mukavemette bulunan ve kendilerinin Türk-Alman kuvvetlerine iltihaklarını sağlamak için Alman kamplarındaki esirleri iknaya çalışan Emir Abdülkadir'in oğlu Ali Paşa ile Abdurreşid İbrahim ve diğerleri tarafından meydana getirilen bir takım küçük çaplı hadiseler hariç tutulursa Cezayir'de "İttihâd-ı İslam" adına hemen hemen hatırı sayılır hiçbir gelişme olmamıştır.

Diğer taraftan Cezayirli sipahiler Osmanlı safında ve İslam adına çarpışmak yerine Fransızlar yanında olanlar adına savaşmış, Almanlara esir düşenler kaçıp kurtulmak için Osmanlı ordusuna katılmayı kabul etmiş; fakat fırsat buldukları ilk anda firar ederek tekrar Mezopotamya'daki İtilaf devletleri kuvvetlerine katılmışlardır. Cezayirli sipahilerin bu durumda bulunduğu bir sırada Fransız subayları kumandasındaki Cezayirli topçular ise 1918 Eylülünde Filistin'de Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmışlardır.⁹⁷

Almanya'nın büyük ümitler bağladığı Cihâd-ı Ekber ilanının Kuzey Afrika topraklarında yaratacağı etkiler düşünüldüğü gibi olmamış, muhakkak ki Fransa'nın bu topraklardaki uzun süreli işgalleri ve bu süre zarfında yürütmüş oldukları emperyal politikalar ile almış oldukları tedbirler büyük direniş hareketlerine izin vermemiştir.

Bu hususta L'effort De L'Afrique Du Nord adlı eserde ortaya konulan bilgi ve yorumlar, yukarıda açıklanan değerlendirmeleri teyit etmektedir. Eserde döneme ilişkin bilgilerle birlikte yazarın şu çarpıcı yorumları da yer almaktadır:

"...Düşmanlarımızın ümitlerine ve bazı Fransızların korkularına rağmen Kuzey Afrika ve dünyada ki İngiliz ve Fransız kolonileri iyi dayandılar. Ne genel bir isyan, ne de bize bir problem çıkartacak veya sıkıntı yaratacak ölçüde önemli bir mahalli ayaklanma oldu. Kuzey Afrika sadece sorun çıkarmamakla kalmayıp bize bugünkü krizde önemli bir yardımda da bulundu. Her şeyden önce insan katkısında bulundu. İngiliz ve Fransız koloni imparatorluğunun dört bir yanında; Avustralyalısı, Kanadalısı, Hintlisi,

⁹⁷ M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 166-168.

Berberisi, Sudanlısı, Malgachelisi, Annamiteleri ayağa kalkarak Fransa'yı ve Fransa ile hürriyeti, adaleti ve insanlığı müdafaaya koştular."

Daha sonra yazar, neden başarılı oldukları konusunda da şunları söylüyor:

"İngiltere ile yapılan ittifak ve daha sonra buna İtalya'nın da katılması ile birlikler emniyetli şekilde taşınabildiler. Fransa ile kolonilerin münasebetlerinde deniz hâkimiyetine sahip olmamız fevkalâde bir avantaj sağladı. Bu hâkimiyet denizlerdeki Alman mevcudiyetinden dolayı mutlak bir durumda değildi. Müttefik ülke gemilerine darbeler indirmelerine rağmen hiçbir zaman ne Kuzey Afrika ne de Uzak Doğu ile Fransa arasındaki asker taşınmasını ne de Kuzey Afrika ile Fransa arasındaki ticari münasebetleri durdurma durumuna gelebildi.

Bizerte, İtalya'nın harbe girmesinden önce Adriyatığı bloke etmenin dışında, Çanakkale harekâtının hazırlıklarında ve Selanik istila kuvvetlerinin lojistik desteğinde bulunmak gibi birinci derecede bir deniz üssü olarak görev aldı.

Kuzey Afrika'daki Fransızlar, kahramanca anavatana olan borçlarını gerçek birer Fransız olarak ödediler. Muhtelif Avrupa kökenli elemanlar için gerçek olan bu durum yerliler için de aynen vakidir. Sipahi ve silahendazlar (Afrikalı piyadeye verilen isim) olsun, bizim yardımcı yerli kuvvetlerimiz olsun kanları ile gelişme ve medeniyet yolundaki birlikteliğimizi imzaladılar.

Almanlar, Müslüman esirlerin tutulduğu Berlin yakınlarındaki Zossen kampında her türlü imkânları, vaatleri, tehditleri kullanarak Türkiye'ye ("Turquie" kelimesi kullanılmıştır) hizmet etmeye göndermek istemişler; bunun için Emir Abdülkadir'in oğullarından biri olan Emir Ali Paşa'yı kullanmışlardır. Harp kurallarına aykırı olan ve mahkûm edilmesi gereken bu davranışlar genelde ciddi bir dirençle karşılaşmıştır."⁹⁸

⁹⁸ Augustin BERNARD, a.g.e., s. 14-17.

1.2.2.4. Fas

Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarının, ülkeleri kısa bir süre önce fiilen işgal edilmiş olan Fas Müslümanlarını Fransız idaresine karşı kışkırtmaları ve aktif faaliyetler içerisinde bulunmaları, onların İtilaf devletleri memurları tarafından gizli bir denetim altında tutulmalarını gerektirmiştir. Fransa'nın hâkim olduğu bölgelere ilave olarak İspanya hükûmetinin Alman çizgisinde bir politika gütmesiyle, Fas'ın İspanya'ya ait kısmı Türk - Alman ajan ve propaganda heyetlerinin hareket noktası haline gelmiş ve bu durum İtilaf devletleri için büyük bir tehlike kaynağı oluşturmuştur.⁹⁹

Bu konuda Topçu Yüzbaşı Hayri Bey'in Fas'taki özel memuriyeti ve 11 Kânûn-ı sâni 1332 (24 Ocak 1917) tarihli ve Berlin yoluyla Madrit Sefaretinden Osmanlı Hariciye Nezaretine çekilen 60 numaralı ve 'çok gizli' gizlilik derecesi taşıyan telgrafname,¹⁰⁰ Fas'ta özel görevlerle donanmış Osmanlı subaylarının varlığına ve İspanya'daki Osmanlı Sefareti aracılığıyla haberleştikleri konusunda açık bir delik teşkil etmektedir.

Söz konusu telgrafta; Topçu Yüzbaşı Hayri Bey'in Fas'daki özel memuriyeti hakkında Osmanlı Madrit Sefirinin, Madrit'teki Almanya Sefareti Ataşemiliteri ile yaptığı görüşmede; Osmanlı sefirinin "Mülâzım İsmet, Nuri ve Remzi Efendilerin bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmesi gerektiğini beyan ettiği, Yüzbaşı Hakkı Bey'in Fas'taki hareketin başarıyla devam olunması için Fas'a birkaç Osmanlı subayı ile birkaç yüz Osmanlı askerinin gönderilmesi lüzumuna dair göndermiş olduğu raporu esas tutarak Barselona'da bulunan 13 Osmanlı askerinin de ilk fırsatta Fas'a gönderilmesini teklif ettiği" yazılıdır.

Telgrafta ayrıca, "Alman ataşemiliterinin (Kalle) yapılan teklifi olumlu karşılayarak bunu kendi sefiriyle konuşacağını söylediği ve ertesi gün yapılan görüşmede sefirin tamamıyla hem fikir olduğunu, yalnız bu durumdan şimdilik adı geçen subaylara bahsedilmemesini beyan ettiği; fakat ismi geçen subayların bazı şartlar altında Fas'a gitmek için hazır olduklarını söyleyen

⁹⁹ M.Metin HÜLÂĞU, a.g.e., s. 170.

¹⁰⁰ BAO, HR. TO. D: 547, G: 17.

Osmanlı sefirinin ise, Fas'a gidecek Osmanlı subaylarının Madrit'teki Almanya Sefaretinin emri altında ve Alman bir komutanın kumandası altında bulunacağı, İsmet Efendi'nin ise gerekli tertibatın icrasıyla beraber harekete etkili bir istikamet vermek için Madrit Sefaretinde kalacağı yönünde eyleme ilişkin teklifte bulunduğunu" belirtilmekte ve şöyle devam etmektedir:

"...acizleri Fas'da iyi idare olunduğu takdirde bütün Afrika'nın şimaline sirayet edecek ve bizce hadsine hesabına netâyic-i mes'ûdeyi intâc eyleyecek pek ciddi bir karışıklık ihdasının gerek bizim için ve gerek Almanya için henüz daire-i imkân dâhilinde bulunduğu hakkında hükûmet-i seniyyenin nazar-ı dikkatini celb etmeyi vecibeden add eylerim." Telgrafın sonunda da Madrit Sefaretince Fas'da görev ifa etmek üzere Madrit'teki Almanya Sefaretinin emrine hazır bulunmaları için isimleri zikredilen üç subay ile Barselona'daki Osmanlı askerlerine Osmanlı Madrit Sefareti vasıtasıyla acilen emir verilmesi Osmanlı Harbiye Nezaretinden rica edilmektedir.

Fransa, Türk - Alman casus ve heyetlerinin faaliyetlerinin Fas'taki siyasi hâkimiyeti için ciddi tehlikeler arz ettiğini görmesi üzerine, ajanların İspanya Fas'ını oluşturan tarafsız bölge dışına çıkmalarına engel olmuş ve nihayet aldığı tedbirler karşısında İttihâd-ı İslam propagandacıları bu bölgenin dışına çıkmaya cesaret edememişlerdir. Fransız egemenliği altında bulunan kısımlarıyla Kuzey Afrika genel olarak Kuzey Afrika Başkumandanı tarafından idare edilmişse de, Fas Başkumandanlığı Dairesi bu idareye dâhil edilmeyerek, Fas'ta ayrıca Fransa tarafından 100.000 kişilik bir kuvvet bulundurulmuştur.

1914 Ağustos'unda Fas'ın kargaşa ve karışıklık çıkan bazı bölgelerini kontrolü altına alan Fransa, buranın idaresini Mareşal Liyotey (Genel Vali General Hubert Lyautey) ve Sultan Mevla-yı Yusuf'un idaresine bırakmıştır.¹⁰¹ Bölgede İttihâd-ı İslam adına çıkan karışıklıklar, General Liyotey tarafından bertaraf edilmiştir.¹⁰²

¹⁰¹ M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 171.

¹⁰² Mekke emiri Şerif Hüseyin'in halifelik faaliyetleri Fransa'nın dikkatini çektiğinde, Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse, 1915 yılı başlarında Fas Genel Valisi General Lyautey'e gönderdiği yazılarda, Genel Valinin hilafet konusundaki düşüncelerini sormuş ve oradaki güvendiği din adamlarına da danışarak

1.2.2.4.1. Fas'a İlişkin Türk Basınında Çıkan Haberler

17 Teşrîn-i sâni 1330 (Kasım 1914) tarihli Tanîn gazetesinin "Fas ve Cezayir'de" başlıklı haberinde, "*Paris'ten Alman gazetelerine ulaşan haberlerde Fas'ta ilan edilen cihadın Fransızlar tarafından gizli tutulması için yapılan kötü niyetli gayretlere rağmen Cezayir'in güney bölgelerine sirâyet ettiği*" bildirildiği yer almaktadır.

Yine aynı tarihli "Fas'ta Fransızların Hâli Fena" başlıklı diğer bir yazıda ise, *Fas'taki Müslüman halkın Fransızların kendilerini cebren silah altına almaya ve harbe sevke teşebbüs ettiklerini görünce ayaklanmış olduklarını ve şiddetli bir çatışma yaşandığını*" haber vermektedir.¹⁰³

Savaşın başında Fas'ta yaşanan karışıklıklar sırasında, burada bulunan Almanların durumuna ilişkin Tanîn gazetesinin 18 Teşrîn-i sâni 1330 (Kasım 1914) tarihli nüshasında yer alan, "Fas'da Almanlar" başlığıyla yayımlanan bir haberde şu satırlara rastlanmaktadır:

*"Berlin, 29 – Fas'da esir-i harb sıfatıyla bulunan bir Alman taciri, 6 Teşrîn-i sâni tarihiyle Berlin'deki zevcesine gönderdiği bir mektupta Fas'ta bulunup (Darülbeyda) şehri haricine sevk edilen Almanların hâlini pek fena göstermektedir. Ağustos nihayetinde de (Evrân) civarında tevkif olunan 14 Alman da bunların arasına gönderilmişse de bil'âhare nâ-gehâni surette Darülbeyda'ya celb ve Almanya hesabına casusluk edip, ahali-yi mahâliyyeyi tahrik ettiklerinden dolayı divan-ı harbe teslim edilmişlerdir. Darülbeyda Alman postahanesi müdürü teşrîn-i sâni'nin beşinde kurşuna dizilmiş, Alman tüccarlarından (Voit) iki sene hapse mahkûm olmuştur."*¹⁰⁴

bir rapor göndermesini istemiştir. Lyautey, 1915 Haziran'ında gönderdiği raporunda, Şerif Hüseyin'in İngiltere'ye dayanarak halife olması hâlinde, Fransa'nın Kuzey Afrika İmparatorluğunun (Fas, Cezayir ve Tunus) İngiltere'nin tehdidi altına gireceğini, Hüseyin'in bu üç Müslüman ülkeyi etkileyebileceğini, bunun çaresinin de doğu hilafetine karşı bir batı hilafeti kurmak olduğunu, batı hilafetinin de Fas'ta kurulabileceğini bildirmiştir. Bkz. Fahir ARMAOĞLU, "Hilafet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 41, C: XIV, Ankara, Temmuz 1998.

¹⁰³ **Tanîn**, 17 Teşrîn-i sâni 1330 (30 Kasım 1914), No: 2134

¹⁰⁴ **Tanîn**, 18 Teşrîn-i sâni 1330 (1 Aralık 1914).

Fas'ta gelişmeler bu merkezdeyken, Fransa Sömürgeler Bakanı Fas'tan gelen haberlerin neşrine engel olunmasını, hatta özel mektuplara bile sansür uygulanmasını istemiştir. Fransa kamuoyunda hâsıl olan endişeyi teskin için hükûmet, General Liyotey'den gelen raporları yayımlamıştır. Bu raporlarda, Cihâd-ı Ekber kararının etkili olduğu mahallerde sükûnetin yakında tesis kılınacağı yönündedir.¹⁰⁵

Fransa'da neşrolunan haberlerde, "Fas'ın kesinlikle Fransızlara teslimiyet göstermediği ve Mevlâ-yı Hiba'ya bağlı mücahitlerle şiddetli muharebât olduğu yer aldığını" Berlin'den gelen haberler teyit etmekte olduğundan, bu direnişin savaş süresince Fas'ta devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Fransızların yerlilerden tertip ettikleri farklı kuvvetler, yerli bir başka kabile tarafından hezimete uğratılmış, yerli kuvvetleri idareye memur edilen Fransız zabitanından esir düşenler olmuştur.¹⁰⁷

Savaşın sonlarına doğru gerek Resûli, gerek Kasım bin Salih'in lideri olduğu kabilelere para dağıtılarak söz konusu kabilelerin yardımları alınmak istenmiştir. Kabilelerin yerleşik olduğu topraklarda nüfuz sahibi olan İspanyol imar şirketinin birçok memuru olduğu ve Tatvan ile Tanca arasında demiryolu inşa etmek isteyen İspanyolların Resûli ile pazarlık yapmak istedikleri bilinmektedir. Resûli, kabile elemanlarının amale olarak kullanılması ve hattın tamamlanmasını kabul etmek karşılığında silah ve cephane talep etmiş, bu talepleri İspanyollar tarafından ne kabul ne de ret olunmuştur. İtilaf devletleri ise bu taleplerin reddini arzu ettiklerini bildirmişlerdir.¹⁰⁸

Fransa'ya karşı isyan hâlinde olan Faslıların, Fransa için diğer cephelerde savaşmaları hayrete şayan bir şekilde mümkün olmuştur. Bu tarihi gerçekliğin nedenlerini Bernard eserinde şu şekilde açıklamakta ve emperyalizmin acımasız tezahürünü son derece yalın bir şekilde ortaya koymaktadır:

¹⁰⁵ **İkdâm**, 17 Kânûn-ı evvel 1330 (30 Aralık 1914).

¹⁰⁶ **Tanîn**, 25 Nisan 1333 (25 Nisan 1917), No:3007

¹⁰⁷ **İkdâm**, 26 Haziran 1917.

¹⁰⁸ **Sebil-ür Reşâd**, 26 Eylül 1334 (26 Eylül 1918), C.15.

“Eski ve tecrübeli askerlerden meydana gelen ilk kabileler, Marne ve Charleroi’de oldukça büyük bir kayba uğradılar. Fransa Kuzey Afrika’dan sadece asker değil, savaş endüstrisinde çalışacak işçiler de istedi. Savaş öncesi başlayan göç, tempolu bir şekilde arttı. Özellikle Pas - de Calais maden bölgesinde olmak üzere Paris, Lyon, Marsilya ve tüm Fransa’nın maden ve sanayi bölgelerinde göçmen işçilerin sayısı arttı. Afrika, bu göçmen işçilerle belki de bizim için altından daha değerli bir maden olmaktadır. Bu göçmenler Fransa’da bizim yemeklerimizi, yaşam tarzımızı ve eminim ki bizim bazı fikirlerimizi de almaktadırlar. Belki eşyanın tabiatı icabı ve ekonomik gerekçeler neticesi, yerlileri içimizde eritebilmeye, şimdiye kadar verilen tüm uğraşlardan, çıkarılan kanunlardan daha kolay erişebileceğiz.

Siper harbinin uzunluğu, Türkiye’nin savaşa girmesi, Çanakkale Savaşındaki başarısızlık, Sırp ordusunun ezilişi, eminiz ki yerli halkın sadakatini gerçek bir imtihana soktu. Ancak ittifak ordularının nihai zaferine ve gücüne olan inançları sürüyor.

Kuzey Afrikalı Müslümanlar, ekonomik menfaatlerinin bize bağlı olduğuna ve beyinleri ne kadar gelişmemiş olsalar da bizlerin getirdiği bazı iyiliklerin farkındadırlar. Yerlilerin içindeki en akıllıları biliyorlar ki, sahip değiştirerek hiçbir şey kazanamayacaklardır. Almanların kendi kolonilerinde vahşi ve sert olduklarını ve idare tarzlarının yumuşak olmadığından haberdardırlar.

Fas Sultanı, Tunus Beyi, Cezayir’deki idari ve dini şefler sahip oldukları tüm tesirlerini enerjik bir şekilde bizim hizmetimize tahsis ettiler. Fellahlara gelince dokunaklı diyebileceğimiz bir şekilde sadakatlerini gösterdiler. İstisnayı teşkil eden tek grup, eski fanatik sarıklılar olup neticesiz ve eskimiş inançlara bağlı olanlar olup, bir de gözlerini Türkiye ve Almanya’ya çeviren gençler vardır.”

Bernard, daha sonraki bölümde günümüz dünyasıyla ilintili olabilecek fikirlerini, *“En az vatanseverliğe ve şüpheli duygulara üniversitelerimizde, medreselerimizde ve liselerimizde rastlamış olmaya şaşkırmamak gerekir.*

Kötü hazmedilmiş bir ilmin yarattığı hazımsızlık ki, bunların yarattığı cesaret kırıklığı ve yozlaşma İngilizler tarafından da Hindistan ve Mısır'da aynen hissedilmişti. Bundan ileriye matuf bir ders çıkarmak gerekir. Yerliler için yapılan öğretime hiçbir şekilde ara vermemek gerekse de, bu eğitimin onların özel durumlarına ve ihtiyaçlarına uygun olması gerekir.

Fransa'ya hizmet eden yerlilere yeterince hazır olmadıkları siyasi hakları vermek yerine, onları başka şekilde mükâfatlandırmak gerekir. Onlara maddi imkânlar tanıyarak, emeklilik maaşı vererek bazı görevleri onlara tahsis ederek Fransa için kanlarını döken kahramanlara hak ettiklerini pazarlık etmeden vermemiz gerekecektir.” şeklinde dile getiriyor. Ayrıca “Latin kültürünün mirasçısı, Hıristiyan fikirlerine bağlı, Fransız ihtilalinin prensiplerine bulanmış tüm Fransızların, yönettikleri kolonilerdeki halkların hepimiz aynı milletteniz demelerini arzu ederler” biçiminde bir görüş sunarken diğer taraftan Fransız ihtilalinin prensipleriyle hiç de bağdaşmayan bir şekilde; “Yerli halkın zenginleşmesine yarayacak olan para yardımları, zirai ürünlerin fiyatlarını artırma her türlü kanuni düzeltmelerden çok daha önemlidir. Bu zavallı insanlar evvela karınlarını doyursunlar, sonrasında şu an buldukları medeniyet seviyesinde ne yapacaklarını bilmedikleri siyasi haklar kendileri için düşünebilir” diyerek önerilerini ortaya koymaktadır.¹⁰⁹

1.2.2.5. Sudan

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'in emri altındaki subaylar Mısır, Habeşistan ve Sudan'a gönderilmiş, Cihâd-ı Ekber'e bölge Müslümanlarının katılmalarını sağlamaları kendilerine bildirilmişti. Bu subayların başka gizli görevleri de olacaktı. Mısır'da Nil üzerindeki su depoları, baraj ve mahzenleri havaya uçuracaklar, Nil'in Habeşistan ve Sudan içindeki mecralarını değiştirmeğe çalışacaklardı. Fakat

¹⁰⁹ Augustin Bernard, a.g.e., s. 19-22.

İngiliz İstihbarat Servisi, bu gizli emirleri ele geçirerek, karşı örgütlerle bu fedailerin bir kısmını yakalamıştı.¹¹⁰

Sudan'da yürütülmeye çalışılan İslam Birliği hareketi için sadece Türk-Alman asıllı ajan ve propaganda heyetlerinden yararlanılmamış, aynı zamanda Yunan uyruklu tüccarlardan da faydalanılmıştır. Özellikle 1915 - 1916 yılları arasında Sudan bölgesinde yürütülen Alman propagandasına hız verilmiş, propaganda broşürleri Fransız Sudan'ı ile Eritre'ye yönelik olarak Ruanda havalisinde dağıtılmıştır. Cihâd-ı Ekber'in tahakkuku yolunda Türk-Alman propaganda heyetlerinin çalışmaları bu yolda ilerlerken, diğer taraftan Batı Sudan'ın yarı bağımsız sultanı Ali Dinar Mehdi, taraftarları ile birlikte İngiliz ve Fransızlara karşı silaha sarılmıştır.¹¹¹

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki yirmi yıl boyunca Ali Dinar Hartum'daki İngiliz yönetimiyle iyi ilişkiler içinde kalmayı sürdürürken, giderek açık düşmanlığa dönüşen sürtüşmeler oldu. İngiliz ajanları rüşvet ve diğer ikna yöntemlerini çeşitli yerli kabileleri Ali Dinar'ın ordusuna hizmetten ayırmak için kullanmaya başladılar. Darfur ile Sudan arasındaki kesin sınır konusu üzerindeki anlaşmazlıklar İngiliz birlikleri ile İngilizlere karşı Ali Dinar tarafından desteklenen kabileler arasında sınır boyunca çatışmalara yol açtı. İngilizler Ali Dinar'a karşı iddialarında, onların giderek kendi topraklarına doğru hareket ettiği korkusunu depreştirerek, komşu birkaç sultan ve kabileyi desteklediler. İngilizler, ayrıca Ali Dinar onlardan güney Tunus'tan kendi toprağına doğru ilerleyen Fransız ilerleyişini durdurmaları konusunda yükümlülüklerini yerine getirmelerini istediğinde çekimser davrandılar. İngilizler harekete geçmemek için, Darfur Sultanı olarak bu mevkiye hiçbir zaman atanmamış olduğunu ve bunu yalnızca kendi otoritesiyle elde ettiği için konununun aslında gayrimeşru olduğu yönündeki bir iddiayı da kapsayan çeşitli bahaneleri kullandılar.

¹¹⁰ Orhan KOLOĞLU, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider**, Libya Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981, s. 15.

¹¹¹ M.Metin HÜLÂĞU, **a.g.e.**, s. 173.

Ali Dinar bu duruma, çeşitli uzlaşmazlıklarda Osmanlı hükümetini İngilizlere karşı destekleyerek kendi bölgesinde İngiliz kontrolünü sınırlandırmaya çalışan Mısır Hidivi Abbas Hilmi ile giderek yakınlaşarak cevap verdi. İngilizler ise, 18 Aralık 1914 tarihinde Hidiv'i Hüseyin Kâmil yararına görevden aldılar ve bir gün sonra bu ülkede hami devlet kurdular.

Bütün bunlardan başka İngilizlerin güney Sudan ve Darfur'a yüzlerce Hıristiyan misyoneri yollamaları, dinsel kaynaklı çatışmalar yaratmaları, Ali Dinar'ın 22 Nisan 1915 tarihinde tam bağımsızlık ilan etmesine ve haraç ödemeyi kesmesine, İngilizlerin yanı sıra onların müttefiki olan Fransızlara karşı da Osmanlılara desteğini ilk defa açıkça ilan etmesine neden oldu.

Bu noktada Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey ilk defa Ali Dinar'a Bingazi eyaleti ile Mısır arasındaki sınırda bulunan Sollum'dan mektup yazdı ve mektubunda yalnızca kendi ülkesinde İtalyan hâkimiyetine direnmiş, Mısır'daki İngilizlere saldırmamış, ancak İngilizlere karşı harekete geçmeyi kendilerinin vermiş oldukları yüklü rüşvet ve ünvanlar kadar Teşkilât-ı Mahsûsa üyeliği de kendisine iletildiğinde Osmanlılara destek için ikna olan Senûsî lideri Seyyit Ahmed el-Şerif'in kampına geldiğini ifade etmişti.

Nuri Paşa, Teşkilât-ı Mahsûsa içinden birini, Cafer el Askerî'yi¹¹² Senûsî

¹¹² Cafer el ASKERÎ (15 Eylül 1885 – 1936): Bağdat'ta dünyaya gelen Cafer el- Askerî Bağdat'da dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Abdurrahman el-Müderriş Osmanlı ordusunda yarbaydır ve 1877 Osmanlı-Ruz harbine katılmıştır. Cafer Paşa'nın adındaki "el-Askerî" lakabı mesleğiyle ilgili değildir. Bu lakap, ailesinin Kerkük yakınlarındaki "Asker" köyünden olduğunu göstermektedir. Cafer'in büyük dedesi Abdullah el-Medeni miladi 16. asırda Medine'den gelerek buraya yerleşmiştir. Musul ve Bağdat'daki eğitimlerinin ardından Harbiye'den Teğmen rütbesiyle 1904 yılında mezun olan Cafer el-Askerî, Bağdat'daki 4.Orduda göreve başlar. Balkan savaşında Enver Bey'le birlikte Edirne'ye giren subaylardan biri olan Askerî daha sonra Birinci Dünya Harbi başlayınca İngilizleri batı yönünden sıkıştırmaya yönelik çalışmalar için Libya'ya gönderilir ve oradaki Nuri Paşa'nın kurmaybaşkanlığını yapmıştır. Şubat 1916'daki Akâkir Savaşında yaralanıp İngilizlere esir düşmesiyle hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Irak'ta görev yaptığı zamanlardan itibaren Arap milliyetçisi faaliyetlerin içinde yer alan Askerî daha sonra el-Ahd üyesi arkadaşı Selim el-Cezairî'nin Cemal Paşa tarafından asıldığını öğrenince saf değiştirmeye karar vermiş ve İngilizlerin desteğiyle Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin'e bağlılığını bildirmiştir. Osmanlılarla savaş sonuna kadar işbirliği yapmayacağı konusunda İngilizlere teminat veren Askerî Hicaz'a geçmiş, Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'la kader birliği ederek Şam Arap güçlerinin eline geçince önce Suriye'ye askeri müfettiş, daha sonra Halep'e askeri vali olarak atanmıştır. 1921'de Irak devletinin kurulmasına ve Faysal'ın kral olarak tahta çıkmasına kara verilen Kahire Konferansı'na katılan Askerî bu tarihten sonra Irak'ta iki kez başbakanlık, DAvunma ve Dışişleri Bakanlığı ile Irak'ın Londra temsilciliği gibi önemli görevler üstlenmiştir. Cafer el-Askerî 1936'da General Bekir Sıdkı'nın gerçekleştirdiği darbe esnasında öldürülmüştür. Eniştesi ve kayınbiraderi olan Nuri es-Said ise 1958'de benzer şekilde öldürülmüştür. Ayrıntılı için Bkz. **İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli Cafer el-Askerî**, Yayına Hazırlayan: Necdet Fethi Safvet, Tercüme: Halit ÖZKAN, Klasik Yayınları, İstanbul, Ekim 2008, s.V-VII.

ordusunun profesyonel liderliğini yapmak üzere görevlendirmişti. Nuri Bey, Ali Dinar'dan kendi ordusunun bir hesabını istedi ve onu İngiliz Mısır'ını halife adına istila edilmesine katılmaya zorladı. Nuri Paşa, çok daha fazla altın, 'İslamın Kılıcı', şeref kaftanı ile beraberinde silah ve mühimmatı da içeren hazırlamış olduğu diğer hediyeleri göndermekten kaçınsa da, bu ricasının karşılığında Osmanlının savaşa katılma davetinin kabul edilmesini umarak bir madalya ve biraz parayla süsledi. İtalya savaşta İtilaf devletlerine katılır katılmaz, Osmanlılar yüklü miktarda silah, mühimmat ve parayı resmî olarak Trablusgarb Valisi olarak görevlendirilen Ahmed Şerif yönetimindeki Senûsî ordusu için Sollum'a indirmeye başladı ve o da karşılığında İngilizler ve İtilaf devletlerine karşı Kutsal Savaş'a katılmaları için tüm Senûsî takipçilerine çağrıda bulundu.

17 Kasım 1915 günü Senûsî ordusu nihayet Bingazi ile Mısır arasındaki mevzilerde İngiliz postalarına saldırdı ve böylece savaşa Osmanlıların müttefiki olarak girdiler. Ali Dinar henüz ittifaka katılmamışken, İngilizler bu ittifakın yapıldığını düşünerek merkez Sudan'dan Darfur'a daha fazla İngiliz askeri gönderdiler. Bu durum, Ali Dinar'ın Osmanlı teklifini kabul etme kararını güçlendirdi. Ali Dinar'ın daha sonra Kutsal Savaş ve İngilizlerle olan muharebelerinde Osmanlılara tam desteğini ilan etmesine rağmen aralarında fiilî bir ittifakın kurulduğu konusu belirsizdir. Bir ittifak olsun veya olmasın, Bingazi'deki Teşkilât-ı Mahsûsa üslerinden Ali Dinar'a silah ve mühimmat gönderilmiş, Senûsî ve Kutsal Savaş propagandası Sudan kabileleri arasında yayılmıştır. Ancak, Çanakkale Boğazı'ndaki İtilaf saldırısına karşı Osmanlıların savunmayı sürdürme ihtiyacı Ali Dinar'a bir saldırıyı düzenlemesini sağlayacak silah ve diğer ikmalî göndermelerini engelledi.

Şeyh Ahmed'in kuvvetleri 1915 yılında cereyan eden muharebelerde Bingazi'nin çöllerinde eridiğinden, Mısır'daki Senûsî tehdidi sona erdi. Mısır Genel Valisi Reginald Wingate 11 Mart 1916 günü Darfur'un kuşatılması amacıyla bir sefer düzenledi, Ali Dinar'ı 6 Kasım 1916 tarihinde öldürdü ve binlerce Müslüman yerliyi katletti; böylece Darfur'da bağımsızlık ve bunun Mısır ile Sudan için oluşturduğu tehdit bir defada tamamen sona erdi. Darfur

nüfusuna İngiliz misyonerler tarafından bölmek ve Ali Dinar'ın sultanlığını mağlup etmek için sokulan bölücülük unsurları, İngiliz emperyalizminin Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde yol açtığı aynı ölüm ve tahribatla 21. yüzyıla kadar yaşadı.¹¹³

Sultan Ali Dinar, ölümüne kadar İngilizleri bir hayli zorlamış, ölümünden sonra ise 1917 yılı sonuna kadar Monkola ve Noba dağları gibi bazı yerlerde yerli Müslümanlar vasıtasıyla meydana getirilen ihtilaller bastırılmışsa da, mücahitleri İngilizleri rahat bırakmamıştır. Sudan'da Cihâd-ı Ekber propagandasına katılıp Hartum havalisinde faaliyet gösteren bir diğer şahsiyet ise, Gordon College'de İslam Hukuku hocası ve A'zamiyye tarikatı şeyhi olan Muhammed Madi Ebu'l-Aza'im olmuştur.¹¹⁴

¹¹³ Stanford J.SHAW, "The Ottoman Empire.....", a.g.e., s. 1756-1758.

¹¹⁴ M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s. 174.

İKİNCİ BÖLÜM

KUZEY AFRİKA'DA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLERDE OSMANLI-SENÛSÎ İŞBİRLİĞİ (1914-1915)

2.1. OSMANLI DEVLETİNİN SEFERBERLİK ÖNCESİNDE YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

Trablusgarp Harbi, 1912'de Osmanlı Devleti'ne zorlanan Uşi Antlaşması ile sona ermemiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan silahlar ve subaylarla teşkilatlanan Trablusgarp ve Bingazi yerlileri, liderleri Seyyit Ahmet Şerif es-Senûsî'nin yönetiminde savaşı sürdürmüştür, kendisine Trablusgarp ve Bingazi valiliği verilen Ahmet Şerif, Afrika için "Emir-ül-müminin" ünvanını da kullanmıştır. Resmi ünvanı, Trablusgarp ve Bingazi Naib-el Sultanı Devletlu Şeyh Ahmet Senûsî'dir.

Bu topraklar için İtalyan - Osmanlı barışına daha başlangıcından karşı olan ve sonuna kadar savaş kararı veren bir ikinci lider, Süleyman El Bârunî'dir.¹¹⁵ Cebeli Garbi milletvekili Süleyman El Bârunî gibi meclisin diğer Libyalı milletvekilleri de savaş dönemi boyunca hep savaş bölgesinde kalmışlar, Trablusgarp milletvekilleri Mahmud Naci, Sadık ve Bingazi milletvekili Yusuf Şetvan, arada bir meclis oturumlarına katılmışlardır.¹¹⁶

Bölge ile ilgisini kesmeyen Osmanlı Devleti, seferberlik ilanından önce devletin Arap toprakları üzerindeki hâkimiyetinin korunması hususunda psikolojik harekât unsurlarından yararlanma yoluna gitmiş, Enver Paşa savaş başlamadan önce, farklı ekiplerle İstanbul'dan Suriye, Filistin üzerinden Mısır

¹¹⁵ Orhan KOLOĞLU, "Mustafa Kemal'in Yanında....", a.g.e., s.1-2. Uşi Barışını kabul etmeyen Bârunî, savaştan dönüştü Osmanlı Meclis Ayanına tayin edildi ve ilk fırsatta savaşmak üzere Libya'ya döndü. Cihatla beraber bir denizaltı ile Mısırata bölgesine geldi, kendisine "Paşa" ünvanı verildi. Süleyman El Bârunî Türkçeye tam hâkim olmamasına karşılık eylemciliğiyle en çok isminden bahsettiren ve 1920'ye kadar bölgenin temsilcisi olarak mecliste kalan tek kişi olmuştur. Bkz. Orhan KOLOĞLU, "Mustafa Kemal'in Yanında....", a.g.e., s. 2.

¹¹⁶ Orhan KOLOĞLU, **Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar**, Boyut Yayınları, Mart 2003, s. XXX.

istikametine planlanan uçuş seferlerinin gerçekleştirilmesini istemişti. Harbiye Nazırının istekleri doğrultusunda İstanbul – Halep – Beyrut – Şam – Kudüs - El Ariş – Kahire - İskenderiye şeklinde belirlenen güzergâhı izleyecek olan tayyarelerle gerçekleştirilmesine çalışılan uçuşlarda görev alan pilot ya da rasit uçucu personel, taşıdıkları postalarla, bölge halklarının merkeze olan bağlılıklarının devamı konusunda özel görevler üstlenmişlerdi.

2.1.1. İstanbul-Kahire Seferi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleştirilen İstanbul - Kahire uçuşu gerek takip edilen güzergâh ve gerekse tayyarelerin taşıdığı ve dağıttığı postalar itibarıyla Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın, Arap topraklarında psikolojik harekât unsurlarını kullanarak devlet otoritesinin etkinliğini sürdürmek gayesinde olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın devlet aleyhindeki muhtemel olumsuz gelişmeleri önlemek amacıyla örgütlendiği ise aşîkârdır.

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın iki ekip hâlinde yapılmasını istediği İstanbul - Kahire arasında planlanan uçuş, “Bleriot” tipindeki “Muavenet-i Milliye” tayyaresi ile Pilot Yüzbaşı Fethi Bey¹¹⁷ ve râsıdı Üsteğmen Sadık Bey¹¹⁸ ve Deperdussin tipindeki “Prens Celâleddin” adlı tayyareyle Pilot

¹¹⁷ Pilot Yüzbaşı Mehmet Fethi Bey (1901-4): 1887 yılında İstanbul Kazancı'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. 1912 yılında havacılık öğrenimi için İngiltere'ye gönderilmiştir. Balkan Savaşı nedeniyle yurda dönmüş ve gösterdiği yararlılıklardan dolayı Gümüş Liyakat Madalyasıyla ödüllendirilmiştir. 1914 yılında İstanbul-Kahire Seferine katılmış ve 27 Şubat 1914 tarihinde Taberiye Gölü civarında (Filistin toprakları) düşerek şehit olmuştur. Bkz. **Hv.K.K.İğî Arşivi**, Etimesgut, Ankara, Yzb. M. Fethi Bey'in şahsi dosyası.

¹¹⁸ Rasit Üsteğmen Sadık Bey (1907-1): 1887 yılında Selanik'te doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te, lise öğrenimini Manastır Askeri Lisesi'nde tamamlamış ve Harp Okulu'na geçerek teğmen olarak mezun olmuştur. Trablusgarp Savaşı sırasında Enver Paşa'nın mahiyetinde Bingazi'ye gitmiş, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra yaverliğini yapmıştır. İstanbul-Kahire Seferi sırasında Fethi Bey'le birlikte 27 Şubat 1914 tarihinde şehit düşerek, Türk Hava Kuvvetlerinin ilk hava şehitleri olarak tarihe geçmişlerdir. Bkz. **Hv.K.K.İğî Arşivi**, Mülâzım-ı evvel Sadık Bey'in Bey'in şahsi dosyası.

Üsteğmen Nuri Bey¹¹⁹ ve râsıdı İsmail Hakkı Bey tarafından gerçekleştirilmek üzere planlanmıştı.

8 Şubat 1914 günü yağmurlu bir havada tertiplenen ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa, Talat ve Cemal Paşalar dâhil askerî ve sivil erkânın katıldığı büyük bir törenin ardından Yeşilköy'den uçuş başlatıldı. Bu zorlu yolculuk sırasında ne yazık ki Fethi ve Sadık Beyler, 27 Şubat günü Şam'dan havalanarak Kudüs'e doğru yola çıktuktan sonra Taberiye gölü civarında "Cehennem Vadisi" denilen ve deniz seviyesinden alçakta bulunan Küfürhar kayalıklarına düşerek şehit olmuşlardı.¹²⁰

Takip edilen uçuş güzergâhı, yine bu seferin ikinci uçuş ekibinde bulunan Üsteğmen Nuri Bey'in Teşkilât-ı Mahsûsa'nın faal elemanlarından

¹¹⁹ Pilot Üsteğmen Nuri Bey (326-69): Doğum yeri Dersaâdet olarak geçmektedir. 2 Nisan 1323 (1907)'te Mühensishane-i Berr-i Hümayun'a girdi. 2 Nisan 1326 (1910)'da Sahra Topçu Mülâzım-ı sâni rütbesiyle mezun oldu ve II. Ordu emrine atandı. 22 Haziran 1912'de Fransa'daki Bucq Uçuş Okulu'ndan mezun oldu. Balkan Harbi'nde Yzb. Fesa, Ütğm. Fethi ve Tğm. Abdullah ile birlikte Garp Ordusu emrine atandı. Selanik'e gelen tayyareler müfreze halinde Köprülü'ye gönderildi. Yunanlıların Selanik'e yaklaşması üzerine tayyareler yakıldı ve Nuri Bey diğer arkadaşlarıyla beraber Mısır'lı Prens Ömer Paşa'nın gönderdiği gemiye gizlice binerek İstanbul'a gelmeyi başardı. İlk uzun mesafeli uçuş olarak tarihe geçen Edirne-İstanbul arasındaki uçuşu, 24 Ekim 1913 tarihinde Tğm. Hami Bey ile gerçekleştiren Nuri Bey, İstanbul-Kahire Seferi sırasında Yafa'da 11 Mart 1914 tarihinde şehit olmuştur. İlk kez 1500 m. yüksekliğe çıkan Nuri Bey, Şam'da arkadaşları Fethi ve Sadık Beylerin yanında defnedilmiştir. Bkz. **Hv.K.K.lığı Arşivi** Mülâzım-ı sâni Nuri Bey'in şahsi dosyası.

¹²⁰ Sebebi belirlenemeyen kaza neticesinde, olay yerine gelen Mahalli Sıhhiye Müdüriyetinin hazırlamış olduğu raporda belirtildiği gibi karşılaşılan manzara üzücüydü. 1329 (1914) yılı Şubat ayının 14'üne rastlayan Cuma günü öğleden önce saat 08.00'de Kudüs'e doğru Şam'dan hareket eden "Muavenet-i Miliye" tayyaresinin, Kanitre ve Taberiye sınırlarında yere düşerek pilotu Fethi ve beraberindeki Sadık Bey'lerin şehiden vefat etmiş olduklarının vilayete telgrafla bildirilmesi üzerine, şehitlere varsa tıbbi yardım ve cerrahi müdahalenin yapılması konusunda acilen gereken araçları alarak olay yerine gidilmesine dair verilen emir gereği Vilayet Polis Müdürü Tevfik, Merkez Savcısı Ahmet Ziya, Tıbbiye Mektebi Müdürü Reşat, Operatör Mustafa ve Mahmut Beylerle Tabip Faik Attar Efendi ve yirmi kadar subay ve askerle birlikte Cumartesi gecesi saat 21.00'de özel trene binerek olay yerine en yakın olan Semah istasyonuna gidilmiştir. Tren yedi saat kadar mesafe gittikten sonra Semah istasyonuna varmış ve şehitlerin cenazelerinin Taberiye hükûmetince gece, Semah istasyonuna götürüldüğü anlaşıldığından gelen heyet huzurunda muayeneleri yapılmıştır. Sebebi net olarak belirlenemeyen bu elim kazanın perdövites (hız kaybı) sonucunda meydana geldiği söylendiği gibi yine uçuş ekibinin yanlarına aldıkları hava postası olan çantayı bırakmak amacıyla yere fazla alçaldıkları ve bu nedenle alçaktan uçan diğer bir tayyareye çarptıkları şeklinde yorumlarda bulunulmuştur. Bu kaza tüm ülkede büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Şehitlerin naaşları Şam'a getirilerek büyük bir cenaze töreninin ardından Emeviyye Camii'nin bahçesindeki Selahâddin Eyyûbi'nin türbesinin yanına defnedilmiştir. Ayrıca düştükleri yerde, bugünkü İsrail topraklarında, şehit havacılar için bir anıt bulunmaktadır. Bkz. **Hv.K.K. lığı Tarihçe Ş.Md. lüğü Arşivi**, "Mahalli Sıhhiye Müdüriyetinin Ayrıntılı Raporu", İstanbul-Kahire Seferi ve Altın Kanatlar Dosyası. K: 93/2007.

biri olduğu ve İslam bildirilerini götürürken düşüp öldüğü şeklinde bilgilerin kayıtlarda yer alması¹²¹, Sadık Bey'in Trablusgarp Savaşı'nda Ali (Çetinkaya)¹²², Eşref Kuşçubaşı gibi Teşkilât-ı Mahsûsa'ya dâhil kişilerle bir arada faaliyette bulunması ve Kahire seferine gönüllü katılması, taşınan postaların sadece basit bir posta çantası olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, büyük bir cesaret gerektiren görevi üstlenen Fethi, Sadık, Nuri Beylerle birlikte ve İsmail Hakkı Bey'in savaş arafesinde sadece bir gösteri uçuşu maksadıyla yola çıkmadıklarını gayet açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.¹²³

Harbiye Nezareti, ilk uçuş ekibinin kaybı üzerine üçüncü bir tayyarenin seyahate çıkarılmasını kararlaştırdı. 6 Martta İstanbul'da yapılan büyük bir törenle Salim¹²⁴ ve râsıdı Kemal¹²⁵ Beyler, "Ertuğrul" adlı Bleriot tipindeki

¹²¹ Philip H. STODDARD, **a.g.e.**, s. 163. Stoddard, eserinde Nuri Bey'in hem Eşref Kuşçubaşı tarafından ve hem de başka kaynaklar tarafından faal bir Teşkilât-ı Mahsûsacı olarak nitelendirildiğini söylemektedir.

¹²² Ali ÇETİNKAYA (1314-P-345): 1878 yılında Afyon'da doğmuştur. Afyon Rüştüyesinde, Bursa Işıklar Askeri İdadisinde okuduktan sonra Harbiye'den 23 Aralık 1898'de teğmen olarak mezun oldu. Teğmenlik ve yüzbaşılık rütbelerini Makedonya ve Arnavutluk'taki çetelerle savaşarak geçirdi. 1907'de Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1911'de Trablusgarp'a gitti ve Derne'de Kolağası Mustafa Kemal ile Senûsileri organize etmiş ve İtalyanlara karşı mücadele etmiştir. Balkan ve Birinci Dünya Savaşına katılan Ali Çetinkaya, Yunanların İzmir'e asker çıkarmalarından 14 gün sonra Ayvalık'a gelen Yunan kuvvetlerine karşı 172. Alayla karşı koyarak Milli Mücadelenin ilk cephesini açmıştır. 1919'da istifa ederek Afyon'dan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus olarak girmiştir. İstanbul'un işgali ve Meclisin kapatılmasından sonra Malta'ya sürülmüş, 1 Kasım 1921'de Malta Adasından geri dönmüş ve TBMM'nde milletvekili olarak göreve devam etmiştir. 7 Mart 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığına seçilmiş ve 1925 yılında Türkiye'de çıkan huzursuzlukların bastırılmasında gayretleri önemli yer tutar. Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanı olarak mecliste yer alan Ali Çetinkaya, 1946 yılında emekli olmuş, 1949 yılında vefat etmiştir. Bkz. **Ali Çetinkaya'yı Anma Paneli Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

¹²³ Hv.K.K. lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi, **a.g.d.**

¹²⁴ Albay Salim İLKUÇAN (Hv.1317-Sahra Top-30): 1879 yılında Erzurum'da doğmuştur. 1901 yılında Harp Okulu'ndan Sahra Topçu Subayı olarak mezun olmuştur. 1912 yılında hava sınıfına geçmiştir. 1912 yılında Fransa'daki REP Okulunda eğitim göyerek pilot olmuştur. Balkan Harbinde Kırklareli 2 nci Kolordu K.lığı emrindeki Tayyare Bölük K.lığına atanmıştır. İstanbul - Kahire Seferi sırasında şehit olan arkadaşlarının yarım bıraktığı uçuşu, râsıdı Kur. Yzb. Kemal Bey ile birlikte tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesine atanan Salim Bey, bindiği geminin 24 Ekim 1914'te Rus donanması tarafından batırılması üzerine esir düşmüştür. Esareti yaklaşık altı yıl sürmüş ve 1920 yılında yurda dönmüştür. Kurtuluş Savaşına katılan Salim Bey, Yeşilköy Uçak Makinist Okulu K.lığı, Eskişehir Hava Okullar K.lığı görevlerinde de bulunmuştur. Ayniyat Teftiş Dairesi 4 üncü Şube Müdürlüğü görevindeyken Temmuz 1937'de emekli olmuş ve aynı yıl Aralık ayında vefat etmiştir. Salim İLKUÇAN, diğer madalyalarının yanında İstiklal Madalyasına da sahiptir. Bkz. **Hv.K.K.lığı Arşivi**, Salim İLKUÇAN'ın şahsi dosyası.

¹²⁵ Kurmay Yüzbaşı Kemal Bey: Mirliya Derviş Paşa'nın mahdumu olup, 1304 (1888) senesinde Silifke'de doğmuştur. 1323 senesinde Mühendishane-i Berr-i Hümayundan istihkâm mülâzım-ı sânilik rütbesiyle mezun olmuştur. Hicaz ve Medine'deki görevlerinin ardından Erkân-ı Harbiye

tayyareyle yola çıktılar. Ancak üçüncü tayyarenin seyahat teşebbüsü daha başlangıç döneminde başarısızlığa uğradı.¹²⁶

Bu sırada ikinci ekipte olan Nuri Bey, İsmail Hakkı Bey'le beraber Yafa'ya ulaşmıştı. 11 Mart günü Yafa'dan kalkışta irtifa almak isterken hız kaybına uğrayan tayyare denize düştü. Olay yerine yardım gelinceye kadar Nuri Bey boğularak şehit oldu. İsmail Hakkı Bey ise kurtarıldı. Şehit Nuri Bey'in naaşı, Fethi ve Sadık Beylerin yanına götürülerek defnedildi. Bu sonuçla ilgili olarak Fransız pilot Bleriot, kazaya sebep olarak bakım yetersizliğini gösterdi.¹²⁷

Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı gönüllü subayların Kuzey Afrika bölgesine geçişinde önemli bir üs konumunda olan Yafa'dan Umûm Jandarma Kumandanlığı şifresiyle İstanbul'daki Harbiye Nezareti'ne gönderilen rapor niteliğindeki aşağıdaki telgraf, hem bu durumu ortaya koyduğu gibi hem de

Mektebi'ne dâhil olarak 1328 senesinde yüzbaşı rütbesi ile dördüncü dereceden mezun olmuştur. Çatalca muharebatında Bulgar orduları üzerinde tayyareci Fesa ve (şehit) Fethi Beylerle birlikte keşif uçuşlarında bulunmuştur. Kıkırelili (Kırkkilise) Tayyare Müfrezesi Kumandanlığı da yapan Kemal Bey, Salim İlkuçan Bey'le 9 Mayıs 1914 tarihinde Kahire Seferini tamamlamıştır. Harb-i Umuminin zuhuruna kadar Kolordu, Fırka, Erkânı Harbiye Riyasetinde vazife ifa eden Yzb. Kemal Bey, 1915 Çanakkale Harbi'nde şehit düşmüştür. Bkz. **Tasvir-i Efkar**, 9 Temmuz 1915, S. 1496.

¹²⁵ Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şb. Md.lüğü Arşivi, "İstanbul-Kahire Seferi.....", **a.g.d.**

¹²⁶ Aynı gün. Ertuğrul uçağı ve uçuş ekibi Çanakkale'ye ulaştı. Havanın elverişli olmayışı nedeniyle indikleri Hâlileli'nden 9 Martta havalandıktan sonra yine havadaki yoğun sis nedeniyle Ayvacık'a yarım saat mesafedeki Kemerdere'ye zorunlu iniş yaptılar. İniş sırasında hafif kırım geçiren tayyare burada bir bakım geçirmiştir. Edremit halkı, uçağın şehirlerine uğramasını çok arzu ettiğinden 13 Martta oraya doğru hareket edildi, ancak Küçükkuşu civarında ağaçlık bir bölgeye inmek zorunda kaldı. Bu iniş sırasında uçak küçümsenemeyecek derecede hasar gördü. Bkz. **Ahenk** Gazetesi, 10, 15, 17 Mart 1914. (İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşiv ve Müzesi Gazete Kataloğundan)

¹²⁷ Ahenk gazetesinden Prens Celâleddin tayyaresinin uçucusu merhum Nuri Bey'in uğradığı feci kaza hakkında alınan detaylar şunlardır: "*Şubat'ın yirmi altıncı günü (Miladi takvimle 11 Mart günü) saat dörtte Nuri Bey'in tayyaresi Kudüs'e doğru hareket edecekti. Tayyarenin havalanması için sahilde bir kumsal seçilmişti. Bütün Yafa halkı oraya toplanarak törene katılmak için hazırlanmışlardı. Tam saat dörtte Nuri Bey'le arkadaşı İsmail Hakkı Bey uçağa binerek hareket ettiler ve halkın alkışları arasında yükseldiler. Fakat kalktukları yerin zeminindeki çamurundan dolayı kendisini yeterli derecede kaldıramamış olan tayyarenin yüz metre kadar yükseldikten sonra birden bire tehlikeyi görerek sahile doğru döndüğü görüldü. Tayyare denize doğru inmiş ve sahilden yüz elli metre kadar uzak bir mesafeye düşmüştür. Kumsal sahilden maalesef sandal bulunmadığı için derhâl yardım etmek mümkün olamamış ve Yafa iskelesinden sandallar yetişinceye kadar hayli vakit geçmiştir. Sandallar kazazadeyi kurtarmış ise de İsmail Hakkı Bey yüzme bildiği için kendisini kurtarabilmiş, Nuri Bey hafif surette yaralı olduğu hâlde ve baygın olarak denizden çıkarılmıştır. Nuri Bey derhâl hastaneye kaldırılmış ve elden geldiği kadar tedavisine çalışılmış ise de biçare kahraman üç saat devam eden baygınlıktan hiç ayılamayarak vefat etmiştir.*" Bkz. **Ahenk**, 16 Mart 1914.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın geniş ölçekli faaliyetlere de geçmiş olduğunu göstermektedir. Telgrafta aynen şu satırlar yer almaktadır:¹²⁸

*“Umûm Jandarma Kumandanlığı
Harbiye Nezaretine
Yafa'dan İstanbul'a*

Çâkerlerine tevdi' buyrulan vazifenin ifâsı için tam iki aydır Yafa ve Hayfa'da bulunuyoruz. Yafa Mevki' Kumandanı Hasan Bey (Yafa Jandarma Kumandanı Binbaşı Hasan Bey) sarf edilen himmet-i fevk-al-âdesiyle on beş gün mukaddem Yafa'ya gelen Amerika'nın Tenesi harb gemisiyle İskenderiye'ye azimetimiz temin edilmiş idi. Ancak vapurda bulunan İtalyan konsolosları bizim bu suretle mezkûr gemiye rükûbumuza şedîden muhalefat ederek bizleri tekrar Yafa'ya avdete icbar ettiler. Yalnız arkadaşlarımızdan birinin i'zâmına muvaffak olduk. Ve mûmâ-ileyh arkadaşımız keyfiyyetten Hazret-i Senûsîyi haberdar edecektir ve İskenderiye'den Trablusgarp'a geçeceğimiz için müsaade-i mahsûsa talep etmelerini istihâm edecektir.”

Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı Üsteğmen Nuri Bey'in şehâdet haberi üzerine, annesinin Harbiye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgrafta şu satırlar yer almaktadır: *“Vatan için şehit olmak üzere büyüttüğüm Nuri'min şehit olduğu haberi doğru ise milletimin ordusunu gözyaşları içinde taziye ederim.”* Bu telgrafı Harbiye Nazırı Enver Paşa cevapsız bırakmamış ve yazdığı mektupta üzüntülerini dile getirmiştir.

Bu kazadan sonra dördüncü bir ekibin yola çıkması kararlaştırıldı. Ertuğrul tayyaresinin kasabalarında kırma uğramasına üzülen Edremit halkı, Yağcızade İsmail Hakkı Bey'in öncülüğünde aralarında para toplayarak “Edremit” adı verilen yeni bir tayyare satın aldı. Bu tayyareyle Salim ve Kemal Beyler 11 Nisanda dört makinistle birlikte Beyrut'a deniz yoluyla hareket ettiler. 19 Nisanda Beyrut'a ulaşan tayyarenin montesi tamamlandıktan sonra, 1 Mayıs 1914 günü Beyrut'tan kalkışla Kudüs'e ulaşıldı. 4 Mayıs'ta Kudüs'ten hareket edilerek Gazze üzerinde yanlarındaki posta çantasını

¹²⁸ ATASE, K: 1849, D: 103, F:1-12.

bırdıktıktan sonra El-Ariş'e gelindi ve Mısır topraklarına girildi.¹²⁹ Gazze semalarında bırakılan posta çantasının, sıradan bir posta olmadığı bırakılış şekline de anlaşılmaktadır.

Salim ve Kemal Beyler, 6 Mayıs günü Port-Said'te Kahire'den gelen Nesimi Sami Paşa ve Mithat Paşa olduğu hâlde Yunan konsolosu hariç tüm diplomatik heyet tarafından karşılandı. Edremit tayyaresi 9 Mayıs günü Kahire'ye vardı. Prens Ömer Tosun Paşa ve İskenderiye Hidivi tarafından karşılanan ekip, Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchner'i ziyaret etmiş ve daha sonra 22 Mayıs günü tayyarelerini Daçya adlı vapura yükleyerek İstanbul'a geri dönmüşlerdir.

Salim Bey'in hatıralarında, "Kahire'de buldukları sırada motor kaportalarının açılarak bujilerinin gevşetildiğini ve gösteri uçuşunda durumu kavrayarak iniş yaptığını" söylemesi,¹³⁰ bu sırada yaşanan bir suikast teşebbüsü ihtimalini de ortaya koymaktadır.

2.2. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA ELEMANLARININ TRABLUSGARP'A GELİŞİ VE SENÛSİLERİN TUTUMU

Trablusgarp için teşkil edilen ilk Teşkilât-ı Mahsûsa grubu İstanbul'da 1914 yılının Ağustos ayında Süleyman El-Bârûnî komutasında oluşturuldu. Kendisi Trablusgarp'ın Cebeli Garbi dağlık bölgesine hâkim olan İbadi dinî mezhebi lideriydi ki, 1911 ve 1913 yılları arasında ilk İtalyan istilasına karşı geniş çaplı direnişe önderlik etmişti. 1914 yılının Eylül ayının başlarında ilk önce Mısır'a giderek Kahire ve İskenderiye'de İngilizlere karşı yerel başkaldırıya ön ayak olmaya başlamış olan bir Panislamcı grubu organize eden diğer Teşkilât-ı Mahsûsa ajanlarına katılmıştı.

Trablusgarp ve Bingazi'ye giderlerken Mısır'a gönderilen üç diğer Osmanlı ajanı - Dr. Saffet Bey, Hayrullah Bey ve Mustafa Nuri Bey - işadamları

¹²⁹ Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şb. Md.lüğü Arşivi, "İstanbul-Kahire Seferi.....", a.g.d.

¹³⁰ Yavuz KANSU-Sermet ŞENSÖZ-Yılmaz ÖZTUNA, **Havacılık Tarihinde Türkler 1**, Etimesgut, Ankara, 1971, s. 155-156.

görünümündeki Alman ajanlarla birlikte Mısır'a gelmişler ve İngiliz makamları tarafından tutuklanmışlardı. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Kitchener, İstanbul'daki Büyükelçi Malet'in Bârunî'nin faaliyetleri konusunda Osmanlı hükûmetine şikâyetçi olmasını sağlamıştı. Bu durum Bârunî'nin ve arkadaşlarının Mısır'dan ayrılıp 16 Eylül 1914 tarihinde Trablusgarp'a gitmelerine yol açtı. Ancak, Baruni orada daha işin başında güçlüklerle karşılaştı. Zamanının çoğunu İstanbul'da geçirmiş bir Osmanlı subayı olarak Trablusgarp'ta yerel güç zemininden yoksun kaldı.

Bir Teşkilât-ı Mahsûsa ajanı olarak, Osmanlının çekilmesinden bu tarafa bölgede etkin bir biçimde icra ettikleri liderliğe karşı bir meydan okumayı temsil ettiği için Senûsîler de ona muhalifdi. Senûsîler İngilizlere karşı Bârunî liderliğinde değil de kendi liderliklerinde bir taarruzda bulunmayı istiyorlardı. Böylece eyaletin tamamında kendi güçlerini sürdürebileceklerdi. Sonunda Senûsîlerin Fizan eyaleti lideri Muhammad el-Abid, 1914 yılının Kasım ayında halkı galeyana getirdiği bahanesiyle Bârunî'nin tutuklanması emrini verdi. Bârunî, bölgeyi terk etmeyi kabul ettiği güne kadar Sollum'daki Senûsî kampında birkaç ay hapiste tutuldu ve 1914 yılının sonuna doğru kendisini almak üzere gönderilen Alman denizaltısıyla İstanbul'a döndü.

İtalya'nın Üçlü İtilaf'a katılması tehdidi, Ahmed el-Senûsî'nin İstanbul'dan gönderilen yeni bir Teşkilât-ı Mahsûsa ajanı grubunu kabul etmeye ve onlarla işbirliği yapmaya istekli olmasına neden oldu. Bârunî'nin deneyimlerinin neticesinde Enver Paşa, Mısır'daki İngiliz varlığına aynı zamanda Osmanlı nüfuzunu bölgede sürdürerek saldırma konusunda Senûsîlerin işbirliğini sağlamanın tek yolunun Trablusgarp politikasına bulaşmamış ve bu nedenle Ahmed el-Senûsî için bir tehdit oluşturmayan ancak, aynı zamanda Senûsî işbirliği ve sadakatini temin edecek olan Osmanlı ajanlarını oraya göndermek olduğuna karar verdi. Bu nedenle Enver Paşa'nın göndermeyi düşündüğü kişi, Teşkilât-ı Mahsûsa'da çalışmış olan ve

bu ilişkileri sayesinde büyük bir nüfuzu tatbik edebilecek olan küçük kardeşi Nuri Paşa idi.¹³¹

Birinci Dünya Savaşı sıralarında Osmanlıların Kuzey Afrika'ya yeniden bu kadar ehemmiyet vermelerinin bir başka sebebi de şu idi. Alman Genelkurmayı, Avrupa cephelerinde çok kötü bir duruma düştüğünden siper savaşları ile durumu idare etmeye çalışıyordu. Mısır'da bulunan İngiliz sömürge kuvvetlerinin (Avustralya-Yeni Zelanda), buradan Avrupa cephelerine gönderilmesini önlemek istiyordu.¹³²

Mısır'ı boydan boya kesip geçen Süveyş Kanalı'nda İngiltere'yi en hassas yerinden vurmaya düşünen Alman Genelkurmay Başkanı von Falkenhayn, 23 Aralık 1914'te İstanbul'da bulunan von der Goltz Paşa'ya yazdığı mektupta, *"Eğer Majesteleri Türk Orduları Başkumandanlığı üzerinde kıymetli şahsiyetlerini kullanıp, Mısır seferinin bir tali sefer olmayıp esas sefer olduğunu kabul etmelerini temin ederse, kendilerine özel teşekkürlerimi sunarım"* diyerek, Almanya'nın bu cepheye diğer cephelerden daha fazla önem verdiğini teyit etmiş oluyordu.¹³³

Enver Paşa'da bu fikre katılmakta ve Mısır'a saldırı planları yapmaktadır. 4. Ordu'nun Mısır'a doğudan yapacağı saldırıyı desteklemek üzere Bingazi bölgesinden de Mısır'a saldırılacaktı. İşte bu planı gerçekleştirmek için bölgeye yeni kuvvetler gönderilecek, Şeyh Ahmet Senûsî birlikleriyle yapılacak ortak harekât ile İngilizler iki ateş arasında bırakılacak ve Mısır'ı terke zorlanacaktı.

Bu amaca hizmet etmek üzere daha önce Enver Bey ile bölgede savaşan Yüzbaşı Nuri Bey (Killigil),¹³⁴ Teşkilât-ı Mahsûsa'nın hizmetinde

¹³¹ Stanford J.SHAW, "The Ottoman Empire.....", a.g.e., s. 1746-1748.

¹³² Hamit PEHLİVANLI, a.g.e., s. 425.

¹³³ Veli YILMAZ, a.g.e., s. 125.

¹³⁴ Nuri KİLLİGİL (325-P.7):5 Mayıs 1890 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Kasım 1322 (1906) tarihinde girdiği Mekteb-i Harbiye'den 1325 (1909) yılında Zabıt Vekili olarak mezun olmuş ve 13 Ağustos 1325'te Teğmenliğe nasbedilmiştir. İtalyan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'ne katılan Nuri Bey, Harbiye Nezareti yaverliğinde iken Bingazi'ye gönderilmiştir. Enver Paşa'nın kardeşidir. Bkz. **MSB Lodumlu Arşivi**, Nuri Killigil'in şahsi dosyası. 1918 yılında Kafkasya İslam Ordusu Komutanlığı'na (Gence'ye) gönderilen Nuri Killigil, ateşkesten sonra tutuklanarak Ardahan Cezaevine konmuştur. Ancak buradan iki İngiliz memur ile dört askerin öldürülmesiyle sonuçlanan 8-

yeniden buraya gönderildi. Kuzey Afrika'da Teşkilât-ı Mahsûsa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara hem de İngilizlere karşı birlikte yapacakları harekâtı yürütmekle görevlendirildi. Bir Yunan kaçakçı gemisiyle hareket eden Nuri Bey, Binbaşı Cafer El Askeri ve yanında yaklaşık 10 bin altın olduğu hâlde 21 Şubat 1915'te Bingazi'nin Tobruk - Sollum arasındaki Defne kıyılarına çıktı.

2.2.1. Senûsîlerin Mısır'da İngilizlere Karşı Yapılacak Sefere Dâhil Edilmesi İçin Yürütülen Faaliyetler

Nuri Bey Kuzey Afrika topraklarına geldikten sonra ilk iş olarak Sollum yöresinde bulunan Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in yanına gitti ve görüşmelere başladı. Nuri Paşa görüşmeleri sırasında Seyyit Ahmet'e İngilizlere karşı neden bu zamana kadar harekete geçmediklerini sorduğunda, Seyyit Ahmet bunun cephane ve erzaksızlıktan olduğunu söylemiştir. Ayrıca İtalyanların tehditkâr bir vaziyette olduklarını, Fransızların Kufra üzerine yürümek teşebbüsünde bulduklarından onlara karşı kuvvet bulundurmamak zorunda kaldığını söylemiştir. Seyyit Ahmet'in, bundan başka bölgeye daha önce gelen Teşkilât-ı Mahsûsa'ya mensup kişilerle arası açıktır. İngilizlere karşı yürüttüğü ihtiyatlı politikasını, yanında bulunan Süleyman El Bârunî, Mülâzım (Teğmen) Tarık ve Mehmet Ali Efendi birkaç yüz asker ile hücum etmek suretiyle bozmak istemişlerdir. O yüzden Seyyit Ahmet, Bârunî'yi suçlamakta ve şikâyet etmektedir.

9 Ağustos 1919 tarihli firarının ardından, Kuzey Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a gitmiştir. Burada da Teşkilât-ı Mahsûsa'nın birliklerini organize ederek istihbarat çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra Anadolu'ya dönmüştür. Bkz. NTV **Tarih** Dergisi, Sayı: 4, İstanbul, Mayıs 2009. s. 67. Milli Mücadelede 1920 Haziranında Azerbaycan'dan emrindeki kuvvetlerle gelerek Doğu Cephesi Komutanlığına gönüllü olarak katıldı ve Ermenilere karşı yapılan taarruz hareketinde 12'nci Tümen'in sağ kanadını teşkil ederek Sarıkamış'ın geri alınmasında görev aldı. Daha sonra Doğu cephesi imalathanelerinde hizmet etti. 4 Ekim 1923'te emekli oldu. Ancak daha sonra başvurusu üzerine 9 Kasım 1921'den itibaren istifasının kabulünü istemiş ve başvurusu 4 Aralık 1928 tarihinde onaylanmıştır. Bkz. "Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst...", **a.g.e.**, s. 352. Nuri Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun yıllar Almanya'da yaşadı. Yurda döndükten sonra Killigil soyadını aldı. Önce 1938'de madeni eşya üreten bir fabrika kurdu. Bu fabrikayı 1945'de Sütlüce'ye taşıyarak silah üretmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla pek çok görüşme yaptı. 2 Mart 1949'da Sütlüce'deki fabrikada meydana gelen patlama neticesinde hayatını kaybetmiştir.

Seyyit Ahmet'i dinleyen Nuri Paşa, kendisinin niçin buraya geldiğini açıklayarak, bundan sonra İngilizlere karşı yapılacak harekâta katılmasında ısrar etmiştir. Ancak Seyyit buna pek yanaşmamıştır, çünkü Nuri Paşa'nın Sollum'a gelişinden birkaç gün evvel İngilizlerle görüşmüş, İngilizler Seyyit'e her türlü yardımda bulunacağını ve bağımsızlığını tanıyacağını vaat etmiştir. Ancak İngiltere, Seyyit'in çok miktardaki silah, cephane ve para talebini reddedince, o da tarafsız olduğunu söyleyerek İngilizlerle olan ilişkilerini bozmak istememiştir. Nuri Paşa'nın ısrarı üzerine, İngilizlere yaptığı gibi bazı şartlar ileri sürmüştür.¹³⁵ Çünkü aynı dönemde İtalya ve İngiliz hükûmetleri Senûsîlerin arazilerini genişletmek arzularını ortadan kaldırmak hususunda kendilerini mecbur hissettiklerinden, Senûsîlere dini imtiyazlar vaat ederek İtilaf hükûmetleri tarafına çekmeye çalışıyorlardı.¹³⁶

Senûsî şeyhinin İngilizlerle yaptığı görüşmeyle ilgili olarak Times gazetesinin Mısır'daki İngiliz Generali Sir Maksvel'in 16 Mart 1916 tarihli raporuna dayanarak hazırlanan harp tarihi kayıtlarında; "Senûsî Şeyhinin kendi levazım konularına ait meselelerini tetkik etmek maksadıyla Garbi Mısır İngiliz Kumandanı olan Kaymakam (Yarbay) Snov'un yanına gittiği ve bu görüşmede Senûsî şeyhinin Türk gelenlerini harp esiri olarak muhafaza etmekte olduğunu ve Senûsî topluluğunun en mümtaz ricalinden biri olan Seyyit Mahmut ül İdris'i, Mısır ile kavmi arasında barışın temin ve devamına çalışmak üzere Kahire'ye gönderdiğini" söylediği ifade edilmektedir.

Ayrıca bu kayıtlarda, "İngiltere ile İtalya'nın muvafakati olmaksızın mümkün kılınamayacak bir muhtariyet idaresinin koparılması yönünde vazifelendirdiği düşünülen Seyyit Mahmut ül İdris'in, muayyen bir para karşılığında kendi yanında bulunan Türk müşavirlerini defetmek üzere gereken tedbirlerin alınması" kararıyla Bingazi'ye İngilizler tarafından sevk edildiği yer almaktadır.

"Yalnız bu kararlaştırılan teklifte geç kalındığı, çünkü Senûsîlerin hazinesinin Alman altınları ile doldurulduğu ve hatta Kayzer'in bizzat Şeyh

¹³⁵ Hamit PEHLİVANLI, a.g.e., s. 425-428.

¹³⁶ ATASE, K: 1849. D: 103, F: 1-121.

Senûsî'ye müracaata tenezzül ettiği belirtilen kayıtlarda, Senûsîye gönderilmekte olan hediyeleri taşıyan bir kayığın zaptı esnasında II. Wilhelm tarafından İslam âlemini himaye eder tarzda Arapça yazılmış bir mektup bulunduğu da" belirtilmektedir: Söz konusu mektupta, "*Şarlman'ın oğlu İmparator Wilhelm'den Allahın bir vekili ve İslamın hamisi olan muhteşem Senûsîlerin Reisine*" şeklinde bir hitap kullanılmıştır.

Yine Times gazetesinin harp tarihi kayıtlarında bu mektuptan başka, "1916 yılı Ocak ayında Selanik'te Alman konsoloshanesinde Senûsî şeyhlerine hitaben Arapça yazılmış uzun bir beyannamenin bin beş yüz kadar nüshasının bulunduğu, Müslümanları Hıristiyanlar aleyhine harbe teşvik eden bu beyannamenin çoğaltılmış nüshalarının Avusturya İmparatorunun konsoloshanesinde de bulunduğu" bilgisine yer verilmektedir.¹³⁷

İngilizler özellikle Nuri Bey'in Seyyit Ahmet'le temasa geçmesinden büyük bir kuşku içine düşmüşlerdi. Bu nedenle Seyyit Ahmet'le mümkün olduğu kadar dostça ilişkileri sürdürmekle beraber, onun bir gün buradaki Türk subaylarının faaliyetiyle karşı bir harekete geçebileceğini de hesaba katıyorlardı. Bunun için de böyle bir hareketi geciktirmeye ve onu oyalayarak vakit kazanmaya çalışıyorlardı. Hâlbuki Türk hükûmeti, Senûsî kuvvetlerinin bir an önce İngilizlere karşı harekete geçmesini istiyordu. Enver Paşa, bu isteğini İstanbul'dan hoca kılığında buraya gönderdiği Yarbay Musa'nın beraberindeki mektupla Seyyit Ahmet'e bildirdi. Aslında Yarbay Musa'yı İtalyanlara karşı harekâtı idare etmek ve Tunus sınırındaki kabileleri lehe çevirmek için göndermişti.

Seyyit Ahmet Yarbay Musa'ya, "*İngiliz subayları bazı vakitler bana geliyorlar. Nuri Paşa'yı burada görecekt olurlarsa erzak ve diğer ihtiyacımızı vermezler. Onun için onları uzakta tutuyorum, henüz hazırlıklarımız bitmemiştir. Kuvvetimiz azdır. Sonra hepimiz aç kalırız. Hazır olduktan sonra İngilizlere taarruz edeceğim.*" diyordu. Hâlbuki Enver Paşa, Yarbay Musa ile

¹³⁷ Hüsameddin, a.g.e., s. 18-20.

kardeşi Nuri Paşa'dan İngilizlere karşı taarruza geçilmesi için verilen talimatın bir an önce yerine getirilmesini istiyordu.¹³⁸

İtalyan ve İngilizlere karşı bir harekât yürütmek üzere İstanbul'dan gönderilen birlikler ile Kuzey Afrika'daki Senûsî birlikleri bir genel komutanlığa bağlı olarak teşkilatlandırılmıştı. Nuri Bey'in beraberinde getirdiği silah ve diğer donatım eşyasıyla Yüzbaşı Emin komutasında bir "Piyade Numune Taburu" teşkil edildi. Seyyit Ahmet'in izniyle kurulan bu tabura, mevcut olan birkaç Türk eri de öğretmen olarak verildi. Cafer Askeri ise burada yapılacak örgütlenmede gereken subay ve bazı harp silah, araç ve gereçlerini temin etmek üzere Suriye kıyılarına gitti.¹³⁹

Cafer Askeri'yi Mısır yolu ile IV. Ordu'dan silah, cephane ve erzak temini için Suriye'ye gönderen Nuri Paşa'ydı. Cafer Askeri Beyrut'ta ihtiyaç duyulan malzemenin temininde güçlüklerle karşılaşmış, çok zaman geçmesine rağmen malzeme gelmediğinden dolayı sıkıntılı günler geçirmiştir. Ayrıca Pire'den küçük bir vapur ile yola çıktığı bildirilen silah ve cephane yüklü gemiden de haber alınamamış ve İstanbul'a sorulmuştur. Bu yazıya bizzat Enver Paşa cevap vermiştir. Enver Paşa'nın IV. Ordu'ya yazdığı bu cevaptan, Pire'den yola çıkan vapurun İngiliz gemileriyle karşılaştığı ve yükünü denize boşaltmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. 15 Haziran 1915'te Harbiye Nezareti'ne yazarak istediği malzemeyi bütünüyle temin etmeden Nuri Paşa'nın yanına gitmesinin bir işe yaramayacağını bildiren Cafer Askeri, bir süre sonra bir kısım malzemeyi tedarik ederek Bingazi'ye dönmüştür.¹⁴⁰

Yaşanan malzeme sıkıntısı ve ikmal alanındaki zorlukların yanı sıra para sıkıntısının da yaşandığı aşikârdı. Cafer Askeri'nin Suriye'de olduğu bu

¹³⁸“Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz....”, **a.g.e.**, s. 642-643.

¹³⁹ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, **a.g.e.**, s. 111. Cafer el-Askerî'nin para ve erzak tedariki için Suriye'ye gönderilmesinin sebebi Senusîlerin Osmanlı hükümetinin kendilerini mali ve askeri açıdan desteklemesi için ısrar etmelerinden kaynaklanmıştır. Aksi takdirde Senûsîler hiçbir eylemde bulunmayacaklar, özellikle de İngilizlerle mücadelye girmeyeceklerdi. Bu durumun Enver Paşa'ya bildirilmesi gerekiyordu. Çünkü Doktor Abdülsemel gibi bazı Trabluslu subayların Nuri Paşa ve diğer Türk subayları İngilizlere teslim etmesi için Senûsî'yi ikna etmek üzere oldukları anlaşılmıştı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Necdet Fethi SAFVET, **a.g.e.**, s.47.

¹⁴⁰ Hamit PEHLİVANLI, **a.g.e.**, s. 428-429.

dönemde Nuri Paşa yaşanan sıkıntıyı Harbiye Nezareti'ne iletmiş ve isteklerini sunmuştu. Bu konuda Nuri Paşa'nın 6 Haziran 331 (19 Haziran 1915) tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifreli tahrirat aynen şöyledir:¹⁴¹

“Harbiyye Nezaret-i Celîlesi Tahrirât Dairesi Şifre Kalemine Mahsus Müsvedde Varakasıdır.

Nuri Paşa'dan vârid olan 6 Haziran 331 tarihli şifreli tahrirât hâllidir.

Kaleme vürûdları: 12 Teşrîn-i sâni 331 (25 Kasım 1915)

İleri harekât için icâb eden deve kfilesinden tedarik olunamadı. Zabitan ve me'mûrine iki aydan beri maaş vermiyorum Şark-i Arabani para istiyor. Bunlar için lazım olan para bende yok. İleride erzak tedariki yine para ile olacaktır. Bunun için on beş, yirmi bin liranın tüccar-ı Trablus veya tayyare veya tahte'l-bahir vasıtasıyla irsali rica olunur.

6 Haziran 331

Nuri”

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarını burada binbir zorluk ve güçlük beklemekte, bu zorlukların başında ise hem Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in ikna edilmesi, hem de Teşkilât-ı Mahsûsa birliklerinin ihtiyacı olan silah, cephane, erzak tedariki işi gelmekteydi.

Nuri Bey'e Trablusgarp'a ulaştıktan sonra “Fahri ferik” (Tümgeneral) rütbesi verildiğini görmekteyiz. Büyük bir ihtimalle bu yeni rütbesiyle bölge halkı üzerinde daha etkili olabileceği düşünülmüştü. 15 Ağustos 331 (28 Ağustos 1915) tarihli Sultan Mehmed Reşat, Sadrazam Mehmed Said ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın imzalarının bulunduğu iradenin yayımlanmasını müteakip, bu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye

¹⁴¹ MSB Lodumlu Arşivi, Nuri Killigil'in şahsi dosyasından.

Nazırı memur olduğundan, aşağıda sunulan resmi yazı Harbiye Nezaretine gönderilmiştir:¹⁴²

*“Bâb-ı âlî
Daire-i Sadaret
Umûr-ı Mühimme Kalemi
699/Mahremdir*

Harbiye Nezaret-i Celîlesine

Bingazi cebhesinde bulunan Nuri Bey’in uhdesine Fahr-i feriklik rütbesi tevcihi hakkındadır.

Devletlû Efendim Hazretleri

9 Ağustos 331 tarihli tezkere-i âliyelerine cevabdır.

Nezaret-i Celîleri makam yâverlerinden olub Bingazi cebhelerinde bulunan Yüzbaşı Nuri Bey’in orada bulunacağı zamana mahsus ve münhasır olmak ve üniformasını hasren orada iktisâ’ etmek ve orada bulunduğu müddetçe yâveran-ı hazret-i şehriyârî kordonunu ta’lik etmek üzere uhdesine fahri olarak feriklik rütbesi tevcihi hususuna bilâ istîzân irade-i seniyye-i hazret-i padişah- şerefsudûr buyrularak suret-i musaddakası melfûf taraf-ı devletlerine.....olunmuştur efendim. 18 Şevvâl 333, 16 Ağustos 331

Sadr-ı a’zam namına Müsteşar Emin”

2.2.2. Kuzey Afrika’daki Birliklere İhtiyaç Duyulan Malzemenin Sevkiyatı

Bütün harp seneleri boyunca buradaki birliklerin muhtaç olduğu top, tüfek, mermi ile elbise, çamaşırın sevkini ve oradaki zabitanın maaşlarının tesviyesi meselesini, Harbiye Nezareti’nin emriyle Teşkilât-ı Mahsûsa üzerine almış bulunuyordu. Dalmaçya sahilindeki Pola, Cattaro ve Fiume’den, bazı

¹⁴² **MSB Lodumlu Arşivi**, Nuri Killigil’in Şahsi Dosyasından. Aynı dosya muhteviyatında bulunan Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi Kalem-i Mahsûs kaynaklı ve 8 Teşrin-i sâni 331 (21 Kasım 1915) tarihli yazıdan; Almanya İmparatoru tarafından Nuri Bey’e “Demirharp Nişanı” verilmiş olduğunu ve konuya ilişkin tebligatın, tebrikatla birlikte Atina Sefareti vasıtasıyla kendisine gönderildiği anlaşılmaktadır.

zamanlarda Kuşadası'ndan, Milas'ın Küllük limanından, Bodrum veya Megri (Fethiye)'den Afrika sahillerine sevkiyat yapılıyordu.¹⁴³

Harbiye Nezaret-i Umûr-i Şarkıyye Müdüriyyeti (Teşkilât-ı Mahsûsa) tarafından Pola'da kurulan depoyu idare ve muhafaza etmek ve Afrika Grupları Kumandanlığı'na gereken sevkiyatı sağlamakla görevliyken vefat eden Hacı Kâmil Bey'in yaptığı işlere bakıldığında; Pola Limanının dönem itibariyle her türlü sevkiyatta ne kadar büyük bir önem taşıdığı anlaşılmalı birlikte, Hacı Kâmil Bey'in de ne kadar büyük bir sorumluluk taşıdığı açıkça görülmektedir.

Pola sevk memuru olarak Kıdemli Yüzbaşı Hacı Kâmil'in yapmakla meşgul olduğu işler özetle şunlardır:

- Umûr-i Şarkıyye Müdüriyyeti tarafından gönderilecek tüm mühimmatı ve diğer nesnelere teslim almak ve Pola ambarına koyarak muhafaza etmek.
- İstanbul'dan gidecek postayı denizaltıya vereceği gibi Afrika'dan gelecek postayı da Viyana Ataşe Militerliği aracılığıyla İstanbul'a göndermek.
- İstanbul'dan Afrika Gruplarına gidecek subaylar için Viyana'da bir pansiyonda yer sağlamak ve ancak denizaltının hareketinden iki gün önce onları Pola'ya getirmek.
- Pola'da subayların uygun yerlerde paraları karşılığında kalmalarını sağlamak.
- İstanbul'dan giden subayların Viyana'ya ulaşması dahil denizaltıya bindikleri güne kadar yevmiyelerini ödemek.
- Afrika'dan gelen subayları Pola'ya ulaşmalarından sonra giderlerini karşılayarak doğrudan İstanbul'a göndermek.¹⁴⁴

¹⁴³ Hüsameddin ERTÜRK, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁴⁴ Vahdet KELEŞYILMAZ, "Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsûsa Belgeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 44, C.XV, Temmuz 1999, s. 645-646. Yazarın künyesi açıklanan makalesinin geri kalan bölümünde açıklandığı üzere, Süvari kaymakamlığından emekli Hüsameddin Bey, Teşkilât-ı Mahsûsa'ya ait muamelat ve tarihi belgeleri içeren kilitli ve ayrıca her tarafından çivilenmiş sekiz sandığı 1928 yılında Türk Genelkurmayına teslim etmiştir. Bu sandıkların kilitlerinin kırılarak açılması, içinden çıkan belgelerin tarihi vesikalar arasında saklanması yolunda Müşir Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) Hazretlerinin verdiği sözlü emrin gereği yerine getirilmiştir ve

11 Kânûn-ı evvel 1330 (24 Aralık 1914) tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda şu husûs yer almaktaydı:¹⁴⁵

“Harbiye Nezareti Cellilesine

Derdest teşkil ve sevk olunan gönüllü efradı için elbise ve silah meyanında çarık unutulmuş olduğundan bin çift çarığın dahi i'tâ'sı hususunda icâb edenlere emr-i irade buyrulması ma'rûzdur.”

Görüldüğü gibi Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetleri için ihtiyaçların ikmali konusunda yapılan yazışmadan icra edilecek faaliyetlerde görev üstlenenlerde gönüllülük esasının arandığı anlaşılmaktadır.

2.3. BİRİNCİ KANAL SEFERİ

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesiyle beraber 2 Ağustos 1914'te Türk Başkomutanlık Karargâhı, Şam'daki IV. Ordu komutanı Zeki Paşa'ya

bu sandıklar bir encüme içindekiler incelenmek üzere teslim edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda sekiz sandıktaki bütün belgeler gözden geçirilmiş ve yedi sandıktan çıkanlar vesikalar arasında korunmak üzere arşive verilmiştir. Bir sandığın içinden ise hesap işleri, eşya kayıt defteri, nişan beratları çıkmıştır. Genelkurmay Başkanlığı 13. Şube Müdürlüğü söz konusu sandığın içinden çıkanların da diğerleri gibi korunmasının uygun olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine bu sandıktan çıkanların listesi düzenlenmiştir. Bu sırada Kâmil Bey'e ait dosyanın içinde 3177 Kron banknot ve biraz bozuklukla bir de mühre tesadüf edilmiştir. O gün için hiçbir geçerliliği kalmayan bu para tarihi belgelerle birlikte korunmuştur. Daha sonra yapılan incelemeler sonucunda Harp Tarihi Encümeni, Üsküdar Askerlik Şubesi Başkanlığı'na bir yazı yazmıştır. Büyük Harpte Avusturya'da kain Pola sevk memuru iken 13 Nisan 1918 tarihinde vefat eden İstanbul'lu Kıdemli Yüzbaşı Hacı Kamil Bey'e ait emanetlerin hayatta ise ailesine teslim edilebilmesi için ikametgahının araştırılması istenmiştir. Cevabi yazının alınmasından sonra emanetler ailesine ulaştırılmak üzere adı geçen askerlik şubesine gönderilmiş ve eşi Lebruz Hanıma teslim edilmiştir. Bir vefa örneği olarak sunulan bu bilgilerden görüldüğü gibi, Hacı Kamil Bey'in eşi Lebruz Hanıma verilmek üzere hazırladığı anlaşılan para yıllarca şahsi dosyasında kalmıştır. Savaşın kaybedildiğinin kesin olarak belli olduğu, maddi sıkıntılarının tahammül sınırlarını aştığı bir zamanda, o vakit hatırı sayılır bir meblağ olan 3177 Krona ve hatta yanındaki madeni paralara dokunulmaması son derece anlamlı olmakla beraber Teşkilât-ı Mahsûsa'nın belgelerini korumuş olması örnek alınması gereken bir tavrıdır. Çünkü öyle bir felaket devrinde dosyalarını düşman eline bırakmayan Teşkilât-ı Mahsûsa, Milli Mücadele yıllarında da hizmet eden bir mensubu aracılığıyla, Emekli Yarbay Hüsameddin Ertürk eliyle bunları sahibine teslim etmiştir. Bkz. Vahdet KELEŞYILMAZ, “Türk Ordusundan Bir Vefa..”, **a.g.m.** s. 647-650. Hüsameddin Ertürk'ün MSB Lodumlu Arşivindeki şahsi dosyası üzerinde yapılan inceleme neticesinde, şahsın hakkındaki 23/1.Teşrin (Ekim) /1942 tarih ve 17681 sayılı kararname ile yapılan tekaütlük muamelesinin iptaliyle 1 Eylül 1939 tarihinden muteberen muvazzaf sınıfta Albaylığa terfii ve 1290 (1874) İstanbul doğumlu olması nedeniyle Albaylıkta yaş haddine uğradığı 12 Ağustos 1931 tarihinden muteberen Albaylık üzerinden tekaütlüğünün tensip edildiğine dair kararnamenin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla 7 Haziran 1943 tarihinde yayımlandığı tespit edilmiştir.

¹⁴⁵ ATASE, K:1829, D: 8, F: 1-4.

Süveyş Kanalı'na karşı bir harekât için hazırlanması emrini verdi. Zeki Paşa'nın verdiği rapor, onun böyle bir girişimin teknik güçlüklerini yenecek durumda olmadığını derhâl gösterdi. Bunun üzerine Enver Paşa, Şam'daki VIII. Kolordu Komutanı Albay Cemal Bey'i (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan ayırt etmek için Küçük Cemal'de denirdi.) sefer hazırlıklarıyla görevlendirdi ve onu desteklemek için askerî heyetten beş subayla birlikte Albay Kress von Kressenstein'i* Kurmay Başkanı olarak Şam'a gönderdi.¹⁴⁶

Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke'nin¹⁴⁷, Enver Paşa'ya gönderdiği Türk müttefikinin yapacağı vazifeler hakkındaki 10 Ağustos 1914 tarihli yazısında; mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz kuvvetlerinin bağlanması ve sıkı bir faaliyetle İslam ihtilalinin temini açıklanmıştı. Bu maksatların temini için Kafkasya'ya karşı bir hareketle özellikle Mısır'a karşı bir teşebbüse girişilmesi arzu olunuyordu.¹⁴⁸

Berlin'deki Osmanlı Sefaretinden Harbiye Nazırına takdim edilmek üzere gönderilen yazı içeriğinden Mısır'a bir seferin düşünüldüğü anlaşılmakta ve söz konusu yazıda sefer sırasında ortaya çıkabilecek olasılıklar ve alınması gereken tedbirler görüş olarak sıralanmakta, Mısır'da

* Rütbesi Albay olarak belirtilmişse de Cemal Paşa'nın hatıralarında kendisinden Kurmay Yarbay olarak bahsedilmektedir.

¹⁴⁶ Jehuda L. WALLACH, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Çeviri) Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919**, Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı Stratejik Etütler Yayını, Ankara, 1977, s. 186-187. Baron von Kress Kressenstein şahsi hatıra ve günlük harp notlarına dayanarak kaleme aldığı "Türklerle Beraber Süveyş Kanalına" adlı eserde, Şam'a gönderildiği söylenen 5 subayın isimleri zikredilmektedir. Eserde, ".....Heyeti İslahiye Başkanı yardımcı olmak üzere emrime birkaç Alman subayı verilmişti: Yüzbaşı von dem Hagen, çok muktedir ve sevimli bir piyade subayı idare memuru olarak, tecrübeli ve itimada layık levazım katibi ve yedek üsteğmeni Kurt Sterke, Teğmen Erich Heiden becerikli, çalışmasını seven ve pek şumüllü vazifelerde istihdama elverişli bir sahra topçu subayı, büro şefi olarak da Bavyera Genelkurmay Başkanlığı tarafından tayin edilen iktidar ve vicdaniyle tanınmış evrak memuru Wagner, siyasi müşavir olarak da İstanbul'daki Alman Elçiliği tarafından Vis Konsolos Dr. Prüfer verilmişti. Bu zat harpten evvel Kahire'de Alman Başkonsolosluğunda bulunduğu memleketi ve Arap diline de hâkim bulunuyordu. İstanbul'da şimdiye kadar benim yanımda bulunan ve tercümanlık vazifesini yapan Türk subayları İstanbul'u bırakıp Suriye'ye gelmeyi kabul etmemişlerdi; buna mukabil Türk Yüzbaşısı Bay Ekrem'in şahsı, bu boşluğu tamamen ve çok kıymetli bir surette doldurmuştu. " ifadeleri yer almaktadır. Bkz. Baron Kress von Kressenstein, Türkçeye Çeviren: Emekli Yüzbaşı Mazhar Besim Özalpsan, "**Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**" Askerî Matbaa, İstanbul, 1943, s. 16.

¹⁴⁷ 1906-1914 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanlığı yapan Moltke, 1835-1839 yılları arasında Osmanlı Ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak görev yapan ve "Türkiye'den Mektuplar" adlı eserle tanınan ünlü Prusyalı Mareşal Helmut Karl Bernhard von Moltke'nin (1800-1891) yeğenidir.

¹⁴⁸ Kress von KRESSENSTEIN, a.g.e., s. 13.

İngilizlere karşı yapılacak taarruzda bir başarı elde edilemese de Süveyş karşısında bir ordunun bulunmasının Osmanlı Devleti açısından barış şartlarına olumlu yönde etki edeceğinden bahsedilmektedir.¹⁴⁹

Teşkilât-ı Mahsûsa Reîsi Süleyman Askerî tarafından Yafa'daki Jandarma Kumandanı Binbaşı Hasan Efendi'ye gönderilen 3 Teşrîn-î sâni 330 (16 Kasım 1914) tarihli şifreli yazıda da görüldüğü gibi, niyetler açıkça ortaya konulmaktadır.¹⁵⁰

“ Şifre/ 3 Teşrîn-i sâni 330 (16 Kasım 1914)

Yafa'da Jandarma Kumandanı Binbaşı Hasan Efendiye

Yüzbaşı Almay Efendi'nin Yafa'ya hareketle sizi görmesi lüzumu yazıldı. Hîn-i mürâcaâtında bir çete ile Mısır'a i'zâmı veya oradan ihtilal îka' etmek üzere Sudan'a gönderilmesi suretlerinde hangisi fâideli ve mûmâ-ileyh hangisine daha ziyâde elverişli ise o yolda istihdâm ediniz.

Süleyman Askerî”

Aynı şekilde Yafa'daki Jandarma Kumandanı Binbaşı Hasan Efendi'ye gönderilen yine Süleyman Askerî imzalı bir başka resmi yazıda da aynen şu hususlar yer almaktaydı:¹⁵¹

“Mısır ihtilalini tertip ve idare etmek üzere siz ve kaim-makam vekili Bahaeddin Bey ve oraca mu'temed bir zatdan mürekkebe üç kişilik bir merkez-i umumi Harbiye Nezareti vasıtasıyla Teşkilât-ı Mahsûsa hey'et-i idaresinden ta'lîmât alacak ve her hususda mezkûr hey'et-i idareye merbût bulunacaktır.”

Suriye ile Mısır seferi görevi birbirinden ayrılamazdı. Mısır seferi, Suriye'nin taarruzî savunması demektir. Başkomutanlığın 18 Kasım 1914

¹⁴⁹ ATASE, K: 355, D: 49, F: 7, 7-1.

¹⁵⁰ ATASE, K: 1836, D: 35, F: 11.

¹⁵¹ ATASE, K: 1836, D: 35, F: 2-1.

tarihli emri ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa¹⁵² hem Suriye, hem de Mısır seferinin sorumluluklarını üzerine aldı.

Cemal Paşa, Şam'daki IV. Ordu Kumandanlığı görevine atanma sebebini hatıralarında şöyle kaydetmiştir:

“Harbe girişimizden beş on gün sonra Enver Paşa bir gün beni konağına davet etmişti. Umumî vaziyet hakkında birkaç kelime teatisinden sonra dedi ki: *Azizim Cemal Paşa, Süveyş Kanalı üzerine taarruzî bir hareket tertibi suretiyle İngilizleri Mısır'da meşgul etmek ve bu sayede Garp Cephesine sevketmekte oldukları birçok Hint fırkasını Mısır'da alıkoymaya mecbur etmekle beraber Çanakkale'ye bir çıkarma kuvveti sevklerine mani olmak istiyordum. Bunun için bir iki aydan beri Suriye'de bazı hazırlıklarda bulunuyordum. Miralay Mersinli Cemal Bey kumandasındaki VIII. Kolorduyu bu vazifeye tahsis ettim. Almanlar böyle bir hareketin icrasına son derece ehemmiyet verdiklerinden, İslah heyetine me'mûr Erkân-ı harp Kaim-makamı (Kurmay Yarbay) von Kress Beyi de münhasıran Kanal Seferi hazırlıklarıyla meşgul etmek üzere VIII. Kolordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin ederek Şam'a gönderdim.*

Bir taraftan da Bedevilerden yardımcı kuvvetler meydana getirmek vazifesiyle yaverim Süvari Binbaşısı Mümtaz Bey'i, Ayandan Abdurrahman Bey ve Dini Kitapları Tetkik Meclisi Reisi Şeyh Esad Şukayyir Efendi'yi ve

¹⁵² Korgeneral Ahmet Cemal Necip (Büyük-Sakallı) (1309-P.2): 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Askeri Eczacı Mehmet Necip Efendi'nin oğludur. Harp Akademisinden mezun olduktan sonra Genelkurmay Dairesi 1 nci Şubesine atanmıştır. Sonrasında pek çok görevde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından sonra II. Ordu, daha sonra IV. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Daha sonra Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı yapmıştır. 1917 yılı sonunda İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine ülkeyi terk ederek Berlin'e gitmiştir. Askerî Ceza Kanununun ilgili maddesi gereği askerlikten tard edilmiştir. Berlin'den Münih'e geçen Cemal Paşa, burada bazı Bolşeviklerle tanışmış, sonra da İsviçre'ye geçmiştir. Bu arada İngilizlerin Afganistan'ı işgali söz konusu olunca İngiltere'ye karşı savaşmak ve Afgan kuvvetlerini düzenlemek amacıyla Afganistan'a gitmeye karar vermiştir. Tanıştığı Bolşevikler aracılığıyla Moskova'ya giderek Çiçerin'in yardımını sağlamış ve Taşkent'e gitmiştir. Taşkent'te Türkistan'a dağılmış bulunan Türk subaylarını toplayarak bir komite kurmuş, onları aydınlatmaya çalışmıştır. Bu arada Afganistan'a giderek Afgan Kralı Amanullah Han ile görüşmüş ve Afgan Ordusunu ıslaha başlamıştır. Enver Paşa'nın Türkistan'a geleceğini haber almış, onunla görüşmek istemişe de bu mümkün olmamıştır. 5 Temmuz 1922'de Tiflis'e gelmiş, Afganistan yolculuğuna hazırlandığı sırada 22 Temmuz 1922'de oteline dönerken yanında yaveri Teğmen Süreyya Bey, Binbaşı Nusret Bey olduğu hâlde, Ermeni komitelerden Kekerin Lalayan ve Sergo Vartanyan tarafından atılan kurşunlarla öldürülmüştür. Bkz. **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2004, s. 152-154.

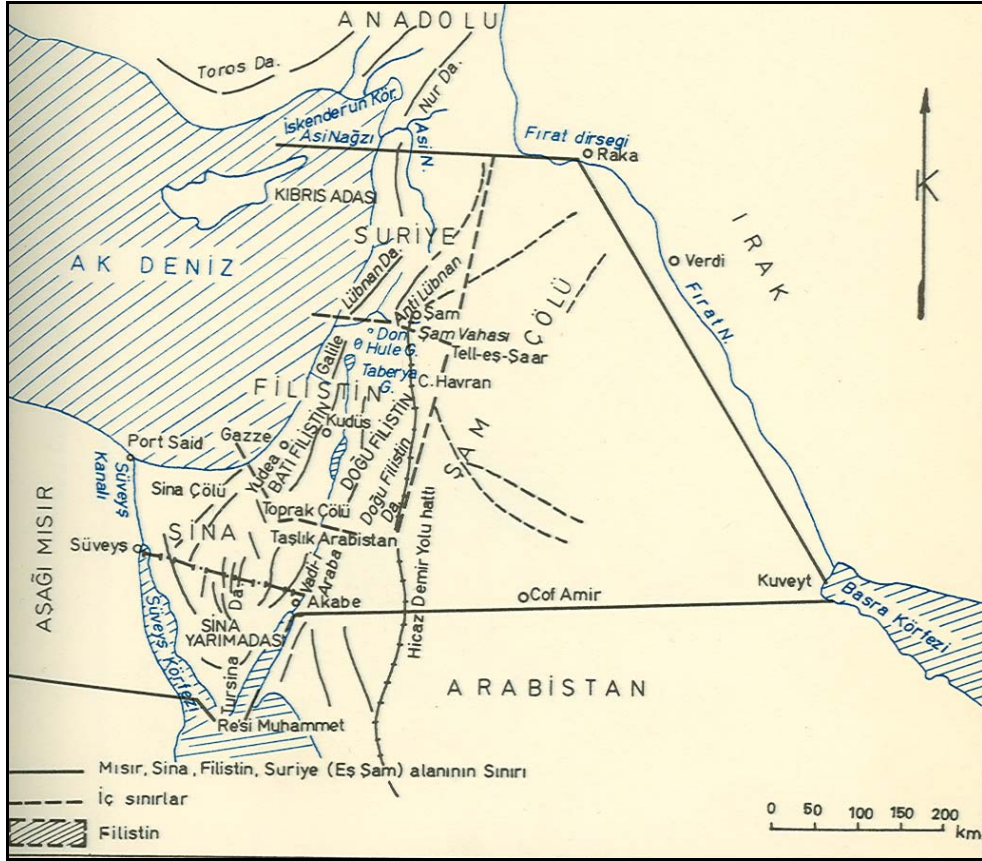
daha başka Arap büyüklerini Suriye'ye gönderdim. IV. Ordu Kumandanı Ferik Zeki Paşa Hazretleri yalnız Suriye ve Filistin'in müdafaası ile ve VIII. Kolordu Kumandanı Miralay Cemal Bey kendi kolordusunun seferberliğini tamamlamak ve Kanal Seferini hazırlamakla meşgul olacaklardı. Fakat Zeki Paşa Hazretleri değil bu seferi icra etmek, Suriye'nin bir muhtemel düşman ihracına karşı müdafaasını temin için buradan başka kuvvetler gönderilmesini istemeye başladı. Suriye'den aldığımız haberler orada durumun pek karışık olduğunu ve Arap ihtilalcilerinin faaliyet icrasına başladıklarını gösteriyor.”

Cemal Paşa hatıratında ayrıca, “Enver Paşa'nın kendisine IV. Ordu Kumandanlığı görevini teklif ettiğini ve kendisinin de bu görevi kabul ederek hemen Şam'a gidiş için hazırlıklara başladığını ve 21 Kasım 1914 günü İstanbul Haydarpaşa istasyonundan hareket ettiğini, Konya'ya ulaştığında tanıştığı Mevlevî Veled Çelebi Efendi'nin, kendisinin hareketinden bir müddet sonra “Mevlevî Gönüllü Taburu” adıyla bir gönüllü müfrezesiyle Suriye'ye geldiğini, yine gazeteci Ahmet Rasim'in, Balkan Harbi'nden sonra Selanik Başkonsolosluğunu hamiyetle ifa etmiş olan Mısırlı Fuad Selim Beyefendi ile Dâhiliye Nezareti memurlarından Mısırlı Doktor Fuad Bey'in gönüllü olarak karargâha iltihak ettiklerini” söylemektedir.¹⁵³

Cemal Paşa'nın Şam'a geldikten sonra Kanal Seferine dair Başkomutanlığa verdiği 13 Aralık tarihli raporda durum çok açık olarak yazılmış ve bu raporda Cemal Paşa, “.....Yalnız başarı şüphelidir. Bu kuvvet ve vasıtalarla kanal boyunda sürekli bir muharebe veremeyiz. Bana kalırsa bu sefer çok uzun sürecek, İngilizler Mısır'ı ve Kanal'ı sonuna kadar savunacaktır. Bununla beraber taarruz kararına bütün varlığımla bağlıyım. Bence Mısır'ı almak; Kafkasya'yı almaktan, Odessa veya Batum'a kuvvet çıkarmaktan daha değerli bir iştir. Bunun için IV. Kolordunun bütün kuvveti ile buraya gönderilmesini teklif ederim. Ta ki bütün dünyanın beklediği kesin

¹⁵³ Behçet CEMAL (Tamamlayan ve Düzenleyen), **Cemal Paşa / Hatıralar / İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Nisan 1977, s. 182-186. Ayrıca bkz. Ali Fuad ERDEN, “Birinci Dünya Harbinde Suriye.....”, **a.g.e.**, s.12.

*darbeyi İngilizlerin can evine indirelim.” şeklinde ifade ettiği sözlerle görüş ve tekliflerini sunmuştur.*¹⁵⁴

HARİTA 2 - Sina-Filistin Cephesi Bölgesi

Cemal Paşa'nın isteği üzerine İzmir'den gelen X. Tümenen başka, Tekirdağ'daki VIII. Tümen de IV. Ordu emrine verildi. Ayrıca Mekke'deki Hicaz Tümeninden de Kanal Seferi için faydalanılmasına müsaade edildi. Başkomutanlıkça Hicaz seferi kuvvetine Mekke Emirinin de katılması istenmişse de, Emir oğlu Ali'yi birkaç yüz kişilik kuvvetiyle sadece Medine'ye kadar göndermişti.¹⁵⁵

¹⁵⁴ E.Albay Muzaffer, **Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 13-14.

¹⁵⁵ Fahri Belen, "Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915....", a.g.e., s. 62. Mekke Emiri Şerif Hüseyin dini duyarlılıkları kullanma hakkının İstanbul'un tekelinde olmadığını müminlere gösterebilmek için özel bir çaba harcamıştı. Aralık 1914'te bir İngiliz temsilcisine, "İslam dünyasındaki konumu ve Hicaz'daki mevcut siyasi durum nedeniyle birden bire Türklerle ilişkiyi kesemediğini ve daha geçerli bir bahane bulmak için beklediğini söylemişti. Kanal seferi dolayısıyla, Hicaz valisi ve buradaki askerî kuvvetlerin kumandanı olan Vehib Bey'in herhangi bir harekâtle Mekke'den uzaklaştırılması Hüseyin'in işine gelmekteydi. Hicaz'daki askerî birliklerin savaşa

Bundan başka 270 kişilik Çerkez Süvari Alayı, 200 kişilik Süvari Bölüğü, 200 kişilik Trablusgarp Gönüllüleri*, 150 kişilik Dürzî Gönüllüleri ve 270 kişilik Nurettin Bey Gönüllüleri olmak üzere yerli ve karışık gönüllü birlikler de teşkil edilmişti.¹⁵⁶ Cemal Paşa'nın "Mısır Ordu-yu İslamiyesi" adını verdiği orduda Dürzîler, Kürtler, Çerkezler, Trablusgarp'taki direniş savaşıçılarında başka Müslüman Bulgarlar da bulunuyordu.¹⁵⁷

P.H.Stoddard "Teşkilât-ı Mahsûsa" adlı kitabında; Eşref Kuşçubaşı'nın¹⁵⁸ Teşkilât-ı Mahsûsa birliğinin, Cemal Paşa'nın kendisine

katılmalarını teşvik etmek için, sefere kendisinin de bir Bedevi kuvvetiyle katılma arzusunda olduğunu söyledi. Oğlu Ali'nin komutasında askerlerini gönderme sözüne sadık olduğunu söylemekle birlikte, Hüseyin sonuçta geri çekildi. Bkz. Hasan KAYALI, **a.g.e.**, s.213-214.

*Trablusgarp Harbinde Türkiye'ye göç etmiş ve Suriye'de yerleştirilmiş olan kişilerden bir bölük teşkil edilmiş ve sefere katılmıştır. Bkz. Ali Fuad ERDEN, " Birinci Dünya Harbinde ...", **a.g.e.**, s. 40.¹⁵⁶ E.Albay Muzaffer, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁵⁷ Ali Fuat ERDEN, "Paris'ten Tih ...", **a.g.e.**, s. 56.

¹⁵⁸Eşref Kuşçubaşı, 1873 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Mustafa Nuri Bey, Kafkaslardan gelmiş bir Çerkez idi. Ailesi Ruslar bölgeyi işgal edince Kafkaslardan ayrıldılar, sayısız Çerkez'e sığınma imkânı sunan Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine Bursa yakınlarında bir çiftliğe yerleştiler. Mustafa Nuri, sarayın Kuşçu Ocağına alınmış ve yıllar sonra sultan Abdülhamit tarafından kuşçubaşılığa terfi ettirilmiştir. Eşref Bey, Sultan Abdülhamit'in emriyle Kuleli Askeri Lisesi'ne, buradan sınıf arkadaşlarının örgütlediği harekete karışınca Edirne'ye sürgüne gönderilmiş, daha sonra İstanbul'a dönmüş, liseyi bitirmiş ve Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir. Mezun olduktan sonra Makedonya'ya atanmıştır. Buradaki politik faaliyetleri sonucu yine sürgün edilmiş, bu defa babası ve kardeşi Selim Sami'yle birlikte Hicaz'a gönderilmiştir. Uzun yıllar devam eden sürgün, kaçış ve kovalamacıların ardından pek çok güçlüklerle karşılaşsa da Hindistan ve Türkistan'a, Afganistan ve İran'a gitmiş, en sonunda Hicaz'a dönmüştür. 1907 yılında Paris'e geçen Eşref Bey, buradaki Jön Türklerin gayretli çalışmalarına rağmen Paris'in ihtilalin anahtarını elinde tutmediği inancıyla Makedonya'ya geçmiştir. Karadağ'a giderken yakalanmış, işkenceden geçirilmiş, başta Makedonya Umumi Valisi Mahmut Şevket Paşa olmak üzere yüksek rütbeli birçok subayın araya girmesiyle başışlanmış, ancak Sultan Abdülhamit'in kontrol altında tutulmasını istediği Eşref Bey, İzmir'de zorunlu ikamete memur edilmiştir. 1911 yılında Trablus ve Bingazi'ye giden gönüllüler grubuna katılmış, 1912 yılında Balkan Savaşı patlak verince Enver Bey'in emriyle Trakya'ya geçmiştir. Edirne'nin geri alınışında Enver Bey'in yanında yer almış, İstanbul'a döndükten sonra Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Arabistan faaliyetlerine katılmış, müfrezesiyle 1914 yılında Beyrut'taki Fransız Konsolosluğuna baskınla birtakım belgeleri ele geçirmiş (Bu belgeler 1916 yılı ilkbaharında yargılanan ve Fransızlarla işbirliğinde bulunarak milliyetçilik davasını yürüten Arapların iddia makamının temel dayanaklarını oluşturmuştur.), Kanal Harekâtında görev almış ve daha sonra Yemen'e gönderilmiştir. Eşref Bey, Ocak 1917'de Emir Abdullah'ın kuvvetlerince esir alınmış ve İngilizler kendisini Malta'ya götürmüşlerdir. 1920 yılına kadar Malta'da kalan Eşref Bey, dönüşte "Yüz Ellilikler" listesine alınmıştır. Fevzi Çakmak ismini temize çıkartmış, Kurtuluş Savaşı'nda Ali Fuat Paşa komutasında Geyve cephesinde görev yapmış, Adapazarı yöresinde Kuvay-ı Milliye'nin kumandanı olmuştur. Kurtuluş Savaşı sona erince, yıllar önce Sultan Abdülhamit tarafından babasına verilen Manisa Salihli'deki çiftliğine çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. P.H.Stoddard , **a.g.e.**, s. 151-160. Stoddard eserinde Eşref Kuşçubaşı'nın Mekteb-i Harbiye'den mezun olduğunu yazmış olsa da, yapılan araştırmalarda Eşref Kuşçubaşı'nın KHO ve MSB Lodumlu Arşivinde dosyası mevcut değildir. Bu nedenle Harp Okulundan mezun olduğuna dair şu güne kadar herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Cemal Kutay, "Sohbetler" adı altında yayımlanan seri kitaplarının 10. cildinde yer alan "Teşkilât-ı Mahsûsa" başlıklı yazısında, Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın 93 yaşında vefat ettiğini

gönderdiği 10 - 11 Ocak 1915 tarihli bir mektupla Enver Paşa'dan harekâtta rolüne ilişkin özel emirler aldığını, Cemal Paşa'nın Bedevî kuvvetinin yanı sıra Trablusgarp'tan gelen gönüllüler grubunu Eşref Bey'in komutasına verdiğini yazmaktadır.¹⁵⁹ Cemal Paşa döneme ilişkin hatıralarında, Suriye'ye geldiği sıradaki genel manzarayı tarif ederken; Binbaşı Mümtaz Bey kumandasındaki Arap gönüllü müfrezesinin Elariş'i işgal etmiş ve oraya yerleşmiş olduğuna, Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı gönüllülerden mürekkep bir müfrezenin de İzmirli Eşref Bey kumandasında Sina çölünün hemen merkezine düşen Kala'tülneh'ı işgal etmiş bulunduğuna değinmektedir.¹⁶⁰

Sefer öncesi harekâtın nasıl yapılacağına dair VIII. Kolordu ile IV. Ordu arasında yaşanan tartışmalar, ordunun kolordunun düşüncesine yaklaşmasıyla anlaşmayla sonuçlanmış, bunu VIII. Kolordu Kurmay Başkanı Albay von Kress, *"Biz yapacağımız hareketi bir Hüsar (Alman atlı askeri) süvari alayının akını tarzından ani bir darbe indirmek suretiyle yapmak istiyorduk. Hâlbuki Ordu Komutanlığı, çölün adım adım ve plan dairesinde geçilmesini emrediyordu."* şeklinde ifade etmiştir.¹⁶¹

2.3.1. Sefer Kuvvetinin Hareketi

VIII. Kolordu sefer kuvvetinin Şam'dan Sille'ye demiryolu nakliyatı 14 Aralık 1914'te başladı ve kolordu karargâhı da birkaç gün sonra hareket etti. VIII. Kolordu seferi kuvveti, kolordunun en iyi alay ve taburlarından özel bir kuruluşa göre teşkil edilmişti. Merkez kolu çölün ortasından İsmailiye istikametinde gidecekti. Sağ kanat kolu Akdeniz kıyı yolunu takiben Kantara istikametinde; sol kanat kolu güney yolu üzerinden Süveyş istikametinde gideceklerdi.

belirtmektedir. Bu durumda Eşref Bey'in 1966 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Stoddard'ın da 1962 tarihli görüşmelerine dayanarak Eşref Bey'in yaşının 89 olduğunu zikretmesi, Kutay tarafından verilen vefat yaşını teyit etmektedir.

¹⁵⁹ P.H. STODDARD, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁶⁰ Behçet CEMAL, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁶¹ Fahri BELEN, **a.g.e.**, s. 64.

Bütün sefer kuvveti 440 subay, 13846 er, 850 beygir (binek hayvanı ve topçu koşumu), 328 manda ve öküz (ağır obüs bataryası ve köprücü takımları için), 194 ester ve mekkâre, 1544 deve (menzil erzak ve su ve cephane kolları hariç) mevcudunda idi. Eratın tümü yerli (Suriyeli) idi. Sefer kuvvetinin telsiz telgraf ve uçağı yoktu. Kıtaların portatif çadırı yoktu. Mahruti çadır da götürülmeyecekti. Subaylar ve kumandanlar da açıkta yatacaklardı.

Çöl kadrosu gereğince eşya ve erzak ağırlıkları çıkarılmış, subayların özel eşyası 15 kiloya indirilmişti. Emir erleri, aşçılar kaldırılmıştı. Arpaya ve suya muhtaç olan beygir miktarını azaltmak için zabitan binek hayvanları ve sahra topçusunun koşum hayvanları ile makineli tüfek bölüklerinin ester ve mekkârelerinden başka bütün beygirler ve mekkâreler, sahra topçusunun ve köprücü takımlarının arabalarından başka bütün arabalar çıkarılmış, bunların yerine deve verilmişti. Çöl erzakı-ordu kumandanı ve er için- günde 600 gram peksimet, 150 gram hurma yahut zeytin, 23 gram şeker, 9 gram çaydı.

Bu kuvvet birinci kademe idi. İzmir'den gelen seçme bir Türk tümeni olan X. Tümen ikinci kademeyi teşkil etmekteydi. Mevcudu yaklaşık on bin kişiydi. Merkez kolu 7 Ocak 1915'de Birüssebi'de toplanmış ve iki kademe halinde hareket etmişti. Cemal Paşa ordu karargâhının harp kademesiyle birlikte 18 Ocak 1915 günü Birüssebi'den hareket etti. İngilizler Kanalı, Mısır'ın savunma hattı olarak kabul etmişlerdi. Sina (Tih) çölü bu hattın önünde ve ilerisinde 300 kilometre genişliğinde bir engel bölgesiydi. Kuyuları tahrip ederek çölü tahliye etmiş olan İngilizler, bu engel bölgesinin zorluklarını Türklere terk ederek bütün kıtalarını Kanal bölgesine almışlardı.

20 Ocak 1915'de İbin denilen noktaya gelindi. İbin son telgraf noktasıydı. Bundan sonra artık muhabere, atlı muhabere postaları vasıtasıyla olacaktı.¹⁶²

¹⁶² Ali Fuad ERDEN, "Birinci Dünya Harbinde Suriye.....", a.g.e., s. 10-11,

2.3.2. Kablosuz İstihbaratın Önemi

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Mısır'daki sivil telgraf iletişim merkezleri hem yerel hem uluslararası, temel olarak kablolu iletişim üzerine kurulmuştu. Bunlara Akdeniz ve Kızıl Deniz altında, Sudan ve Filistin'deki havadan teşkil edilen hatlar da dâhildi. Mısır, Anadolu'ya ve İstanbul'a, Port Said'den başlayan ve Kuzey Sina, Filistin ve Suriye kıyıları boyunca devam eden bir kabloyla bağlıydı. İstanbul'u Suriye ile beş, Halep ile Şam'ı iki ve Şam ile Kudüs'ü sadece bir hat birbirine bağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tane bile sivil kablosuz istasyon yoktu. Yakın Doğu'da birkaç tane vardı, bunların çoğu da İngilizlerin elinde bulunuyordu.

Bu istasyonlar; Lloyd George'un sahip olduğu Port Said'deki Bahriye Evinde (Navy House) ticari ve deniz trafiği amaçlı kullanılan bir telgraf istasyonu, Hürmüz Boğazı'ndaki Jask mevkiinde kısa menzilli bir sivil istasyon ve İran'ın Bushir kentindeki İngiliz Bahriyesine ait küçük bir istasyondur. Osmanlıların ise sadece bir kablosuz muhabere istasyonu vardı. O istasyon da İstanbul'daydı ve 1911'de kurulmuştu. Bu zaafiyet ya da yetersizlik dolayısıyla İngilizlerin bütün Türk karargâhlarının şifrelerini ele geçirdiklerine dair bilgiler, İngiliz istihbarat raporlarında yer almaktaydı.

Komuta-kontrolde çok sayıda zorluk içeren ve kaybedilen Kanal Seferinden alınan dersler neticesinde Suriye'deki IV. Ordu ancak 1915'te bağımsız bir sinyal istasyonu kurabilmişti. Bu istasyon 2000 kilometrelik hat boyunca Şam'dan Beersheba ve Awja'ya ulaşıyordu.

Üç kablosuz statik istasyon Haziran 1915'te açıldı, biri karargâh merkezi olan Şam'da, diğerleri Beersheba ve Medine'deydi. Bununla birlikte Osmanlılar bu istasyonları 1915 boyunca çok az kullanmışlar ve Sina'daki sınırlı harekâtları sırasında mobil sistemleri hiç işletmemişlerdi. Haziran başında Şam'da bir istasyonun faaliyete geçtiğini öğrenen İngilizler, Osmanlıların haberleşmelerini kesti ve yıl boyunca bu yoldaki bilgilere erişti. Hatta 26 Alman mobil telsiz setinin Osmanlı ordusuna dağıtılacağını bile

öğrenmişlerdi. Bununla birlikte, yıl boyunca Osmanlı kablosuz muhaberesinin İngilizler tarafından engellendiğine dair ortada hiçbir kanıt yoktu.

İngilizler savaşın başında Alman haberleşme istasyonlarını ortadan kaldırdığından Almanlar bu görevi savaş gemileriyle yerine getirmeye çalışmışlardı. Fakat İngilizler savaş süresince Alman gemileri aracılığıyla Almanya'nın doğudaki kendi birlikleriyle yaptığı haberleşmeyi dinlemeyi başarmışlardı.¹⁶³ Muhabere alanındaki bu sıkıntı kendisini derinden hissettirdiğinden olacak ki, Nuri Paşa pek çok defa, karargâhını Mısır'a taşıdı ve çeşitli dönemler de dâhil olmak üzere İstanbul'a Harbiye Nezaretine gönderdiği yazılarında muharebenin tanzim ve haberleşme vasıtalarının tedariki için taleplerini dile getirmiştir.

2.3.3. Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Mümtaz Bey'e Verilen Direktif

Cemal Paşa savaş karargâhı İbin'e vardığında buradan Enver Paşa'ya şu telgrafı çekti:

“İbin
5 Kânûn-ı sâni 1330 (18 Ocak 1915)

Başkumandanlık Vekâletine

Ben yakında sebükbar (yükü hafif) olarak yalnız birkaç erkân-ı harp zabitiyle Kanal'a müteveccihen hareket edeceğim. Mudanya'dan gelmekte olan 8. Fırka bidayeten Kudüs havalisinde toplanacaktır. İaşe ve su düşüncelerinden dolayı bu fırka ancak Kanal'ı geçtikten sonra ileriye celbedilecektir. 36. Fırkayı dahi ihtiyaç olursa ileri celbedeceğim. Bütün bu kuvvet Allahın inayeti ile maksat için kâfidir ümidindeyim. Şayet Kanal'daki taarruzlarımız esnasında ölürsem bu seferi idare edebilecek sizden başka

¹⁶³ Yigal SHEFFY, **British Military Intelligence In The Palestine Campaign 1914-1918**, London, 1998, s. 219-222. 40. Oda (Room 40) ayrıca Berlin ile Osmanlı Donanmasının kumandanı Amiral Souchon arasındaki telgraf trafiğini deşifre ederek Çanakkale'yi koruyan topların cephanesinin az olduğunu keşfetmişti. Bu bilgiden cesaret alarak, müttefik donanması Çanakkale Boğazı'nı adım adım katetmek yerine tek bir seferde Boğazın en dar yerine kuvvet uygulayarak kanalı geçmeye karar vermiş, ancak adım adım katetmek teşebbüsü de Gelibolu çıkartmasında görüleceği gibi başarısızlığa uğramıştır. Bkz. Yigal SHEFFY, **a.g.e.**, s.222.

kimseyi tahattur edemiyorum. O zaman herhalde İstanbul'dan Kudüs'e gelerek bu emr-i azîmi neticelendirmenizi vasiyetim ve son emelim olarak arz ve rica ederim. Cenabı Hak İslama nusret versin kardeşim.

Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı

Ahmet Cemal”

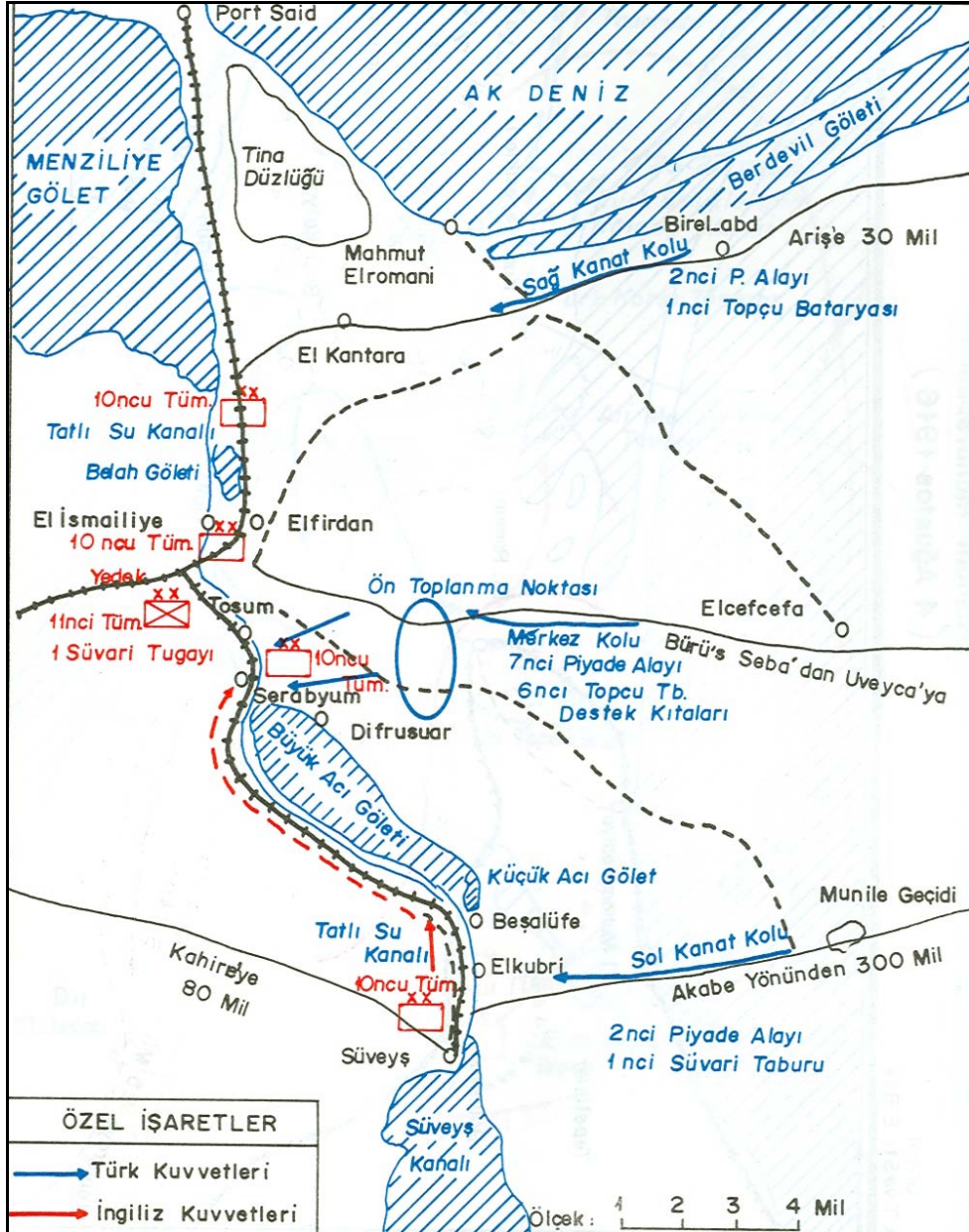
Cemal Paşa bu telgrafı son telgraf noktası olan İbin'den kendisi yazıp gönderirken¹⁶⁴ kıtalara verilen direktifte, “Demir yolu ve telgraf hatlarını bozmak ve isyan çıkarmak için kanalın karşı yakasına gönüllü keşif kolları gönderilecek, kanal düşman gemilerine kapanacak” maddesi Mümtaz Bey'i¹⁶⁵ ilgilendiriyordu. Bu emir doğrultusunda Mümtaz Bey'e verilen direktif ise şu hususları içermekteydi:

“Sağ yanını denize karşı koruyarak, Kantara'ya doğru gösteriş ve keşif taarruzları yapılacak. Keşif kolları ile kanalın karşı yakasındaki demiryolu ve telgraf hatları tahrip olunacak. Kanal kenarında düşman gemilerine karşı pusular kurulacak. Yanlış haberlerle düşman aldatılacak, üstün kuvvetlere karşı ciddi muharebeden sakınılacak, kanalın karşı yakasına geçildikten sonra İngilizlere karşı isyan çıkarılacak.”

¹⁶⁴ Ali Fuad ERDEN, “Birinci Dünya Harbinde Suriye.....”, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁶⁵ Süvari Binbaşı İzmitli Mümtaz Bey: Genç yaşta Selanik'te Müşir İbrahim Paşa'nın yaverliğini yapmış, Erkân-ı Harp Binbaşısı Arnavut Sedat Bey'i vurmuş ve müebbet hapis cezasıyla Akka Kalesi'ne sürülmüş, hürriyet ilan edilince affedilerek İstanbul'a dönmüştü. Enver Paşa'nın yanında 23 Ocak 1913 tarihli ünlü Bâb-ı âlî Baskınına, Mustafa Necib ve Yakub Cemil ile birlikte katılmıştı. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Suriye'deki faaliyetleri kapsamında Arap kabileleri içinde teşkilat kurmakla görevlendirilmişti. Bunlar Kanal Harekâtına katılmışlar ve Mısır'a baskın yapmaya çalışmışlardı. Daha sonra Yarbaylığa terfi etmiş ve Enver Paşa'nın yaveri olmuştur. Milli Mücadele döneminde Beylerbeyi'nde ikamet eden Albay Mümtaz, (Mümtaz Bey'in emeklilik dosyasında son rütbesi “Yarbay” olarak belirtilmiştir.) Milli Teşkilâta katılmış, daha sonra işgal güçleri tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Bkz. Hüsameddin ERTÜRK, **a.g.e.**, s. 108,139,306. Cemal Paşa'nın Hatıralarında Mümtaz Bey'in Suriye'ye gitmeden önce de Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın yaveri olduğu bilgisi yer almaktadır ki, bu bilgi arşiv çalışmasında rastladığımız kayıtlarla da örtüşmekte ve yarbay rütbesinde emekli olduğuna göre Mümtaz Bey'in, Enver Paşa'nın yaveri olmasının daha önceki zamanlara rastladığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Söz konusu kitapta Ertürk, İzmit'li Mümtaz'dan Harbiye'den arkadaşım diye bahsetmektedir. Hüsameddin Ertürk'ün sicil numarasının (310-10) olduğu bilgisinden hareketle, Ertürk gibi aynı şekilde süvari subayı olan Mümtaz Bey'in, MSB Lodumlu Arşivinde yaptığımız araştırmada sicil numarası (311-51) olan ve Yarbay (Kaymakam) rütbesinde emekliye ayrılan süvari subayı Ahmet Mümtaz Turhan olduğu görülmüştür. Emeklilik dosyasındaki kayıtlara göre Mümtaz Bey, 1290 (1874) yılında Kocaeli'nde doğmuş, 1 Mayıs 1308 (1892) tarihinde Harp Okulu'na girmiş, son rütbesi olan yarbaylığa 6 Haziran 1332'de (1916) nasbedilmiş ve aynı tarihte emekli olmuştur. Mümtaz Bey, 6 Ekim 1936 tarihinde vefat etmiştir.

Müfreze kolordudan aldığı ilk emir üzerine 25 Ocak 1915'te Kantara karşına varmıştı. 27 Ocak akşamı karanlıkta seçme muharebe grupları ile Kantara doğusundaki düşman siperlerine sokuldu ve muharebe başladı. Üstün ateşle İngilizler, 28 Ocak 1915'te Kantara'dan bir çıkış yaptılar. Bu sırada uçakları ile de bombalar atarak Arap gönüllüleri dağıttılar.

HARİTA 3 - Türklerin Süveys Kanalına Taarruzu (3 Şubat 1915)

2/3 Şubat gecesi Kantara'ya yeni bir taarruz planlandı. Mümtaz komutasındaki Arap gönüllüleri de müfreze ile birlikte çalışacaktı. Sayısı bini

aşan bu gönüllülerin yarısından çoğu kaçmıştı. Müfrezenin taarruz gücü oldukça azalmıştı. Düşmanın mevzileri kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiş, mevzinin yanlarında geniş ölçüde su taşırması yapılmıştı. Müfreze bu kuvvetli mevziye karşı saldıracaktı. Müfrezenin elinde sadece beş piyade bölüğü ile iki mantelli batarya vardı.

Müfreze komutanının son planına göre, asıl kuvvetler ikiye ayrılacak, iki bölükle bir mantelli batarya sağdan, üç bölükle bir mantelli batarya soldan düşman mevzisine çarpacak, her ikisinin arasında iki yüz kadar gönüllü bulunacak, Mümtaz Bey sağ kanat açığında yer alacaktı. Bu plan uygulanmış, bölükler düşmana çok sokulmuş ve ciddi muharebe başlamıştı.

Gün doğarken geniş bir cephe üzerinde devam eden muharebede, sağdaki bölüklerin durumu bataryalar çok geride kaldığından kritikleşmişti. Tabur Komutanı Hilmi, Bölük Komutanı Arslan'ın ölümleri üzerine birçok yaralı ve şehit veren bölükler bütünüyle dağılmış, İngilizler bir tabura yaklaşan bir kuvvetle ilerlemeye başlamışlardı. Gönüllüler ilk olarak burada işe yaramış ve düşmanın soldaki bölüklerin gerisine sarkmasına bir dereceye kadar engel olabilmişlerdir. İleri geri dalgalarla akşama kadar süren bu muharebede müfreze, karşısındaki en az üç misli kuvveti oyalamış, 4 Şubat akşamı taarruzdan önceki durumunu almıştı.

Ordu Komutanının geri çekilme emrine göre yapılan geri yürüyüş ve geride toplanma, ileri yürüyüşte olduğu gibi pürüzsüz yapılmış, teknik muharebe vasıtalarının yokluğu yüzünden bağımsız müfrezeler çekilme emirlerini birbirinden çok büyük zaman aralıklarıyla aldıklarından, günlerce düşmanla karşı karşıya kalmışlardı.

IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, *“Kanal’a taarruz için hiç kimsenin yardımına aldanmayarak yalnız kendi kuvvetimize bel bağlamalıyız. Mısırlıların ve Senûsîlerin yardımı ancak Kanal’ı geçtikten sonrası için*

hesaba katılmalıdır. İkinci bir taarruz için en az ikişer tümenli üç kolordu gereklidir.” diyerek, bu sözleri son söz olarak Başkomutanlığa yazmıştır.¹⁶⁶

2.3.4. Birinci Kanal Seferinin Sonuçları

2-3 Şubat 1915 gecesini icra edilen Birinci Kanal Seferi, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kanal'ı geçmeyi başaran 600 mevcutlu bir Türk birliği İngilizlerce esir edilmiş, çıkarmada kullanılan bir tür çelik mavna olan “tombaz” lar yoğun İngiliz ateşi ile batırılmış veya kullanılamaz hâle getirilmiştir. Akşama kadar süren karşılıklı yoğun topçu ateşinin ardından, Türk kuvvetlerinden kat kat üstün İngilizlerle lojistik engel yüzünden günler sürecek ve büyük olasılıkla sefer kuvvetinin imha veya esareti ile sonuçlanacak bir meydan muharebesine girmeyen Cemal Paşa, kurmaylarının da önerisiyle birliklerini düzenli bir biçimde geri çekmiştir.

İngilizler apaçık olan Sina çölünde Türklerin ileri harekâtını her günkü hava keşifleriyle adım adım takip etmişlerdi. Türklerin bütün Kanal hattına; Kantara, Ferdan, İsmailiye, Şaluf ve Süveyş mevkilerine aynı zamanda taarruz etmekle beraber asıl hücumun Tosum-Serapyum bölgesine yöneleceğini anlamışlardı. Çölü on yedi günde geçen sefer kuvveti 3 Şubat gecesini karanlıktan yararlanarak Kanal'dan çekilmeye başladı. İngilizler çekilmenin hiç farkında olmamışlar ve taarruzun sabah tekrar edileceğini beklemişlerdi. Düşman takip için hiçbir teşebbüste bulunmamış, yalnız uçaklar toplu gördükleri kıtaları bombalamışlardır.¹⁶⁷

İngiliz Generali Maksvel (Maxwell), Mısır'ın batı ve doğu sınırlarında icra edilen askerî harekâtın sonuçlarından bahsederken; *“Batı hududunda Senûsîlere karşı elde edilen başarının, düşmanlığın bizzat Mısır'da patlak*

¹⁶⁶ E.Alb. Muzaffer, **a.g.e.**, s. 19-20,29-30, 34-37. Harp tarihinde en büyük deve kaybı Birinci Dünya Harbi'nde Mısır Seferinde olmuştur. Kanal Seferleri sırasında otuz binden fazla deve ölmüştür. Bkz. İsmet ÜZEN, **I. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Kitaplar, İstanbul, Kasım 2007, s. 90.

¹⁶⁷ Ali Fuad ERDEN, **Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 52.

vereceği ihtimaliyle sürekli karıştırılan zihinleri teskin etmeye vesile olduğu; ayrıca, Senûsilerin şeyh ekberi olması dolayısıyla Seyyit Ahmet'e bağlı olan ve onun tesir ve nüfuzu altında bulunan birçok Arabın da sükûnet bulunduğunu, dolayısıyla Türklerin batıda ve doğuda bir başarı kazanamamalarının kendi nüfuzlarının genişleyerek etkinleşmesine sebebiyet verdiğini" ifade etmiştir.¹⁶⁸

Harekât planının Mısır'ı zapt etmek ve bir gösteriş hareketi ile İngiliz kuvvetlerini Mısır'da tutmak gibi birbirinden çok farklı iki maksat taşıması, her iki hedefin elde edilememesine sebep olmuştu. Kanal Seferi'ni telkin eden Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhein'in, "*Kanal'a taarruz etmekle, Çanakkale taarruzunun geç kaldığını, Çanakkale müdafaasının ikmaline imkân bulunduğunu*" söylemesi, Çanakkale seferine İngilizler (Churchill) tarafından Kasım 1914'te karar verilmiş olduğunu göz önüne aldığımızda, pek de doğru bir tespit olarak görünmemektedir. Eğer Kanal önünde kalmak suretiyle maharetli gösteriş hareketleri yapılsaydı, İngilizler Çanakkale'ye kuvvet bulmakta daha büyük zorluklara uğrardı. Türk sefer kuvvetinin Kanal'a dokunduktan sonra Tih (Sina) Sahrasını tahliye etmesi ve sonra da çölde sıcakların başlaması İngilizlere Mısır'dan Çanakkale'ye üç tümen getirmek fırsatı vermiştir.

Kanal Seferi harekât yönüyle incelendiğinde tahsis edilen kuvvet ve eldeki vasıtaların taarruz etmeye yeterli olmadığı aşikârdır. "Kanal Seferi"ne daha fazla kuvvet ayırmaya da genel durum müsait olmadığı gibi, o zaman ki basit vasıta ve malzeme ile büyük bir kuvvetin çölden geçirilmesi de mümkün değildi. Fakat İngiltere'nin can damarı karşısında boş durmak da doğru olmazdı. Gösteriş, baskın ve taciz hareketlerinin İngilizleri Kanal önünde

¹⁶⁸ Rahmi, **Mısır'ın Müdafaası** (Osmanlıca), Mütercimi: Başkumandanlık Karargâh-ı Umûmîyesi İstihbarat Şubesine Memur Bahriye Erkân-ı Harb Kalemi Yüzbaşılardan Rahmi, Matbaa-i Âmîre, İstanbul 1332, s.10. (Bu dipnotta adı geçen eser, 1914 senesi Teşrîn-i sânisinden 1916 senesi Martına kadar Mısır'da yapılan Harekât-ı Askeriyye'ye ait rapor olup, İngiltere Hükûmetince matbuatla neşredilmiştir.) Ayrıca Bkz. Kanal Seferiyle ilgili olarak İngilizler; "*Şaşılabacak olan şey, teşebbüsün başarısızlıkla neticelenmesi değil, fakat kuvve-i seferiyenin felakete hatta mağlubiyete uğramamasıdır. Bizim tarafımızdan ciddi bir takip, hatta ricâtu güçleştirmek için bir teşebbüs bile vuku bulmadı ve Türklerin serbestçe çekilmelerine müsaade edildi.*" demişlerdir. Ali Fuad ERDEN, "Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye.....", **a.g.e**, s.46.

uzun müddet tutacak tarzda yapılmasında, planı tanzim edenlerin maharet göstermeleri lazımdı. Bununla beraber subay ve erlerin çölü geçmekte gösterdikleri tahammül ve fedakârlık her türlü takdirin üstünde tutulmalıdır.

Kanal taarruzundaki muvaffakiyetsizlik Arap dünyası üzerinde olumsuz tesirini derhâl göstermiş, İngiliz propagandalarına da zemin hazırlamıştır.¹⁶⁹ Osmanlı'nın Sina'da yenilmesinin ardından İtilaf kuvvetleri, imparatorluğun beklenen çöküşünden sonra Osmanlı topraklarının siyasi geleceğini belirlemek üzere masaya oturmuşlardır.

Nisan 1915'te imzalanan ve Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yazışmalarına dayanan İstanbul Antlaşması, Arabistan'da bağımsız bir Arap yönetimi talep ediyordu. Bu anlaşma Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Mc Mahon ve Şerif Hüseyin'in Temmuz 1915 ile Ocak 1916 tarihleri arasında gerçekleşen gizli yazışmalarının temelini oluşturmuştu. Şerif Hüseyin'e sunulan şartlar tartışmalı ve aldatıcı olmakla birlikte, Hüseyin – Mc Mahon görüşmesi, Şerif ile İngiltere'nin Osmanlı Hükûmetine karşı ittifakıyla sonuçlanmıştı.¹⁷⁰

2.3.5. Süveyş Kanalına Mayın Yerleştirme

Birinci Kanal Seferinden sonra Çöl Kumandanlığı teşkil edilmiş ve VIII. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Von Kress Kolordu Kumandanlığı yetkisiyle Çöl Kumandanlığına tayin olmuştur. Çöl Kumandanlığının karargâhı İbin'di. Vazifesi, Kanal'a karşı taciz teşebbüslerini idare etmek ve çölde yapılacak

¹⁶⁹ Fahri BELEN, *a.g.e.*, s. 81-82.

¹⁷⁰ Hasan KAYALI, *a.g.e.*, s. 214. 20. yüzyılın ya da çağdaş Ortadoğu'nun tarihini anlatırken üç esaslı anlaşma ile başlamak adettir. Şerif Hüseyin ile Mc Mahon arasındaki Haşimi sülalesine büyük bir bağımsız Arap varlığı taahhüt eden anlaşma; Mayıs 1916'da imzalanan ve ilk akdi bozup Arap Ortadoğu'yu bölerek İngiltere ile Fransa arasında paylaştıran Sykes-Picot Anlaşması; Kasım 1917'de hazırlanan ve Filistin'de Yahudilere bir yurt vaad edip Arap-Siyonist çatışmasının tohumlarını atan Balfour Deklarasyonu. İşte bu anlaşmaları ve sonuçlarını, hatta onların öncesini odak alan tarihi anlatımların arasında Osmanlı tarihi kayıplara karışır. Bkz. Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s. 214-215.

Mısır seferi hazırlıklarını – demiryolu ve şose inşaatı, su tesisatı, muhabere hatları - örtmek ve korumaktı.¹⁷¹

Birinci Kanal Seferinden sonra Kanal'a büyük kuvvetlerle saldırma yerine seyyar ve hareketli müfrezelerle Kanaldan geçiş engellenmeye çalışılmıştır. Bu müfrezelere daha çok kanala mayın yerleştirme görevi verilmişti. Böylece mayınlara çarpıp batacak gemilerin kanal ulaşımını bir süre için kapatması umuluyordu. Bazıları da kanalın öbür tarafına geçerek köprü ve demiryollarını havaya uçurarak, İngilizlerin ve Kanal'ın güvende olmadığı durumunu yaratmak istemişlerdir. Bu aynı zamanda gemilerin güvenlik açısından kanaldan geçmeyi tercih etmemesine sebep olacaktı.

27 Haziran 1915'de Üsteğmen Sırrı komutasındaki bir müfreme Küçük Acı Gölde, Kanalın 133. kilometresinde bir mayın koymuş ve bir İngiliz vapuru buna çarparak batmış ve kanalı geçici olarak kapatmıştı. Ali Fuat Erden'in hatıratında da belirtildiği gibi, Üsteğmen Sırrı'nın eylem hakkında verdiği raporda şu bilgiler yer alıyor:

“11/12 Haziran gecesi (Tarih Rumî takvime göre dir. Milâdî Takvim için verilen tarihe 13 gün eklenmesi gerekir ki, o da 24 Haziran'a tekabül etmektedir) 24 gönüllü hecinsüvar, 24 Bedevî, iki torpille İbin'den Birülceyt istikametinde hareket ettim. 14 Haziran sabahı Birülceyd'e geldim. Hecinleri yüksek çalılıların içine yatırarak havaya karşı gizledim. Öğleyin hareketle Kanal'a on iki kilometreye kadar yaklaştım ve geceyi bekledim.

Sahile kadar arazi dümdüzdü. Hecinleri sahilden sekiz kilometre uzaktaki büyük bir kum tepesinin arkasına yatırdım ve ses çıkarmayan iki deveye mayını yüklettim ve yaya olarak ilerledim. Bu esnada projöktörünü yakarak Kanal'dan geçen bir vapurun geçmesi için bir saat hareketsiz bekledik. Ay bedir hâline geldi. Saat 23'de Kanal'ın kenarına geldik. Yükü indirip develeri geri gönderdim. Mayının tanzimi bir saat sürdü. Bu esnada tarassut için dört kişilik bir postayı sola, iki kişilik bir postayı sağa, bir kişiyi de

¹⁷¹ Ali Fuad ERDEN, “Birinci Dünya Harbinde Suriye...”, a.g.e., s. 73.

geri gönderdim. Tam gece yarısı iki nefer ve dört Bedevîye denize marş kumandası verdim. En önde ben, elbiselerimle boğazıma kadar suya girdim.

Ayak izlerine göre düşmanın mayın mevkiini tayin edememesi için suyun içinde bir kilometre kadar şimale gittik. Sonra neferler ve Bedevîler mayını sürükleyerek yirmi beş dakikada dubalarla işaretlenmiş seyir hattına girdiler. Bu esnada makineli tüfikle mücehhez bir motorbot ışıkları sönük olduğu hâlde sahilin yirmi metre yakınından geçiyordu. Herkes hareketsiz kaldığından bu motorbot hiçbir şey farketmeyerek cenuba doğru gözden kayboldu. Cenuptan ilerleyen bir posta vapurunun projektörünün akisleri de uzaktan beliriyordu.

Saat 1.20'de denizdekiler döndüler. Ben 15 neferle sahilde kaldım. Orta cesamette olan posta vapuru tam torpilin üstünden ve yarım saat sonra diğer bir vapur şimalden cenuba kezâlik mayının üstünden geçtiği hâlde patlamadı. Tarassut için bir keşif kolu terk ederek hecinlerin yanına avdet ettim.

13 Haziran (26 Haziran 1915) sabahı birbirini bir saniyeden az ara ile takip eden iki şiddetli infilâk sesi işitildi. Keşif kolu beyaz şeritli bir vapur bacasını ve üç direk ucunu suyun sathında görmüş olduğunu bildirdi. Mayının deniz dibinden irtifası üç dört metre olduğundan evvelce geçen orta cesametteki vapurlar mayına dokunmamış olacaktı.”

Batan vapur Teiroisas gemisiydi. Bu olaydan sonra Kanal, on dört saat kapalı kaldıktan sonra Kanal şirketinin çabalarıyla açılabilir. Buna rağmen Göl, üç silahlı motor ve deniz erleriyle düzenli olarak devriye gezildi.¹⁷²

Birinci Kanal seferinde Türklerin Sina Çölünden büyük birlikler ve ağır topçu geçirebileceklerine ihtimal vermeyen İngilizler, Türklerin daha büyük bir kuvveti ve daha çok ağır topçuyu Kanal'ın önüne getirmelerini mümkün görmüşlerdi. Kress von Kressentein'in da belirttiği gibi Kanal'a yapılan Türk taarruzu neticesinde Kanal'ın emniyetine ilişkin endişe, İngiliz hükûmet adamlarıyla generallerini düşünmeye sevk eden önemli meseleler arasında

¹⁷² İsmet ÜZEN, a.g.e., s. 104-106. Üsteğmen Sırrı, 1936 yılında Manisa'da Tugay Kumandanı iken izzeti nefsi kırarak bir sözden dolayı intihar etmiştir. Bkz. Ali Fuat ERDEN, “Birinci Dünya Harbinde Suriye...”, a.g.e., s. 83.

önemli bir rol oynadı ve onları sürekli Mısır'a büyük kuvvetler sevk etmeye mecbur etti.¹⁷³

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1916-1917 YILLARI ARASINDA KUZEY AFRİKA'DA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER VE CEREYAN EDEN OLAYLAR

3.1. AFRİKA GRUPLARI KUMANDANLIĞININ TEŞKİLİ

Nuri Paşa, Enver Paşa'nın Mısır'a karşı yapılmasını istediği yeni bir harekâtın bir an önce gerçekleştirilmesini istiyordu. Birtakım bahanelerle durumu idare etmeye çalışan Seyyit Ahmet¹⁷⁴ ve Senûsîleri Mısır'a karşı harekete geçirmede en etkili neden, 1915 yazında Alman denizaltılarının Bingazi sahillerinde görünmesi oldu.

Cafer Paşa'nın Bingazi muhitine varışından yaklaşık dört ay sonra İngilizler ile Senûsîler arasında ilk önemli hadise zuhur etti. 9 Ağustos 1915 tarihinde kötü hava şartlarından dolayı Bingazi sahillerine yaklaşan iki İngiliz denizaltısı üzerine bir Alman zabitanın idaresi altındaki Araplar tarafından ateş açılmış, her iki tarafta zarara uğramıştır. Sir Con Maksvel (John Maxwell)¹⁷⁵, "Bu hadise, Şeyh Senûsî'nin denizaltıların İngiltere hükûmetine ait olduğunun bilinmediğini teyit eden özür dolu cevabıyla kapanmıştır." diyerek

¹⁷³ Kress von KRESSENTEİN, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁷⁴ Hamit PEHLİVANLI, **a.g.e.**, s. 431.

¹⁷⁵ Sir John Maxwell, Mısır'ın savunmasını düzenlemek için 1914 Ağustosunda Mısır'a gönderildi. Mısır'da 30 sene bulunmuştu. İngiltere Harbiye Nazırı Kitchener Mısır'a İngiltere'den Est. Lancashire Territoriyal tümenini gönderdiği gibi Hindistan Hükûmetine de sekiz Hint piyade taburunun ve bir hecinsüvar tugayının Mısır'a gönderilmesini emretti. Bu kıtalar Ekim ayının ortasında yani Osmanlı Devleti'nin harbe girmesinden on beş gün evvel Mısır'a varmışlardı. Bkz. Ali Fuad ERDEN, "Paris'ten Tih...", **a.g.e.**, s. 62.

açıklamıştır. Şeyh, denizaltıların İtalyanlara ait olduğunu zannediyordu. Bundan sonra ki birkaç hafta herhangi bir hadise vuku bulmadı.¹⁷⁶

Bingazi'de bu olaylar yaşanırken ve Mısır için hazırlıklar yapılırken, İstanbul'da kurulan (Teşkilât-ı Mahsûsa'dan) mürettep bir piyade taburu bir Alman denizaltısı (U-35) eşliğinde olmak üzere, iki yelkenli gemi ile Bodrum'dan Trablusgarp'a hareket etti (19/20 Ekim 1915). Kafile, Akdeniz'de (Bahr-i Sefid) maceralı geçen bir yolculuktan sonra 22 Ekim 1915' te Sollum batısında karaya çıktı. Tabur, ertesi gün buradan Sollum yakınlarında Bir-i Vaar yöresinde bulunan Senûsî ordugâhına intikal etti. Nuri Paşa, 24 Ekim'de tabur subaylarını Senûsî lideriyle tanıştırdıktan sonra onlarla yaptığı bir görüşmede, "Burada komutan olarak yalnız kendisinin olduğunu ve emirlerinin aynen uygulanmasını" istedi. İstanbul'dan gelen bu tabur, üç piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek takımı ve bir istihkâm takımından ibaretti. Türk ordusunun ikinci kez Mısır'a karşı yapacağı Kanal Harekâtına batıdan Senûsîlerle birlikte yürümek için yapılan çalışmalar sonunda Senûsî kuvvetlerinin bir genel komutanlığa bağlı dokuz piyade taburu ve bir menzil komutanlığından ibaret bir kuruluş hâline getirildiği anlaşılmaktadır.

Seyyit Ahmet, Cafer Askeri'ye "paşalık" rütbesi vererek onu Nuri Paşa'ya karşı elinde tutmak istemiştir. Böylece bir Umum Kumandanlığa bağlı olarak kurulan bu taburların adları ile komutanları şöyledir:

Umum Kumandanlık (Genel Komutanlık)	: Fahri Ferik Nuri Paşa
Umum Kumandan Yardımcısı	: Bağdatlı Cafer Askeri Paşa
Hassa Tabur Komutanlığı	: Defdefi (Senûsî)
Numune Taburu Komutanlığı	: Yüzbaşı Emin
2 nci Numune Taburu	: Teğmen Muhtar (Trablusgarplı)
Bir-i Vaar Taburu	: Giritli Nedim
1 nci Tabur Komutanlığı	: Abdullah Timsik

¹⁷⁶ Hüsameddin, a.g.e., s. 21.

2 nci Tabur Komutanlığı	: Yüzbaşı Galip
3 ncü Tabur Komutanlığı	: -
Münif Taburu Komutanlığı	: -
Topçu Taburu (Üç toplu)	: Yüzbaşı Ziya
Menzil Teşkilleri Komutanlığı	: Kurmay Yüzbaşı Tarık

Bu kuvvetlerden başka, 17 ve 21 Kasım 1915 tarihlerinde Mısır ordusundan ve toplam sayısı 81 kişiden oluşan bir hecinsüvar birliği de bunlara eklenmiştir. Ayrıca başka kabilelerin örgütlenmesi işi ele alınmış ve Trablusgarp'a gelen subay ve astsubaylar, kabilelerden sağlanan mücahitlerin başına getirilmişti. Örneğin "Abidat" ve "Avagir" kabilelerinden 400 kadar mücahide Kızanlıklılı Galip, "Hassa" ve "Derviş" kabileleri mücahitlerine Trablusgarplı Teğmen Muhtar, "Evladi Ali" kabilesi mücahitlerine Astsubay Başçavuş Celal, "Bırassa" kabilesi mücahitlerine Teğmen Abdullah, "Münif" kabilesi mücahitlerine Teğmen Tahsin komutan atanmıştı. Makineli tüfek takımına Teğmen Nihat, topçuya da Astsubay Tevfik komuta ediyordu. Ayrıca Seyyit Ahmet'in koruyucusu olarak 150 kadar siyahî silahlı köle ile yaklaşık olarak 200 mücahit bulunuyordu. Bunlardan başka örgütlenen bu yerli güçlerin cephane ihtiyaçlarının kısmen de olsa karşılanabilmesi için, Senûsîlerin elinde günde 1000 kadar fişek yapan bir de küçük fabrikaları vardı.¹⁷⁷

Bu arada Almanlar da boş durmuyorlardı. Trablusgarp'a gönderilen Alman ajanı Manisman (Mannesmann), Senûsîleri Mısır üzerine harekete geçirtmek için şeyhler nezdinde faaliyetlerini sürdürüyordu. Almanya'nın Fas konsolosu Propester'de her türlü yardıma hazır olduklarını belirtmiştir. Şeyh Ahmet Senûsî, Alman konsolosundan silah, cephane ve para yardımı yanında Mısır'ın fethi hâlinde sultan olabilmesi için destek istemiştir.

Trablusgarp'ta Alman nüfuzunun artmasından hoşlanmayan Enver Paşa, Senûsîlerin bağımsız bir devlet kurmalarından korkuyordu.

¹⁷⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....", a.g.e., s. 112-113.

Trablusgarp ve Bingazi'yi tekrar Osmanlı topraklarına katmayı amaçlayan Enver Paşa, bu nedenle kardeşi Nuri Paşa'dan Almanların Senûsîlerle irtibat kurmalarını önlemesini istedi. Diplomatik yollardan amacına ulaşacağına inanan Seyh Ahmet Senûsî ise, bir yandan İngilizlerle savaşmak istemiyor, diğer yandan da Türk ve Alman yardımının kesilmemesi için Mısır üzerine harekete geçebileceğine dair ümit vermekten geri kalmıyordu.¹⁷⁸

3.1.1. Senûsî – İngiliz Gerginliğinin Artması

Kasım 1915'te ortaya çıkan olaylar, Şeyh Senûsî'yi İngiltere'ye karşı harekete geçmeye zorlamıştır. Bu ay zarfında Alman denizaltıları Türk - Senûsî kuvvetleriyle yakından temas içindeydi. 5 Kasım'da İngiliz Kraliyet donanmasından Tara¹⁷⁹ kruvazörü Sollum açıklarında 35 numaralı Alman denizaltısı tarafından torpido ile batırıldı.

6 Kasım'da denizaltılar Sollum mevkiinde bulunan İngiliz karakol mevzilerini topa tuttular. Limanda bulunan iki keşif karakol gemisinden biri (Abbas adlı gambot) demirli iken batırıldı, diğeri ise ağır hasara uğratıldı. 7 Kasım'da bir yük nakliye gemisi Bingazi sahillerinde batırıldı. 15 Kasım'da Sollum'da bulunan askerî kıtaların çadırları topa tutuldu. 17 Kasım'da Mısır hududunun 50 mil içerisinde bulunan Barani'de ki Zavve tekkesi 300 Senûsî mücahidi tarafından işgal edildi ve takip eden günlerde kışlalar Senûsîlerin hücumuna maruz kaldı.¹⁸⁰

¹⁷⁸ İsrail KURTCEPHE, **a.g.e.**, s. 252.

¹⁷⁹ 5 Kasım'da batırılan Tara kruvazörü ile ilgili olarak, 30 Ocak 1916 tarihli Tanîn gazetesinin Londra'dan bildirilen, Berlin ve Lozan'dan ulaşan bilgilere göre verdiği haberlerde, İngiltere Bahriye Nezareti'nin "Tara" kruvazörünün hayatta kalan mürettebatından doksan beş kişinin Senûsîlerin elinde esir bulunduğunu ilan ettiği, bu kruvazörün 19 Teşrîn-i sâni'de bir Alman denizaltısı tarafından batırıldığı, mürettebatından kurtarılan ve on dördü zabıt olan doksan beş kişinin en yakın sahile götürülerek Senûsîlere teslim edildiği öğrenilmiştir. Yine aynı tarihli haber yazısında, söz konusu esirlere Senûsîler tarafından çok iyi davranıldığının İngiliz Bahriye Nezaretince bildirildiği yer almaktadır. Bkz. **Tanîn**, 30 Ocak 1916.

¹⁸⁰ Hüsameddin, **a.g.e.**, s. 21-22. İngiliz Times gazetesinin Harp Tarihi kayıtlarına göre 17 Kasım'da yapıldığı belirtilen Sidi Barani baskın harekâtının, Gnkur. ATASE Yayınlarından olan "Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı" adlı eserde ve bu eseri kaynak gösteren diğer eserlerde 22 Kasım, İsrail Kurtcephe'nin "Türk-İtalyan İlişkileri 1911-1916" adlı eserinde ise ATASE Arşivi

Bu baskından hayli telaşa düşen İngilizlerin görüşmede bulunmak üzere gönderdikleri Binbaşı Rovel (Batı Sahrası Valisi) Seyyit Ahmet'e, "Sidi Barani'ye Senûsî askerlerinden kurulu bir bölük gönderildiğini ve bu birliğin de hâlen orada bulunduğunu" anlattı ve bunun nedenini sordu. Kendisinden habersiz olarak yapılan bu hareketlere çok sinirlenen Senûsî lideri, aynı gün bu gibi olaylara artık bir son vermeyi amaçlayan uyarılarda bulunmak için, Senûsî ordugâhında bütün subay ve erleri toplamak üzere silah başı borusu çaldırttı. Senûsî kuvvetlerinin bulunduğu çadırılı ordugâhta her an olup bitenleri yakından izleyen İngiliz casusları, bu silah başı işaretini derhâl Sollum'daki İngiliz komutanına duyurarak Seyyit Ahmet'in Sollum'a hücum edeceğini söylediler.

Bunun üzerine kuşku içinde bekleyen İngilizler, limanda hazır bulunan bir kruvazöre binerek açıldılar. Durumdan haberdar olan Seyyit Ahmet telaşlanarak güvendiği adamlarından birkaçını Sollum'a koşturmuş ve gerçeği anlatmalarını istemişti. Fakat geçen süre içerisinde etraftan İngilizlerin Sollum'u boşalttıklarını gören Arapların büyük kısmı Sollum'a koşarak İngilizlere ait herşeyi yağma etmiştir. Karadaki faaliyeti denizden seyreden İngilizler, haber verilen baskının doğru olduğuna inanarak Sollum'dan tamamen uzaklaşmaya karar vermişlerdir.

Bu olaydan etkilenen Senûsî lideri, derhâl hazırlattığı bir kuvveti Sidi Barani'ye harekete geçirdi ve Teğmen Mümtaz'ın yakalanması emrini verdi. Bu kuvvet, olay yerine giderek Teğmen Mümtaz'ı öldürmüş ve onun cesedini de bir mağaraya bırakarak geri dönmüştür. Öte yandan Sollum'un İngilizler tarafından boşaltılmasından sonra Cafer Askeri Paşa'nın emriyle Sollum'a giren Numune Taburu, İngilizler tarafından bırakılan harp silah, araç ve gereçleriyle, unutulduğu sanılan bir kısım dosyaları Seyyit Ahmet'in ordugâhına getirmiştir.¹⁸¹ Bu arada Mısırlı memur ve subaylardan Senûsî tarafına geçenler olduğu gibi, bu bölgede bulunan Evlad-ı Ali kabilesi de Senûsî kuvvetlerine katılmışlardır.

belgeleri dip not gösterilerek 25 Aralık tarihinde cereyan ettiği belirtilmiştir. Hatta ikinci eserde olayın baş kahramanı olarak Teğmen Mümtaz yerine, Mülazım Ahmed Muhtar Efendi'nin adı zikredilmiştir.

¹⁸¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....", a.g.e., s. 646-647.

Mısır'a karşı icra edilecek askerî harekât, Cafer Paşa'nın idaresine bırakılmıştı. Seyyit Ahmet ile Nuri Bey, çoğunlukla büyük birliklerle bulunmaktaydı. Türk- Senûsî kuvvetinin miktarı ne olursa olsun, bu kuvvetin bir kısmı Bingazi, Derne ve Tobruk'ta İtalyanlara karşı bulunmak maksadıyla geride kalmak zorunda kalıyordu.¹⁸²

Bu olaylar yaşanırken, 29 Aralık 1915 tarihli Tanîn gazetesinde yayımlanan ve Lugano kaynaklı “Şeyh Senûsî Hazretlerinin Harekâtı Hakkında Tafsilât” başlıklı haberde, İtalyan gazetelerinin Mısır ahvaline ilişkin gelecekte vuku bulabilecek haberleri neşrettikleri bildiriliyordu. Aynı haber yazısı şu şekilde devam etmektedir:

“Karargâhı Kahire’de olan İngiliz kumandanı oraya küllî miktarda Boer, Avustralya ve Zeland-ı Cedîd askerleri tahşîd (yığma, toplama) etmiştir. Bununla beraber kumandan Mısır’ın garp hududunda cereyan eden hadîsat ile daha ziyade meşgul gibi görünüyor. Senûsî mücahidini “Sollum” civarında hududu tecavüz ederek gerek İngiliz ve gerek İtalyan arazisi üzerinde, o havali kendilerine ait ve tamamen müstakil imiş gibi hem dâhilde ve hem sahilde yerleşmişlerdir. Mücahidin küllî mikdârda top ve makineli tüfek ile müsellâhdırlar ve Nil vadisine doğru ilerleyecek gibi görünüyorlar. Bunun için Kahire’nin cenûb-u garbinde “Feyyum”a giden kervan yolunu takip edeceklerdir.

Mısırlı yerlilerin kıyamından korkan İngiliz kumandanı, Senûsî mücahidinin ileri harekâtına mâni olmak için bu yola kuvvetli İngiliz kıt’aâtı yerleştirmiştir.”

Bu şekilde başlayan savaşta başlangıçta önemli başarılar elde edilmiş olsa da, İngiliz uçak ve zırhlı araçlarının devreye girmesiyle Senûsî kuvvetleri ağır yenilgiler aldılar.

¹⁸² Hüsameddin, a.g.e., s. 22-23.

3.1.1.1. Mısır'ın Batı Hududunda Cereyan Eden Savaşlar ve Senûsileri Takviye İçin Bölgeye Yapılan Sevkiyat

İlk büyük muharebe olan Ümmürrahman Muharebesi, 11 Aralık 1915 tarihinde cereyan etmişti. Bu savaşta General Vales ordusunun teşkiline kadar Mısır'ın batı hududunda kumandanlık eden Yarbay Snov, esir etmek için takip ettiği bir Arap tarafından öldürülmüştü. 1914 yılından beri burada görev yapan Snov'un ölümü, Mısır'ın durum ve şartlarına son derece vakıf bir kimse olması dolayısıyla İngiliz seferi kuvvetleri için büyük bir kayıp teşkil etmişti.¹⁸³ İngiliz kuvvetleri Ümmürrahman ve onu izleyen Vadi-i Macit Muharebelerinde (25 Aralık 1915) Senûsilere karşı her ne kadar başarı elde etmişlerse de bu kuvvetleri tamamiyle ortadan kaldıramamışlardı. Bir-i ebu-Tunus (Hâlazin) Muharebeleri (23 - 24 Ocak 1916) sırasında ikmalde büyük güçlükler yaşanmış,¹⁸⁴ en büyük güçlüğün ise erzak, silah ve cephane konusunda yaşandığı anlaşıyordu.

Atina'daki Türk Sefaretinden 21 Mart 1916 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen bir telgrafta, *“İskenderiye'deki Türk muharririnden gelen bir mektuptan bahsedilmiş ve bu mektupta bazı kabilelerin erzaksızlıktan teslim olmaya başladıkları ve bu nedenle Senûsilere acilen erzak gönderilmesinin önemli olduğunun bildirildiği”* yazılıdır. Ayrıca bu telgrafta, *“Atina Ataşe Militerinin verdiği bilgilerin Harbiye Nezaretine iletilmesi”* rica edilmiştir. Başkomutanlık Vekâletine hitabıyla bildirilen bilgiler, *“Midilli'de sekiz-on bin Fransız askerinin olduğu ve bunların iki bininin vapurlara bindirilip Selanik'e gönderildiği, diğerlerinden henüz bir haber alınmadığını”* içermektedir.¹⁸⁵

Söz konusu Fransız askerleri Selanik'e gönderilmişlerdi. Mısır'ın batı hududunda Türk-Senûsî harekâtı İngilizlere karşı sürdürülürken, aynı tarihlerde Çanakkale'de Türk ordusu İtilaf devletlerine karşı yürütülen çetin bir savaşın ortasındaydı. Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebelerinde göstermiş olduğu üstün sevk ve idare, harbin

¹⁸³ Hüsameddin, a.g.e., s. 26.

¹⁸⁴ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e, s. 655.

¹⁸⁵ ATASE, K: 1849, D: 103, F: 1-67.

kaderini tayin etmiş ve en önemli tarafı çöken bir imparatorluğun içinde mücadeleye devam edebilecek güçlü bir milletin varlığını ortaya koymuştu.

Mısır'ın batı hududunda başlatılan Senûsî harekâtının üstün İngiliz kuvvetleri karşısında başarılı olamaması, Seyyit Ahmet'in samimiyetsizliğini ortaya koymuştu. Onun subaylar arasında, özellikle Bir-i ebu Tunus Muharebelerinden sonra yaymakta olduğu olumsuz telkinler neticesinde; Avagir, Ubeydat ve Münife mücahitleri silahlarıyla birlikte ordugâhı bırakıp batıya çekilmişler, Seyyit Ahmet, Sollum'a gelmesi beklenen erzaka el koymak üzere buraya kuvvet göndermekten de çekinmemiştir.¹⁸⁶

15 Teşrîn-i evvel 1331 (28 Ekim 1915) tarihinde Nuri Bey tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen şifreli bir mektupta yer alan aşağıdaki satırlar, Nuri Bey'in Seyyit Ahmet'in niyetlerini daha önceden sezinlemiş olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir.¹⁸⁷

“.....Garbden yakında dört İtalyan topu ile bir miktar cebhanesi gelecektir. Harb esnasında garra cebhanesi, tüfenk ve para lazım olacaktır. Parayı tüccar.....Trablusi'ye gönderiniz. Hatvetülmağara Kanal'a yakın olduğundan tayyare ile de gönderebilirsiniz. Tayyarenin kanadı altında ay - yıldız işareti bulunsun. Cemal Paşa ordusunun taarruzunu, ahali vasıtasıyla haber almak gayr-i mümkün olduğundan bize bildiriniz. Seyyit'in yalnız başına zabt edeceği Mısır'ın Osmanlılık ile bir alâkası kalmaz.”

Bir-i ebu Tunus Muharebesinde Senûsîleri batıya çekilmek zorunda bırakan İngiliz kuvvetleri, Sollum'u yeniden almak üzere Matruh'tan ileri harekete geçmişlerdi. Senûsîler, Seyyit Ahmet'in olumsuz tutumu ve türlü engellerine rağmen, Türk komutanların idaresinde birçok güçlülere göğüs gererek kaçınılmayan yeni bir muharebeye hazırlanıyorlardı. Bu yenilgiler, en çok İtalyanların işine yaramıştır. Eğer İngilizlere karşı savaşa girilmeyip tüm kuvvetler; Avusturya'ya savaş ilan ettikten sonra Trablusgarp'taki kuvvetlerinin önemli bir bölümüne geri çekmek zorunda kalan, 1915 Temmuz ayı içerisinde uğradıkları yenilgiler karşısında altı yerleşim merkezini daha

¹⁸⁶ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 661.

¹⁸⁷ ATASE, K: 1754, D: 38, F: 2-17.

boşaltan ve dolayısıyla elinde çok az bir kuvveti kalan İtalyanlar üzerine sevk edilseydi, Trablusgarp'ı İtalyanlardan almak güç olmayacaktı.¹⁸⁸

Mısır'da ve Libya'da mümkün olduğu kadar fazla düşman kuvvetlerini tutmakta menfaati olan Almanlar ve Avusturyalılar ise, Adriyatik'deki Pola limanında üslenen denizaltılarıyla Sirt'in ıssız kıyılarına Türk subaylarıyla erzak, silah ve cephane gönderilmesi işini idare etmekteydiler.¹⁸⁹

Bingazi'den Harbiye Nezaretine bildirilen talepleri esas alan ve Almanca tercümesi Harbiye Nezareti Baş Yaverliği tarafından Alman Ataşe Militeri Lüssov'a verilen belgede, bölgede ihtiyaç duyulan hususların neler olduğunun önceliklerine göre sıralandığı görülmektedir.¹⁹⁰

*"Harbiye Nezareti
Ser-Yaverliği*

16 Kanûn-ı sâni 331(28 Ocak 1916)

Mısır'a teveccüh eden Türk ve Senûsî kuvvetlerinin şimdilik en şedit ihtiyacı Almanya'dan gönderilmiş Rus tüfenk ve makineli tüfenk cephanesiyle elbise ve ayakkabıdan ibarettir. Tüfenkler 2500 ve makineli tüfenkler 5 aded olup her tüfenk başına lâ-akall (en azından) 500 fişenk ve makineli tüfenkler için de 250 sandık cephane lazımdır. İkinci derecede ki ihtiyaç bir batarya seri ateşli cebel ile Osmanlı küçük çaplı mavzer cephanesidir. İtalyanlara karşı hâl-i müdafaada ki kuvvetlerin taarruza geçebilmeleri için mümkün olduğu kadar çok garra ve büyük çaplı mavzer cephanesiyle elbise ve kundura lazımdır.

Bunlardan mâ-adâ Anadolu ile daimi surette muhabere edebilecek büyük bir telsiz - telgraf cihazı ile iki tayyare ve bir miktar el bombası gönderilirse gayet fâideli olur. Fakat esas ve mübrem (vazgeçilmez) ihtiyaç kıt'anın erzak ve mekûlâtdan (yiyecek) ibaret olduğunu da ayrıca arz ederim.

Bingazi Teşkilâtına Me'mûr

¹⁸⁸ İsrail KURTCEPHE, a.g.e., s. 253.

¹⁸⁹ Celal Tefik KARASAPAN, a.g.e., s. 223.

¹⁹⁰ ATASE, K: 1849, D: 103, F: 1-44.

Cemâleddin

Hıfz

Almanca tercümesi Alman Ataşe Militeri Lüssov'a verilmiştir.

18/11/31”

Bu dönemde Viyana Sefareti'yle yapılan şifreli yazışmalardan, İngilizlere karşı Mısır'ın batı hududunda devam eden ortak Türk - Senûsî harekâtına; erzak, silah ve cephane hususlarında destek olunması maksadıyla bölgeye sevkiyatın arttığı anlaşılmaktadır.¹⁹¹

“Viyana Sefaret-i Seniyyesine

Şifre

Bazı eşyay-ı mühimmeyi hâmil-i zâbitân ve gerek zâbitân Pola tarikiyle mahâl-i ma'lûme gitmek üzere bugünkü trenle hareket ettirilmiştir. Vürûdlarında istasyonda lâzım gelen teshilât ve muâvenetde bulunulması ve tehirâta meydan verilmeyerek esbâb-ı sevklerinin te'min buyrulması.

2 Mart 32 (15 Mart 1916)

Ahmed Muhtar Bey

Şifreye tahvil edilmiştir.”

Yine, “Gayet müstaceldir” ibaresiyle Ahmet Muhtar Bey tarafından imzalanarak Viyana Sefareti'ne gönderilen 20 Mart 1332 (2 Nisan 1916) tarihli telgrafla, 21 Mart 1332 (3 Nisan 1916) tarihinde Pola limanından hareket edecek denizaltının 5 Nisan 1916 tarihinde hareket edeceği, zabitan ve eşyanın 4 Nisan 1916'da bindirilmesi gerektiği ve ona göre Pola'ya gerekli tebligatın yapılması hususunun temini istenmektedir.¹⁹²

Bunun üzerine Viyana'dan Enver Paşa'ya hitaben yazılan 22 Mart 1332 (4 Nisan 1916) tarihli şifreli telgrafda, Pola'da görevli olduğu yapılan yazışmalardan da anlaşılan “Gazzeli Cemal Efendi'ye tebliğ edilecek telgrafın Afrika gruplarına katılmak üzere Pola'ya doğru yola çıkan zabitanın hareketinden sonra geldiği için, telgrafın suretinin özel görevlendirilmiş memur aracılığıyla Pola'ya yollandığı ve söz konusu memurun varışına kadar

¹⁹¹ MSB Lodumlu Arşivi, Hüsameddin ERTÜRK'ün şahsi dosyasından, A:1-64, D: 47, F: 1-50.

¹⁹² MSB Lodumlu Arşivi, a.g.d., A:1-64, D: 47, F: 1-52.

*zabitanın dolayısıyla denizaltının hareketinin tehirinin de Harbiye Nezareti marifetiyle Pola'ya bildirildiği” hususu yer almaktadır.*¹⁹³

Pola limanının Afrika Grupları Kumandanlığına yapılan sevkiyatta ne kadar önemli rol oynadığı yapılan yazışmalardan rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Kuzey Afrika'ya yapılacak sevkiyatla ilgili yukarıda belirtilen yazışmaların yapıldığı tarihlerde, İngilizler devamlı hava keşifleriyle Senûsî kuvvetlerinin Sidi Barani'nin 24 kilometre güney doğusundaki Agagir (Agagiye)'de yerleştiklerini haber aldıkları gibi, Nuri ve Cafer Askeri Paşaların bu kuvvetlerin başında olduklarını, Seyyit Ahmet'in ise Siva'ya gittiğini öğrenmiş bulunuyorlardı. General Lukin komutasında 13 Şubat'ta Matruh'tan harekete geçirilen İngiliz kuvvetleri, 26 Şubat'ta Agagir bölgesinde Türk - Senûsî kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Bu savaşta Nuri Paşa ile Numûne Tabur Komutanı Yüzbaşı Emin, ata binip kaçabilmişler, Cafer Askeri ile Makineli Tüfek Komutanı Yüzbaşı Nihat ve Teğmen Mümtaz kaçmaya yeltenmediklerinden İngiliz süvarileri tarafından esir edilmişlerdi.¹⁹⁴

Cafer Askeri'nin yaralı olarak esir edildiği ve Mısır'daki Meadi esir karargâhına götürüldüğü Hariciye Nezareti ile Harbiye Nezareti arasında yapılan yazışmalarda görülmektedir.¹⁹⁵

Nuri Paşa'nın öldüğü bildirilmişse de bu haberin doğru olmadığı öğrenilmiş, sekiz veya on saat devam eden bir firardan sonra Nuri Paşa'nın doğuda bulunan askerlerine katıldığı anlaşılmıştır. Nuri Paşa, harbe devam etmeyerek Senûsîleri Bir-i Vaar ve Mesed tarafına çekmişti. Çünkü orada Bingazi'den gelecek olan takviye birlikleri ile yakından temas edebilmek daha uygundu. Fakat Türk ve Senûsî kuvvetleri hissedilir derecede yenilgiye uğratılmış ve 28 Şubat'ta Barani mevki zaptedildikten sonra, General Peyton kumandasındaki İngiliz birlikleri, 24 Kasım'dan bu yana Türklerin elinde

¹⁹³ MSB Lodumlu Arşivi, **a.g.d.**, A:1-64, D: 47, F: 1-53.

¹⁹⁴ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, **a.g.e.**, s. 664-667.

¹⁹⁵ **BAO**, HR. SYS. D: 2198, G: 20, 9 Ağustos 1332 (Miladî 22 Ağustos 1916). Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Teşrin-i sâni 1332 (27 Kasım 1916) tarihli yazıda Mısır Meadi kampında bulunan Mirliva Cafer Askeri Paşa'nın rütbesinin binbaşı olduğu ve maaşının binbaşı rütbesinden verilmesi konusunda bir notanın Londra'daki Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiltere Hariciye Nezaretine bildirildiği yazılıdır. Bkz. **BAO**, HR. SYS. D: 2199, G: 43.

bulunan Sollum şehrini 14 Mart'ta ele geçirmişlerdi. Bu savaşta Türklerle Senûsîler arasındaki telefon muhaberatının Türkçe yapıldığı ve İngilizlerin Türklerin ordugâhları arasındaki muhaberatı elde etmeye muvaffak olduğu İngiliz istihbarat raporlarından anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

İtalyan bölgesi olan Seydi Aziz'e çekilen Senûsî kuvvetleri ve Numune Taburunun güney istikametinde çekilmeye devam ettiklerini hava keşifleri sonunda öğrenmiş olan İngiliz Kuvvetleri, bu kuvvetleri yok etmek amacıyla zırhlı otomobil birliğini Bir-i Vaar üzerinden batıya harekete geçirdi. İtalyan arazisine giren İngiliz birlikleri yakaladıkları Nuri Paşa kuvvetlerine karşı derhâl taarruza geçtiler (15 Mart 1916). Bu harekâтта, Nuri Paşa'nın kuvvetleri, İngiliz zırhlı oto birliğinin hücumuna uğrayarak dağılmış, Kasım 1915'te Tara ve Morina gemilerinden alınan ve Bir-il Hekim mevkiinde tutuklu bulunan İngiliz esirleri kurtarılmıştı. Artık İngilizleri Mısır batı hududunun kıyı kesimlerinde tedirgin edebilecek bir kuvvet kalmamıştı.

3.1.1.2. Nuri Paşa'nın Mısırata'ya Çekilmesi

İngilizlerin Seydi Aziz baskınından sonra büsbütün dağılan ve pek az kalan Senûsî kuvvetleri, yollarda açlık ve susuzluk içinde pek çok sıkıntılar çektikten sonra ancak Akroma'da toplanabildiler.

Bunlar arasında başta Nuri Paşa olmak üzere Yüzbaşı Emin, Yüzbaşı Galip, Mısırlı Teğmen Abdülkerim, Sudanlı Kurmay Yüzbaşı Tarık, Tabip Yüzbaşı Bekir Fuat, Tüfekçi ustası Ahmet ve Hasan bulunuyordu. Subaylarla birlikte buraya gelen erlerin toplamı 50-60 kişiyi geçmemekteydi. Yapılan propagandalarla bu küçük çaptaki kuvvetin sayısının artırılmasına çalışılıyor, fakat bu kez toplanan gönüllülerin beslenme sorunu ortaya çıkıyordu. Elde fazla silah ve cephane de kalmamıştı. Akroma'da toplanan bu küçük grup, daha batıda ve kıyıdaki İngiliz kesimine intikal etti. İstanbul'dan yardım beklemekte olan Nuri Paşa, durumun geçici önlemlerle sürdürülmesinin

¹⁹⁶ Hüsameddin, a.g.e., s. 36-37.

mümkün olmadığını gördüğünden, subayları burada bırakarak Cidabiye'ye gitti. Burada amcası Seyyit Ahmet'le anlaşmazlık hâlinde bulunan Seyyit İdris bulunuyordu.

Nuri Paşa ise bir süre sonra subaylarını peyderpey yanına çekecektir. Daha sonra Cidabiye'den ayrılan Nuri Paşa, karargâhını Mısırata'da kurmuş, Siva'dan çekilerek Carabub ve Calu üzerinden Sirt'e gelmekte olan Seyyit Ahmet kuvvetleri yanındaki Türk subaylarını da Mısırata'ya almıştır.¹⁹⁷ Seyyit Ahmet'in Siva'dan çekilmesiyle sonuçlanan muharebe Seyyit İdris'i güçlendirmiş, Seyyit Ahmet'i ise ikinci plana itmişti. Sonunda İngilizler, Seyyit İdris'i kendilerine olan yakınlığından dolayı Senûsîlerin lideri olarak tanımış ve Seyyit İdris'te buna karşılık nihayetinde İngiliz isteklerini kabul edecektir.¹⁹⁸

3.2. EL BÂRUNÎ'NİN TRABLUSGARP'A VALİ OLARAK ATANMASI

Osmanlı Hükûmeti Trablusgarp'ta devam etmekte olan direniş harekâtını destekleyerek İtalyanları bu topraklardan atmak gayesini takip etmekteydi. Bu maksatla Cebel eski mebusu Süleyman El Bârunî'nin Trablusgarp valisi olarak tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bârunî, yerel direnişin başına geçerek İtalyanları püskürtüp Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek göreviyle Haziran 1916'da Trablusgarp'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktı.¹⁹⁹

Süleyman El Bârunî'nin Trablusgarp'a gitmek için hazırlık yaptığı sırada, Roma'daki İspanya Sefaretinde görev yapan Hakkı Bey'den İtalya ahvaline dair alınan bilgiler Bern Sefareti aracılığıyla Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirilmiş, Hariciye Nezareti de gelen bilgileri Dâhiliye Nezaretine 2 Haziran 332 (15 Haziran 1916) tarihinde göndermişti.²⁰⁰

¹⁹⁷ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz....., Asir”, a.g.e., s. 668-672.

¹⁹⁸ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 680.

¹⁹⁹ İsrâfil KURTCEPHE, a.g.e., s. 253-254.

²⁰⁰ BAO, DH. EUM. 5.Şb. D:25, G: 30.

Hakkı Bey'in gönderdiği bilgiler arasında; "Avlonya'ya asker sevk edildiği ve Mayıs'ın on yedinci günü kuzey İtalya'dan gelen bir istihkâm alayının Napoli'ye gitmek üzere Roma'dan geçtiği, yalnız Bern'deki Avusturya Sefaretinden alınan bilgiye göre bu asker sevkياتının Trablusgarp'a olacağına daha muhtemel olduğu, İtalya'nın İstanbul'la ilgili haberleri ise İstanbul'daki Amerikan Sefaretinden aldığı" yer almaktaydı. Hatta gelen bilgiler arasında son husus ile ilgili olarak "İstanbul'da uzun süre İtalya Sefareti ikinci tercümanlığı vazifesinde bulunmuş olan bir kişiye (Mösyö Şabar) Roma'da rastlanıldığı, ifadesinden bu kişinin İstanbul ahvaline vakıf olduğu ve İstanbul'la ilgili haberleri İstanbul Amerikan Sefaretinden aldığına anlaşıldığı da" belirtilmekteydi.

Aynı tarihlerde beraberinde Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarından Hüsameddin Bey olduğu hâlde Viyana'ya gelen Süleyman El Bârunî, Eylül 1916'ya kadar Viyana'da beklemek zorunda kaldı. 21 Eylül 1916'da Süleyman El Bârunî'nin Trablusgarp Valisi olarak tayinine dair padişah iradesi yayımlandı. Bu irade ile Süleyman El Bârunî'ye İtalyanlara karşı mücadeleyi devam ettirme görevi yanında, Trablusgarp'ta mülkî ve askerî idareyi yeniden kurma yetkisi de veriliyordu. Yapacağı işlerle ilgili bir de talimat hazırlanmıştı. Söz konusu talimatta Süleyman El Bârunî'nin görev ve yetkileri belirtiliyordu. Bu talimatta Trablusgarp mıntikasındaki Senûsîler ile iyi münasebetlerin tesis edileceği, icabına göre İtalyanlarla veya Fransızlarla diplomatik yollardan temasa geçilerek ve hatta mütareke yapılarak erzak vesaire teminine çalışılacağı da yer almaktaydı.

Süleyman El Bârunî, vali tayin edilmesi üzerine 26 Eylül 1916'da Avusturya'nın Pola limanından Trablusgarp'a doğru hareket etti.²⁰¹ Yanında Erkân-ı Harp Reisi olarak tayin edilen Binbaşı Abdurrahman Nafiz Bey'de²⁰² bulunuyordu.

²⁰¹ İsrail KURTCEPHE, a.g.e., s. 253-256.

²⁰² Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman (1903-P.5): 1882 yılında Bodrum'da doğmuştur. 1903 yılında Harp Okulundan teğmen, 1906 yılında Harp Akademisinden mümtaz yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katılan Abdurrahman Nafiz, Birinci Dünya Savaşı sırasında 17 Eylül 1916'da Trablusgarp'taki kuvvetlerin Kurmay Başkanlığına, 11 Eylül 1917'de 148

Osmanlı matbuatında neşredilen bir haberde yer alan aşağıdaki satırlar da, İtalyanlara karşı Trablusgarp'ta ki mücadelenin bu tarihlerde (1916 yılı sonu itibariyle) devam ettiğini teyit etmektedir:²⁰³

“Geçen İtalyan harbinden beri İtalyanlara karşı muvaffakiyet ve mücâhidelerine devam etmekte bulunan Trablus ve Bingazi mıntıkasındaki ahali-i sadıka harb-i umûmînin zuhuru üzerine mücâhideye sebat ile nisf-i Bingazi, Tobruk, Derne, Trablus ve Homs şehirleri müstesna olduğu hâlde sahili ve dâhili yüzlerce kilometrelik araziye düşmandan tathir eylemişlerdir ve bundan başka Mısır ve Tunus hududlarından tecavüz eden mücâhidler İngiliz ve Fransızlara taarruz etmişlerdir. Havali-i mezkûrenin vüs'at ve tevhid-i idare hususundaki müşkilât dolayısıyla Bingazi cihetinin idaresi Seyyit İdris Hazretleri ve Trablus cihetinin idaresi dahi â'yân-ı a'zây-ı kirâmından Süleyman El Bârunî Efendi Hazretleri tarafından deruhte edilmiştir. Umûr-i Afrika Askerî Grubları Kumandanlığına Nuri Paşa tayin olunmuştur ve bu kere mıntıka-i mezkûreye muvasalat eden Süleyman El Bârunî Efendi meşâyih ve ahâlinin heyecanlı meserret alkışları arasında vazifesine mübâşeret eylediği müstehbardır.

(Millî)”

Nuri Paşa'yı desteklemek üzere Alman denizaltılarının Kuzey Afrika sahillerinde faal bir rol aldığı, yazışmalardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Osmanlı Hâriciye Nezareti Tahrirât Dairesi'nden “Gayet müstaceldir” ibaresiyle Viyana Sefareti'ne gönderilen 21/1/32 (3 Şubat 1917) tarihli yazıda, yapılacak sevkiyâtla ilgili hususlar şu şekilde yer almaktadır.²⁰⁴

“Hariciye Nezareti Tahrirât Dairesi

Tahrirât Kalem-i Mahsus Müsvedde Varakası

nci Alay Komutanlığına atanmıştır. Mondros Mütarekesi gereğince 8 Mart 1919'da Fransızlara, 20 Mart 1919'da İtalyanlara teslim edilmiş ve 8 Ekim 1919'da esaretten dönmüştür. İstiklal Savaşı'na katılan Abdurrahman Nafiz Gürman, 1940 yılında Orgeneralliğe terfi etmiş, 8 Haziran 1949'da Genelkurmay Başkanlığına, bir yıllık bu görevin ardından Yüksek Askeri Şura Üyeliğine atanmış ve 6 Temmuz 1950 tarihinde emekli olmuştur. Diğer madalyalarının yanı sıra İstiklal Nişanı ve Madalyasına sahip olan Abdurrahman Nafiz Gürman, 6 Şubat 1966 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. “Balkan Savaşına Katılan...”, **a.g.e.**, s. 395-396.

²⁰³ **Sabah**, “Trablusgarp Mücahidleri”, 6 Teşrin-i sâni 1332 (19 Kasım 1916).

²⁰⁴ **ATASE**, K: 1849, D: 103, F: 1-70.

Gayet müstaceldir.

Viyana Sefaretine

Pola'da Gazzeli Cemal Bey'e hemen tebliği mütemennâdır. Nuri Paşa'ya mahsûsdur.

Bu defa gönderilmiş olan erzakdan ma'ada çok mikdârda erzakın temini için Alman taht-el bahirleri Bahr-i Sefid'de rast geldikleri düşman erzak vapurlarını çevirerek Sollum'un garbiyle Derne arasında Bingazi sahiline gönderecek ve karaya urduracaklardır. Sahilde bulunan arabana keyfiyeti tebliğ ediniz ve böyle bir gemi gelince sür'atle erzakı boşalttırınız. Bunlardan başka ayrıca bir gemi ile de erzak gönderilecektir."

3.3. NURİ PAŞA'NIN TRABLUSGARP'TAKİ İTALYAN ESİRLERİ HAKKINDAKİ RAPORU KARŞISINDA ENVER PAŞA'NIN TUTUMU

Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa'nın Başkumandanlığa gönderdiği rapora göre İtalyan esirlerinden içlerinde bir tayyareci yüzbaşı olmak üzere dört subay, 14 Şubat 1917 gecesine esir kampından çıkıp sahilten tedarik ettikleri bir kayıkla firar etmişlerdi. Yine İtalyan esirlerden bir gönüllü çavuş, iki nefer ile Aziziye civarında düşürülen İtalyan tayyaresinden ele geçirilen bir zabıt ile bir küçük zabıt de Trablusgarp'a firar etmişlerdi. Cebel-i Garbi livasıyla Garyan, Terhune'de esir edilen 700 kadar İtalyan asker ise muhafaza altında bulunduruluyordu. Bunlardan bir kısmı vaktiyle İtalyanların sahile doğru geri çekilişleri sırasında götürdükleri yerli eşraftan olan kimselerle mübadele edilmişti.

İtalyan esir zabitana rütbelerine göre maaş verilmekte, ancak İtalyanların elinde tutsak olan ve Türklere yardım eden yerli eşrafın akraba ve yakınlarına ise işkence yapıldığı ve bunları öldürecekleri söylenerek ailelerin tehdit edildiği söyleniyordu. Oysaki 26 Kanun-ı sâni (8 Şubat 1917) sabahı Mısırata sahiline yanaşan bir İtalyan vapurundan çıkarılan bir sandık ecza malzemesi, sekiz sandık et konservesi, esir İtalyan tabipleri nezaretinde

hastahanedede yatan esir hasta İtalyanlara dağıtılmıştı. Nuri Paşa tarafından bildirilen bu bilgileri içeren ve Başkumandanlıktan Hariciye Nezaretine gönderilen 14 Mayıs 1917 tarihli yazıda Enver Paşa İtalyan esirlere karşı nasıl bir tutum izlenmesi gerektiğini aşağıdaki cümlelerle beyan etmiştir:²⁰⁵

“Ber vechi bâlâ Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa’dan aldığımız raporun ve merbûten takdim kılınan esir mektublarının İsveç Sefareti vasıtasıyla İtalya hükûmetine tebliğ ve irsâl buyurulmasını ve esir meşâyihe işkence yapmalarına devam eyledikleri takdirde şimdîye kadar hüsn-ü muâmele edilmekde olan ve bu keyfiyet esir oldukları hâlde serbest tutukluklarından dolayı firâra muvaffak olmalarıyla sabit olan İtalyan üsârâsına mukabele-i bi’l-misil yapılacağıının İtalya hükûmetine iblâğına teşebbüs buyurulmasını rica ederim. Ol babda emr ü ferman hazret-i men leh- ül- emrindir. 22 Receb 335/14 Mayıs 333*

Başkumandan Vekili Enver”

3.4. İKİNCİ KANAL SEFERİ

1915 yılı başında yapılan Birinci Kanal Seferi başarısızlığa uğradıktan sonra Kanal’a tekrar taarruz etmek üzere hazırlıklara başlandı. Almanlar, İngilizlerin Mısır’daki birliklerini Avrupa cephesine göndermeye başlamalarından dolayı rahatsız olduklarından, hareketin Temmuz ayında yapılmasının mahzurunu dikkate almayarak, İngiliz kuvvetlerinin yerlerinde kalabilmesi için Kanal’a taarruz etmeye karar verdiler. Bu hareket Kanal’ın

²⁰⁵ BAO, HR. SYS. D: 2224, G: 67. Bu yazıdan tam üç ay sonra Enver Paşa’nın Hariciye Nezaretine kendi imzasıyla gönderdiği yazıdan Trablusgarp’da Osmanlı kıt’aları tarafından esir edilen tayyrecilerin Malta ve Londra’ya göndermek üzere verdikleri mektupların mahalline ulaşması için gereken muamelenin bildirilmesini istediğini öğrenmekteyiz.. Bkz. BAO, HR. SYS. D:2251, G:38, 17 Ağustos 1333 (1917).

* “Ol bab da emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir”: Büyük kimselere yazılan yazılarda, “emir sizindir” manasına olarak bir klişe hâlinde kullanılırdı. Bkz: Ferit DEVELİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 2005, s. 611.

doğusunda Katya'ya kadar ilerleyen İngiliz kuvvetini geriye atarak Kanalin bir tarafına hâkim olmak maksadını sağlayacaktı.²⁰⁶

Çanakkale Seferi'nden sonra Mısır, İngilizler için yine bir üs ve eğitim merkezi olarak önemini koruyor ve zaman zaman burada her türlü ikmalî yapılan ve eğitilen kuvvetler, tümenler halinde çeşitli harekât alanlarına taşınıyordu. Bunu engellemek, İngilizleri Mısır'da büyük birlikler bağlamaya zorlamak ve kanalı sürekli tehdit altında bulundurmak Türk-Alman Başkomutanlıkları ile IV. Ordu Komutanlığınca çok önemli görülüyordu.

Türk -Alman Başkomutanlıklarınca, İngilizlerin İskenderun'a bir çıkarma hareketi yapabilecekleri sürekli beklenmekte ve bu yönde eldeki imkânlarla gereken tedbirler alınmakta idi. Bundan başka yine; İngilizlerin Sina Çölünü geri aldıktan sonra fırsat bulunca da Filistin'e saldırmak isteyecekleri sanılmaktaydı. İngilizler için bu hususta ilk hedef Eiarış olabilirdi.

Bütün bu nedenlerle Türk; Mısır sefer kuvvetlerinin birinci kademesi (öncü) olan Birinci Sefer Kuvvetinin, diğer kuvvetler gelinceye kadar, İngilizlerin Mısır'dan başka taraflara kuvvet kaydırmasını önlemek, yapılacak asıl teşebbüsten önce İngilizlere taarruz ederek Kanal yolunu tehdit etmekle görevlendirilmesi tasarlanmıştı.²⁰⁷

Başkumandanlık Vekâletinden IV. Ordu Kumandanlığına çekilen 13 Mart 1332 (26 Mart 1916) tarihli telgrafta şu ifadeler yer almaktaydı:

*"Maksat Kanal taarruzunun şimdiki mevcutla icrası değildir. Arzu ettiğim şey düşmana, Kanal harekâtından sarfınazar olunduğu hissini vermemektir. Bu maksatla Kanal'a karşı daha faal davranmak mesela akıncı alayı ve topçudan pişdar (öncü) gibi istifade etmek her zaman mümkündür. Düşmana her daim, Kanal harekâtının yakında başlamak üzere bulunduğu zannını vermeliyiz."*²⁰⁸

²⁰⁶ **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri**, C.III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 204.

²⁰⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV ncü Cilt, I nci Kısım, Sina-Filistin Cephesi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 340-341.

²⁰⁸ Ali Fuad ERDEN, **a.g.e.**, 1954, s.229.

23 Nisan 1916'da başlayan İkinci Kanal Seferi'nde cereyan eden Katya, Romani ve ardından 9 Ağustos 1916'daki Birülabd Muharebeleri neticesinde Birinci Sefer Kuvveti Komutanı Von Kress geri çekilme emri verdi ve Ağustos sonunda Hicaz cephesinin öneminden dolayı Kanal Seferi yapılmasından vazgeçildi. Sonuç olarak İngilizler Ocak 1917'e gelindiğinde Türkleri Sina Çölünün tamamen dışına itip, Filistin kapılarına dayanacaklardı.²⁰⁹

Başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Kanal seferini Alman Generali Liman Von Sanders 13 Aralık 1917 tarihli raporunda şöyle tanımlamıştı: *"1916 Ağustosunda, Mısır'ı fethetmek maksadıyla, Süveyş Kanalı'na karşı yapılan ve başarılması imkânsız olan bir hareket-i seferiyye....Bu ilerleyiş teşebbüsü ancak 18000 muharipten ibaretti. Bu harekâtda baştan başarısızlığa mahkûmdu ve İngilizler başta ancak Süveyş Kanalı'nı müdafaa etmek niyetinde iken, bu Türk hareketini takiple El Tih çölünü geçtiler. Onların Filistin'de bugünkü ilerleyişlerine işte bu başarısız hareketle sebep verilmiştir."*²¹⁰

3.5. MUHABERE İMKÂNLARININ ARTIRILMASI İÇİN NURİ PAŞA'NIN HARBİYE NEZARETİNDEN TALEBİ

13 Ekim 1916 tarihinde Süleyman El Bârunî Bingazi bölgesine geldiğinde, Nuri Paşa'da Cidabiye'den İstanbul'a gönderdiği bir yazıda telsiz-telgraf istasyonu ile ilgili bilgi ve talebini Harbiye Nezareti'ne aktarıyordu.²¹¹

"Harbiye Nezareti Celîlesine

13 Teşrîn-i evvel 332 (26 Ekim 1916)

1. Buranın alacağı ehemmiyete binâen İstanbul'la te'mîn-i muhabere için Calu'da büyük bir telsiz-telgraf istasyonunun te'sîsi lazımdır. Âhiren Almanya hükûmeti tarafından irsâl edilip bu tahte-l-bahirle avdet eden

²⁰⁹ İsmet ÜZEN; a.g.e., s.30.

²¹⁰ Akdes Nimet KURAT, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 20-21.

²¹¹ ATASE, K: 1849, D: 103, F: 1-129. Bkz. Ek-16.

mülâzım-ı evvel Todenvort, telsiz-telgraf istasyonu te'sîsine me'mûr bulunduğunu ve bütün levâzımâtın eşhasıyla birlikte Almanya'da hazır bulunduğunu söylemişti. Mezkûr istasyonun Osmanlı me'mûrlar tarafından idare olunmak üzere irsâli mümkünse daha iyi olur.

2. Tahte-l-bahirin muntazaman seyr-ü seferi te'mîn-i muharebeye kâfi gelir. Trablusgarp'ta Ufelli, Mısrate, Terhune, Fizan'da Trablus şehriyle Kuruşe Bilecik... hâiz telsiz-telgraf istasyonları mevcut olduğundan bu hâlde garp ile muhaberâtta sühûletle te'mîn edilmiş olur. Mezkûr istasyonları tetkik edecek bir me'mûrun ilk vasıta ile irsâli müsterhemdir.

*Afrika Grubları Kumandanı
Fahri Ferik
Nuri Paşa"*

Trablusgarp vilayetinde ihtiyaç duyulan telgraf-telefon makineleriyle, muhabere memurlarının gönderilmesi hakkındaki yazışmalar, Nuri Paşa Mısrate'ya geçtikten sonra da devam etmiştir. 8 Haziran 1333 (8 Haziran 1917) tarihinde Afrika Grupları Kumandanlığından Nuri Paşa imzasıyla Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, telgraf muhaberesi yapabilir ve icabında telefon makinelerini tamir edebilecek yetenekte dört muhabere küçük zabitanın veya neferinin acilen gönderilmesi istenmiştir.

Konuyla ilgili olarak aynı evrak üzerinden Umûr-i Şarkıyye Dairesi Müdürünün imzasıyla 7 Ağustos 1333 (1917) tarihinde Harbiye Nezareti Riyâseti'ne gönderilen yazıda; Afrika Grupları Kumandanlığına gönderilecek telefon, telgraf makineleriyle beraber görevlendirilecek olan muhabere subaylarının, telefon makinelerini tamiriyle sorumlu küçük zabıt ve askerlerin Umûr-i Şarkıyye Dairesine alınmaları istenmiştir.²¹²

Harbiye Dairesi Riyâset-i Âliyyesiyle Harbiye Nezareti Umûr-i Şarkıyye Dairesi arasında yapılan yazışmalar neticesinde Teğmen İhsan'ın (General İhsan AKSOLEY) yeni kurulacak telsiz istasyonuna memur edildiği ve Nuri Paşa'nın Mısrate'ya geçtikten sonra oluşturduğu yeni karargâhında Afrika

²¹² ATASE, K: 1842, D: 63, F: 2.

Grupları Telsiz İstasyonu Komutanı olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²¹³

Savaş sonunda Tunus'ta esarete kalan İhsan Bey,²¹⁴ kurtulduktan sonra Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine katılmış, 1920 yılında dâhil olduğu Felâh Grubu²¹⁵ içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştü.²¹⁶

²¹³ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 706.

²¹⁴ Tuğgeneral İhsan AKSOLEY (1332-25): 26 Nisan 1315 (1899) tarihinde İstanbul Üsküdar'da doğmuştur. 1914 yılında girdiği Harp Okulu'ndan Asteğmen olarak mezun olduktan sonra 2 Şubat 1916 tarihinde Teğmenliğe nasbedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda, Fizan'a gitmek üzere Ocak 1917'de denizaltı ile Trablusgarp'a gitmiş, Tunus'ta esir kalmış ve daha sonra Türkiye'ye döndükten sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. Daha sonra Nasturi Harekâtına da katılan İhsan Aksoley, çeşitli görevlerin ardından 1949 yılında Hv.K.K.lığı Muhabere Grup Başkanı olarak atanmış ve 1953 yılında 3.Ordu Muhabere Şb.Md.lüğünden emekliye ayrılmıştır. İhsan Aksoley, diğer madalyalarının yanı sıra İstiklal Madalyasına da sahiptir. Bkz. **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Tuğg. İhsan AKSOLEY'in şahsi dosyasından. İhsan AKSOLEY 31 Ekim 1975 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İhsan AKSOLEY, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye - Kahraman Bir Türk Subayının Anıları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009. İhsan AKSOLEY'in Birinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Cephesi ve Milli Mücadele Dönemine ilişkin anılarının yer aldığı bu eserde Afrika Gruplar Kumandanlığında çalışan 46 subayın bilgileri yer almaktadır. Ayrıca AKSOLEY, anılarında isimlerini ve haklarında bildiklerini yazdığı bu 46 kişiden başka tanımak imkânı bulamadığı 11 kişinin de mevcut olduğunu duyduğunu yazmaktadır. 46 subayın bilgileri EK'te sunulmuştur.

²¹⁵ 23 Eylül 1920 tarihinden itibaren Hamza, Mücahid, Muharip adını kullanan gizli direniş gruplarından biri olan Felâh Grubu, 31 Ağustos 1921 tarihinden sonra faaliyetlerini Felâh Grubu adıyla sürdürmüş ve Ankara'ya subay ve cephane gönderimi ile istihbarat teminine ağırlık vermiş, Milli Mücadele lehinde propaganda faaliyetinde bulunmuştur. İstihbarat konusunda özellikle Yunan ordusunun durumu ile ilgili haberleri Ankara'ya iletmiştir. Felâh Grubu, İngiliz taraftarı Damat Ferit Paşa tarafından Anadolu'ya gönderilen ajanların listesini de ele geçirerek, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyaseti'ne göndermiştir. Felah Grubunun faaliyetlerine 4 Ekim 1923 tarihinde son verilmiştir. Bkz. Erdal İLTER, **Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H./MAH) (1927/1965)**, MİT Basımevi, Ankara, Ocak 2002, s. 14.

²¹⁶ Üsteğmen rütbesindeyken Ahmet İhsan'ın Haziran 1339 (1923) tarihinde Millî Müdafaa Vekâletine hitaben gönderdiği aşağıda sunulan yazılı maruzat, Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı olarak Kuzey Afrika'da görev yapan bir subayın Milli Mücadele dönemindeki safahatı ve faaliyetlerine ışık tutması açısından ayrıca önem arz etmektedir: “*Muhabere Depo Bölüğü/12 Haziran 339, Mülâzım-ı evvel Ahmet İhsan Efendi bin İbrahim, Sicil Numarası:332-25, Müdâfaa-i Milliyye Vekâlet-i Celîlesine: 333 senesi Fizan'da te'sîs edilecek telsiz istasyonuna me'mûr tahte-l-bahirle Trablusgarp'a gittim. Mütarekeden altı ay sonra İtalyanlara teslim oldum. Esaretten avdetimde emsâl-i millîyyeye yakinen hâdî olmak üzere Anadolu'ya hareket edeceğim günlerde “36” senesi Erkân-ı Harbiyye-i Umumîyye Reîsi İsmet Paşa'nın emirleriyle milli orduya cebhane, zâbitân ve malzeme-i harbiyye tedarik ve sevkine me'mûr ve istasyonda teşekkül eden bu grubateklifte grubun amiri Kaîm-makam Neşet Bey'den sonra ikinci me'mûr olmak üzere dahil oldum. İngilizlerle ve Ferit idaresinin en sıkı kontrolü arasında umamun hareket-i millîyyeye muavenet değil lehinde konuşmaya cesaret edemediği bu zamanlarda bu vazifeyi hiçbir menfaat-ı maddîyye beklemeksizin der-uhde ve Kaîm-makam Neşet Bey'le birlikte vazifemi bi-hakkın fedakârane verilircesine îfâ ve tam manasıyla muvaffak olaum. Geceleri İngilizlerin Nezaretindeki muhtelif müessesât-ı askerîyye ve ambarlardan top, makineli tüfenk, cebhane, bomba, muhabere edavâtı, el-yevm cebhelerde faaliyette bulunan yed, telsiz-telgraf istasyonunu bizzat çıkarıp kayıklara ırkâb ve sevkini bizzat hammallık ederek yaptım. İstihbaratta hususıyla Mustafa Sagirin evrakının ele geçirilmesindeki hizmetim diğerleri derecesinde tehlikeli ve müşkildi. Bütün bu teşebbusatım muvaffakiyetle neticelendi. Bil'âhire Anadolu muhabere etmek üzere gizli bir telsiz ahizesi te'sîsine tavzif edildim. Küçük rütbeden büyük rütbeli zabıtana kadar bi-l-umûm me'mûrinin Anadolu'ya sevkini bizzat te'mîn ve*

3.6. NURİ PAŞA'NIN MISRATA'DAKİ KARARGÂHI

İngilizlerle Senûsi kuvvetleri arasında geçen hareket Mısır'ın batı hududunda sona ermekle birlikte bundan sonraki hareket ve faaliyetlerin ağırlığı batıya kaymıştı. Nuri Paşa, Bingazi'den Mısırata'ya geçtikten sonra yeni karargâhını şöyle kurmuştu:

Afrika Grupları Komutanlığı	: Nuri Paşa (KİLLİGİL)
Afrika Grupları Kurmay Başkanı	: Kur. Yb. Abdurrahman Nafiz
Afrika Grupları Karargâh Bölük Komutanı	: Yüzbaşı Bilal
Afrika Grupları Muhafız Bölük Komutanı	: Binbaşı Halil Uras ²¹⁷
Afrika Grupları Ağır Makineli Tüfek Komutanı	: Veli Çavuş
Afrika Grupları Telsiz İstasyon Komutanı	: Teğmen İhsan (Aksoley)
Afrika Grupları Harekât Şube Müdürü	: Ütğm. Muharrem Veli Dağlı

te'hil ettim. En müşkil vezamanlarda ölümü göze alarak istasyonda hiçbir kimsenin evinde ne bir tabanca ne de bir mermi bulundurmadığı "36" senesinde evimde telsiz-telgraf ahizesi kurdum. Emsâl-i milliyeye kısmen iştirâk ile taltiflere garkedilen hîn-i idaresinde bulunan Piri Paşa istihkâm ambarından malzeme vermekten başka bir şeyi yapmadığı hâlde nişanla taltifi yazılarak terfi çikan arkadaşlarımdan çok fazla benimde çalıştığımı ancak Anadolu'ya geçmek üzere benimle temas eden zâbitan ile grup amirlerim takdir ederler. İstasyonun şekli idaresini Anadolu'nun veve muvaffak olan işlerim nazar-i itibare alınırsa müddeam bütün vuzuhuyla takdir olunur. Grubun hizmet ve faaliyetimi takdiren birer yeni vesaik ve takdirname Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye ikinci şubede de grup zabitanının bir kısmı birer bir kısmı da ikişer derecede terfi ettiler. Grup amirlerim takdir ederek iki defa inhâ' ve ta'kid ettilerse de henüz bir netice çıkmadı. En ince noktalarına kadar değil ufak bir kısmını bile arz edemediğim hidemâtim hasebiyle amirlerimin hakkımda yapacağı muamelede kanaat-ı vicdaniyyeleriyle meraklıklarını rica ederim. Hiçbir menfaat-ı maddiye ve mükâfat beklemezsizin gerek memleketteki muvaffakiyetim ve gerekse emsâl-i milliyenin intacı hususundaki muvaffak işler hidemâtim dolayısıyla istihkâmım bir netice-i hasene vermesiyle vatan, ordu ve emsâl-i milliyeye için birinci derecede çalışanlar arasında bulunan ve fakat şimdiye kadar amirleri tarafından görülerek taltifini bekleyen bir zabitin hakkını ve müddeasını tahkik ettirilmesini kanâat-ı vicdaniyyenize intizâren beklerim. Anadolu'ya iltihakından sonra Erkân-ı Umûmiyye Riyâsetinden aldığım takdirnâme sûreti merbuttur. Bir defa da gerek amirlerimden ve gerekse grup amirlerim sevkiyyât ve nakliyyât müdür muavini Kaim-makam Neşet ve grup hocası Muamelât-ı Zâtiyye Müdürü Kaim-makam Seyfeddin ve Felâh Grup Amiri Ekrem Beylerden sorularak müddeâm ve hakkım subut bulduğu ve kanâat-ı vicdaniyye geldiği takdirde gecikmiş olan hakkımın verilerek taltifim der-uhte buyrulması ma'rûzdur efendim. "MSB Lodumlu Arşivi, General Ahmet İhsan Aksoley'in şahsi dosyasından alınmıştır.

²¹⁷ Hâlid URAS'ın rütbesi, "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz ,....." adlı eserde Binbaşı ve adı Hâlid Uras olarak ifade edilse de gerek İhsan AKSOLEY'in hatıralarının yer aldığı "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye" adlı eserde ve gerekse Ek'te de görüldüğü gibi ATASE Arşivi belgelerinde "Teğmen" (Mülâzım-ı sâni) olarak geçmektedir. Hatta İhsan AKSOLEY hatıratında şöyle bahsetmektedir: Pola'dan bindikleri bir Alman denizaltısıyla geldikleri Kuzey Afrika'da sahile yanaştıkları sırada , "...Sahile yaklaştığım zaman, Kuleli'den sınıf ve bölük arkadaşım İsmail Hâlid Beşiktaş'ı (Uras) görünce pek sevindim." Her iki subayında nasıb tarihlerinin 1332 olması ve başka Uras soyadlı bir subay bulunmamasından dolayı Hâlid Uras'ın rütbesinin Teğmen ve adının da Hâlid Uras olarak zikredilmesi daha doğru olacaktır.

Afrika Grupları İkmal Şube Müdürü : Yüzbaşı Vasfi

Bunlardan başka komutanlık karargâhı yardımcı kadrosu da ayrıca iki sivil memur- Pertev Tevfik ve Mısırlı Abdurrahman Azam- bulunuyordu.

3.6.1. Hutbelerden Padişah Adının Kaldırılması

Osmanlı Devleti, bu bölgedeki yerli aşiretler ve reislerini kendi taraflarına çekebilmek ve kazanabilmek yolunda çeşitli malzeme ve hediyeleri, kısıtlı imkânlarla rağmen İstanbul'dan Kuzey Afrika'ya göndermek ve dağıtılmasını sağlamaktan geri durmamıştır. Hatta bu konuda Osmanlı padişahının adını hutbelerden kaldıran tarikat liderlerinin, kendilerine sunulan hediye ve paşalık gibi ünvanlar karşılığında hutbelerde tekrar Müslümanların halifesi olarak padişahın adını zikrederek değiştirdikleri görülmüştür. Karargâhını Mısırata'ya çeken Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa'nın, 30 Mart 333 (30 Mart 1917) tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıdan da bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır.²¹⁸

"Afrika Grupları Kumandanlığı

Mısırata

20 Mart 333

Harbiye Nezareti Celîlesine,

Eylül-ı rûmî nihayetinde gelen tahte-l bahrin havi olduğu eşya ve parayı Cidabiye'de iken almıştım. O vakit Darfur Sultanı Ali Dinar Hazretlerine Binbaşı Tarık, Hüccan Yüzbaşısı Ebu Sâdi ve Doktor Beşir Fuad Beylerle yirmi müsellâh neferden müteşekkil bir hey'ete hedaya ve sâireyi teslimen

²¹⁸ ATASE, K:1834, D:28, F:1-2. Darfur, Doğu Sudan'da dört milyon nüfuslu, eski Afrika krallıklarından biriydi. Halkın çoğunluğu Müslüman olan bu ülke, 1914'te istilaya uğramış ve her ne kadar Mısır Sudan'nına bağlanmışsa da buna karşı çıkan yerliler Mehdi ayaklanması ile tekrar bağımsızlığını elde etmişti. Bu sırada Darfur'un kaderine el koyan Ali Dinar, hükümet merkezi Elfaşer'i ele geçirdi ve burada nüfuzunu kurdu. İngiltere ona sultan unvanını verdi. Harpten önceleri Sudan'a vergi ödemekte olan Ali Dinar, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla bu yükümlülükten kendini sıyırdı ve İngiltere'ye karşı "Kutsal Savaş"a katıldı. Bu duruma, adı geçen dip notta belirtilen belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Padişahı ve Halifesi Sultan Reşat tarafından kendisine gönderilen hediyelerle yüklü heyetin rolü büyük olmuştu. Ali Dinar kuvvetleri, İngilizlere karşı girdikleri savaşta mağlubiyete uğramış ve Darfur Harekâtı Ali Dinar'ın ölümüyle sonuçlanmıştır. Bkz. Birinci Dünya Harbinde Hicaz.....", a.g.e., s. 681-684.

yola çıkardım. Rûmî kânûn-ı sâni bidâyetinde Kufra'dan cenûba doğru hareket ettiler. Bundan sonra kendilerinden haber alınamadı.

Aynı zamanda Fizan ve havalisini tedkik etmek üzere Kıdemli Yüzbaşı Sakıb Efendi'yi gönderdim. Mûmâ-ileyh Seyyit Ahmed'in kardeşi Seyyit Mehmed Abid'e ait eşyayı hedayayı hâmilan azîmet ederek bütün Fizan mıntikasını dolaştı ve Mısrata'da bendenize iltihâk etmiştir, kendisinin verdiği mufassal raporu takdim ediyorum. Fizan'da Seyyit Mehmed el- Âbid halife-i müsliminin ismini hutbeden kaldırarak kendi namına hutbe okutturuyordu. Hutbede, "hulâsat-ül hulâsa Es-sultan Mehmed ül- Âbid" diye namı zikr olunuyordu. Mûmâ-ileyh Sakıb Efendiyle kendisine gönderilen hediye ve paşalık rütbesi üzerine hutbeyi Sultan Mehmet Reşad Han Hazretleri namı ve ba'dehû kendi ismini okumak üzere tebdil edilmiştir.

Afrika Grubları Kumandanlığı
Fahri Yâverân-i Hazret-i Şehriyârîden
Fahri Ferik
Nuri Paşa"

3.6.2. Nuri Paşa İle Yarbay Abdurrahman Nafiz Arasındaki Anlaşmazlık

Nuri Paşa, Yarbay Nafiz Trablusgarp'tan ayrılmadan kısa bir süre önce Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda,²¹⁹ "İstanbul'da "Afrikay-ı İslami" ismiyle Arapça ve Türkçe neşredilen bir gazetenin burada da haftada bir neşredilmesini istemiş ve bu gazetenin idaresine karargâhında görevli olan Mısırlı Abdurrahman Azam'ın muktedir olabileceğini" söylemiştir. Nuri Paşa'nın sadık adamı olan Abdurrahman Azam ise bu sırada Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in batıya, Mısrata'ya gelmesini istediğinden Yarbay Nafiz'le anlaşmazlık içinde bulunuyordu.

Nuri Paşa ve adamları, hâlen Sirt'te bulunan Senûsî liderlerinden Seyyit Ahmet'in batıya Mısrata'ya gelmesini istiyorlardı. Belki de Bingazi'de olduğu

²¹⁹ ATASE, K: 1870, D: 183, F: 2-23.

gibi burada da birlikte çalışmayı tasarlıyorlardı. Karargâhta asli görevleri bulunmayan Pertev Tevfik ve Abdurrahman Azam da durmadan bu fikri savunuyorlardı. Yarbay Abdurrahman Nafiz ise, bu fikre karşı idi. Zira batıda Mısırata, Ziliten, Müsellata ve Urfele bölgelerine egemen olan Ramazan Bey, Senûsîlerle öteden beri anlaşmazlık hâlinde bulunuyordu. Kendisinin Terhanelilerle savaştığı bir sırada Senûsîlerin kendi üzerine asker sevkettiğini unutamazdı.

Vali Süleyman Bârunî, Ramazan Bey ve batıda Ramazan Bey'i destekleyen geniş halk toplulukları ve kabile başkanları bunu asla benimsemezlerdi. Bu nedenle Seyyit Ahmet'in batıya gelerek, Senûsî kuvvetleriyle Ramazan Bey kuvvetlerini bastırma fikri sadece tehlikeli bir gidişe yol açmaktan başka bir işe yaramazdı. Kurmay Başkanı Yarbay Nafiz'de bu fikre itiraz etmekte ve son zamanlarda dayanılmaz bir hâl aldığı anlaşılan bu tartışmalı durum nedeniyle de görevinden ayrılmıştı. 29 Temmuz 1917'de Trablusgarp'tan bir Alman denizaltısı ile hareket eden Yarbay Abdurrahman Nafiz'in yanında İstanbul - Afrika kuryesi Yüzbaşı Mümtaz'da bulunuyordu.²²⁰

3.6.3. Bölgedeki Yerel Güçler Arasında Anlaşmazlık

İtalyanlar, dâhildeki yerleri boşaltıp sahile çekilirken buralarda bulunan aşiret reislerini ve memurları zorla beraberlerine alarak Trablusgarp'a götürmüşler, bunlardan bir kısmını İtalya'nın çeşitli şehirlerine sürgüne göndermişlerdi. İtalyanlar bu yolla direnişi etkisiz hâle getirmeyi amaçlıyorlardı. İtalyan taraftarı olan aşiret reislerine ise yüksek maaşlar ödeyerek Araplar üzerinde nüfuz kurmaya çalışıyorlardı.

İtalyanlara karşı mücadeleyi sürdüren mücahit grupları arasında birlik ve beraberlik yoktu. Mücahit liderleri birbirleriyle rekabet hâlindeydiler. En büyük mücahit grubunun başında Ramazan Şetevi bulunuyordu. Osmanlı taraftarı

²²⁰ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 706.

olan Ramazan Şetevi'nin karşısında ise bağımsız Senûsî devleti fikrine hizmet eden Şeyh Sof vardı.

Şeyh Ahmet Senûsî tarafından Trablusgarp'a vali tayin edildiği iddiasıyla ortaya atılan Şeyh Sof, halkın çoğunluğunun Osmanlı yönetimi taraftarı olduğunu görünce kendisini Osmanlı Devleti'nin bir memuru gibi göstererek halkın desteğini sağlamaya çalıştı. Vilayetin idaresi için yakın akrabalarından mutasarrıf, kaymakam ve müdürler tayin etti. Onun vilayeti ele geçirmeye yönelik icraatları mücahit grupları arasında çatışmalara yol açtı. Şeyh Sof'un bu tutumunun sebep olduğu çatışma, en çok İtalyanları memnun ediyordu. Kanlı çarpışmalara rağmen Şeyh Sof, çoğu yerde mücadeleyi kaybetti.

Süleyman El Bârunî Trablusgarp'a geldiğinde ülkenin büyük bir bölümüne Ramazan Şetevi hâkimdi. Ülkenin birlik ve beraberliğe silah, cephane, erzak ve paraya ihtiyacı vardı.²²¹ Ancak Mısırata'ya egemen olan Ramazan Bey ile Nuri Paşa arasındaki sürtüşme patlak vermişti.

Ramazan Bey'in Türkiye'den gelen takviyenin yolu üzerinde bulunan yerlerden harç ve vergi alma alışkanlığı ortadaydı. Daha sonra Nuri Paşa kuvvetleri için gönderilen yüklü miktardaki altını ele geçirmiş ve Nuri Paşa tarafından istenen takviye kuvvetlerini göndermeyi reddetmişti. Bu bilgilerin yer aldığı Mısır Arap Bürosunun* raporunda; *"Yine de Nuri ile anlaşmazlığa*

²²¹ İsrail KURTCEPHE, a.g.e., s. 256.

*1915-16 kışında, İngiltere'nin Ortadoğu politikası yeni bir yöne girmişti. Lord Kitchener ile meslekdaşları, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki mutsuz Arap liderleri ve askerlerinden nasıl yararlanılabileceğini düşünmeye başlamışlardı. Kitchener'in Ortadoğu uzmanlığına bizzat atadığı Sir Mark Sykes'ın getirdiği öneriler temelinde hareket ediyorlardı. İngiliz Savaş ve Dışişleri Bakanlıklarının kararları doğrultusunda Kahire'ye yeni bir birim ve kadro kurma yetkisi verilmişti. Kahire İstihbarat Dairesinin bir bölümü olarak kurulan Arap Bürosunun başına Deniz İstihbarat Subayı olarak görev yapan David G. Hogart getirildi. Hogarth, Oxford mezunu bir arkeologdu ve savaştan önce de İngiliz haberalma bürolarında çalışmıştı. İngiliz Mısır'ının Arap dünyasındaki kontrolünü genişletmeyi amaçlayan büroya Sudan Hükûmetinde memur olan Kinahan Cornwallis vekil oldu. Times'in eski muhabiri Philip Graves'da katıldı. Hogart, Oxford'da Ashmolean Müzesinde yanında çalışmış olan ve mesleğini o günden beri izlediği Thomas Edward Lawrence'ı da Büro'ya aldı. Lawrence Arap Bürosuyla sıkı bir çalışmaya girmişse de, resmen ancak 1916 sonunda atanmıştır. Savaştan önce Osmanlı Zaptıyesi'nde görev almış olan Wyndham Deedes 10 Aralık 1915'te Gelibolu'dan Kahire'ye geldi. Deedes'in Türkiye konusundaki bilgilerinin paha biçilmez bir değer taşıdığı burada ortaya çıkacaktı. Kahire sonunda İngiltere'nin Ortadoğu politikasının merkezi olmuştu. Bkz. David FROMKIN, **Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, Çeviren: Mehmet HARMANCI, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 160-164.

düşmenin onun kendi kaderini düğümleyeceğini fark edebildiği için, Ramazan'ın bu gerginliğin o boyutlara varmasına izin vermesi pek olası değildi. Mısırata'ya denizaltıyla getirilen tedarikin kesintiye uğraması onun kuvvetlerinin ortadan kaldırılmasını gerektirip, diğer taraftan hâlen keyfini sürdüğü yetkilerinden mahrum bırakıp, ileride kendi halkının ona cephe almasına neden olabilir.” şeklinde söz konusu duruma ilişkin yorumlara da yer verilmiştir.²²²

3.6.4. İtalyanlara Karşı Sürdürülen Mücadele

İtalyanlar kıyı kesimlerine çekildikten sonra 1916'daki durumlarını koruyorlar ve kıyılardaki tahkimli mevzilerden zaman zaman çıkış hareketlerinde bulunuyorlardı. Özellikle Vali Süleyman El Bârûnî ve yanındaki Türk subaylarının Trablusgarp bölgesinde giriştikleri faaliyetleri etkisiz bırakmak için bazı önlemlere başvurmak zorunluluğunu duyuyorlardı. 1917 yılı başından beri mücahitlerin birbirini izleyen baskın hareketlerinden hayli tedirgin olan ve kayıplara uğrayan İtalyanlar, Nisan başında karşılıklı bulunmuşlar, Acilât çevresini işgal etmişlerdi. Fakat durumu öğrenen Bârûnî ve diğer Cebeli Garbi mücahitleri Zaviye'ye hareket etmiş ve İtalyanları geri püskürtmüşlerdi. İtalyanlar tekrar Zuvara'ya, sahile çekilmek zorunda kalmışlardı.²²³

12 Eylül 1917'de İtalyanlar bu kez üstün kuvvetlerle Trablus ve civarından çıkarak Trablus ile Zuvara arasındaki Zaviye, Zanzur gibi önemli hurmalıkları işgal etmişlerdi. 21 Eylül'de İtalyanlar Trablusgarp'taki bütün kuvvetleriyle Süvani bin Adem mevkiinde ordugâh kurmuş ve Bin Gaşir mevkiini zapt etmek için ilerlemeye başlamıştı. Nuri Paşa kuvvetleri ve mücahitler İtalyan kuvvetlerinin yan ve gerilerine taarruz ederek İtalyanları savaşı kabule zorlamışlardı. On sekiz saat devam eden muharebe

²²² **The Arab Bulletin**, (Bulletin Of The Arab Bureau In Cairo, 1916-1919), Cambridge Archive Editions, 1986, Cilt:III, No:75, s. 523-524.

²²³ **ATASE**, K: 1843, D: 70, F: 5-1. Bkz. (Ek-15).

sonucunda İtalyan kuvvetinin yarısından fazlası savaş dışı kalmış ve ertesi günü işgal ettikleri tüm mevkiileri tahliye ederek Trablusgarp'a çekilmişlerdir.

Savaş sahasında İtalyanlar çok kayıp vermiş ve pek çok askerî eşya ile silah ele geçirilmiştir. Bu muharebe sırasında bir İtalyan tayyaresi mitralyöz ateşiyle düşürülmüştür. İtalyanlar bir önceki muharebede yaptıkları gibi, bu savaşta da mağlubiyetin acısını sivil ahaliden çıkarmışlar, hurmalıklarda, çadır ve barakalarda barınan ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan ahaliyi topluca katletmişler, maktuller arasında parça parça edilmiş yüzlerce kadın ve çocuk cesetleri görülmüştür.

7 Ekim'de bir denizaltı Trablusgarp'ın hemen batısında cereyan eden muharebeye etkili ateşle iştirak etmiş ve 12 Ekim 1917'de Nuri Paşa kuvvetlerinin Homs'a karşı yaptıkları taarruzî hareketlere yine bir denizaltı ateşle iştirak ederek Homs istihkâmalarını harabeye çevirmiştir.²²⁴

Bu sırada Nuri Paşa kuvvetlerinin Zaviye civarında bulunduğu, kendisinin ikmal ve para işleriyle ilgili olarak Umûr-i Şarkıyye Müdiriyyetine göndermiş olduğu bir yazıdan da anlaşılmaktadır:²²⁵

“Zaviye

20 Teşrîn-i evvel 1333 (20 Ekim 1917)

Umur-i Şarkıyye Müdiriyyetine

Şeker, kumaş ve sâire gibi memleket haricinden tedariki mecbûri olan eşya Tunus'dan celb edilmeyecektir. Mübâyaât altun ve Fransız banknotlarının kâmilen Tunus'a çekilmesi ve altun paranın mevki-i tedâvülde mevcûd olmaması dolayısıyla Tunus'da geçmeyen Osmanlı evrakının kıymeti tenezzül etmek tehlikesine maruzdur. Nitekim Gadamis'de dörtte bir nisbeti tenezzül etti. Osmanlı evrak-ı nakdiyesinin kıymetten düşmemesi ve fazla zarar ve sıkıntıya maruz kalmamak için şimdiden yirmi bin liralık Fransız banknotunun bit-tedarik irsâli mercûdur.

Afrika Grupları Kumandanı
Fahri Ferik

²²⁴ **Sabah**, 3 Teşrîn-i sâni 1333 (3 Kasım 1917) .

²²⁵ **ATASE**, K: 1842, D: 63, F: 1-15.

3.6.5. Seyyit İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla Anlaşması

İngilizlerin Kahire'de Birinci Dünya Savaşı sırasında kurmuş oldukları Arap Bürosunun istihbarat raporlarının birinde; Seyyit Muhammed İdris'in Senûsî mezhebinin liderliği konusundaki varislik iddiasını destekleme hususunda İngiliz ve İtalyan hükûmetleri tarafından benimsenen politikanın, onunla iki hükûmet arasında anlaşmalara neden olduğu yazılıdır. Konu ile ilgili “gizli” gizlilik dereceli raporda²²⁶ aynen şu satırlara yer verilmektedir:

“Bu anlaşmalar; Senûsiler cephesinde barışın korunması, Sirenika sahilinde İtalyanların fiilî işgali altında olmayan yerlerde konuşlanması muhtemel tüm kişilerin teslim edilmesini, Afrika'dan tüm düşman subay ve casuslarının teslim edilmesi ya da sürülmesini (öncelikle Türkler kastediliyor), Seyyit İdris ile bu iki hükûmet arasında sorun çıkarma girişiminde bulunan tüm kişilerin teslimini içeriyordu. Karşılığında İngiltere ve İtalya Sollum, Tobruk, Derne ve Bingazi limanlarında belli bir hacme kadar olan ticarete izin vermişlerdir. Carabub Mısır topraklarında kalmaya devam ediyordu, ancak idaresi Seyyit İdris'e verilmişti.

Bu anlaşmaların istikrarı, Seyyit İdris'in Senûsî bölgesine hâkim olup olmayacağına bağlıydı. İngiliz hükûmeti ile iyi ilişkileri sürdürüp, İtalya ile bu kadar uzun süren savaşı sona erdirme konusunda yürekten istekli olduğuna inanılıyordu. Kendisinin Araplar üzerindeki egemenliğine gölge düşürmeyecek her uzlaşmaya varmasının olası olduğuna inanılıyordu. Öte yandan Seyyit Ahmet'in Seyyit İdris'e açıkça karşı çıkması ihtimal dışı görünse de kendi isteğiyle liderliği bırakması veya pasif bir politikayı tüm kalbiyle kabul etmesi olasılığı çok daha uzaktı. İdris'in olayları yanlış idare ettiğine, İngiltere ve İtalya'ya çok önemli tavizler verdiği konusunda Arapları

²²⁶ The Arab Bulletin, Cilt: II (1917), No:50, s. 222-224.

ikna etme fırsatını yakalayabilirse, Seyyit İdris'i ortadan kaldırmak ve eski gücüne yeniden kavuşmak için bir silah olarak kullanacaktı.

Seyyit İdris, Cidabiye üzerinden Calu'ya Seyyit Ahmet ile görüşmek için, 18 Nisan dolaylarında Tobruk'dan ayrıldı. İlk hareketi kuşkusuz Seyyit Ahmet'i kendisine bağlı olan müritlerinden ayırmak olacaktı. Kuzenin in iktidarını elinden alırsa ona daha zararsız olacağı Kufra'ya çekilmesi konusunda söz geçirmeyi başarabilirdi.”

Seyyit Ahmet'in durumu üzerine yorumların yer aldığı raporda, Seyyit İdris'in izleyebileceği tutum ve muhtemel gelişmelere ilişkin yorumlara da yer verilmektedir:

“Öyle görünüyordu ki İdris, Türk hükûmeti ve Kuzey Afrika'daki temsilcilerinden tamamen ayrılmıştı. Ancak onu kendi taraflarına çekmek ümidiyle gönderebilecekleri silah ve parayı kabul etmesi mümkündü. Türk subaylarını savaş esirleri olarak teslim etmesi beklenmiyordu. Fakat eline geçerse onları Afrika'dan uzaklaştırmayı taahhüt etmişti. Diğer taraftan Seyyit Ahmet çok daha fazla Türk etkisi altındaydı. Sirenika'da Arapların İtalyanlara karşı hareket etmesi yönünde girişimlerde bulduklarına inanılan Nuri, Süleyman Bârunî ve Ramazan Şetevi grubuna katılma olasılığı vardı. Büyük savaşın sona ermesinden hemen sonra İtalyan hükûmetinin İdris'e koşullar lehe dönüşene kadar icrası ertelenen anlaşmanın bazı koşullarını yürürlüğe koyması yolunda baskı yapması ihtimal dâhilindeydi. İdris için, onların görüşlerini karşılayabilmesi, muhtemelen kendisinin Araplar arasındaki konumuna bağlı olacaktı. Her an fanatik bir tutum benimseyip İtalyanlara karşı kutsal savaş iddiasında bulunarak, onlar arasında kendisini daha üst bir konuma getirebilirdi. Ancak barış ve ticareti sürdürmek için ödünler vermeden önce, Arapların itaatini temin edecek kadar yeter derece nüfuza sahip olduğundan emin olmalıydı.”

Seyyit İdris ile varılan anlaşmayı müteakip, Kuzey Afrika'daki Senûsi liderler ve onların Türklerle olan yakınlığı ya da ayrı düşmelerinin temelindeki nedenlerin neler olabileceği konusunda İngilizlerin Kahire'deki Arap

Bürosunun değerlendirmelerinin ve geleceğe yönelik yorumlarının yer aldığı bu rapor, Seyyit İdris'in²²⁷ Arap halkı tarafından nasıl algılandığını ortaya koyduktan sonra şu çarpıcı ifadelerle sona ermektedir: *“Bellekler Doğu'da Batıdakinden daha uzun süreli değildir. Çok uzak olmayan bir gelecekte Muhammed İdris'in iktidarı ele geçirmesi ve Mısır'da Senûsiliğin çökmesiyle, İdris Hıristiyanların dostu olarak anılırken, Seyyit Ahmet'in kalles müttefikleri*

²²⁷ Seyyit İdris: 12 Mart 1890 Cagbub - 25 Mayıs 1983 Kahire) İtalyanlar'la 25 Ekim 1920'de er-Recî-me, 11 Kasım 1921'de Ebû Meryem anlaşmalarını imzalayan Şeyh İdris'e bu antlaşmalar çerçevesinde 64.000 İtalyan lîreti maaş bağlandı. Senûsî ailesinin ileri gelenleri de İtalyanlardan maaş almaya başladılar. Buna karşılık İdris sömürge kanunlarının uygulanmasına yardım edecek, ülke genelinde silâhlı mücadeleye devam eden bütün Senûsîler'e silâhlarını bıraktıracaktı. İdris, Senûsî idare merkezi Ecdâbiye (Cidâbiye) olacak şekilde Cağbûb, Ucle-Câlû ve Kufra'dan ibaret olan muhtar bölgenin emîri ilan edildi. İki tarafın elinde bulunan esirler değiştirildi. Şeyh İdris'in tereddütleri ve çevresindeki vatanseverlerin baskısı ile bu antlaşmalar tam anlamıyla uygulanamadı. Savaşın tekrar başlaması ve Bingazi tarafına kayması üzerine 1922' de ileri gelen diğer şeyhler ve bazı kabile reisleriyle beraber tedavi olma gerekçesiyle Mısır' a geçen İdris yerine kardeşi Muhammed Rıza' yı vekil bıraktı. Ömer el-Muhtar'ı 1931'e kadar devam edecek olan savaşın sevk ve idaresiyle görevlendirdi. Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması ile (24 Temmuz 1923) Trablusgarp ve Bingazi topraklarındaki haklarından vazgeçince Mısır'da bulunan Şeyh İdris, İngilizler'in desteğini alarak mücadeleye devam etmek istedi. Bu sırada Fizan Fransız işgali altındaydı. 1923'te Trablusgarp'a tayin edilen İtalyan sömürge valisi ülkesinin Şeyh İdris'le yaptığı bütün anlaşmaları iptal etti. Libya'da bağımsızlık savaşını sürdüren Ömer el-Muhtar, 11 Eylül 193' te girdiği bir çarpışmada yaralanarak esir düştü ve dört gün sonra idam edildi. İtalyanlar Senûsîler'in bütün zaviyelerini kapatarak mallarına el koydular. Mısır'dan geçişi engellemek için sahilden Cağbûb'a kadar 300 km. tel örgü çektiler. Böylece İtalyanlar'a karşı yirmi yıldır yürütülen mücadele resmen sona erdi. Bununla birlikte Şeyh İdris ile beraberindekiler Mısır'da siyasî mücadeleye devam ettiler. Daha sonra İdris'e bağlı olarak teşkil edilen Arap İngiliz birliği adlı askerî güç, II. Dünya Savaşı sırasında Libya Arap Kuvveti'ne dönüştürüldü ve İngilizler'in Bingazi'ye yaptıkları saldırılarda görev aldı. İtalyanlar II. Dünya Savaşı'ndan çıkarken Libya'da birçok bölge İngilizler'in denetimine girdi. Şeyh İdris, 1943'te İngilizler'in izniyle Mısır'dan ülkesine dönerek Sirenik'in bağımsızlığını ilân etti. Daha sonra İngilizler'den ülkenin tamamının yönetiminin kendilerine verilmesini istedi. 1943'ten 1948'e kadar İngilizler'in elinde bulunan Trablusgarp'ta kurulan çeşitli partiler, 1948'de millî cephe adı altında bir araya gelerek Şeyh İdris'i desteklediklerini açıkladılar. Bingazi ile Fransız işgalindeki Fizan'ın da katılımıyla yeni devletin sınırları ortaya çıktı. Birleşmiş Milletler 21 Kasım 1949'da Trablusgarp, Bingazi ve Fizan'dan oluşan federal bir çatı altında Libya Devleti'nin kurulmasına karar verdi. Trablusgarp, Bingazi ve Fizan temsilcilerinden oluşan ilk Libya Millî Meclisi, 25 Kasım 1950'de Trablusgarp'ta toplanarak Libya Federal Devleti'nin kuruluşunu ve 3 Aralık 1950'de Şeyh İdris'in krallığını ilân etti. Kral Ağustos 1956'da Türkiye'ye ilk resmî ziyaretini gerçekleştirdi. Baasçılar ve işçi sendikalarının 1962, 1964 ve 1967'de hükûmete karşı düzenledikleri büyük ayaklanmalar Kral İdris'in otoritesini zayıflattı. Nihayet 1 Eylül 1969'da Hür Subaylar hareketi içindeki altmış iki subay bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Ülkenin yönetimi, başkanlığını Muammer Kaddâfi'nin yaptığı Devrim Komuta Konseyi'ne verildi. Kral İdris bu sırada özel bir ziyaret için Türkiye'de bulunuyordu. Türkiye'den Yunanistan'a geçen Kral İdris, 1971 yılı Ekim ayına kadar bu ülkede kaldıktan sonra Kahire'ye gitti. 1974'te Libya'da ülkenin imkânlarını kötüye kullanmak suçuyla gıyabında yargılandı. Mısır vatandaşlığına geçen Kral İdris bir daha ülkesine dönemedi. 25 Mayıs 1983 tarihinde Kahire'de vefat etti. İdris es-Senûsî zayıf bünyeli, ince zekâlı, uzak görüşlüydü, mutedil bir kişiliğe sahipti. Ahmed es-Senûsî ve Ömer el-Muhtar'la görüşen Muhammed Esed'e her iki lider de İdris'in iyi bir kimse olduğunu, ancak savaş yapabilecek cesareti bulunmadığını söylemişlerdi. Bu yüzden zaman zaman korkak olmakla itham edilmiştir. Bkz. Mehmet TÜRKİOĞLU, Libya Hükûmeti Nasıl Kuruldu, **Tarih Dünyası**, İstanbul, 1950, s. 758-761.

tarafından satılan büyük bir adam olarak yüceltildiğini duymak hiç de uzak bir ihtimal değildir.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ İLE OSMANLI DEVLETİ'NİN KUZAY AFRİKA'DAKİ FAALİYETLERİNİN SONA ERMESİ

4.1. ESİR ASKERLER ÜZERİNDE PANİSLAMİZM PROPAGANDASI

Birinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen ilginç faaliyetlerden biri de esir alınan askerlerin kendilerini cepheye sevk eden güçler aleyhine bilinçlendirilip yönlendirilmeleri için çalışmalar yapılmış olmasıdır. Bu faaliyetler sadece Almanlar tarafından değil, hem İtilaf devletleri ve hem de İttifak devletleri tarafından yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu grup tarafından yapılan faaliyetlere ışık tutan ve 21 Mayıs 1331 (3 Haziran 1915) tarihinde Enver Paşa'ya sunulan raporu hazırlayan Hâlim Sabit Bey, Harbiye Nezareti tarafından Almanya ve Avusturya'daki Müslüman esirleri ziyaret edip "vaz u nasihatte bulunmak" üzere görevlendirilmiş ve İstanbul'daki Alman elçiliğinin kılavuz olarak yanına verdiği Arapça ve Fransızca bilen bir Alman konsolos ile birlikte Berlin'e gönderilmişti.

Hâlim Sabit Bey'e Berlin'e ulaştıktan sonra Müslüman esirlerin aydınlatılmasına başlamak ve hatta bütün Şark işleriyle uğraşıp özellikle Müslüman kavimleri Almanlara tanıtmak ve İslam âleminde birlik ve uyanış sağlanmasına doğru yürümek üzere bir idarenin kurulmuş olduğu haber verilmişti. Kılavuzunun refakatiyle "Şark İdaresi" olarak anılan bu kurumu ziyaret eden Hâlim Sabit, bu idarenin "ibtida öte ve berü Şark" (Uzak ve Yakın Şark) işleriyle meşgul Baron Oppenheim denilen zengin bir bankerin marifetiyle kurulmuş olduğunu raporunda belirtmiştir.

Hâlim Sabit Bey, Rus ordusundaki lekeli humma hastalığı nedeniyle, Rus esirlerinden tefrik edilmelerine rağmen bu hastalıktan kurtulamayan ve karantinada tutulan Türk asıllı şimal Müslüman esirleriyle yüz yüze

görüŖememiŖtir. Bununla birlikte Cezayirli, Tunuslu ve diğer Müslüman esirler arasında bulaŖıcı hastalık bulunmadığından Berlin yakınında Wünsdorf denilen yerde muntazam barakalarda bulunan binlerce Arap askerini ziyaret edebilmiŖ, gördükleri ve duydukları karŖısında hayal kırıklığına uğramıŖtır. Çünkü esir Arapların az çok ileri gelenlerinde iyiden iyiye Fransız dostu bulunduğunu, Türkler hakkındaki fikirlerinin iyi olmadığını diyaloglarla tespit etmiŖtir.

Yapılan alıŖmada, Hâlim Sabit Bey'in İstanbul'a döndükten sonra sunduğu bu raporda dikkat eken önemli bir konunun da, din ve milliyetin ne kadar ve nasıl bađdaŖtırılabileceđi sorununun varlığı ve düŖman propagandası yürütenlerin "Cihâd-ı Ekber" ilanına mukabil "Jöntürklerin dinsizliği" söylemini geliŖtirdikleri olduğu belirtilmektedir. "Jöntürklerin dinsizliği" söylemini yazar, "Jöntürk karŖıtı propagandalarda Panislamist söylemin etkisini kırmak için çok ustaca bir yol izlendiğini, PadiŖah-Halifeyi hedef almayarak ittihatıların Almanların aleti olduğunu vurgulayan bir yol izlendiği" Ŗeklinde yorumlamaktadır.²²⁸

Aynı Ŗekilde özel görevle Cenevre'ye gönderilen Ferit Bey ve arkadaŖları tarafından da ziyaret edilen Zossen yakınlarındaki Wünsdorf esir kampı ile Krefeld ya da Merseburg esir kamplarındaki Müslüman esirler üzerinde yapılan propaganda ve ısrarlı ikna faaliyetleri de etkili olmamıŖtır. Gazeteci M.R. Payot, Aralık 1916'da "Gazette de Lausanne" da yayımlanan yazısında, Merseburg esir kampında bulunan Astsubay M.Taouti'nin 15 Haziran 1917'de iade edildikten sonra, 31 Aralık 1914'te esir edilen 250 arkadaŖıyla birlikte kendisine yapılan teklifleri nasıl geri evirdiklerine ve bu kiŖilerin Alman makamlarına vermiŖ oldukları cevaplara yer vermiŖtir. Bu cevaplardan birinde yer aldığını söylediği ifadeler Ŗu Ŗekildedir:

"Alman makamlarına dedik ki bizler Fransızız. Fransız idaresinde, mahkemelerinde vazife görmekteyiz. O Fransa, mal varlıklarımızı ve ailelerimizi korumaktadır. Ayrıca Fransa'ya sadakat yemini ettik. Bu durumda bizlerden ne beklendiğini anlamamaktayız. Bize dini vecibelerden

²²⁸ Vahdet KELEŖYILMAZ, "I.Dünya SavaŖı'nda Esir...", a.g.m., s. 31-37.

bahsediyorsunuz. Biliniz ki bizlerde milli vecibeler, dini vecibelerin üstünde gelir, yine biliniz ki bizler Muhammed'in taraftarı olmaktan öte Fransız vatandaşıyız."²²⁹

Bu sözler, Kuzey Afrikalı Müslüman esirlerin Fransa'ya duydukları bağlılığın bir ifadesi olarak yorumlanabileceği gibi, "İttihat-ı İslam" düşüncesinin tüm Müslüman kitleler üzerinde etkili olmadığı şeklinde de bir yoruma fırsat vermektedir. Bununla birlikte Kuzey Afrika'da faaliyet gösteren Alman casusları, Bingazi'deki Senûsî kuvvetlerini Mısır üzerine seve çalışırken Trablusgarp'takileri ise Tunus'ta bulunan Fransızlara karşı kullanmak gayesiyle hareket ediyorlardı.²³⁰

4.1.1. Cezayir'deki Osmanlı Esirlerinin Durumu

Cezayir'de Berrouaghia adlı mevkide tutuklu bulunan Osmanlı esirlerinin durumları hakkındaki olumsuz şartlardan dolayı Cenevre Beynelmilel Salib-i Ahmer Cemiyeti (Milletlerarası Kızılhaç Örgütü) nezdinde teşebbüste bulunulması konusunda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Hariciye Nezaretine gönderdiği 5 Teşrîn-i evvel 1331 (18 Ekim 1915) tarihli yazının²³¹ ardından Osmanlı Hariciye Nezareti 2 Kasım 1915 tarihinde İstanbul'daki Amerikan Sefaretine Cezayir'de tutulan bazı sivil Osmanlı mahkumlarının koşulları hakkında bilgilendirilmek üzere nota (Note Verbale) vermişti.

Amerika Birleşik Devletleri nezdindeki bu girişimin sonucunda konuya ilişkin olarak Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 28 Mart 1916 tarihli mesaj Paris'teki Amerikan Büyükelçiliğine iletilmiş, İstanbul'daki Amerikan Sefareti de bu mesajı 21 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirmişti.²³²

²²⁹ Pierre PERREAU-Pradier, Maurice BESSON, **a.g.e.**, s. 231-236.

²³⁰ İsrâfil KURTCEPHE, **a.g.e.**, s. 250.

²³¹ **BAO**, HR. SYS. D:2194, G: 59.

²³² **BAO**, HR. SYS. D: 2196, G: 47. (Fr.)

Fransa Dışişleri Bakanlığının söz konusu mesajında, "...Yerinde yapılan tetkik neticesinde Berrouaghia nezarethanesinde Osmanlı savaş esiri bulunmadığı, anılan yerde yalnızca imkânları olmayan tahliye edilmiş sivil Osmanlılar bulunduğu, bunlara Fransız hükûmetinin daima sadık kaldığı insanlık kurallarına uygun muamale edildiği" ifadeleri yer almaktadır. Aynı mesaja Osmanlı hükûmetince toplanan bilgilerin doğru olmadığını gösterir bir rapor da eklenmişti. Rapor aynen şöyledir:

*"M. Lutaud, Cezayir Genel Valisi,
Sayın İçişleri Bakanı'na.*

12 Ocak tarihli mektubunuzla, Osmanlı Hükûmeti'nin Berrouaghia'daki tahliye edilmiş sivil Türklerin içinde buldukları koşullar hakkındaki Note Verbale'inin bir örneğini tarafıma iletmiş ve verilecek yanıtı esas teşkil edecek unsurları talep etmişsiniz.

Konuya ilişkin olarak Sayın Alger (Cezayir) Valisinin tarafıma iletmiş olduğu mektubun bir örneğini aşağıda zat-ı âlilerine sunmaktan şeref duymaktayım.

"Berrouaghia toplama kampına tahliye edilmiş olan Osmanlı vatandaşlarının, aynı kamptaki 200 Avusturyalı - Almanla birlikte ve aynı kurallara tabi olarak yaşadıkları bilgisini size iletmekten şeref duymaktayım. Beslenme açısından; kendilerine barış zamanında Fransız askerlerine verilen miktarda günlük azık verilmektedir. Şöyle ki:

<i>Çorba ekmeği.....</i>	<i>0k. 060 çorba verilen günler için</i>
<i>Yemek ekmeği.....</i>	<i>0k .720</i>
<i>Et.....</i>	<i>0k.350</i>
<i>Veya balık.....</i>	<i>0k.250</i>
<i>Kuru sebze ve hamur işi.....</i>	<i>0k.060</i>
<i>Yeşil sebzeler.....</i>	<i>0k.600</i>
<i>Patates.....</i>	<i>0k.400</i>
<i>Eritilmiş domuz yağı veya sıvı yağ.....</i>	<i>0k.030</i>
<i>Odun.....</i>	<i>1k.060</i>
<i>Şeker.....</i>	<i>0k.021</i>
<i>Kahve.....</i>	<i>0k.016</i>

Bu beslenme düzeni, şikâyet doğurmak bir yana, tutukluların bulunduğu bölümü ziyaret eden Amerikan Büyükelçiliği temsilcileri ve Cenevre’de mukim Kızıl Haç hekimleri tarafından oldukça tatminkâr bulunmuştur. Yatak takımları ile ilgili olarak: Herkese kalın bir şilte, tahtadan yapılmış bir yalıtıcı, bir yatak yastığı ve üç adet yün battaniye verilmiştir. Ülkelerine geri gönderilmemek için talepte bulunan ve yakınlarıyla kalmalarına izin verilen Türk kadınlarına kampta tutulan tüm kadınlara olduğu gibi somyası, yün şiltesi, yatak çarşafı ve üç adet yün battaniyesi ile birer İngiliz yatağı verilmiştir. Ayrıca, tüm kadınlar ayrı bir yerde, yemekhane ve yatakhane olarak kullanabildikleri, bu amaçla düzenlenmiş serbestçe kullandıkları bir odada konaklamaktadır.

Söz konusu bölümdeki tüm odaların dökme demir sobası ile ısıtıldığını ve aydınlatmanın ise asetilen ve gazyağlı büyük ampuller ile sağlandığını da eklemek istiyorum.

Tahliye edilmiş Türklerin kıyafetlerine gelince; verilen giysiler kullanılmış olsalar da kötü hâlde olduklarını söylemek çok yanlış olacaktır. Bunun yanında, Sayın Kamp Direktörü’nün yapmış olduğu talebe istinaden tarafınızdan iletilen mesajın alınmasından önce tutuklulara zorunlu kıyafet ve ayakkabıların sağlanmasını teminen gereken yapılmıştır.

Bu itibarla, Türk tutukluların ihtiyaçlarının karşılanmadığı ve zaruri gereksinimlerinden yoksun bırakıldıkları yönünde Kızılay’a ulaşan bilgilerin tamamıyla yanlış olduğunu bildirmek noktasında tereddüdüm bulunmamaktadır. Bu tip bilgiler büyük bir olasılıkla alıkonulmuş olmalarına karşı intikam almak için gerçek bir zindan gibi göstermek istedikleri Berrouaghia Kampı hakkında her türlü iftirayı ortalığa yayan ülkelere geri gönderilmiş Avusturyalı-Alman tutuklulardan kaynaklanmaktadır. Bu hipotezi destekler mahiyette, bugün Kampı ziyaret eden Kızılhaç hekimlerinden birisinin Sayın Toplama Kampı Müdürü’ne söylemiş olduğu aşağıdaki ifadeleri aktarmak istiyorum:

‘Buraya birçok ön yargı ile gelmiştik, zira dışarıda kampınızdan cehennem andıran bir yermiş gibi bahsediliyor; bu yanlış kanaatin hatalı

bilgilerden kaynaklandığını ve gerçek bir yeşillik yuvası olan Berrouaghia Kampı'ndan en iyi izlenimlerle döneceğimizi size bildirmekten memnuniyet duyuyoruz.'

Yukarıda ifade edilenlerin sonucu olarak; Berrouaghia'da tutulan Türkler Avusturya-Alman tutuklular ile aynı rejime tabi tutulmaktadır ve Kızılay'a aktarılan bilgiler bütünüyle yanlıştır.”

Cezayir'deki Berrouaghia Kampına dair Fransa Dışişleri Bakanlığının gönderdiği rapor bu merkezdeyken bölgede cereyan eden savaşlarda Fransızların eline esir düşen Osmanlı askerlerinin, Alman esirlerine yapılan muameleden daha kötü bir muameleye maruz kaldığı da gelen haberler arasındaydı.

4.1.2. Fransa'daki Osmanlı Esirlerinin Durumu

Osmanlı esirlerine gösterilen muamelenin ne olduğu konusunda, Fransızlar tarafından esir edilip sonra Almanya'ya iade edilen Rollier Stahsarzt Stettin adlı bir tabibin verdiği bilgiler, Fransa Dışişleri Bakanlığının göndermiş olduğu rapordan son derece farklıdır. Söz konusu tabibin verdiği bilgiler, 25 Ekim 1916 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti İstihbarat Kaleminden çıkan bir yazı suretinde şu şekilde yer almaktadır.²³³

“ İsimleri atide muharrer Osmanlı üserası Korsika adasında ve Bastia'da iken muahharen “Korte”ye nakledilmiştir.

Bunlar 1915 Kânûn-ı evvelinde buraya getirilmiştir. Burası soğuktur. Üseranın ekserisi Arap'dır. Üşüyorlar ve Almanlara edilen muameleden daha fena muamele görmektedirler. Yatacak ve meskenleri fenadır. Diğer esir Osmanlı efradı ise Kazablanka'da bulunuyorlar. Burada evvelce Alman esirleri de bulunmakta idi. Anlaşmalı olduğundan Alman hükûmetinin teşebbüsâtı üzerine Alman üserası buradan kaldırılmış, yerlerine Türk

²³³ BAO, HR. SYS. D: 2199/ 22.

üserası getirilmiştir. Hatta zabitanın dahi buraya getirileceği mervîdir. Bunlara hem bir hediye vesaire gelmiyor. Pek meyûsdurlar.

Üseramızın Kazablanka'dan kurtarılması için Amerika veya İspanya Sefareti nezdinde teşebbüsâta bulunması için Sefaret-i Seniyye'den rica ederim. Keyfiyyet marazdur."

Oysaki Osmanlı Hükûmeti kendi tebaasından olan esirlerinin durumu hakkındaki şifahi talebini 15 Ağustos 1916 tarihinde Paris'teki Amerikan Sefareti'ne ilettiğinde ve bunun üzerine Amerikan Sefareti de Fransa'daki Osmanlı esirlerinin ne gibi şartlar altında tutuklu olduklarını Fransa Hariciye Nezareti'ne ulaştırarak öğrenmek istediğinde verilen cevap çok farklıdır.

Fransa Hariciye Nezareti, "Osmanlı Hükûmetinin kendi tebaasından olduğunu söylediği 800 kişinin Oran, Notifau Burnunda, Broni, Kazablanka ve Bizerte karargâhlarında tutuklu olduklarına dair beyanatının asılsız olduğunu, Osmanlı esirlerinin anavatan Fransa'da tutuklu olup, Aude ve Herault bölgelerinde istihdam edildiklerini ve uygun iklim şartlarında ve eksiksiz sıhhi şartlar altında yaşadıklarını" 25 Eylül 1916 tarihinde Amerikan Sefaretine bildirmiştir. Amerikan Sefareti de Fransa Hariciye Nezareti'nden gelen bu notayı 16 Ekim 1916 tarihiyle Osmanlı Hariciye Nezaretine göndermiştir.²³⁴

Bu durumda Fransa Hariciye Nezareti Paris'teki Birleşik Devletler Elçiliğine Afrika'da hiçbir Osmanlı harp esirinin tutuklu bulunmadığını bildirmekle birlikte, bunun gerçeği yansıtmadığı aşağıdaki yazışmadan anlaşılmaktadır. "Harbiye Nazırı namına" ibaresiyle imzalanan ve 26 Teşrîn-i evvel 1332 (8 Kasım 1916) tarihiyle Hâriciye Nezaretine gönderilen yazıda konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.²³⁵

²³⁴ BAO, HR. SYS. D: 2198, G. 64.

²³⁵ BAO, HR. SYS. D: 2199, G: 22.

“Hariciyye Nezaret-i
Muamelat-ı Zâtiyye Müdüriyyeti
İstihbarat Kalemi 4.041

Hariciye Nezaret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

19 Teşrîn-i evvel 332 (1 Kasım 1916) tarihli ve 2178 - 88954 numaralı tezkire-i âliye-i nezaret penâhîleri cevabıdır.

Fransa hükûmeti tarafından Afrikay-ı Şimalinin “Oran, Kapmanika, Kazablanka, Bizerte” mevki’lerinde bulunmakta olan üserây-ı Osmanıyyenin mevâki’-i mezkûrenin hevası fevk-al-âde sıcak ve tahammülsüz olmasından dolayı Fransa’nın münâsib mahâllerine nakilleri hakkında vâki’ olan tebligâta cevaben Fransa Hâriciyye Nezareti üserây-ı Osmanıyyenin mar’el-arz karargâhlarda mevkûf bulduklarına dair olan beyânâtın bi-asl-u esas olduğunu beyân ve iddiâ eylemiş ise de hükûmet-i mezkûre tarafından itâ’ olunub 23.3.32 ve 7.4.32 tarihli tezkere-i âliyye-i dâviyeleriyle irsâl buyrulan 15 ve 29 Nisan ve 15 Mayıs 916 tarihli dört kıt’a ve Papa’nın Dersaâdet Vekili tarafından gönderilmiş diğer bir liste de esâmîsi muharrer üserây-ı Osmanıyye’den hayli mikdârının Kazablanka’da mevkûf bulunduğu isimleri hizalarında gösterilmiş olduğu gibi, Fransızlar tarafından esir edilip muahharen Almanya’ya iade kılınan bir tabibin ifadesininmalûmâtı muhtevî olarak, bu kerre Berlin Ataşe Militerliğinden mevrûd ve sûreti merbût 25.10.916 tarihli tahrîrât-ı.....dahi bu hakikâti te’yîd ettiği gibi Alman üserâsının nakli üzerine boş kalan Kazablanka’ya Türk üserâsının yerleştirildiği bildirilmiş ve bir takım üserây-ı Osmanıyyenin Korsika Adasına ve Bastia’da iken 1915 Kânûn-ı evvelinde Korto’ya nakledildiklerini ve ekserî Arab olan üserây-ı merkûmenin buranın soğuk hevasıyla imtizâc edememekte olduklarından başka yiyecek ve içeceklerle beraber meskenlerinin fenâ bir hâlde olduğu ilave edilmiş olmakla iş’âr ol-vechile üserây-ı Osmanıyye haklarında da muâmelât-ı mu’cemelekârâne ifâsı esbâbının istek hâlinde neticesinin inbâ’ buyrulması âliyye-i

asafâneleridir. Ol-babda emr-ü ferman hazret-i menleh-ül emrindir. 12 Muharrem 1335 ve 26 Teşrin-i evvel 1332.

*Harbiye Nazırı Namına
İmza”*

4.1.3. Mısır Milli Fırkası

Teşkilât-ı Mahsûsa, 27-29 Haziran 1916 tarihlerinde İsviçre'nin Lozan şehrinde gerçekleştirilen “Üçüncü Milliyetler Konferansı”na, içinde Yusuf Akçura'nın²³⁶ da yer aldığı önemli bir grubu faaliyet göstermek üzere göndermişti. Bu konferans, sırf propagandadan ibaret olmakla birlikte, aynı zamanda Rusya'dan müşteki Türk ve Müslüman toplulukların ilk defa batıda ve uluslararası bir toplantıda şikâyet seslerini yükseltmiş olmalarından dolayı önemliydi.²³⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Yusuf Akçura gibi pek çok kişinin yolları Teşkilât-ı Mahsûsa ile kesişmişti. Nuri Paşa Trablusgarp'tan ayrılmadan önce, Osmanlı Hükûmetinin bir barış antlaşmasının imzalanması ihtimalini göz önünde bulundurarak, Mısır Millî Fırkasının sürdürdüğü faaliyetleri

²³⁶ Yusuf Akçura (Akçurin) (1879-11 Mart 1935): Simbir (bugünkü Ukyanovsk)'de doğmuş olup, babası çuha fabrikatörü Hasan, annesi ise Kazan'ın tanınmış ailelerinden Abdürreşid Yunus'un kızı Bibi Fahri Banu'dur. Yusuf Akçura, orta tahsilini İstanbul'da Askeri Rüştiye'de tamamladı. 1897'de erkân-ı harp sınıfına ayrıldı. Yıldız Sarayı'nda sorgulandı ve Fizan'a sürgüne yollandıysa da Ahmet Ferit (Tek)'le Paris'e kaçtı ve burada “Ecole Libre de Science Politiques”u “Osmanlı İmparatorluğu Müesseseleri Tarihine Dair Bir Deneme” (Essai sur l'histoire des Institution de l'Empire Ottoman) adlı tezle tamamladı. 1905'te Kazan'a döndü. Burada “Medrese-i Muhammediye”de tarih öğretmenliği yaptı ve “Tarih ve Ulum” adlı tarih kitabını yayımladı. Bu arada Ayaz İshaki (İdilli) ile birlikte “Kazan Muhbiri” gazetesini çıkardı. Rusya “Müslüman İttifakı” veya sadece “İttifak” adlı siyasi teşkilatının kurulmasına ve şekillenmesine hizmet etti. I. Duma'ya tevkif edildiği için katılamadı. 1908'de Türkiye'de meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a döndü. “Türk Derneği”nin kurucuları arasında yer aldı; “Türk Yurdu” dergisini çıkardı, “Türk Ocağı”nın kurulmasında aktif çalıştı. İstiklal Harbine katıldı. 1925'te İstanbul milletvekili oldu, 1925'te Ankara Üniversitesi Siyasi Tarih Profesörlüğüne tayin edildi, “Türk Tarih Tedkik Cemiyeti”nin başkanı oldu. Bkz. Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.154.

²³⁷ Vahdet KELEŞYILMAZ, “Teşkilât-ı Mahsûsa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı”, **Türkler**, TTK Yayınları, Ankara, 2002, s. 462.

destekler mahiyette bir çaba sürdürdüğü, Başkumandanlık Vekâleti'nin aşağıda sunulan şifreli yazışmasından anlaşılmaktadır:²³⁸

*“Osmanlı Ordu-u Hümayûnu Başkumandanlığı Vekâleti
Bşkumandanlık Vekâleti Celîlesi 3622 numaralı şifredir.*

Mahremâne sulh-ı umûmînin takrib ihtimaline nazaran Mısır milis fırkası erkânının Berlin'de yerleşerek bir program takrir ettirmeleri lüzumu Abdülaziz Çaviş²³⁹ tarafından Berlin'e avdet ile Mehmet elnin tarafına bildirilmiş bu suret tensib buyrulduğu takdirde, İsviçre'de bulunan İsmail Kamil ve İvaz Behravi ve Doktor Ahmet Tahir ve Memduh ve Leyf Beylerin heman Berlin'e gelmeleri zımında icrây-ı icâbı Bern Sefaret-i Seniyyesine emir buyrulması ve beherine harcırah olarak diğer zevâta da verdirilmesi müsterhemdir.

4/12/ 33

A.B.B.(ayın.be.be)”

Bu durumdan Nuri Paşa haberdar edilmişti ki, onun Bern Sefaretine gönderdiği şifreli yazıda Berlin'de toplanacak kişilere gönderilen paradan ve Stockholm'de akdedilen Uluslararası İslam Konferansının iyi etki yaptığından

²³⁸ ATASE, K: 1868, D: 174, F: 1-28.

²³⁹ Şeyh Abdülaziz Çaviş: Teşkilât-ı Mahsûsa ajanları ve Alman Panislam propaganda heyetlerinin dağıtmış olduğu Cihâd-ı Ekber fetva ve beyannameleri Mısır halkı arasında rahatsızlık doğurmuşsa da İngilizlerin burayı askerî karargâh olarak kullanmaya karar vermelerini müteakip bu tür davranışlardan herhangi bir eser kalmamış, 1915'te Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na yaptıkları saldırıya iltifatta bulunmamış ve Halifenin İstanbul'dan yaptığı davete de fazla bir önem atfetmemişlerdir. Bununla birlikte bazı vatansever Mısırlılar, Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti yerine İngiliz hâkimiyetinin kaim olmasına asla razı olmamışlardır. Diğer taraftan El-Hizbu'l Vatani (Milliyetçi Parti) İngilizleri Mısır'da ciddi derecede rahatsız etmiştir. Mısır'ın önde gelen yönetici ve sözcülerinden olan Şeyh Abdülaziz Çaviş, El- Hidaye gibi dergiler çıkarmış, Sebil-ür-Reşâd'da makaleleri çıkmış, “Cihâd-ı Ekber” fetvasının Arapçasını hazırlamış, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın İngilizlere karşı sürdürdüğü faaliyetlerinde faal çalışmalarda bulunmuş ve bütün savaş süresince Osmanlı Hükûmeti lehine olarak Araplara yönelik Panislam propagandasında önemli bir role sahip olmuştur. Bkz. M.Metin HÜLÂGU, a.g.e., s.100-102. Kazım Karabekir ise, “Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik” adlı kitabında Abdülaziz Çaviş hakkında şu bilgilere yer vermektedir: “Enver Paşa'nın özel müşaviri gibi her gün yanından ayrılmayan Abdülaziz Çaviş, Arapça beyannameyi kaleme almıştır. Henüz biz savaşa girmeden çok önce Almanlar tarafından İslam dünyasının her tarafına dağıtılan ve şüphesiz aynı makamların izniyle aynı kalemde çıkmış beyannamenin hiçbir etkisi görülmediğinden, onu tertipleyenler bu sefer Halifenin yayınlanmasını irade ettiği “Cihâd-ı Ekber Beyannamesi”ni de yeterli görmedi, tenkid ve ihtar mahiyetinde Arapça beyannameyi kaleme aldılar. Abdülaziz Çaviş, mütarekeden sonra Berlin'de de Enver Paşa'yı buldu ve İttihâd ve Terakki ileri gelenleriyle birlikte İslam ayaklanmaları uğrunda son çırpınılarını yaptı. Sonra Ankara'ya geldi. İstiklal Harbimiz sırasında Sebil-ür-Reşâd'a makaleler yazdı. En sonra da vatani olan Mısır'a gitti. 1935 yılında vefat etti.” Bkz. Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, Cilt:2, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 461.

bahsedilmektedir. 8 Kânûn-ı evvel 333 (8 Aralık 1917) tarihli yazıda aynen şu hususlar yer almıştır:²⁴⁰

“ Bern Sefareti Seniyyesine

- 1. Berlin’de bulunan Mısırlılar Mısır Millî Fırkası erkânını Berlin’de birleştirerek bir ictima’ akd etmeleri ve İsviçre’de bulunan bazı zevatın dahi bu ictima’a iştirak edecekleri cihetle bu maksat için intihab ve izam edecek heyetin harcırahları için bankanıza üç yüz lira gönderiliyor.*
- 2. Ahiren Stokholm’de akdedilmiş olan Milel-i Muhakeme-i İslamiyye Konferansı iyi bir surette hüsn-i tesir yaptı. Bu konferansın tekrar muhtelif bi- taraf pay-i tahtlarda ictima’ını muvafık görüyorum. Gelecek ictimanın İsviçre’de in’ikadı şimdilik ahvale göre muvafık olup olmadığının iş’ar buyrulması.*

*Kânûn-ı evvel 333
Nuri Paşa”*

Söz konusu Mısır Milli Fırkasının Mısır’ın bağımsızlığından ve bunun için Avrupa kamuoyunun hazırlanmasından, şimdiki Mısır hükûmetinin Mısır ahalisini temsil etmediğine dair toplantı programında sırasıyla şu maddeler yer almaktaydı:²⁴¹

“Bâb-ı âlî

Harbiye Nezareti

Umûr-i Siyâsiyye Müdüriyyet-i Umûmîsi

Mühimme Kalemi

İctimâ’ın Programı

1. Mısır’ın ferâmîn-i hümâyûn ile itâ kılınan ve düvel-i muazzama tarafından tasdik olunan istiklâli.

2. Mısır’ın istiklâlinden en evvel bahseden Mısır Milli Fırkası olduğundan ve fırkay-ı mezkûre reisi Mehmet Ferit Bey’in fırkanın Avrupa’da bakan ve vekili bulunduğunun tasdiki.

²⁴⁰ ATASE, K: 1868, D: 174, F: 1-29.

²⁴¹ ATASE, K: 1868, D: 174, F: 1-7

3. Fırkay-ı milliyenin ta'kîb eylediği prensibe karşı isti'mâl-i lisân eden her kim olursa olsun ancak kendi efkâr ve mütâlaât-ı zâtîyyesini izhâr etmiş olacağı.

4. Mısır'ın Hükûmet-i Osmaniyye ile münâsebât-ı dostane ve diniyyesi muhafaza edilmekle beraber sulh konferansının yevm-i ictimâ'ında Mısır meselesinin arzumuza muvafık surette mevzû-ı bahs ve müzakere olması için sulh-ı umûmîsinden olarak Mısır'ın lüzûm-ı istiklâlîne Avrupa efkar-ı umûmîyyesinin tehyi'si.

5. Mısır hükûmetinin hâl ve mevki-i hakikisinin ve zamandaran-ı umûrunun Mısır ahâlisini hiçbir vechile temsil etmediğine ve yalnız bir ecnebi nüfuzu yerine diğerinin kâim olmasını arzu ettiğimize dair olan sözlerinin Mısırlılar tarafından takip edilmekte olan prensibe bi'l-küllîye muhâlif bulunduğunun Avrupa nazarında isbâtı.

Aslına musabıktır

Tevfik Katib"

Bütün bu faaliyetler, bir anlamda Mısır'da uygulamaya konmak istenen Panislamizm politikasını başarılı kılmamıştır. Bunun sebebini, sadece bu savaşta ihtiyati bir tedbir olmak üzere Mısır'da bulunan 18 bin kişilik yerli orduyu Sudan'a sevk eden ve bunun yerine 50 bin civarındaki İngiliz kıt'aları ile Hintli askerlerden bir garnizon teşkil eden İngilizlerin burada almış oldukları karşı tedbirlerin başarısına bağlamak doğru değildir.

Cihâd-ı Ekber'in burada beklenen muvaffakiyeti kazanamayışının önemli nedenlerinden biri, Mısır'daki Millî Fırka'nın "Mısır Mısırlıdır" sloganı ile sürdürdüğü Panislam ve Arap milliyetçiliği gibi iki ideoloji arasındaki mücadele oluşturmuştur. Diğer bir önemli nedeni de, 1882'den beri üzerinde fiilen bulunduğu hâlde, ancak 1914 yılında Mısır'ı kendi koruması altına aldığı ilan eden İngiltere, yarım asırdan fazla olan bu süre zarfında Mısır halkını sosyolojik ve psikolojik olarak yakından tanıma imkânına sahip olmuş ve gerektiğinde kendilerini etkisiz hâle getirerek onlar üzerinde kendi hâkimiyetini tesis edebilme kabiliyetini kazanmış olmasıdır. Diğer bir neden ise hiç şüphesiz, Mısır Hidivi'nin özerklik çabalarına

meşruiyet kazandırabilmek için Osmanlı hilafetine karşı çıkması ve kendi hilafet davasını her fırsatta gündeme getirmeye çalışmış olmasıdır.²⁴²

Milli Fırka'nın amacı, Mısır'a 1841'de tanınan "Osmanlı yönetiminden özerkliği" yeniden kazandırmak ve aynı zamanda hem Osmanlı hem de herhangi bir Avrupa devletine karşı Avrupa'nın toplu garantisini sağlayarak, kendi başına gelişmesini sağlamaktı. Osmanlıya bağlılık, İngiltere'ye karşı güvence olduğu gibi, dini açıdan da İslam dayanışmasını ve desteğini sağlamış olacaktı. Osmanlı hükümlerini İngiliz emperyalizminden daha kötü sayan Aziz Ali el Mısri ile buna karşı çıkan Seyyit Ahmet, Süleyman Bârunî ve Abdüzaziz Çaviş'in bağdaşmaları doğal olarak mümkün değildi. Seyyit Ahmet'in kendisine İstanbul'dan başka sığınacak yer bırakmayan durumunun temelinde bu dönem olaylarını aramak gereklidir.

İmparatorluk toprakları parça parça elinden çıkan Osmanlı Devleti ortadan kalktığında bu değişik akımların savunucuları, bağlantılarına göre değişik kaderlerle karşılaşmışlardır. İngilizlerle işbirliğinin savunucusu olan Aziz Ali, daha sonra Mısır ordusunda Genelkurmay Başkanı, Moskova Büyükelçisi olmuştur. Kendi milli varlığını ve bağımsızlığını isteyen özellikle Bârunî, Ahmet Seyyit ve Abdülaziz Çaviş ise hayatlarını sürgünde geçirmişlerdir.²⁴³

4.2. ŞEHZADE OSMAN FUAT'IN AFRİKA GRUPLARI KOMUTANLIĞINA ATANMASI

Yarbay Abdurrahman Nafiz'in İstanbul'a dönüşünden beş ay sonra Nuri Paşa'da Afrika'daki görevinden alınmış, Kafkasya İslam Ordusu Komutanlığına atanarak Trablusgarp'tan ayrılmıştı. Enver Paşa, Nuri Paşa ile

²⁴² M.Metin HÜLÂĞU, **a.g.e.**, s. 105-107.

²⁴³ Orhan KOLOĞLU, "Mustafa Kemal'in Yanında.....", **a.g.e.**, s. 20-22.

aralarındaki anlaşmazlık yüzünden İstanbul'a dönen Yarbay Abdurrahman Nafiz'i yanına çağırarak, tekrar Afrika'daki eski görevine atandığını bildirdi.²⁴⁴

Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilişkili olan ve İtilaf devletlerine karşı Müslümanları ayaklandırma çabalarında bulunan Azzam Bey'in (daha sonralarının Arap Birliği Genel Sekreteri) önerisi ve Enver Paşa'nın onayı ile Osman Fuat Efendi'nin Trablusgarp'a gönderilmesine karar verildi. Nuri Paşa'nın yerine de kumandan olarak İshak Paşa atandı. Kendisi 1911 - 1912 savaşlarında binbaşı rütbesinde, süvari alayı komutanı olarak bulunmuştu ve yerli halk tarafından tanınan bir kişiydi. Osman Fuat Efendi, asıl rütbesi "Süvari Miralay" iken kendisine paşalık verilmek suretiyle terfi ettirilen İshak Paşa ile Afrika'daki bütün birliklere kumandan olarak gönderildi.²⁴⁵

Böylece yeniden teşekkül eden komuta heyeti, 2 Nisan 1918'de hareketle Viyana'ya vardı. Burada, Afrika için Avusturyalılardan alınacak silah-cephane için sipariş ve beraber götürülecek levazım eşyası konusunda ilgililerle temas ve çalışmalar yapıldı.

Osman Fuat Efendi, 9 Mayıs 1918'de Avusturya'nın Pola limanından bir Alman denizaltısıyla Trablusgarp'a doğru yola çıktı. Beraberindeki 60 Türk subayı ile Trablusgarp'a ulaşan Osman Fuat, Mondros Mütarekesi'ne kadar İtalyanlara karşı sürdürülen mücadelenin liderliğini yaptı.²⁴⁶ Ama yine de İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmış olan Seyyit İdris karşısında bir başarı sağladığı söylenemez. Senûsîlerin liderliğini üstlenen Seyyit İdris bu mücadelede galip gelse de, bunun avantajlarını da İngilizler kullanmıştır.²⁴⁷

²⁴⁴ "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz...", a.g.e., s. 709.

²⁴⁵ Orhan KOLOĞLU, "Mustafa Kemal'in Yanında...", a.g.e., s. 2-4.

²⁴⁶ İsrail KURTCEPHE, a.g.e., s. 256. Şehzade Osman Fuad Efendi ve beraberindeki Türk subaylarından oluşan heyetin içinde yer alan Teğmen İhsan Aksoley hatıralarında bu yolculuğu detaylı anlatmaktadır. ".....Bir Pazartesi günü U-73 numaralı Alman denizaltı gemisiyle hareket edecektim. Sabahleyin Polo sevk memurumuz ve Nuri Paşa Trablusgarp'ta iken Nuri Paşa'nın yanında hazine emini olan Binbaşı Hacı Kâmil Bey'le birlikte bir istimbotla denizaltı gemilerine ana gemi vazifesi gören Wien vapuruna geldik. Kâmil Bey içinde bir milyon İtalyan lireti bulunan madeni bir bavul ile içlerinde yirmi beş bin Türk altın lirası bulunan sandıkları bana teslim etti. Beraberce denizaltı gemisinde baş tarafta bize ayrılan kısma önceden istif edilmiş olan bize ait malzeme sandıklarının üstüne altın sandıklarını yerleştirdik." Bkz. İhsan AKSOLEY, a.g.e., s. 9.

²⁴⁷ BOA, HR. SYS. D: 201, G: 35.

4.3. 1918 BAŞLARINDA TRABLUSGARP'TAKİ GENEL DURUM

Nuri Paşa'nın Trablusgarp'tan ayrılmadan önce 19 Ekim 1917'de Başkomutanlığa gönderdiği raporundan; Trablusgarp'ta Seyyit Ahmet ile birlikte faaliyette bulunmayı düşündüğü ve buna engel olmayacak bir Türk valisinin atanmasını istediği anlaşılıyordu. Bu faaliyetlerinde kendisine ve Seyyit Ahmet'e karşı olan Homs Mutasarrıfı Ramazan Bey ile adamlarının da uzaklaştırılmasını istiyordu. Nuri Paşa'nın amacı Ramazan Bey tarafından da bilindiğinden, bu durum Trablusgarp'taki kabilelerin Osmanlı düzenine bağlılıklarını alt üst edebileceği gibi daha sonraki faaliyetler için de büyük zararlar doğurabilirdi. O nedenle Başkomutanlıkça da bu durum anlaşıldığından Nuri Paşa görevinden alınarak Sultan V. Murat'ın torunu Prens Osman Fuat Trablusgarp'a gönderilmişti.

Osman Fuat Efendi Mısırata'ya ayak bastığında İtalyanlar, kuvvetlerinin büyük kısmını anavatana çekmişler, kalan bir kısım İtalyan, Eritreli, Somalili ve Trabluslu birlikleriyle kıyılarda Homs, Tacura, Trablusgarp ve Zuvara gibi tahkimli yerlerdeki savunma düzenlerini koruyorlardı. Homs Cephesinin Komutanı Topçu Yüzbaşı Hasan Afrika Grupları Komutanlığı'ndan emir almakta, İshak Paşa komutasındaki Trablusgarp Cephesi'nin doğu kesimindeki Teğmen Salim ise Tacura cephe kesiminde bulunmaktaydı. Burada İtalyanları yıldırın Teğmen Salim için büyük paralar vaat edilmişti. Her iki cephede de Türk askerî personeli, mütareke sonrasına kadar (1919 ilkbaharı) mücahitlerle birlikte çarpışmıştır.

Bu cephelerden başka muharebe hâlinde bulunulmamakla birlikte batıda Fransızlara karşı Nalut Bölge Komutanlığı Tunuslu Teğmen Ömer, güneyde Senûsîlere karşı asayişin korunmasıyla görevlendirilen Fizan Bölge Komutanlığı da Yüzbaşı Sakıp komutasında bulunmaktaydı. Doğu bölgesinde, Bingazi'de ise İtalyanlar batıda olduğu gibi kuvvetlerinin büyük kısmını ana vatanlarına çekmiş ve burada iki taburluk bir kuvvet

bırakmışlardı. İngilizler ise, sadece Mısır sınırını oluşturan Sollum-Siva çizgisini ellerinde tutuyorlardı.²⁴⁸

4.3.1. Şehzade Osman Fuat'ın Trablusgarp Hakkındaki Raporları

Şehzade Osman Fuat, Enver Paşa'ya yazdığı 31 Mayıs 1918 tarihli mektubunda, “Hükûmetle temas etmek üzere İstanbul'a gelmek isteyen Seyyit Ahmet'in ayrılmasında bir sakınca olmadığını, aksine yararlı olabileceğini işaretleyerek, yalnız İstanbul'da yapacağı teklifleri arasında bütün Libya'ya egemen olma koşulu yer alırsa, bunun kabulünün mümkün olamayacağı; zira Batı Trablusgarp halkının, Osmanlı yanlısı liderlerinden Ramazan Bey'in Senûsîlerden nefret ettiklerini, böyle bir teklifin kabulü hâlinde kendilerinin de güç durumda kalacağını” belirtti.

14 Haziran tarihli mektubunda ise, “Türk mücahit subaylarının partizan bir tutum içine girdikleri, bağlanmış oldukları şeyhlerin araları açıldıkça Türk subaylarının da aralarının açıldığı, yakında yapacağı gezide bu gibilerin tespit edilerek bildirileceği, buna göre yerlerine güvenilir subayların gönderilmesi” teklifinde bulunduğu görülmektedir. Bu mektupta ayrıca Kurmay Başkanı Yarbay Abdurrahman Nafiz'in durumuna da değinen Osman Fuat, “Yarbayın bölge ileri gelenlerinden bazılarını ön plana çıkararak onlarla fikir teatisinde bulunarak taraf tuttuğunu, bu durumun kendi tarafsız durumunu sarstığına” özellikle dikkat çekmek istiyordu.

Başkomutanlığa gönderilen bu mektuplardan yurda döndükten sonra haberdar olan Yarbay Nafiz, Libya Harekâtı ile ilgili notlarında eleştirilen hususlara ayrı ayrı değinmiş ve Şehzadenin tecrübesizliğinin çevresindekiler tarafından istismar edildiğini açıklamıştır. Hatta şehzadenin subaylar hakkındaki sözlerini affedilmez bir hata olarak görmüş ve “.....*Senelerce Afrika çöllerinde uğraşan ve Fizan güneyinde Tibesti'de hükûmet konağı inşası için sırtında taş taşıyacak kadar fedakarlık gösteren ve nihayet*

²⁴⁸ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 710-712.

Afrika'da Harb-i Umûmi Mütarekesinde hayatını kaybeden Tabip Binbaşı Osman ile tek başına Fizan'ı Seyyit Âbid'in adamlarından temizleyen ve Osmanlıya bağlayan ve Trablusgarp hudutlarında senelerce çalışmış olan Yüzbaşı Sakıb'ı değiştirmeyi düşünmenin” aklın kabul etmeyeceği işler olarak değerlendirmiştir. Yarbay Nafiz'in Seyyit Ahmet hakkındaki görüşleri Şehzade Osman Fuat ile uyuşmamakla birlikte, ortaya çıkan görüş ayrılıklarında İtalyan propagandasının da etkisi olmuştur.²⁴⁹

4.3.2. Şehzadenin Gelişi Karşısında İtalyanların Tepkisi

Şehzadenin Afrika Grupları Kumandanlığına gelişini hiç de hoş karşılamayan İtalyanlar, cephe kesimindeki hava kuvvetlerini takviye etmişler ve bu tayyarelerden atmış oldukları beyannamelerle aşağıdaki belgeden de anlaşılacağı gibi bölge halkı üzerinde tesir yaratmak istemişlerdi.²⁵⁰

“Umûr-i Şarkıyye Müdiriyyeti Âliyyesine

Bu tahrirat iki yüz altmış sekiz numaralı ve 14 Mayıs 334 tarihlidir.

12 Mayıs 34 (12 Mayıs 1918) tarihinde Mısırata'ya gelen bir İtalyan tayyaresi tarafından atılan Arab-ül ibare beyannamelerden birer adedi leffen takdim kılındı.

Düşman her tarafa beyanname atmakla efkâr-ı umûmîyye üzerinde tesir yapmak istiyor. Buna mukabil Trablus kıt'ası maalesef üç aydan beri bir gazeteye olsun nail olamamıştı. Bundan mâadâ bazı mühim husûsâtı tab-u teksir için dolu bir şapirograf altımız dahi yoktur.

Evvelce gönderilenler istimâlden sâkıtdır. Silah ve cephane kadar mühim olan bu noksanımızı ehemmiyetle ve tekraren nazar-ı dikkatinize arz ederek gerek gazete gönderilmesi ve gerek beş ay mukaddem sipariş edilmiş “opaleograf” nam-ı teksir makinesinden veya olmadığı takdirde şapirograf altından birkaç adediyle yine mukaddem sipariş eylemiş eşyalardan bilhassa

²⁴⁹ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 717-719.

²⁵⁰ ATASE, K: 1866, D: 166, F: 8.

derihane ve kışlahaneye aid eşyalarla telefon malzemelerinin ilk vasıta ile irsâleri ehemmiyetle ve te'kiden marûzdur.

*Kumandaname
Afrika Grupları Erkân-ı Harbiyyesi
İmza
9/6/34”*

Bu olaylar yaşanırken, Afrika Grupları Kumandanı Şehzade Osman Fuat, Mısırata'dan Harbiye Nezareti'ne hitaben 29 Mayıs 1334 (29 Mayıs 1918) tarihinde gönderdiği bir yazıyla, Almanların “Munu Murifin” dedikleri bomba toplarından istemiştir. Fazla cephanesiyle yirmi dört bomba topunun Pola'ya süratle sevkini ve her denizaltıyla dört ile altı bomba topunun cephane dolu olarak Afrika'ya gönderilmesine ve bunların talim ve terbiyesine vakıf bir subay ile iki astsubayında toplarla beraber gönderilmesine izin verilmesini istemiştir.²⁵¹

Bütün bunlara rağmen İtalyanların Trablusgarp kıyılarında sığındıkları müstahkem mevkielelerinde, donanma ve hava desteğine rağmen güven içinde olmadıkları, aksine pek sınırlı imkânlarla Türkler tarafından desteklenen mücahit karşısında başarılı olamadıkları anlaşılıyordu. İtalyanların sahildeki mevkielelerinden yapmış oldukları çıkış hareketleri sonuç vermemiş ve 1918 Temmuz ayının başından beri kıyılar Alman denizaltılarıyla dövülerek İtalyanların denizden nakliye ve haberleşme imkânları ortadan kaldırılmıştır. Bu durumda İtalyanlar telsiz-telgrafla muharebeyi sürdürmüşlerdir.²⁵²

Şehzadenin gezisi sırasında İstanbul'daki Umûr-i Şarkıyye Müdürlüğünden Afrika Grupları Kumandanlığına gönderilen 6 Ağustos 1334 (1918) tarihli şifreli telsizde, “yakında Trablusgarp'ta örfi idare ilan edileceği ve Trablus Bingazi Askerî Valisi General Amelio yerine General Garboni'nin tayin edildiğinin İtalyan basınından okunduğu” yazılıdır.²⁵³

²⁵¹ ATASE, K: 1858, D: 136, F: 6-14.

²⁵² ATASE, K: 1897, D: 84, F: 1., **Tanîn**, 28 Temmuz 1334 (28 Temmuz 1918).

²⁵³ ATASE, K: 1866, D: 166, F: 23. , **Sabah**, 7 Ağustos 1334 (7 Ağustos 1918).

4.4. SEYYİT AHMET'İN TRABLUSGARP'TAN AYRILIŞI

Temmuz 1918'de Sultan Mehmet Reşat vefat edince yerine VI. Mehmet Vahideddin geçti. 31 Ağustos için de geleneksel kılıç kuşanma töreni planlandı. Tam o günlerde de Ahmet Şerif, Yusuf Şetvan Bey'le²⁵⁴ birlikte Türkiye'ye doğru yola çıkmıştı.

Kendi açısından Ahmet Şerif'in bir kırgınlık ve güçsüzlüğün tepkisiyle davrandığı ileri sürülebilir. Ancak bunun yeterli olmadığı açıktır. Bazı kaynaklar sadece "Asitane'ye çağırıldığını" kaydetmekle yetinirler. Mehmet Türkiöglü Seyyit Ahmet için, "*Bingazi'nin idaresini Seyyit İdris'e terk ederek Trablus tarafına geçti. Bir müddet rahatsız olarak Sirt civarında bekledikten sonra Abdurrahman Azzam Bey'in telkin ve delaleti üzerine İstanbul'a geldi.*"²⁵⁵ sözleriyle açıklamada bulunurken, Celal Tefvik Karasapan²⁵⁶ ise, "*Harbin müttefikleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesi karşısında hilafete bu derece sadakat gösteren ve giriştiği harekâtla düşmanlarının kinini büsbütün üzerine çeken Seyyit Ahmet Şerif'in Libya'da kalmasının imkânsızlaştığını, böylece kendi arzusu üzerine Carabub'dan ayrıldığını ve Sirt Körfezi'nde Ageyle'ye gelerek, orada hazır bulunan bir Alman denizaltısıyla Pola üzerinden Türkiye'ye gittiğini*" söylemektedir.

²⁵⁴ Yusuf Şetvan Bey: (Bingazi Mebusu) Libya'lı milletvekillerinin belki en yaşlısı ama hiç şüphesiz bürokraside en deneyimli idi. Babasının ulemadan olduğu ve hadis okuttuğunu bir milletvekili arkadaşı açıklamıştır. Beşiktaş Kahvehanesinde söylenmiş bir söz üzerine, İttihatçılar tarafından seçim mazbatasının reddi, Abdülhamit'in adamı olduğu, jurnalcilik yaptığı suçlaması, 1911 yılı sonuna kadar İttihat ve Terakki karşıtı bir tutum içinde davranmasına sebep oldu. Adliye Müfettişi olarak ciddi çalıştığını, bu sebepten sevilmediğini belirtenler çıkmış, onu suçlayanlardan Rıza Tefvik-kendisi muhalefete geçtiği için- özür dileyip iddialarını geri almıştır. Journallerinin araştırılarak ortaya çıkarılmasını öneren Hüseyin Cahit'e meclis kürsüsünden teşekkür edip isteğe katıldığını ve ispatlanırsa istifaya hazır olduğunu açıklaması, olgun bir kişiliği bulunduğunu kanıtlıyordu. Daha sonra Libya'daki mücahit ittihatçılara meclis kürsüsünden teşekkür etmiş ve ondan sonra hep onlarla birlikte ülkesinin kurtuluşu için çalışmıştır. Hayatının sonuna kadar Türkiye'de kalması Osmanlı Devleti'nin Libya'yı İtalyanlara sattığı iddialarına katılmadığının kanıtıdır. Bkz. Orhan KOLOĞLU, "Osmanlı Meclislerinde.....", a.g.e., s. XLVI.

²⁵⁵ Orhan KOLOĞLU, "Mustafa Kemal'in", a.g.e., s. 6-7.

²⁵⁶ Celal Tefvik KARASAPAN: MİT kaynaklarında adı Ahmet Celalettin Karasapan diye geçmektedir. 1899 yılında Medine'de doğmuştur. Paris Siyasal Bilgiler Okulu ile Sosyal Bilimler Okulu Gazetecilik Bölümü mezunudur. Bükreş Büyükelçisi iken 21 Eylül 1959 tarihinde MAH (Milli Amale Hizmet) Reisliğine tayin edilmiş ve 2 Ekim 1959 tarihinde göreve başlamış ve 2 Haziran 1960'da emekli olmuştur. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Celal Karasapan, 1961 seçimlerinde Afyonkarahisar Senatörü (1961-1966) seçilerek Parlemanto'ya girmiş, 1974 yılında vefat etmiştir. Bkz. Erdal İLTER, a.g.e., s. 57.

Karasapan bu ifadelerine, *“Ahmet Şerif’in Mondros Mütarekesi’nden sonra Anadolu’da; Bingazi’den beri tanıdığı Mustafa Kemal’in milli hareketine katıldığını, Kuvayı Milliyecilere manevi destek verdiğini ve bu yararlılıklarını takdir eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin onu Irak tahtına aday göstererek ilanda bulunduğunu”* eklemektedir.²⁵⁷

Genelkurmay kaynaklarında ise Ahmet Seyyit’in hükûmetin izniyle İstanbul’a hareket ettiği ve 30 Ağustos’da törenle karşılandığı kayıtlıdır.²⁵⁸

İki ay boyunca İstanbulda kalan Seyyit Ahmet Şerif’in barış akdedilinceye kadar maiyeti ile birlikte Bursa’da ikamet etmesi kararlaştırıldı ve bu nedenle 5 Kasım 1918’de Mudanya’ya gemi ile gönderildi.²⁵⁹ Seyyit Ahmet’in, Yunanlıların 8 Temmuz 1920’de Bursa’yı alışlarından önce Konya’ya geçtiği bilinmektedir. Ankara’ya varış tarihi ise 15 Kasım’dır. 2/3 Ekim-15 Kasım 1920 tarihleri arasında cereyan eden Konya’daki Delibaş ayaklanması sırasında nerede olduğu ve ne yaptığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.²⁶⁰

Seyyit Ahmet’in bundan sonraki safahatı hakkında Hüsameddin Ertürk, *“İki Devrin Perde Arkası”* adlı eserinde şu bilgi ve yorumlara yer vermektedir:

“Sultan Vahideddin’in tensibi ile bir müddet Bursa’da ikamet ettikten sonra gene halifenin ve onun hükûmetinin ricasıyla, bu defa da Padişah’a karşı huruc etmiş sayılan milli mücahidleri, Anadolu Hükûmetini sadakat ve itaate davet etmek gibi çetin bir vazifeyi deruhte ederek yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ile görüşecek, onun ve onun emir ve kumandası

²⁵⁷ Celal Tevfik KARASAPAN, *a.g.e.*, s. 226-227. Kendisinin ve maiyetinin ihtiyaçlarının Osmanlı Devleti tarafından karşılandığı Seyyit Ahmet İstanbul’a geldikten sonra Umur-i Şarkıyye Dairesinden Harbiye Nezaretine 26 Ekim 1918 tarihinde yazılan yazıda, *“Seyyit Ahmet’in Dersaadet’e teşriflerinde beraberinde olan kişilerin Afrika’ya mahsus tahsisatlarından başka talep ettikleri yalnız bin dokuz yüz altmış yedi liranın Osmanlının özel ödeneğinden ödenmesi hususunda gereğinin yapılmasına müsaade buyurulmasına”* değinilmektedir. Bkz. *ATASE*, K: 1855, G: 127, F: 3-3.

²⁵⁸ *“Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”*, *a.g.e.*, s. 721.

²⁵⁹ *İkdam*, 6 Teşrin-i sâni 1918.

²⁶⁰ Orhan KOLOĞLU, *Mustafa Kemal’in Yanında....*, *a.g.e.*, s. 114. Aynı yazar, *“Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine”* adlı eserinde Şeyh Ahmet’in Milli Mücadeleyi engellemek için Anadolu’da kışkırtılan ayaklanmaları Ankara lehine çevirmek için bütün Anadolu’yu dolaştığını ve Konya’daki Delibaş Ayaklanması sırasında esir edilenler arasında bulunduğunu yazmaktadır. Bkz. Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, İstanbul, 2008, s.248.

altındakilerin Padişah'a karşı bağlılığını temin edecekti. İşte Senûsilerin muhterem Şeyhi bu maksatla Ankara'ya gelmiş ve ilk görüşmeler vuku bulmuştu. Fakat Ankara'nın temiz ve vatanperver havasını teneffüs eden Şeyh Senûsî Hazretleri, Millî Mücadelenin kıymet ve mahiyetini derhâl anlamış, tutulan yolun isabet ve ehemmiyetini kabul etmişti. İşte o zaman muhtelif Anadolu şehirlerinde bu mücadelenin tatbikatını yakından görmek arzusunu duymuş ve bu arzularını yerine getirdikten sonra Afrika'ya tekrar yurtlarına avdet etmek istemişlerdi.”²⁶¹

Orhan Koloğlu ise bu konuya farklı yaklaşımda bulunmaktadır. Koloğlu'nun tespitleri, çok daha kabul görülebilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Koloğlu'na göre, *“Ahmet Şerif'in korkusu esir edilip İtalyanlara teslim edilmektedir. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı kurtuluş hareketine katıldığını ve milli mücadele taraftarlarına hizmet etmek için daha başlangıçta rıza gösterdiğini”²⁶²* söylemekte ve şu şekilde devam etmektedir: *“Ahmet Şerif tarafından Sultan Vahideddin'e gönderilen 7/8 Teşrîn-i sâni (20/21 Kasım 1921) tarihli iki mektup, kendisinin neden Millî Mücadeleye katıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bursa'da iken İstanbul'a dönmesi için Padişah tarafından gönderilen emir, mücahidi kuşkulandırmıştır. Bir yandan tüm ülke işgal edilirken, diğer yandan ileri gelen kişiler tutuklanıp sürgüne gönderilmektedir. Bu durum karşısında Ahmet Şerif bir ara Antalya'ya gitmeyi tasarlamış, ancak orası da İtalyanların elinde olduğundan gidememiştir. Bu nedenle güvendiği ve kendisini de koruyacaklarına inandığı Kuvayı Milliye'nin ricasına uyararak Ankara'ya gittiğini mektubunda belirtmiştir. Bu süreçte Seyyit Ahmet kesin taraf tutmuş ve çabasını Ankara yanında göstermiştir.”²⁶³*

Ahmet Şerif'in İslam dayanışması ve birliği konuşmalarında hiçbir zaman Mısır, Libya ya da Türkistan konusu yoktur. Esasen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da beklentisi, halifenin desteklediği Kuvayı İnzibatiye ve

²⁶¹ Hüsameddin ERTÜRK, a.g.e., s. 430.

²⁶² Orhan KOLOĞLU, Mustafa Kemal'in Yanında....”, a.g.e, s. 123.

²⁶³ Orhan KOLOĞLU, Mustafa Kemal'in Yanında....”, a.g.e, s. 135-137.

Anzavur kuvvetlerince Orta Anadolu'da ayaklandırılan bölgelerde ve özellikle Doğu Anadolu'da İngilizlerce kışkırtılan Kürt ve Arap ayaklanmalarının parçalayıcı etkilerini bastırmaktı. Mustafa Kemal tarafından Ahmet Şerif şerefine verilen ziyafette yaptığı konuşmasından da anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal 'gafletle düşmana hizmet eder duruma girenleri uyardı' kendisinden yararlanılabileceğini ve Ahmet Şerif'in bu konuda tüm İslam dünyası içinde en önde gelen kişilerden olduğunu belirtmiştir.

Milli Mücadelenin başlangıçtaki bunalımlı döneminde Müslümanlar arasında dostluğu sağlamak maksadıyla çalışarak katkılarda bulunan, padişahın yanı sıra İtalyan ve İngilizler tarafından düşman ilan edilen Seyyit Ahmet'in Türkiye dışında gidebileceği bir yer kalmamıştı. Anadolu Milli Mücadelesinin sağladığı güvence içinde yaşamaktan başka bir seçeneği yoktu. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonraki bekleme döneminde artık kendisine düşen bir görev kalmamıştı. Tarsus'a yerleşti.²⁶⁴ Bundan sonra Ahmet Şerif Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunmuştur. Şam'a yerleşmek istediği söylenmişse de Fransızların olumsuz tutumları nedeniyle Hicaz'a gittiği ve 1933'te Medine'de vefat ettiği bilinmektedir."²⁶⁵

4.5. VALİ SÜLEYMAN EL-BÂRUNÎ - İŞHAK PAŞA ANLAŞMAZLIĞI

Batı bölgesinde görevli İshak Paşa ile Vali Süleyman El Bârunî arasındaki mevcut anlaşmazlık son zamanlarda hayli artmıştı. Osman Fuat Efendi, bu durumu, 9 Eylül 1918'de İstanbul'a bildirmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 14 Eylül'de Enver Paşa'dan alınan şifreli telgrafta "*Süleyman El Bârunî'nin İstanbul'a dönebileceği, İshak Paşa'ya da gelen duyurunun mektupla yazılacağı*" bildiriliyordu.

Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan 25 Eylül'de İshak Paşa'ya gelen mektupta ise aynen şunlar yazılıydı:

²⁶⁴ Orhan KOLOĞLU, Mustafa Kemal'in Yanında....", a.g.e, s. 145.

²⁶⁵ Orhan KOLOĞLU, Mustafa Kemal'in Yanında....", a.g.e, s. 150.

“Trablusgarp valisi Süleyman Bey’le aranızda çıkan anlaşmazlık üzerine, kendisinin İstanbul’a dönmesine izin verildiği Afrika Grupları Komutanlığına bildirilmiştir. Vazife yapmak ve iş görmek hususlarında yerli şeyh ve başkanlara şiddet gösterilmeyerek hâkimane bir siyaset ile hareket edilmesi, faaliyet ve mesailerinin başkanlar arasında mevcut anlaşmazlıkların kaldırılmasına yönelecek surette elverişli tedbirlere hasredildiği takdirde; ahali, yerli şeyhler ve kamuoyunun genel hedefimize doğru yöneltileceği meydanda bulunmakla o suretle çalışılmasına hizmet buyrulması tavsiye olunur.”

Olayları yakından izleyen Yarbay Abdurrahman Nazif ise bu konudaki düşüncelerini şöyle yansıtmaktadır:

“Harbiye Nazırının bu tedbirleri ve sözleri, doğal olarak işleri düzeltmekten çok uzaktı. Enver Paşa’nın şahsen bu işlere zihin yoracak, iç yüzünü anlayıp tedbir düşünecek ve bunları emrecek vakti de yoktu. Umûr-i Şarkıyye işlerini yürüten Ali Baş Hambe Bey, Tunuslu, vatanını çok seven, ahlak sahibi bir kişi idi. Fakat o da bu işlerin gereğini layıkıyla anlayacak ve yaptırarak şekilde yetişmemişti. Bu kadar emek, para ve insan sarf olunmaktaydı.”²⁶⁶

Gerçekten ne kadar emek sarfedildiği 24/8/1334 (1918) tarihli aşağıdaki yazıdan da²⁶⁷ anlaşılacağı gibi savaşın sonuna gelinen bir dönemde hala bölgeye subay istenmekte ve bu subayların bölgeye gönderilmeden önce Umur-i Şarkıyye Dairesine verildikleri öğrenilmektedir.

*“Harbiye Nezareti
Umûr-i Şarkıyye Dairesi Müdiriyyeti
Muâmelat-ı Zatiye Müdiriyyeti-i Aliyyesine*

Afrika Grupları Kumandanlığına merbût Bingazi mıntıkası kumandanlığına ta’yin edilen Kaymakam Abdülkadir Bey’in mıntika-i mezkûre için lüzum gösterib 227 numro ve 6/8/34 tarihli takririne talep edilen zabıtanın dört efendinin Umûr-i Şarkıyye Dairesine verilmiş oldukları vürûd

²⁶⁶ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s.

²⁶⁷ ATASE, K: 1851, D: 112, F: 1-6.

eden muhtıralarından anlaşılmaqla muâmeleleri derdest ikmâl bulunan iki.....diğer dört efendinin mıntıka-i mezkûreye sevk olanmak üzere Umûr_ı Şarkıyye Dairesine sūr'at-i izâmının lazım gelenlere emr ü havale buyurulması mütemenadır efendim.

*Harbiye Nezareti Umûr-ı Şarkıyye
Dairesi Müdürü*

Enver Paşa'nın Osman Fuad'a gönderdiği 10 Ekim 1918 tarihli son talimatta, "Seyyit İdris'in bir takım isteklerde bulunduğu, kendisiyle hoş geçinerek iyi idare buyrulması, İdris adına Mısrata'ya cepbane gönderildiği, daha önceden Sirt'teki Grup Komutanlığına gönderilmiş olan Abdülkadir Bey'e²⁶⁸ şimdilik 1500 lira verildiği ve ayrıca bu mektupta bugüne kadar Senûsîlerle cereyan etmekte bulunan ilişkilerin hangi safhaya erişmiş olduğunun bildirilmesi" istenmektedir.

Osman Fuad, Enver Paşa'nın bu talimatını henüz almamıştı ki, 24 Ekimde Harbiye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta, "rahatsızlığından dolayı gelecek denizaltı ile İstanbul'a dönmek" için izin istedi ve yine 26 Ekim'de tekrarladığı bu isteğinde, "dönüşü için gelecek denizaltının Afrika'dan doğruca Pola'ya hareketinin sağlanması" bildirdi. Oysaki 26 Ekim'de İstanbul'da hükümet istifa etmiş, Enver Paşa'da Harbiye Nezareti'nden çekilmişti. Ertesi gün yeni bir kabine kurulmuş ve Müşir Ahmet İzzet Paşa Sadrazamlık, Başkomutanlık, Erkân-ı Harbiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti'ni üzerine almıştı.

31 Ekim'de her ne kadar bir Alman denizaltısı Mısrata kıyılarına gelmişse de Pola'ya dönmeyeceği, İspanya'ya gideceği anlaşıldığından, Osman Fuad ve yanındakilerin İstanbul'a dönmesi mümkün olmamıştı.²⁶⁹ Afrika Grupları Komutanlığının gönderilen bir telsizle imzalandığını öğrendiği

²⁶⁸ Harbiye Nazırı namına 23 Eylül 1334 tarihinde imzalanan ve Umûr-i Şarkıyye Müdüriyetine gönderilen yazıda, "Kaymakam Abdülkadir Bey'in Bingazi Kumandanlığında bulunduğu sürece Mirlivâlık rütbe ve tahsisatına hâiz olarak Trablusgarp'a gönderilmesine ilişkin padişah iradesinin 5 Eylül 1334 (1918) tarihinde çıktığı" yer almaktadır. Bkz. **ATASE**, K:1851, D: 112, F:1-15.

²⁶⁹ "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....", **a.g.e.**, s. 723-725.

Mondros Mütarekesi'nin 17, 18 ve 19 uncu maddeleri bölgeyi ilgilendiren hususları içermekteydi. Buna göre;

17. Madde: Trablusgarp ve Bingazi'deki tüm Türk subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olmaları. Bunlar teslim olma buyruğuna uymazlarsa, Türkiye bu subaylara ikmal gönderilmemesini ve kendileriyle haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir.

18. Madde: Mısırata'yı da kapsamak üzere, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen tüm limanların en yakın müttefik garnizonuna teslimi.

19. Madde: Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması şartlarını taşımaktaydı.²⁷⁰

Bu durumda Osman Fuad ve yanındakilerin mütareke hükümleri gereği İtalyanlara teslim olmaları gerekiyordu. Ancak Yemen ve Trablusgarp'taki birliklerin kumandanları İstanbul'dan resmen emir almadıkça, İtilaf devletleri kuvvetlerine teslim olmayacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Şehzade Osman Fuad Efendi'ye mütareke hükümlerini bildirmek üzere Süvari Yüzbaşısı Ekrem Recep Bey ve Hudeyde (Yemen'de)'deki Türk birliklerine komuta eden Beyoğlu eski mutasarrıfı Muhiddin Paşa'ya Yüzbaşı Subhi Bey gönderildi.

Bir seneye yakın bir süre Trablusgarp'ta kalan Şehzade Osman Fuad Efendi, komutayı İshak Paşa'ya teslim ederek Tunus'a geçti. Tunus-Trablusgarp sınırında İtalyan makamlarınca karşılanan şehzade ve yanındakiler önce Trablusgarp limanında "Porte Mari" adlı gemide üç ay misafir edildiler.²⁷¹ 26 Haziran 1919'da Napoli'ye hareket eden Türk kafilesi, üç ay süre ile Napoli yakınındaki Ischia Adasında bekletildi. Ancak Garyan bölgesinde kalan ve geç teslim olan ikinci Türk kafilesi de geldikten sonra birleşen heyetlerin İstanbul'a gitmelerine izin verildi. Napoli'den trenle 2

²⁷⁰ İsmail SOYSAL, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.I, Ankara, 1989, s. 13-14. Mondros Ateşkes Antlaşması, İngiltere Hükümetinin müttefikleriyle anlaşmış olarak, yetkili kıldığı İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Oramiral Sir Arthur Cough Calthorpe ile Türk Hükümetinin yetkili kıldığı Donanma Bakanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Genelkurmay'dan Yarbay Sadullah Bey arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır. Bkz. İsmail SOYSAL, **a.g.e.**, s. 12.

²⁷¹ Metin AYIŞIĞI, "Osman Fuad Efendi", **Tarih ve Medeniyet**, Ocak 1997, s. 42-43.

Ekim'de Brendizi'ye hareket eden heyet, 3 Ekim'de vapurla (Praga adlı gemiyle) Brindizi'den ayrılarak Pire üzerinden 7 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaştı. Teşkilât-ı Mahsûsa'ya mensup Türk birliklerinin buradan ayrılmasıyla büyük destekten yoksun kalan bölge halkı dirençlerini büyük oranda kaybettiler.²⁷²

4.6. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN İLGASI

Hariciye Nezareti Umûr-i Siyâsiyye Müdîriyyet-i Umûmimiyesi Mühimme Kaleminden Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Kânûn-ı evvel 334 (4 Aralık 1918) tarihli yazıda²⁷³ yer alan ifadelerle bakıldığında şu açıklamaya yer verildiği görülmektedir.

“Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezareti

Umûr-i Siyasiyye Müdîriyyet-i Umumiyesi

Mühimme Kalemi

Harbiye Nezaretine

Başkumandanlık Vekâletine merbût olarak akdemce ihdas edilmiş ve bu kerre ilga' olunduğu istihbar kılınmış olan Umûr-î Şarkıyye ve Teşkilât-ı Mahsûsa Müdîriyyetinin kaffe-i evrak ve dosyalarının aidiyeti cihetiyle nezaret-i âcizin evrâkı meyanında hıfz etmek üzere savb-ı âciz-âneme tesyîri ve idare-i mezkûre cânibine nerelerde ve kimler vasıtasıyla ve ne suretle sarf olunmuş ve ne gibi tahrirât ve netâyic elde edilmiş olduğuna dair mufassal bir rapor tanzim ettirilerek sâlif'ül bahs evraka lef' edilmesi hususunda icâb edenlere emir ve havalesi menût-ı himem-i âliyye-i nezaret penâhileridir.”

²⁷² Hamit PEHLİVANLI, a.g.e., s. 438.

²⁷³ BOA, HR,SYS., D: 2461, G:31.

Yukarıdaki belgede yer alan ifadelerden, Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Teşkilât-ı Mahsûsa'nın tasfiyesinin²⁷⁴ gerçekleştiği ve Hariciye Nezaretince Harbiye Nezaretinden Teşkilât-ı Mahsûsa evrak ve dosyalarıyla birlikte, nerelerde ve kimler vasıtasıyla çalıştığı ve ne gibi sonuçlar elde edildiğine dair ayrıntılı bir rapor gönderilmesinin istendiği anlaşılmaktadır.²⁷⁵

²⁷⁴ Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918) Osmanlı İmparatorluğu için 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile resmen sona erdi. Özellikle İngilizlerin, Afrika'da ve Orta Doğu'da kendilerine karşı şiddetli bir mücadele yürüten Teşkilât-ı Mahsûsa'yı cezalandıracakları beklenen bir durumdu. Bu sebeple, onlardan önce harekete geçerek Teşkilât'ı en az zarara uğramasını sağlayacak şekilde yeniden örgütlemek gerekiyordu. İşte, İttihat ve Terakki Hükûmetinin ileri gelenleri mütareke görüşmelerinin yapıldığı günlerde, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın geleceği hakkında kararlar alacaklardır. Mütarekeden az sonra 5 Aralık 1918 tarihinde teşkilâtın başına getirilecek olan Hüsamettin Ertürk, İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticilerinin İstanbul'u terk etmelerinden birkaç gün önce Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında gerçekleştiğini belirttiği bir görüşmede Enver Paşa'nın konuya ilişkin talimatını şöyle nakletmektedir: "...Şimdiye kadar vekaleten bakmakta olduğun Teşkilât-ı Mahsûsa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bundan sonraki ismi "Umûm Âlem-i İslam İhtilâl Teşkilâtı" olacaktır. Muharebelerimiz hep bu titr üzerine cereyan edecektir. Siz Türkiye'de bu teşkilatın İstanbul Şubesi reisisiniz. Onu kuran benim, sizi seçen benim, yakında bu teşkilatın heyet-i merkeziyesi Berlin'de toplanacaktır." Enver Paşa'nın Hüsamettin Ertürk'e adını verdiği yeni örgütün yurt içinde herhangi bir çalışmasına rastlanmadı. Enver Paşa ve arkadaşlarının bir Alman denizaltısı ile yurt dışına çıkmalarını müteakip Bahriye Nazırı Müşir İzzet Paşa'nın isteği doğrultusunda Teşkilât-ı Mahsûsa, Hüsamettin Ertürk tarafından tasfiye edildi. Ancak teşkilatın depolarındaki silahlar ve cephane saklanarak, Anadolu'ya sevki için çareler aranmaya başlanmıştı. Bkz. MİT, "**Türklerde İstihbarat (Başlangıcından 1926 Yılına Kadar)**", www.mit.gov.tr

²⁷⁵ **MSB Lodumlu Arşivi**, Hüsameddin Ertürk'ün şahsi dosyasında mevcut olup, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Muâmelât-ı Zatiyye Dairesi'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Riyâset-i Celîlesi'ne gönderilen 27 Kasım 1338 tarihli yazıda yer alan satırlar, Ertürk'ün hangi görevlerle ve hangi zamanda Teşkilât-ı Mahsûsa'da yer aldığını son derece anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yazının bir bölümünde aynen şu satırlar yer almaktadır: "Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyeye memur Süvari Kaymakamı Hüsameddin Bey'in Üçüncü Kolordu Süvari Yedinci Alayında iken 2.Kânûn-ı sâni sene 329 tarihinde umum meyanında tekaüdü icra olunduğu ve ba'de-tekaüd terhis edilmeyerek Mülga Umûr-i Şarkıyye Dairesinde istihdam edildiği ve Afrika Grubları Kumandanlığı ile azami muhâllik içinde muhabere ve muvasalayı temin hususunda mesbak olan hidemat-ı fedakâranaye binaen 29 Teşrîn-i sâni sene 332 tarihinde sınıfı ihtiyatta kaymakamlığa terfi icra olunmuş olduğu ve Trablusgarp Na'ib-üs Sultani Seyyit Ahmed eş-Şerif es- Senûsî Hazretlerinin 4 Muharrem sene 337(334) (10 Ekim 1918) tarihli tahriratında mir-i mûmâ-ileyhin Afrika sevahilinde mükerreren azimet ile esliha ve mühimmat-ı harbiyye ve zâhâir-i sâirenin düşman karşısında ihracına pek büyük yararlık göstermiş olmasından dolayı Miralaylığa terfi iltimas edilmiş olduğu dosyasının tetkikinden anlaşılmıştır."

4.7. MÜTAREKE SONRASI TRABLUSGARP'TA MİLLİ BİR HÜKÜMET KURULMASI

Mondros Mütarekesi imzalanınca cephelerdeki savaşın durdurulması emredilmişti. Bu durum karşısında İstanbul Hükûmetini Trablusgarp'taki güç durumdan kurtarmak gerekiyor ve bu arada Trablusgarplılara İtalyanlarla başlayacak görüşmelerde bağımsızlıklarını savunma güç ve olanağı kazandırmak gerekiyordu. Bunun için çalışmalara girişilmişti. Bu konuda büyük çaba sarf eden Yarbay Abdurrahman Nafiz, Trablusgarp'ta bir cumhuriyet idaresi kurulması fikrini savunuyordu. Bu nedenle Vali Süleyman El Bârunî Mısırata'ya çağırılmıştı.²⁷⁶

Mısırata'da yapılan toplantıdan sonra, Kasım 1918'de Trablusgarp Cumhuriyeti ilan edildi. İtalya 1919'da bu cumhuriyetin iç otonomisini tanıdı. Bir anayasa yapıldı. İtalya, 1920'de yapılan yeni bir antlaşmayla Seyyit İdris'in işgal edilmemiş bölgede egemenliğini tanıdığını bir kez daha kabullendikten başka, yabancıların elindeki kıyılarda yaşayan yerli halkı koruma görevini de üstleniyordu.

Bu antlaşmalar İtalyan parlamentosunca onaylanmadı. İtalyan hükûmeti bir oyalama taktiği peşindeydi. Bir yandan da kabileler ve kabile başkanlarının arasını açmaya çalışıyorlardı. Bu koşullar altında, Aralık 1921'de Garyan'da bir liderler toplantısı daha yapılarak çatışan kabileler anlaşmaya gayret ettiler. Bu toplantı Libya'nın muhtelif bölgelerinin birleşmesi tezini benimsedi. Libya'da birleşme eğilimleri baş gösterdiğinde İtalya'da yeni bir rejim (Ekim 1922) kurulmuştu. Yeni, enerjik ve saldırgan hükûmette Libyalılara karşı savaş hazırlıkları baş gösterince Seyyit İdris, Aralık 1922'de Mısır'a sığınmıştır. Bingazi'de liderlik, akrabalarından Muhammed er-Rida es-

²⁷⁶ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 726. Milli hükûmet kurulduktan sonra İtalyanlara karşı direnişte bulunacak bir ordunun vücuda getirilmesine çalışılmıştı. Trablusgarp'tan çeşitli cephelerden çekilen Türk mücahit personelin yerine, Türk ordusunda yetişmiş, fakat Trablusgarplı olanları konmaya başlandı. Kurulan yeni milli hükûmetin Başkomutanlığında görevlendirilen Bingazili paşalık verilen Yarbay Abdülkadir, İtalyanlarla anlaşmış ve bir kısım kuvvetleriyle onlara katılmıştı. Abdülkadir Paşa'nın italyanlara kaçması üzerine, Genel Komutanlığa Trablusgarp'lı Yüzbaşı Ziya atanmışsa da kararsız ve cesaretsizliği nedeniyle değiştirilmiş ve yerine Çanakkaleli Abdullah getirilmiştir. Direnişe devam eden Trablusgarplıları yenemeyeceklerini anlayan İtalyanlar anlaşmayı görüşmeler yoluyla daha uygun bulmuşlardır. Bkz.. “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz.....”, a.g.e., s. 727-729.

Senûsî ve Safiaddin es–Senûsî’ye, Trablusgarp’ta da Ahmed el-Muraddiye geçti. Askerî komuta ise Umar el-Muhtar’ın (Ömer Muhtar) elinde kalmıştı.²⁷⁷

²⁷⁷ Türkkaya ATAÖV, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 103-104. Ömer Muhtar İtalyanlara karşı mukavemetin bayrak adamı oldu. Mart 1923’de Bingazi’deki Libya askerî kamplarını İtalyanlar bastı. Bir ay sonra, İtalyan Genel Valisi Senûsîlerle yapılan bütün antlaşmaların hükümsüz olduğunu ilan etti. İtalyanlar askerî harekâtın bir iki hafta içinde biteceğini tahmin etmelerine rağmen, Libyalıların karşı koyması sonucu 1930’ların başına kadar sürdü. Mukavemeti kırmak için, İtalyanlar köylüleri yer yer topraklarından attılar, kuyuları doldurdular, kadınları ve çocukları toplama kamplarına gönderdiler. Savaş Ömer Muhtar’ın yakalanıp 11 Eylül 1931’de asılmasıyla bitti. Libya’nın ulusal kahramanlarından Ömer Muhtar, El-Beyda yakınlarında bir İtalyan askerî taşıt kolunu vurmaya hazırlanırken İtalyanların hizmetinde bir yerli süvari jandarması tarafından yakalanmıştı. Ömer Muhtar Bingazi’ye getirildiğinde, Roma’da bulunan General Graziani Trablus’a gelmiş ve Genel Vali Mareşal Badoglio ile görüşüp çabuk bir divan-ı harp kararı sağlamıştır. Yetmişlik Muhtar, idam kararına “inna, ileyh racium” sûresiyle cevap vermiş, hemen ertesi günü Soluk’ta 20 bin Bedevinin gözü önünde asılmıştı. Mareşal Badoglio bu olaydan sonra 24 Ocak 1932’de Libya’da iç savaşın bittiğini ilan etti. Mussolini’de bu olayların sözünü ederken **“bitkileriyle yemyeşil olan Sirenayka’nın kandan kıpkırmızı”** olduğunu belirtiyordu. Bu topraklar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır’ı işgal için bir sıçrama tahtası olarak kullanıldı. İtalyanların çıkarılmalarıyla Libyalıların kurtuluşu sağlanmadı. Bingazi ve Trablusgarp’ı İngilizler, Fizan’ı Fransızlar işgal ettiler. Savaş durumundan faydalanan Amerika Birleşik Devletleri’de buraya asker yollayarak Trablusgarp yakınında Wheelus Field adı verilen yerde bir askerî üs elde etti. Libya ancak Birleşmiş Milletler kararı ile 24 Aralık 1952’de bağımsızlığını elde edecektir. Bkz. Türkkaya ATAÖV, **a.g.e.**, s. 104-106.

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli siyasi gruptu. 1913'ün ortasından 1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verene kadar olan sürede cemiyet bazı sorunların üstesinden gelmeyi başarmıştı. Bu dönem aynı zamanda, baskın bir çoğunlukla Müslüman halklardan oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojik temelini İslam olduğunun yeniden vurgulandığı dönem olmuştu. Osmanlıcılık, Genç Türklerin beklentilerini karşılayamamıştı. Balkan Savaşları ertesinde, Arapların ve Türklerin İmparatorluğun büyük çoğunluğunu oluşturması ve dinin Müslüman kitleler için bağlılığın başlıca odağı olmayı sürdürmesi yüzünden, Osmanlıcılık kendini son olarak yeniden tanımlayarak ana dayanağının İslamiyet olduğunu vurgulamıştı.

“Panislamizm” ya da diğer bir deyişle “İttihâd-ı İslam” politikası, özellikle Almanya'nın kendisini İslam dünyasında büyük bir rol oynamaya namzet kılması ve bu bağlamda hâkimiyet politikasını genişletmek için Türkleri kontrol altına alması ile arttı. Osmanlı Devleti sultanın manevi ağırlığına güvenirken, Kuzey Afrika halkları da kendi efendilerine karşı Türklere güveniyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinden evvel, Suriye üzerinden Mısır istikametine doğru yapılan uçuş seferleriyle bölgedeki Müslüman Arap halka nüfuz etme çabaları, 2 Ağustos 1914 tarihli antlaşmanın da gereği olarak Kanal Seferinin gerçekleştirilmesine yönelik Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla yaptığı faaliyetler Enver Paşa'nın savaşa girmeye karar verdiğini gösteren deliller olarak sunulabilir. Enver Paşa'nın gayesi, Osmanlı Devleti'nin mevcut sınırlarını muhafaza etmenin yanı sıra eski bazı kayıplarını telafi etmek ve elverdiği nispette imparatorluğun Türklük zemininin olduğu bölgelere uzanmasını sağlamak ve ayrıca hilafet etrafında kenetlenebilecek Müslüman unsurların İngiliz ve Fransız egemenliğinden kurtulmalarını sağlamaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte ilan edilen Cihâd-ı Ekber'in, savaşın kazanılmasında etkili bir silah

olabileceği düşünölmüştür. Osmanlı Devleti haricindeki Türk bölgelere yönelmek cemiyet liderlerinden Enver Paşa gibilerini cezbetmişse de, Talat gibi diğçerleri bu konuda kararsız kalmışlardı. Cavit gibi olanlar ise bu fikre karşı çıkmışlar ve Rusya'daki Türklerin yoğun olarak bulunduğı topraklar için çaba sarf etmektense, aynı enerji ve çabanın Arap vilayetlerinin geri alınması için kullanılması gerektiğini savunmuşlardı. Ancak savaştaki nihai yenilgi ve mütarekenin ağır koşulları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgısını tayin etti.

Osmanlı Devleti varlığını koruma kaygısıyla Almanlarla işbirliği içerisinde bulunurken, Almanya Panislamizmi kendi emperyal çıkarları için değerlendirmek istemiştir. Bu noktada Enver Paşa'nın mevcut güçle yapılabileceklerin sınırını ayarlayamadığı açıkça meydandadır. Ayrıca Osmanlı Devletinin hükümranlığına son darbeyi indirecek gücün ya da güçlerin kim olacağı üzerine oynanan ve sömürgeciliğın bütün vasıtalarının kullanıldığı savaşı kazanmak mümkün olsa bile, tüm bu sıralanan isteklerin gerçekleşmesi Almanya'ya bağımlı bir Osmanlı Devleti için ne kadar mümkün olabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da verilen mücadele ele alındığında Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturur. 1911-1912 yıllarında cereyan eden Trablusgarp Harbi, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderlerinde etkili olan asker kökenli yöneticilerin liderlik tecrübesi kazandıkları bir savaş olmuştur. İtalyanlara karşı savaşmak üzere gönüllü olarak Trablusgarp'a giden Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'deki başarısında Trablusgarp'taki teşkilâtlandırma faaliyetlerinden edindiğı tecrübenin önemli bir rolü olduğu muhakkaktır. Bu harple birlikte gerçekçi politikalardan uzak bir şekilde verilen kararlarla dâhil olduğumuz Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan kayıplar, onun Kurtuluş Savaşında isabetli savaş stratejileri oluşturmasına imkân tanımış, maddi dünyanın koşullarını gerçekçi bir gözle değerlendirerek söz konusu talebi gerçekleştirebilir hâle getirme yeteneğı kendisini lider konumuna yükselterek öne çıkarmıştır.

Birinci Dünya Savaşı dönemi incelendiğinde, Kuzey Afrika sahasında yer alan belli başlı tarikatlar arasında nüfuz kazanma mücadelesi, aralarında büyük rekabet yaratmıştır. Siyasi sebeplerle birlikte batılı güçlerin müdahaleleri bu rekabeti körüklemiş olduğundan, Cezayir ve Fransız Sahrasında yayılmış olan tarikatların aynı dine mensup olmalarına rağmen Senûsîlere karşı çıktığı, bazen doğrudan doğruya bazen de vasıtalı bir şekilde Fransızlara yardım ettikleri görülmüştür. Senûsîler ise varlıklarını koruma ve arazilerini genişletme arzuları adına İtalyanlara karşı verdikleri mücadeleyi Trablusgarp Harbi sonrasında da sürdürmüşler, bir taraftan Türklerin desteğini kabul ederek "İttihâd-ı İslam" hareketini desteklemişler, diğer taraftan da İngilizlere karşı ihtiyatlı bir politika takip etmişlerdir. Ama bir süre sonra Alman işbirliğiyle Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı elemanlarca Mısır'ın batı hududunda gerçekleştirilen operasyonlar Şeyh Senûsî'yi İngilizlere karşı harekete geçirmeye mecbur kılmıştır.

Osmanlı Devleti her ne kadar 1912 yılında Uşi Antlaşmasıyla Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakmak zorunda kalmışsa da bölge ile irtibatını kesmemiş, başta Trablusgarp olmak üzere Kuzey Afrika'daki direnişi Senûsîlerin desteğinden yararlanmaya çalışarak Teşkilât-ı Mahsûsaya bağlı gönüllü zabitan faaliyetleriyle yürütmeye çalışmıştır. Askerî istihbarat örgütü niteliği taşıyan Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı kimseler, taşıdıkları ittihatçı ruh ve irade ile devlet aleyhindeki muhtemel gelişmeleri her ne pahasına olursa olsun önlemeyi gönülden vazife addetmişler ve Kuzey Afrika topraklarında da yerli halkı örgütleyerek direnişe geçirmek için büyük uğraş vermişlerdir.

Alman Genelkurmayının, Almanya'nın Avrupa cephelerindeki yükünü hafifletebilmek için İngiltere'yi Mısır'da tutabilmek gayesiyle Süveyş Kanalı'na bir harekâtın yapılmasını şiddetle istemesi ve bu yönde Osmanlı Devleti üzerinde yoğun baskı uygulaması, 1914 yılının sonuna doğru bölgeye olan asker ve cephane sevkiyatını artıracaktır. Enver Paşa'nın da bu fikri desteklemesi neticesinde yapılan plana göre Cemal Paşa'nın komutasındaki IV. Ordunun Sina çölü üzerinden Süveyş Kanalı'na yapacağı taarruz harekâtı, Mısır'ın batı hududundan da Senûsîlerle birlikte Kuzey Afrika

Grupları Kumandanlığına bağılı gönüllü taburlar tarafından desteklenecekti. Bu şekilde İngiltere Kuzey Afrika'daki can damarında, Süveyş'te vurulacak ve Mısır'ı terke zorlanacaktı. Bu amaca hizmet etmek üzere daha önce Enver Bey ile bölgede savaşılan Nuri Bey (Killigil) Teşkilât-ı Mahsûsa'nın hizmetinde buraya gönderildi. Kuzey Afrika'da, Teşkilât-ı Mahsûsa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara hem de İngilizlere karşı birlikte yapacakları harekâtı yürütmekle görevlendirildi. Fakat ne yazık ki her iki Kanal Harekâtı'ndaki başarısızlık, Arap âlemi üzerinde menfi tesirler göstermiş ve İngiliz propagandasının güçlenmesine yol açmıştır. Bu propagandanın etkili olmaması mümkün değildi. Bir yandan İslam birliğini savunurken diğere taraftan Hıristiyan milletlerle ittifak etmiş olmak, Osmanlı Devleti'ne karşı çok yoğun ve yaygın bir propagandaya zemin teşkil etmiştir.

Kuzey Afrika'da İngilizlere karşı yürütölen mücadele, ancak 1916'nın ortalarına kadar sürdürölebilmiş, 1916 yılında Seyyit Ahmet'in yeğeni Seyyit İdris İtalyan ve İngilizlerle anlaşınca, Bingazi'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Trablusgarp'a çekilmişdir. Mütarekeye kadar sürdürölen çetin bir direniş sonucunda İtalyanları kıyılarda belirli birkaç tahkimli alana sığınmak zorunda bırakmışlardır. Fakat bu süreçte yaşanan yerel lider ve tarikatlerin kendi aralarındaki çekişme ve rekabet bölgedeki Türk yetkililer arasında da görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

Özellikle Birinci Kanal Harekâtından sonra arzu edilen sonucu yakalamayan Seyyit Ahmet, Türklerle işbirliğinde çekingen davranmıştır. Seyyit Ahmet Şerif her ne kadar savaşın sonuna doğru bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a getirilmiş ve Osmanlı Devletine sığınmak zorunda kalmışsa da, savaşın başında Türklerle iş birliğine yanaşmasının nedeni sadece ilan edilen Cihâd-ı Ekber'den kaynaklanmamaktadır. Senûsîlerin sundukları talepler İngilizler tarafından karşılanmış olsaydı, Senûsîlerin savaşta taraf oldukları cephenin değışmesi hususu kuvvetle muhtemeldir.

Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'daki faaliyetleri ve icra ettiğı operasyonlarla ilgili olarak, Almanya ile hem malî ve hem de eylem birliğı içinde bulunmuştu. Alman denizaltılarıyla Kuzey Afrika kıyılarına taşınan

Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı zabitan ve neferler Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar buradaki faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Bu faaliyetlerin savaşın genel gidişatına etki eden en önemli sonucu, İtilaf devletlerinin yüz binden fazla askerini burada tutmasıyla Almanya'nın çıkarlarına hizmet etmiş olmasıdır. Ancak bununla birlikte, asıl Anadolu hareketinden sonra bu topraklarda güç kazanacak bağımsızlık fikrinin yeşermesinde de öncü bir rol üstlenmişlerdir.

30 Ekim 1918'de Osmanlı'nın Mondros Ateşkes Antlaşması'yla teslim olmasıyla birlikte, İstanbul hükûmetinin Arap vilayetlerindeki hâkimiyetini kaybettiği aşikârdı. Arap bölgelerinin geleceği ise çok daha belirsizdi. Osmanlı orduları geri çekilince eski müttefikler arasında, üstelik Araplar, İngiltere ve Fransa arasında anlaşmazlıklar olduğu ortaya çıktı. İstanbul'da Talat Paşa hükûmeti 8 Ekimde istifa ettikten sonra Ahmet İzzet Paşa yönetimindeki yeni kabine, Arap vilayetleri sorununu Arapların "milli iradesiyle" çözmeye söz vermişti. İç işlerinde özerklik vererek bu vilayetleri imparatorluk içinde tutma önerisi, Arap mebuslar tarafından sevinçle karşılandı. Türk ve Arap mebuslar, bu iki grubu birbirine bağlayan dini bağlara dikkat çektiler. İngilizlerin Ekim 1918'deki ateşkes önerileri, padişahın hükûmranlığı altında özerk Arap hükûmetlerinin kurulmasını istediklerini akla getirmekteydi.

15 Mayıs 1919'da Yunanlılar Anadolu'ya çıkmış, müttefiklerin işgaline karşı Mustafa Kemal'in örgütlediği savunma harekâtının başlamasına neden olmuşlardı. Bu direnişin ilk başlarında toprak hedefi açıkça tanımlanmamış ve mümkün olan en fazla Osmanlı toprağını yabancı işgalinden kurtarmak hedeflenmişti. Fransızlara karşı Suriye'deki her türlü aktif direniş, Anadolu'daki mücadeleye için değer taşıyordu. Anadolu'daki direnişle işbirliği, Fransız işgali korkusuyla Şam ve Halep'te giderek daha fazla taraftar bulurken, Suriye topraklarının parçalanıp Siyonistlere bir "ulusal yurt" bağışlanacağına fark edilmesi, aynı türden tepkiyi Filistin'de de doğurmuştu.

1919 sonunda direniş gruplarının Doğu Anadolu'da topladıkları iki kongrede Misak-ı Millî'nin zemini hazırlanmış ve Şubat 1920'de Osmanlı

Meclisince resmen benimsenip 1921'de de TBMM tarafından kabul edilmesiyle, Misak-ı Millî Türk milliyetçi hareketinin manifestosu olarak kabul edilmiştir. Mecliste ilan edildiği üzere Misak-ı Millî'nin ilk maddesi, yabancı işgali altındaki Osmanlı topraklarında yaşayan Arapların kendi kaderlerini tayin hakkına değiniyordu. Bir Türk anayurdunu açıkça telaffuz etmiyor, böylece Arap iradesinin Anadolu hareketiyle işbirliği yararına ifade edilmesine kapıyı açık bırakıyordu. Özellikle Fransa'nın Suriye'yi işgalinden sonra Iraklı milliyetçiler de Anadolu ile işbirliğine olumlu bakmışlardı.

Araplarla işbirliğine gitmek, Anadolu hareketinin anti-emperyalist hedefleriyle tutarlıydı. Ancak milliyetçiler, Arap nüfusun yaşadığı topraklar üzerindeki tartışmalardan kendilerini uzak tuttular. Türk milliyetçileri gerçekçi politikalara önem vererek, dikkatlerini Anadolu'yu kurtarmaya yoğunlaştırmışlardı. Kaybettikleri toprakları geri isteme hırından vazgeçmeye hazırlanarak, belirlenen amaca ulaşabilmek için emperyalist kuvvetlerle nasıl mücadele edileceğinin üzerinde durmaya başlamışlardı.

Trablusgarp ve Balkan Harplerinin ardından yaşanan Birinci Dünya Harbi sırasında imparatorluğun farklı coğrafyalarında görev alan Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı zabitanın büyük bir bölümünün daha sonra Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine katıldığı bilgisinden hareketle diyebiliriz ki, Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları, imparatorluğun merkezden uzak diyarlarında verilen mücadelede belki yöneticilerinin gerçekleştiremeyecek rüyalarının peşinde sürüklenmiş gibi gözükseler de, taşıdıkları vatanseverlik duygusunun kendilerine yüklemiş olduğu tarihi sorumluluk anlayışı ve duyarlılıkla Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine herşeyi göze alarak katılmışlardır. Bu kez verilen mücadele Türkün gerçek bağımsızlık mücadelesi olacak, kazanılan zafer, en önde gelen duygunun milli duygu olduğunu gözler önüne sererken, zaferin haklı gerekçeleri pek çok mazlum milletler gibi Kuzey Afrika'daki halklara da emperyalizme karşı verilecek mücadelede örnek teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

K: 263, D: 679-1091, F: 1-5

K: 263, D: 679-1091, F: 1-6

K: 263, D: 679-1091, F: 1-7

K: 355, D: 1, F: 1

K: 355, D: 49, F: 7

K: 355, D: 49, F: 7-1

K: 484, D: 674-1899, F: 1-1

K: 484, D: 674-1899, F: 1-2

K: 484, D: 674-1899, F: 1-4

K: 484, D: 683-1896, F: 1

K: 1660. D: 40-28, F: 29

K: 1660. D: 40-28, F: 29-1

K: 1660. D: 40-28, F: 26

K: 1660. D: 40-28, F: 26-1

K: 1660. D: 40-28, F: 26-2

K: 1754, D: 38, F: 2-17

K: 1829, D: 8, F: 1-4

K: 1834, D: 28, F: 1-2

K. 1835, D: 139, F:1

K: 1835, D: 139, F: 1-12

K: 1836, D: 35, F: 11

K: 1836, D: 35, F: 2-1

K: 1842, D: 63, F: 2

K: 1842, D: 63, F: 1-15

K: 1843, D: 70, F: 5-1

K: 1849, D: 103, F: 1-121

K: 1849, D: 103, F: 1- 44

K: 1849, D: 103, F: 1- 67
K: 1849, D: 103, F: 1-70
K: 1849, D: 103, F: 1-129
K: 1851, D: 112, F: 1-6
K: 1851, D: 112, F: 1-15
K: 1855. D: 127, F: 3-3
K: 1858, D: 136, F: 6-14
K: 1866, D: 166, F: 18,
K: 1866, D: 166, F: 8
K: 1866, D: 166, F: 23
K: 1868, D: 174, F: 1-28
K: 1868, D: 174, F: 1-29
K: 1868, D: 174, F: 1-7
K: 1870, D: 183, F: 2-13
K: 1897, D: 84, F:1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH. EUM. 5.Şb. D: 3, G: 16
DH. EUM. 5.Şb. D: 3, G: 18
DH. EUM. 5.Şb. D: 4, G: 20
DH. EUM. 5.Şb. D: 25, G: 30
HR. TO. D: 547, G: 17
HR. SYS. D: 59, G: 9
HR. SYS. D: 201, G: 35
HR. SYS. D: 2194, G: 59
HR. SYS. D: 2196, G: 47 (Fransızca)
HR. SYS. D: 2198, G: 20
HR. SYS. D:2198, G: 64
HR. SYS. D:2199. G: 22
HR. SYS. D: 2199, G: 43
HR. SYS. D: 2224, G: 67
HR. SYS. D: 2251, G: 38

HR. SYS. D: 2436, G: 34

HR. SYS. D: 2443, G: 24

HR. SYS., D:2461, G: 31

Milli Savunma Bakanlığı Lodumlu Arşivi

Şahsi Dosyalar

Hüsameddin ERTÜRK

Nuri KİLLİGİL

Ahmet Mümtaz Turhan (İzmitli Mümtaz)

Ahmet İhsan AKSOLEY

Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi

İstanbul -Kahire Seferi ve Altın Kanatlar Klasörü

GAZETELER

Ahenk, 10-15-16-17 Mart 1914. (Rûmî Takvim: 25 Şubat 1329, 2,3,4 Mart 1329)

İkdam, 17 Kânûn-ı evvel 1330 (Mîlâdî Takvim: 30 Aralık 1914)

İkdam, 26 Haziran1333 (Mîlâdî Takvim: 26 Haziran1917)

İkdam, 6 Teşrîn-i sâni 1334 (Mîlâdî Takvim: 6 Kasım 1918)

Sebîl-ür Reşâd, 26 Eylül 1334 (Mîlâdî Takvim: 6 Eylül 1918), Cilt:15

Sabah, 6 Teşrîn-i sâni 1332 (Mîlâdî Takvim: 19 Kasım 1916)

Sabah, 3 Teşrîn-i sâni 1333 (Mîlâdî Takvim: 3 Kasım 1917)

Sabah, 7 Ağustos 1334 (Mîlâdî Takvim: 7 Ağustos 1918)

Tanîn, 17 Teşrîn-i sâni 1330 (Mîlâdî Takvim: 30 Kasım 1914), No:2134.

Tanîn, 18 Teşrîn-i sâni 1330 (Mîlâdî Takvim: 1 Aralık 1914)

Tanîn, 20 Ağustos 1331(Mîlâdî Takvim: 2 Eylül 1915), No: 2410.

Tanîn, 17 Kânûn-ı sâni 1331 (Mîlâdî Takvim: 30 Ocak 1916)

Tanîn, 2 Mart 1332 (Mîlâdî Takvim: 15 Mart 1916), No:2605.

Tanîn, 6 Mart 1332 (Mîlâdî Takvim: 19 Mart 1916), No: 2609.

Tanîn, 25 Nisan 1333 (Mîlâdî Takvim: 25 Nisan 1917), No: 3007.

Tanîn, 28 Temmuz 1334 (Mîlâdî Takvim: 28 Temmuz 1918)

Tasvir-i Efkâr, 9 Temmuz 1915

MAKALE VE KİTAPLAR

AKSOLEY, İhsan; **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye Kahraman Bir Türk Subayının Anıları**, Yayına Hazırlayan: Mehmet HASTAŞ, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Ali ÇETİNKAYA'yı Anma Paneli Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

The Arab Bulletin (Bulletin Of The Arab Bureau In Cairo, 1916 - 1919), Cambridge Archive Editions, 1986.

ARMAOĞLU, Fahir; "Hilafet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 41, C: XIV, Ankara, Temmuz 1998.

-----; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

ARSLAN, Esat; "Garp Ocakları Eyaletleri İçerisinde Tunus'un Yeri ve Önemi", **Tarih Boyunca Türkiye - Tunus İlişkileri** (henüz yayımlanmadı), Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2010.

ATABEY, Figen; **Karadeniz'de Türk Donanması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

ATAÖV, Türkkaya; **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

AYIŞIĞI, Metin; "Osman Fuad Efendi (Trablusgarb Harbi ve Harpte Bir Osmanlı Şehzadesi)", **Tarih ve Medeniyet**, İstanbul, Ocak 1997.

BALCIOĞLU, Mustafa; **Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **ATATÜRK Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

BELEN, Fahri; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

BERNARD, Augustin; **L'Effort De L'Afrique Du Nord**, Bibliotheque Royale 51411, 3 Eme Serie, Paris, 1916. (Fransızca)

CELLUB, Hery; **Ali Baş Hambe (1876 - 1918)**, Münih Üniversitesi Yüksek Millyetçilik Hareketi Ulusal Tarih Enstitüsü, Silsile: Direnişçi ve Eseri, Sayı:3, Tunus, 2005. (Arapça/Fransızca)

CEMAL, Behçet; **Cemal Paşa/Hatıralar/İttihâd ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Nisan 1977.

ÇAYCI, Abdurrahman; **Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 73, Arzurum, 1970.

-----; "İtalya'nın Tunus'ta Üstünlük Teşebbüsü; Cedayda Meselesi, Bu Meseleye Osmanlı Devleti'nin Müdahâle ve Hakemliği", **VI.Türk Tarih Kongresi, Tebliğler**, Ankara, 1967.

DEVLET, Nadir; **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905 - 1917)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 172, Ankara, 1999.

EFE, Ahmet; **Efsaneden Gerçeğe Eşref Kuşçubaşı**, Bengi Yayınları, İstanbul, Kasım 2007.

ERASLAN, Cezmi; "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002.

-----; **II. Abdülhamid ve İslam Birliği - Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856 - 1908**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.

ERDEN, Ali Fuat; **Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları**, İstanbul, 1954.

-----; **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ankara, 1949.

ERTÜRK, Hüsameddin; **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.

FROMKIN, David; **Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, Çeviren: Mehmet HARMANCI, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994.

HALE, William; Çeviren: Ahmet Fehmi, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayınları, Ocak 1996.

HAYTA, Necdet; "Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardımanı (24 Şubat 1912)", **Askerî Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Şubat 1995.

HAZAR, Numan; "Türklerin Afrika İle İlişkilerinin Kısa Tarihçesi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

HÜLAGU, M.Metin; **Pan-İslamist Faaliyetler 1914-1918**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Ocak 1994.

HÜSAMEDDİN (Mütercimi), **Senûsîler ve Garb-i Mısır** (Osmanlıca), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.

İLTER, Erdal; **Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H/MAH) 1927 - 1965**, MİT Basımevi, Ankara, Ocak 2002.

KANSU, Yavuz-Sermet ŞENSÖZ - Yılmaz ÖZTUNA, **Havacılık Tarihinde Türkler 1**, Etimesgut, Ankara, 1971.

KARABEKİR, Kazım; **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, Cilt: 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

KARASAPAN, Celal Tevfik; **Libya - Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960.

KARLI, Erol; **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali**, Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Prof.Dr. Mustafa TURAN), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.

KAYALI, Hasan; **Jön Türkler ve Araplar**, Çeviren: Türkan YÖNEY, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914 - 1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

-----; "Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci", **Erdem Cumhuriyet Özel Sayısı**, Cilt: 11, Sayı: 31, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Mayıs, 1999.

-----; "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", **Kebikeç Yayınları**, Sayı:10, 2000.

-----; "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002.

-----; "Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsûsa Belgeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 44, Cilt: Xv, Temmuz, 1999.

-----; **Teşkilât-ı Mahsûsa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı**, "Türkler", Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002.

KILINÇKAYA, M.Derviş; **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye**,

KOLOĞLU, Orhan; **Abdülhamid Gerçeği**, Pozitif Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, Ekim 2005.

KOLOĞLU, Orhan; **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider/Ahmet Şerif-Süleyman Baruni**, Libya Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981.

-----; **Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar**, Boyut Yayınları, Mart, 2003.

.....; **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.

KÖKSAL, Aydoğan; **Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası**, Ankara, 1999.

KRESSENSTEIN, von Kress; Çev: Mazhar Besim ÖZALPSAN, **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943.

KURAT, Akdes Nimet; **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.

KURTCEPHE, İsrail; **Türk - İtalyan İlişkileri (1911 - 1916)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

KUTAY, Cemal; **Trablusgarb’de Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.

-----; “Teşkilât-ı Mahsûsa”, **Sohbetler**, Cilt:10.

MANGO, Andrew; **ATATÜRK Modern Türkiye’nin Kurucusu**, Türkçesi: Füsün DORUKER, Remzi Kitapevi, Ankara, 2004.

MERT, Özcan; “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma’nın Trablusgarb’taki Faaliyetleri”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.LI, Sayı: 200, Ağustos, 1987.

Muzaffer; **Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını**, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.

NIKOLAY, W. Walther; **Birinci Dünya Savaşında Alman İstihbaratı**, Çeviren: Emrullah TEKİN, Berikan Yayınları, Ankara, Temmuz 2001.

NTV Tarih Dergisi, Sayı: 4, İstanbul, Mayıs 2009.

ORTAYLI, İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2002.

ÖKE, M.Kemal; **Siyonistler ve Masonlar**, İstanbul, 1991.

PEHLİVANLI, Hamit; "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914 - 1918)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 47, Temmuz 2000.

PERREAU PRADIER, Pierre - BESSON, Maurice; **L'Afrique du Nord et la Guerre**, Bibliotheque D'Histoire Contemporaine, Paris, 1918. (Fransızca)

Rahmi; **Mısır'ın Müdafaası** (Osmanlıca), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.

RENOUVIN, Pierre; **1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914 - 1918**, Çeviren: Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

REVOL, İ; Çeviren: Kadri DEMİRKAYA, **1911 - 1912 Türk - İtalyan Harbi**, Askerî Mecmua, Sayı: 58, Eylül 1940.

SAFVET, Necdet Fethi (Hazırlayan); **İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli Cafer el-Askerî**, Tercüme: Halit ÖZKAN; Klasik Yayınları, Ankara, 2008.

SAMİH, Aziz; **Şimali Afrika'da Türkler**, İstanbul, 1936.

SERTOĞLU, Mithat; "Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Sebepleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 15, Aralık, 1968.

SHAW, Stanford, J - Ezel Kural SHAW; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yayınları,

_____, **The Otoman Empire In World War I, Volume 2, Triumph and Tragedy November 1914 - July 1916**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

SHEFFY, Yigal; **British Military Intelligence In The Palestine Campaign 1914-1918**, London, 1998. (ingilizce)

SIMON, Rachel; Çeviren: Tüten ÖZKAYA, "Önderliğin Başlangıç Yılları: Mustafa Kemal'in Libya'yı İlk Ziyareti, 1908", **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C: XLIV, Sayı: 83, 1980.

SIRMA, İhsan Süreyya; "Fransa'nın Kuzey Afrika Sömürgeciliği", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı:7 - 8'den Ayrı Basım, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

SORGUN, Taylan; **Hâlil Paşa ve İttihâd ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Kemer Yayınları, İstanbul, 1997.

SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: I, Ankara, 1989.

STODDARD, Philip H.; **Teşkilât-ı Mahsusa**, Çeviren: Tansel DEMİREL, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2003.

ŞIVGIN, Hale; **Trablusgarp Savaşı ve 1911 - 1912 Türk - İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

TAHSİN PAŞA; **Abdülhamit Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1931.

TÜRKİOĞLU, Mehmet; “Libya Hükûmeti Nasıl Kuruldu”, **Tarih Dünyası**,11/18, İstanbul, 1950.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 3, Kıs.2, Ankara, 1982.

ÜZEN, İsmet; **I. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Kitaplar, İstanbul, Kasım 2007.

VARDAR; Galip VARDAR, Yazan: Samih Nafiz TANSU, **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960,

WALLACH, Jehuda L.; **Bir Askeri Yardımın Anatomisi/Türkiye’de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1977.

YILMAZ, Veli; **1. Dünya Harbi’nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1912 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge); Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1982.

Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, C.III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kadamedeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; VI ncı Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914 - 1918, Ankara, 1978.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV ncü Cilt, I nci Kısım, Sina-Filistin Cephesi, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979.

1911 - 1912 Osmanlı-İtalyan Harbi; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

1911 - 1912 Osmanlı İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Libya'da Senûsîliğin Tarihi; Libya Ankara Büyükelçiliği Basın Ataşeliği Yayını, Ankara, 1969.

EKLER

EK-1*

Gizlidir

Sofya / 29 Temmuz 1914

Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığına

Bilgi elde edilmesinde para harcamak zaruridir. Buna karşılık alınan bilginin verilen paraya eş değer olmadığı, bazen pek küçük fedakârlığa karşılık, çok kıymetli bilgi elde edildiği veya aksi olduğu bugüne kadar ki tecrübelerimden çıkardığım sonuçtur.

Burada çeşitli mahiyette, birtakım vasıtalar tedarik ettim. Bu hususa bugüne kadar, vaktiyle Harbiye Nezaretinin gönderdiği bir miktar paranın dışında, maaşımın hemen bütününe tahsis etmekteyim ve etmeye de devam edeceğim. Fakat önemli anların ortaya çıkması ve böyle zamanlarda yeteri kadar paranın elimde bulunmaması ihtimali vardır. Vaktiyle bu konuyla ilgili olarak yapılan yazışmalar sonucunda, Genelkurmaydan açıklama istenen noktalara, hiçbir zaman mutlak bir doğrulukla cevap vermeye imkân tasavvur edemedim. Hizmeti karşılığında aldığı paranın makbuzunu verecek bir vasıtaya hiç rastlayamıyorum. Aldığı paranın karşılığında istenen bilgiyi noktası noktasına veren vasıta dahi ender bulunur; ancak her durumda yalnız vasıtalarla bilgi edinilebileceği kanaatine vardım.

Aynı meslektekilerin yardımı pek sınırlı ve boş zamanlara münhasır kalıyor. Bunların içinde de en çok başarılı olanlar en çok fedakârlık yapanlardır ki onlar da fedakârlık sonucu elde ettiklerini küçük bir hata için israf etmiyorlar. Mutlaka karşılığında, aynı değerde bir hizmet bekliyorlar. Bunu görmedikleri takdirde riayet edilecek hatırdaki kalmıyor. Bu duruma gereğinin yapılması arz olunur.

M.Kemal

* Sofya Askerî Ataşesi Kur. Yb. Mustafa Kemal'in Bir Raporu. Bkz. **ATASE**, BDH, K: 1660, D: 40-28, F: 29, 29-1.

EK-2*

Şifre

21 Ağustos 1914

Harbiye Nezaretine

Dünkü telgrafınız, Talat Bey'in buradan ayrılmasından sonra geldi.

1. Sonucunun bir savunma ittifakı imzalanmasından ibaret olduğunu anladığım görüşmelerin cereyan tarzından ve ayrıntılarından habersizim. İttifak imzalanmadan önce, Harbiye Nazırının "Bir iki güne kadar Bulgar ordusunun seferberliğe başlayıp Sırbistan'a taarruzu muhtemeldir." şeklindeki ifadesinin uygulanacağına dair imzadan başka hiçbir işaret yoktur. Anladığıma göre heyetimiz bu hususu kabul ettirememiştir.

Sırbistan'a karşı süratle hareketin lüzumu, emriniz gereği telkin edilmektedir. Ancak Bulgarların, - hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucu görülmeden - Rusları gücendirmemek, Rusların istek ve tavsiyeleri üzerine tarafsızlığı korumak azminde buldukları, çetelerin bile Makedonya'ya geçmelerine izin vermedikleri görülüyor.

2. Bulgaristan'da henüz bir hareket belirtisi yoktur. Varna ve Burgaz limanları torpillerle kapatıldı.

3. Avusturya Askerî Ataşesinin tahmini ifadesine göre, Avusturya'nın Sırp ordusuna taarruz eden ordusunun mevcudu 300.000'miş.

Eğer böyleyse Avusturyalıların, Sırp ordusuna seferberlik ve yığınakla önemli istikametlerdeki mevzilerin tahkiminde başladıkları müsaadeler ve geçen Balkan Harbi'nde Sırp ordusunun 15.000, Karadağlılarla beraber 390.000 kişilik bir kuvvetin silah altına alınmasında başarılı olduğu göz önüne alınırsa, Avusturya'nın Sırbistan'a tahsis olunan ordusunun başarı şansı pek zayıf görünüyor. Dün Niş kaynaklarından gelip Sırp ordusunun başarılarından bahseden telgraflar üzerine, Avusturya Askerî Ataşesine yukarıdaki

* Sofya Askerî Ataşesi Kur.Yb. Mustafa Kemal'in Bir Raporu. Bkz. ATASE, BDH, K: 1660, D: 40-28, F: 26, 26-1, 26-2.

düşüncelerimi söyledim. Kendisini, Bulgar ordusunun bir an önce Sırp ordusuna taarruzunu sağlamak için Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığında adım atmaya teşvik ettim.

İlgililerle görüştü. Aldığı cevaplar, Romenlerden, Yunanlardan ve Rusya'nın karşı tezlerinden korkmakta oldukları için hareket edemedikleri tarzında olmuş. Buna karşılık Türk ordusu ve Karadeniz'de üstünlük kazanan Türk donanmasının bu şekildeki tereddütlere meydan vermeyeceği açıklamasına karşı en son, "Bulgar kamuoyu ve hatta ordu subaylarının bir kısmı Rusya aleyhinde harekete müsait değildir. Bir de Türk ordusu, bize yardım için Bulgaristan'a girdiği takdirde çıkmayacağı, terk etmek istemeyeceği topraklar vardır." Cevabı üzerinde duruyorlar ki benim de gerek ordunun üst düzey yetkilileri gerekse diğer üst düzey yetkililerden işittiğim sözler bu şekildedir. Bugün edinilen kanaat şudur ki Bulgarlar Avusturyalıları aldatıyorlar.

4. On gün evvel Sırbistan'a geçmek üzere, Selanik'e sekiz obüsün (çapı vesairesi bilinmiyor) geldiği ve obüslerin Menadenovac'a gönderildiği duyumunu aldım.

M.Kemal

EK-3*

Harbiye Nezareti
Muâmelat Dairesi Müdiriyyeti
Umûr-i Ecnebiye Şubesi

M.Z. Süvari Kismına

Bingazi ile Trablus arasında kömür yüklü bir İtalyan tüccar vapurunun 73 MC numaralı tahte-l-bahr tarafından yakalanıp sahile kadar getirildiğine dair Afrika Grubları Kumandanlığından mevrûd 14 Mayıs 333 (14 Mayıs 1917) tarihli tahrîrâtın bir fıkrasında “mezkûr tahte-l-bahre refâkat eden süvari kaymakamı Hüsameddin Bey’in cebhane ve mezkûr vapurun getirilmesinde hüs-ü hizmeti görüldüğünden fevk-al-âdeden tebdilen gümüş imtiyaz harb madalyasıyla mûmâ-ileyhin ve’nin kıdemlerine bir sene zamma müsaade buyrulması müsterhemdir” denilmiştir.

İş-bu fıkraya ba-emr-i müdürü tevdi kılındı.

Ahmed Tevfik
14 Temmuz 333

* MSB Lodumlu Arşivi, Hüsameddin ERTÜRK’ün Şahsi Dosyasından.

EK-4*

Harbiye Nezareti

Tahrîrât-ı Ecnebiye ve Tercüme Kalemi

406

E'l hamd'ul-lah va'dehu

Muhibb-i azizim Harbiye Nazırı ve Osmanlı Ordusu Umum Kumandanı Enver Paşa Hazretleri

Hidemât-ı fevk-al-âde ve hasenesi sebk'etmiş Afrika sevahiline mükerreren azîmet-i esliha ve mühimmat-ı harbiye ve zeha'ir-i sâirenin düşman karşısında ihracına himmet ederek pek büyük yararlık göstermiş olan kaim-makam Hüsameddin Bey'in hâiz olduğu rütbesinin miralaylığa terfi'i gerek dâi'lerince fevk-al-âde hüsn-ü tesir hâsıl edeceğinden mir-i mûmâ-ileyhin ol-suretle miralaylığa terfi'ine himmet buyrulması bi'lhasa müsterhemdir. İnyet-i Hakk sizi muvaffakiyete nâil eylesin,

4 Muharrem 1337 (10 Ekim 1918)

Ahmed Eş-Şerif Es-Senûsî

Merbut aslına mutabıktır.

12 Teşrîn-i evvel 334 (12 Ekim 1918)

Feyzullah

Mühür

* **MSB Lodumlu Arşivi**, Hüsameddin ERTÜRK'ün Şahsi Dosyasından. Na'ib'üs-sultan Seyyit Ahmed Eş-Şerif Hazretlerinin Umur-i Şarkıyye Ka'im-makam Hüsameddin Bey'in Miralaylığa terfi hakkında arab'ül-ibare yazdığı inhanın tercümesi

EK-5*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti

Ankara
29-10-339 (1923)

Müdafaa-i Milliye Vekâlet-i Celîlesine

21.10.1339 tarih ve M.Z. Kıdem 7.288/44584 numaralı tezkere-i aliyyeleri cevabıdır.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetinin mütekaid kaim-makam Hüsameddin Bey'in (310-35) terfi'i hakkındaki tezkeresinin iadesini ve cevap verilmek üzere bu babdaki mütâlâa-ı âliyelerinin de iş'âr buyurulmasını rica ederim efendim.

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal
İmza

* MSB Lodumlu Arşivi, Hüsameddin ERTÜRK'ün Şahsi Dosyasından.

EK-6*

Afrika Grup Kumandanlığına Bağlı Zâbitânın Künye Kayıt Numarası.

25. 05. 1331 (7 Haziran 1915)

Binbaşı Nuri Bey bin Ahmed Paşa (325-7)	İhtiyat Süvari Binbaşı
Cibadiye	İsmail Bey bin İsmail
Tevellüd: 305	Tevellüd : -
İlhak : 322	İlhak : 1 Haziran 305
Nasbı : 2 Ağustos 335	Nasbı : 18 Teşrîn-i evvel 331

Nizamiyye 24 ncü Alay Kumandanı	Sahra Topçu 1.Tkm. 4.Bölük Açıktan
Kaymakam	Müteakid Binbaşı
Seyyit Musa Bey bin Abdullah	Ahmed Şükrü Efendi bin Şakir

21.Alay...2.Süvari Bölüğünden	Gülhane Tababet-i Askeriyye
Süvari Yüzbaşı	Müdevimlerinden Tabip Yüzbaşı
Ahmed Şevket Efendi bin Abdürrebi	Ömer Sadık Efendi bin Mehmed
Trablusgarp	Cezayir
Tertib: 69-317	Tertip: 39-329

Atabe? 42.Fırka Açıktan	5.Kolordu 14.Alay Süv. Bölüğünden
Piyade Yüzbaşı	Süvari Mülâzım-ı evvel
Elmas Efendi bin Abdullah	AbdüselamEfendi bin
İlhak : 322	Şeyh Ebu Sefa Niyazi
Nasbı : 2 Ağustos 335	Bingazi
	Tertib: 331-72

* ATASE, BDH, K: 1835, D:139, F: 1,1-12.

Erkân-ı Harbiye Mektebi
3.sınıf ba-şehadetname mezun
Süvari Mülâzım-ı evvel
Mehmed Tarık bin Ziyad
Tertib: 324-4

1. Süvari Topçu 1.Tb. Süvari Blk.den
Ziyaeddin Efendi bin Ömer Ziyaeddin
Trablusgarp
İlhak: 9 Kânûn-ı sâni 320
Tertib: 323-18

1. Ordu Karargâh Muhafız Süvari Blk.
Kumandanı Süvari Kıdemli Yüzbaşı
Hüseyin Hüsnü Efendi bin Ahmed Nadi
Sultanahmed
Tevellüd: 1292
İlhak: 16 Nisan 320
Nasbı: 1 Temmuz 332
Tertib: 312-6

Mülga Kozan Müfrezesi 22.Alay
Sahra Topçu 1.Taburdan
Müteakid Alay Kâtibi
Mehmed Ali Efendi bin Mustafa
Deraliyye
Tevellüd: 1289
İlhak: 304
Nasbı: Nisan 327

46. Fırka Erkân-i Harbi
Binbaşı Abdürrahman Nafiz Bey
Manisa
Tevellüd: 1298
İlhak: Kânûn-ı sâni 316
Nasbı: Kânûn-ı sâni 329
Tertib: 319-5

59.Alay 1.Tabur Kumandan Vekili
Yüzbaşı Mehmed Sadık Efendi bin
Mustafa / Deraliyye
Tevellüd: 1299
İlhak: 1 Mart 315
Nasbı: 14 Nisan 323
Tertib: 317-460

Karargâh-ı Umûmî 1. Şubeye Memur
Piyade Yüzbaşı
Mehmed Efendi bin Hüseyin
Mekke-i Mükerreme
Tevellüd: 303
İlhak: Mart 320
Nasbı: Kânûn-ı evvel 331
Tertib: 323-31

Levazımat-ı Umumiyyeye merbut
Teftiş Ramazaniyye Komisyonundan
Yüzbaşı Vasfi Efendi bin Mehmed
Aziz / Fethiye
Tevellüd: 300
İlhak: Kânûn-ı evvel 319
Nasbı: Kânûn-ı evvel 322
Tertib: 322-196

4 ncü Kolordu 11.Fırka 33.Alay 2.Tabur 11.Alay Depo Memuru K.Sabıkı
Hesab Memuru Süleymaniye ve Hudud Taburu
Mustafa Efendi bin Mehmed Kumandanı La-Hakkı
Kirmasti Kıdemli Yüzbaşı
Tevellüd: 1299 İsmail Hakkı Efendi bin Osman
İlhak: 20 Mart 321 Üsküp
Nasbı: 16 Teşrîn-i sâni 330 Tevellüd: 300
Tertib: 327-9 İlhak: 18 Teşrîn-i sâni 332
Nasbı: 316
Tertib. 319-129

Afrika Grubları Levazım Kasa Memuru 19 ncu Fırka Muluku
Sınıf-ı evvel Mülâzım-ı evvel
Mehmed Nuri Efendi bin İbrahim Muharrem Veli Efendi bin Necmi
Deraliyye
Tevellüd: 1292 İlhak: 1 Haziran 323
Afrika'ya vürudu: 331 Nasbı: 4 Haziran 331
Tertib. 326-3

Karargâh-ı Umumi 1. Şubeye memur Van hastahaneleri tabib-i sâbıkı ve
Erkân-ı Harb Yüzbaşı Tokat Hastahanesi Ser-tabibi
Neşet Efendi bin Mustafa Operatör Binbaşı
Dersaâdet İzzet Fikri Efendi
Tevellüd: 304 Nasbı. Teşrîn-i evvel 329
İlhak: Kânûn-ı evvel 331
Nasbı: 7 Ağustos 331
Tertib. 324-12

Yedinci Orduy-ı Hümâyûn 3.Süvari Fırkası 4.Kolordu 11.Fırka Hastahanesi

Mızraklı 2.Alay

Sertabib Muâvini.....

Tabip Binbaşı

İntaniye Hastahaneleri Etibbasından

İbrahim Hakkı Efendi bin Hasan

Kıdemli Yüzbaşı

Üsküp

Hayri Efendi bin Sadık

Tevellüd: 1297

Deraliyye

Nasbı: 1 Ağustos 330

Tevellüd: 302

Tertib: 330-49

İlhak: 18 Mayıs 325

Nasbı: 19 Mayıs 331

Tertib. 335-42

Selimiyye Depo Memuru

Şehzade Osman Fuad Efendi

Taburunca müceddiden teşkil etmiş

Yaver-i Zatileri

63 ncü Seyyar Hastahanesi

Süvari Yüzbaşı

Eczacısı Yüzbaşı

Şerafettin Efendi bin İbrahim

Mehmed Zühtü Efendi

Dersaâdet

Tertib. 327-10

İlhak: 322

Nasb: 1 Mart 330

Tertib. 325-67

15 nci Fırka Birinci Cebhane Taburu

İkinci Menzil Dört Numaralı Bitlis

Tababetinden

Hastahanesi Sertabibi

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı

Operatör Binbaşı

Kamil Efendi bin Bekir

İbrahim Muhyiddin Efendi bin Hayri

Amasya

Üsküdar

Tevellüd: 300

Tevellüd: 1297

İlhak: Kânûn-ı sâni 317

İlhak: 313

Nasbı: 15 Nisan 325

Nasb: 1Mart 333

Kıdemli Nasbı: Haziran 331

Tertib. 322-33

Tertib: 322-61

186 Alay 2.Tabur 7. Bölük Kumandanı 168 Alay 9. Bölük Kumandanı
Yüzbaşı Yüzbaşı Hakkı Efendi bin Hacı Ali
Ali Galib bin Hamid Makedonya
Elmalı Tevellüd: 1299
Tevellüd: 305 İlhak: 316
İlhak:Kânûn-ı evvel 332 Nasbı: 14 Nisan 327
Nasbı: 1 Mart 333 Tertib: 318-179
Tertib. 325-119

K.merbut 509. Alay Bingazi.....sabıkı olup
4.Bölük Kumandanı El-yevm 125.Alay Kumandanı
Mustafa Efendi bin Osman Kaymakam
Şemsi Abdülkadir Bey bin
Tertib. 324-140

9.K. Münhâllatından Tabip Yüzbaşı Halep Piyade Zabitan Talimgâhına
Numan Efendi bin Ahmed Hayri memur olup seferberlikte Sahil Torpil
Çorum Kıt'aatı Teftiş.....
Tertib: 329-68 Erzurum Paşa Yaveri Yüzbaşı
Cafer Askeri Efendi bin Mustafa
Tertib: 320-59

İmalât-ı Harbiyye İdaresinin Tüfenk 4.Kolordu 11.Fırka 11.Topçu Alayı
Fabrikası Zabitanından Sınai Mülâzım-ı evveli 5.Bölük Mülâzım-ı evvel
Hacı Mehmed Kamil Efendi bin Mehmed Bedri Efendi bin Turmuş
Dersaâdet Sirkeci
İlhak: 1 Nisan 304 Tevellüd: 301
Nasbı: 1 Mart 333 İlhak: 322
Kıdemli Nasbı: 15 Temmuz 333 Nasbı: 6 Teşrîn-i evvel 328
Tertib: 325-8

18.Alay 2.Tabur 5.Bölükten
Mitralyöz Mülâzım-ı evvel
Nihad Efendi bin Sami
Hasan
Selanik
Tertib: 325-299

Atabe-i Seniyye Süvari Bölüğünden
Yüzbaşı
Mısırlı Ahmed Fahri Efendi bin
Mısır
Tevellüd: 301
Mısır Bahriye Mektebine. 318
Orduy-ı Osmaniye İlhakı: 15 Temmuz 331
Nasbı: 15 Kânûn-ı evvel 326
Tertib. 320-80

Başkumandanlık Karargâhında Müstahdem
17.Alay 3.Bölük emrine
İaşe Zabiti Mülâzım-ı evvel
Ahmed Efendi Ebu Ali
Tekaüdü: 4 Mayıs 330

25.Alay 1.Taburdan
Kolağası
Hüseyin Küveyri Efendi bin
Hacı Mehmed
Bingazi

Dersaâdet.....Muhafaza Taburu
Bölük Kumandanı
Seyyit Hasan Efendi bin Hasan
Trablusgarp
Tevellüd: 1296
İlhak: 3 Kânûn-ı sâni 316
Nasbı: 22 Teşrîn-i evvel 320
Tertib. 319-562

18.Alay 2.Tabur Yaveri
Mülâzım-ı evvel
Ömer Nuri Efendi bin Hüsnü
Girit
Tevellüd: 300
İlhak: 1 Teşrîn-i sâni 326
Nasbı: 6 Teşrîn-i sâni 331
Tertib. 326-141

41.Alay 2.Tabur 2. Bölükten
Tayyare Küşad Zâbiti
Mülâzım-ı sâni
Salim Efendi bin Rasim
İlhak: 326
Nasbı: 27 Temmuz 328
Tertib: 328-A-268

8. K.Açıktan Sevkiyyat İdaresi
Zabitanından
Mülâzım-ı evvel
Galib Efendi bin Mehmed
Kızanlık
Tertib: 324-253

İhtiyad Tabib Yüzbaşı
.....bin Abid rab Afifi
.....Mısır

Altmışınıc Sahra Topçu Alayının
2.Tabur.....Misafir Sahra Topçu
42. alaya mensup Mülâzım-ı evvel
İbrahim Edhem Efendi bin Abdullah
Trablusgarp
Tevellüd: 305
İlhak: Şubat 324
Nasbı: Haziran 331

7.Ordu Mutemedi 23.Alay
Sahra Topçu 2.Tabur
.....2.Bölük
Mülâzım-ı evvel
Rıdvan Efendi bin Mustafa Safa
Dersaâdet
Tevellüd: 310
İlhak: 27 Ağustos 327
Nasbı: Mart 333
Tertib: 330-B-62

2.Ordu Emir Zabiti
Topçu Mülâzım-ı sâni
Naci Efendi bin Mehmed Sabit
Bağdat
İlhak: 1 Ağustos 327
Nasbı: 17 Temmuz 330
Tertib: 330-B-39

Bağdat Tren Hattı İnşaat Müfettişliği emrine
İkinci Sınıf İhtiyad Zabiti
Mülâzım-ı evvel
Ahmed Burhaneddin Efendi bin Edib
Dersaâdet
Tevellüd: 304
İlhak: 24 Teşrîn-i evvel 327
Nasbı: 4 Kânûn-ı evvel 320
Tertib: 328-694

4.Kolordu 11.Fırka 124.Alay
6.Bölükten gelme Endaht
Mektebinde bulunan
Mülâzım-ı evvel
Ahmed Hamdi Efendi bin
Mehmed İshak / Sivas
Tevellüd: 310
İlhak: Teşrîn-i evvel 329
Nasbı: 1 Mart 333

41. Alay 2. Taburdan Tayyare Küşad
Zabiti Mülâzım-ı sâni
Salim Efendi bin Rasim
Bolu
İlhak: 326
Nasbı: 27 Temmuz 328
Tertib: 328-A-268

57. Alay Yaveri
Piyade Mülâzım-ı evvel
Hüseyin Hüsnü Efendi bin Mehmed Fuad
Cihangir
Tevellüd: 307
İlhak. 10 Teşrin-i sâni 324
Nasbı: 1 Haziran 324
Tertib: 327-7

Makineli Tüfenk Depo Memurundan
İhtiyad Mülâzım-ı sâni
Osman Errahman Efendi bin Ethem
Dersaadet
Tevellüd: 309
İlhak: 10 Ağustos 331
Makineli Tüfenge İlhakı: 24.7.332
Nasbı: 1 Teşrin-i sâni 332

47. Fırka 12. Alay 1. Tabur
2. Bölük Kumandanı
İhtiyad Mülâzım-ı evvel
Hasan Efendi bin mehmed
Adapazarı
Tevellüd: 306
İlhak: 23 Ağustos 330
Nasbı: 1 Ağustos 333
Tertib: 331-6194

3. Ordu Emir Zabiti
Topçu Mülâzım-ı sâni
Naci Efendi bin Mehmed Sabit
Bağdat
İlhak: 1 Ağustos 327
Nasbı: 17 Temmuz 330
Nasbı: 330-B-29

Ramiye.....Sahra Topçu Depo
Alay Telgraf Müfrezesinden
İhtiyat Mülâzım-ı sâni
Abdullah Efendi bin Ahmed
Sandıklı
Tevellüd: 310
İlhak: 1 Kânûn-ı evvel 331
Nasbı: 1 Mayıs 332

Umum Açıktan
Teşkilât-ı Mahsûsa'da Müstahdem
Mülâzım-ı sâni
Bilal İsmet Efendi bin Osman
Trablusgarp
İlhak: 8 Haziran 328
Nasbı: 9 Ağustos 332
Tertib: 323-583

Ağır Topçu 18.Alay Yaveri
Mülâzım-ı evvel
Ahmed Cemil Efendi bin İshak
Erzincan
Tevellüdü: 308
İlhak: 1 Ağustos 327
Nasbı: 1 Kânûn-ı evvel 332
Tertib: 330-12

Beylerbeyi Saray Muhafız Bölüğü
Zabitanından Mülâzım-ı sâni
İsmail Hâlid Efendi bin Tevfik
Dersaâdet
Tevellüd: 311
İlhak: 15 Ağustos
Nasbı: 23 Nisan 332
Tertib: 332-100

12.Kolordu 2.Fırka 2. Alay 4.Tabur
12.Bölükten Mülâzım-ı sâni
İhsan Efendi bin Halil
Manastır
Tevellüd: 312
İlhak: 1 Ağustos 327
Nasbı: 27 Şubat 331
Tertib: 331-568

Beşinci Kolordu'ya Merbut 146.Alay
4.Tabur 10.Bölük
Mülâzım-ı sâni
Habib Nergis Efendi bin Avni
Tunus
İlhak: 10 Ağustos 327
Nasbı: 20 Ağustos 332
Tertib: 332-234

Selimiyye Kışlasında Telsiz-Telgraf
Depo Bölüğünden
Muvazzaf Mülâzım-ı sâni
Ahmed İhsan Efendi bin İbrahim
Üsküdar
Tevellüd: 310
İlhak: Ağustos 328
Nasbı: Nisan 332
Tertib: 332-25

187.Alay Makineli Tüfenk Kumandanı 47.Fırka 12.Alay 10.Blk. Kumandanı
Muvazzaf Mülâzım-ı sâni Mülâzım-ı sâni Ekrem Efendi
Nuri Efendi bin Mehmed Sabit Bey bin Tevfik / Hâleb
Bağdat Tevellüd: 312
Tevellüd: 312 İlhak: Teşrin-i evvel 328
İlhak: 18 Mart 331 Nasbı: 6 Kânûn-ı evvel 332
Apolet numarası: 963 Tertib: 332-342
Nasbı: 15 Nisan 332
Tertib: 332-218

İhtiyad Zâbit Namzetleri Zahireci.....Depo Bölüğü
2.Alay 2.Tabur 10.Bölük Takım Zabiti
Muvazzaf Mülâzım-ı sâni İhtiyad Mülâzım-ı sâni
Ömer Efendi bin Ali Aziz Efendi bin Kırac
Tunus Antalya
Tevellüd: 312 Tevellüd: 312
İlhak: Nisan 330 İlhak: 10 Haziran 332
Nasbı: 25 Kânûn-ı sâni 332 Nasbı: 26 Ağustos 333
Kayıt Numarası: 17.346

63.Sahra Topçu Bölüğü 2.Cebel Taburu 42. Fırka 136.Alay 5.Tabur
7.Bölük Mülâzım-ı sâni 4.Bölükten Mülâzım-ı evvel
Milad Efendi bin Mehmed Senûsî Efendi bin Hasan
Trablusgarp Bingazi
Tevellüd: 308 İlhak: 10 Teşrin-i sâni 322
İlhak: 6 Ağustos 328 Nasbı: 13 Nisan 327
Nasbı: 25 Kânûn-ı evvel 330 Tertib: 323-484
Tertib: 320-B-136

33.Alay Süvari 3.Bölükten
Mülâzım-ı evvel
Necib Efendi bin Sadullah
İlhak: 10 Teşrîn-i sâni 322
Nasbı: 15 Teşrîn-i sâni 327

Mızraklı Süvari Alayı 1.Bölükten
Mülâzım-ı sâni
Mehmed İbad Efendi Hacı Safa
Bingazi
Tertib: 328-A-2

2. Kolordu 12.Alay Nizamiye
Makineli Tüfenkten
Piyade Mülâzım-ı sâni
Mustafa Nuri Efendi bin Mehmed Tabaş
Bingazi
İlhak: 323
Nasbı: 1 Mart 332
Tertib: 328-A-2

125.Alay 2.Tabur 3.Bölük
Fizan.....den
Mülâzım-ı sâni Mehmed Akif bin
Mehmed / Trablusgarp
Tertib: 328-B-227

Redif-i Uşak Taburu 2.Bölükten
Mülâzım-ı sâni Kasım Efendi bin
İbrahim
Trablusgarp
İlhak: 325
Nasbı: 21 Mayıs 328
Ehliyet numarası: 675
Tertib: 328-B-300

Umum Açıktan
Piyade Mülâzım-ı sâni
Abdullah Efendi bin Bekir
Çanakkale
Tertib: 329-212

Nezaret-i Celîle Evrak Kalemi
Memuru Mülâzım-ı sâni
Mustafa Efendi bin Mehmed
Bingazi

8.Kolordu 23.Fırka 69.Alay 2.Tb. 3.Blk.
Mülâzım-ı evvel Mehmed Emin Efendi
bin Hasan Tahsin - Kasımpaşa
Tevellüd: 304 - İlhak: 321
Nasbı: 12 Nisan 328
Tertib: 324-212

2.Tabur Şnayder 2. Bölükten Müstafi
Mülâzım-ı sâni Nihad Efendi
Bin Hacı Ali
Bingazi
İlhak: 14 Ağustos 326
Nasb: 328
Tertib: 328-A-67

Merkez İnzibat Bölüğünden
Mülâzım-ı evvel
Nedim Efendi bin Ali
Dersâdet
İlhak: 319 (Alaydan)
Nasbı: 328
Tertib: 323-567

Müteakid Jandarma Mülâzım-ı evvel
Mehmed Nuri Efendi bin Şeref
Trablusgarp
Tevellüd: 1290

Jandarma Mülâzım-ı evvel
Abdülkadir Efendi bin Ali
Mısır
Tevellüd: 305
İlhak: Teşrîn-i evvel 321
Nasbı: Temmuz 332

Tabib Yüzbaşı
Abdüselam Efendi bin Mustafa
Trablusgarp

18.Alay 2.Tabur 5.Bölükten
Mülâzım-ı sâni
Abdülkadir Efendi bin Ahmed
Haleb
Tevellüd: 300
Nasbı: 1 Ağustos 321
Tertib: 328-B-273

Mükellef Eczacı
Mustafa Mahir Efendi bin İsmail
Kırşehir
Tevellüd: 1298
İlhak: 313

Mükellef Tabip Yüzbaşı
Reşid Efendi bin Ahmed
Beyrut

32.Fırka 124.Alaydan 1.Taburdan 6.Kolordu Açıkta
Mütekaid Mütekaid Yüzbaşı
Raşid Efendi Mehmed Haşim Efendi bin Milad eş-Şehri
Trablusgarp
Tevellüd: 1294
İlhak: 303
Nasbı: 18 Ağustos 326

Atik Piyade 57.Alay 1.Tabur 16.Kolordu 25.Alaydan.....
3.Bölükten Yüzbaşı 20.Alay 2.Taburdan
Mehmed Zeki Efendi bin Mustafa Mülâzım-ı evvel
Tevellüd: 1297 Abdurrahman Efendi bin Salim
İlhak: 1 Mart 315 Yemen
Nasbı: 27 Kânûn-ı evvel 327 Tevellüd: 1298
Tertib: 312-410

2.Orduda Misafir Katib Muavini 38.Süvari Alayı 4.bölükten
Süleyman Zühdü Efendi bin Ahmed Mülâzım-ı sâni Osman Efendi
Edirne bin Aziz / Sivas
Tevellüd: 301 Tevellüd. 1299
İlhak: 322 "Alaya" İlhak: 321 "Alaydan"
Nasbı: 327 Nasbı: 330

126.Piyade Alayı 1.Tabur 1.Bölükten
Mülâzım-ı sâni Salih Efendi bin Halife Zentani
Bingazi
Nasbı: 18 Ağustos 326
Tertib: 311-557

EK-7*

Afrika Grupları Kumandanlığında Çalışanlar

1. Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa: Fahri olarak rütbesi paşalığa yükseltilmiştir. Esas rütbesi Piyade - Makineli Tüfek binbaşısıdır. Enver Paşa'nın kardeşidir. 1917 yılında denizaltı gemisiyle İstanbul'a dönmüş ve Kafkasya'da İslam Orduları Kumandanı olmuştur. Haliç'teki fabrikasında çıkan yangında ölmüştür.

2. Afrika Grupları Komutanı, Ferik Şehzade Osman Fuad Efendi: (Fahri olarak rütbesi ferikliğe yükseltilmiştir. Esas rütbesi binbaşısıdır.) Şehzade Salahaddin Efendi'nin oğlu ve Sultan Murad'ın torunudur. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ilanından sonra 26 Mart 1919'da önce Tunus'a, sonra da İtalya'da enterne edilmiştir. Eylül 1919'da memlekete dönmüştür.

3. Kurmay Başkanı Yarbay Abdurrahman Nafiz Bey: (Orgeneral Abdurrahman Nafiz GÜRMAN) 1918'de kurmay başkanı olarak denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ilanından sonra 26 Mart 1919'da önce Tunus'a, sonra da İtalya'da enterne edilmiştir. Eylül 1919'da memlekete dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

4. Kurmay Başkanı Vekili Kurmay Yüzbaşı Neşet Bey: (Süvari Kurmay Albay Neşet Bora-Çopur Neşet). Nuri Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra Kurmay Başkanı vekili olmuştur. 1917 yılında denizaltı gemisiyle İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da sonradan Felah Grubu adını alan gizli teşkilatı kurmuş ve 1920'de İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

5. Telsiz Telgraf Teğmeni İhsan Efendi: 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gitmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ilanından sonra 26 Mart 1919'da önce Tunus'a, sonra da İtalya'da enterne edilmiştir. Eylül 1919'da memlekete dönmüştür. İstanbul'da sonradan Felah Grubu adını alan gizli

* İhsan AKSOLEY, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, İstanbul, 2009, s. 104-110. İhsan AKSOLEY, Ocak 1917'de Trablusgarp'a gitmiştir. Trablusgarp hatıralarının yer aldığı eserde Afrika Grupları Kumandanlığında birlikte görev yaptığı 46 arkadaşından bilgiler yer almaktadır.

teşkilatı kurmuş ve 1921 Anadolu'ya geçmiştir. Berlin'de Teknik Üniversitede mühendislik tahsili ve doktora yapmış, asistanlık etmiş, sonra da askerî talebe müfettişi olmuştur.

6. Piyade Teğmeni Hâlid Efendi*: (Üsteğmen İsmail Hâlid Uras-Beşiktaş) Kumandanlık karagahında çalışmış ve 1917'de denizaltı gemisiyle İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

7. Piyade Üsteğmeni Muharrem Veli Efendi: (Manastırlı Muharrem Veli Dağlı) Önce Garp cephesinde, sonra kumandanlık karargâhında çalışmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. İstanbul'a döndükten sonra İstiklal Harbi'ne katılmış, uzun müddet Millî Emniyette çalışmıştır.

8. Topçu Teğmeni Hayreddin Efendi: Kumandanlık karargâhında çalışmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. İstanbul'a döndükten sonra İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

9. Piyade Teğmeni Ekrem Remzi Efendi: Kumandanlık Muhafız Bölük Kumandanlığını yapmıştır. Kumandanlık Muhafız Bölük Kumandanlığını yapmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. İstanbul'a döndükten sonra Anadolu'ya geçmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde şehit olmuştur.

10. Levazım Yüzbaşı Vasfi Efendi: Kumandanlık İkmal Şubesi Müdürlüğünü yapmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. İstanbul'a döndükten sonra Felah Grubunda çalışmıştır.

11. Süvari Yüzbaşı Yaver Şerafeddin Efendi: Şehzade Osman Fuad Efendi'nin yaveri idi. Mondros Mütarekesi'nden sonra 26 Mart'ta Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra İstiklal Harbi'ne katılmıştır ve İzmir'e ilk giren subaydır.

12. Kurmay Yüzbaşı Mehmed Rifat Efendi: Önce Garp Cephesi Kurmay Başkanlığını yapmış, sonra Şehzade Osman Fuad Efendi'nin yaveri

* “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI ncı Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918” adlı eserde Binbaşı Hâlid Uras diye geçmektedir. Bkz. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s.706.

olmuştur. Mondros Mütarekesi'nden sonra 26 Mart'ta Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne olmuştur. Eylül 1919'da İstanbul'a dönmüş ve İstiklal Harbine katılmıştır.

13. Piyade Üsteğmeni Salim Efendi: (Albay Salim Değer) Şark cephesinde Mısır'a karşı yapılan taarruza iştirak etmiştir. Milas civarındaki bir koydan bindiği bir denizaltı gemisi ile Sollum'a gelmiş olan Salim Efendi, sonra Garp Cephesi'ne bağlı Tacura Cephe Kumandanlığını yapmıştır. Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a döndükten sonra İstiklal Harbine katılmıştır. Sakarya Muharebesi'nde kolundan yaralanmıştır.

14. Yedek Teğmen Vahideddin Efendi: Kumandanlık İtalyanca tercümanı idi. Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a döndükten sonra İstiklal Harbine katılmıştır.

15. Piyade Yüzbaşı Haydar Efendi: Abdülkadir Paşa'nın yaveri idi. Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş, sonra İstanbul'a dönmüştür.

16. Hesap Memuru Mustafa Zihni Efendi: Kumandanlık ikmal şubesinde çalışmıştır. Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş, sonra İstanbul' a dönmüştür.

17. Kâtip Nuri Efendi: Komutanlık ikmal şubesinde çalışmıştır. Giritlidir. Trablusgarp'ta kalmıştır.

18. Yüzbaşı Bilal Efendi: Kumandanlık karargâh kumandanıydı. Kuzey Afrikalıdır. Trablusgarp'ta kalmıştır.

19. Doktor Binbaşı Muhiddin Hayri Bey: 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra 26 Mart'ta Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne edilmiştir. Eylül 1919'da İstanbul'a dönmüştür.

20. Doktor Binbaşı Osman Bey: 1911 Osmanlı-İtalyan Harbine katılmış, sonra Kuzey Afrika'da gönüllü olarak kalmıştır. 1918'de hastalanarak ölmüştür.

21. Doktor Yüzbaşı Beşir Fuad Efendi: Suriye'lidir. 1911 Osmanlı- İtalyan Harbine katılmıştır. Sonra gönüllü olarak - zannediyorum - Kuzey Afrika'da kalmıştır. Akıbeti bilinmemektedir.

22. Abdülkadir Paşa: Fahrî olarak paşalığa yükseltilmiştir. Rütbesi istihkâm yarbayıdır. Kuzey Afrikalıdır. Şehzade Osman Fuad Efendi, kumandanlık görevini kendisine devretmiştir. Anlaşarak İtalyanlara teslim olmuştur. Daha sonra intihar etmiştir.

23. İshak Paşa: Rütbesi Fahrî olarak paşalığa yükseltilmiştir. Aslında süvari binbaşısıdır. Trablusgarp Cephesi Kumandanı idi. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.

24. Piyade Binbaşısı Galib Bey: (Önce nerede çalıştığı bilinmediği, son zamanlarda Terhune'de kumandan olduğu eserde hatırat sahibi tarafından belirtilmektedir.) Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

25. Piyade Binbaşısı Emin Bey: (Önce nerede çalıştığı bilinmediği, son zamanlarda Garp Cephesinde olduğu eserde hatırat sahibi tarafından belirtilmektedir.) Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbine katılmıştır.

26. Binbaşısı Sakıp Bey: Fizan bölgesi kumandanıydı. Mondros Mütarekesinden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.

27. Binbaşısı Sadık Bey: Bingazi bölgesinde önce Seyyit Ahmat es - Senûsî'nin, sonra da Seyyit İdris es-Senûsî'nin yanında bulunmuştur. Mısra'ta'ya gelirken şehit edilmiştir.

28. Piyade Teğmeni Ömer Efendi: Tunusludur. Garp Cephesi'ne bağlı Nalut bölgesi kumandanıydı. Hastalanarak ölmüştür.

29. Piyade Yedek Teğmeni İlhami Efendi: Garp Cephesinde görevliydi. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

30. Topçu Yüzbaşısı Seyyit Hasan Efendi: Homs Cephesi kumandanıydı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

- 31. Eczacı Yüzbaşı Kâmil Efendi:** 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.
- 32. Piyade Üsteğmen Ahmed Hamdi Efendi:** 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.
- 33. Kâşif Efendi:** Fişek İmalathanesi Müdürüydü. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.
- 34. Ahmet Efendi:** Silah Tamirhanesi Müdürüydü. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.
- 35. Kamacı İbrahim Efendi:** Garp Cephesinde çalışmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüş ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır.
- 36. Kamacı Hâlis Efendi:** 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiş, silah tamirhanesinde çalışmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.
- 37. Ömer veya Süleyman Efendi:** Urfelle'de Barut İmalâthanesi Müdürüydü. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.
- 38. Telsiz Başçavuşu Mahmut Nedim Efendi:** 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Urfelle Telsiz İstasyonunda çalışmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.
- 39. Telsiz Çavuşu Sıtkı Efendi:** Giritlidir. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesinden sonra gönüllü olarak Trablusgarp'ta kalmıştır.
- 40. Motorcu Çavuş Şevki Efendi:** Uluborlu'ludur. Urfelle Telsiz İstasyonunda çalışmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

- 41. Piyade Veli Çavuş:** Ankara'lıdır. Karargâh Makineli Tüfek Takım Kumandanıydı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.
- 42. Çavuş Bayram Efendi:** Fizan'a gönderilecek kafilenin kumandanıydı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve İstanbul'a dönmüştür.
- 43. Topçu Çavuşu İbrahim Efendi:** Bingazi Cephesinde Sollum Muharebesi'ne katılmıştır. Tedavi edilmek üzere denizaltı gemisiyle Avusturya'ya gönderilmiştir.
- 44. Süvari Çavuşu Hüseyin Efendi:** Şehzade Osman Fuad Efendi'nin emir çavuşuydu. Denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra 26 Mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra İtalya'da enterne edilmiş, Eylül 1919'da İstanbul'a dönmüştür.
- 45. Osman Fuad Efendi'nin Aşçı Eri:** Denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra 26 Mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra İtalya'da enterne edilmiş, Eylül 1919'da İstanbul'a dönmüştür.
- 46. Alman Stetter:** Osman Fuat Efendi'nin özel hizmetlerini yapardı. Denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra 26 Mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra İtalya'da enterne edilmiş, Eylül 1919'da İstanbul'a dönmüştür.

EK-8*

Le Pays

12 Haziran 1917 No :12

(La verite sur la situation en Turquie)

Türkiye'deki Durumun Gerçek Yüzü

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki sefiri M. J. Abrams Elkus'un Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki beyanatı üzerine bir çok meslekdaşımız, politik ve ekonomik durumunun içler acısı olduğunu yazdılar. Biz Türkiye'deki gerçek durum hakkında defalarca bilgiler verdik. Bu bilgiler bize gayet güvenilir kaynaklar tarafından sağlanmıştır. Bunlar diplomatik kaynaklardan elde edilmemiştir. Bu bizim açımızdan diğer bilgilere bir üstünlük sağlamaktadır. Unutmamalıdır ki diplomatik gerçekler, çıplak gerçekten farklı olarak, hiçbir zaman düzgün şekilde bildirilmezler.

Bazıları tarafından efsane olarak vasıflandırılan Türklerin barbarlıkları hakkında, Sayın Sefir Abraham Elkus'a -ki bir Yahudidir- yüz binlerce Ermeninin kadın ve çocukları ile katledilmelerinden sonra Filistin'deki Yahudi halkın, Mezopotamya çöllerinde yok edilmekte olduklarını hatırlatmak isteriz. Diğer taraftan bu gazetecilerin, Türkiye'nin Fransa'ya karşı beslediği iyi niyetinden kaçabilen mühendis, misyoner, tüccar gibi vatandaşlarımızla mülakât yapmalarını dileriz. Bu vatandaşlarımız, Konya'dan Haleb'e kadar yaşanan sefaleti anlatabilirler. Onlar hatırlatacaklardır ki son asır içinde İngiliz ve Fransız dostluğu tarafından bir çok kereler kurtarılan Türkiye bugün Fransa'ya Gelibolu'da on binlerce Fransızın, binlerce Fransız denizcisinin hayatına mal olmuş ve Çanakkale'den Selanik'e kadar milyarlarca Fransız parasına mal olmuştur.

* Paris'te yayımlanan "Le Pays" Gazetesinin 12 Haziran 1917 tarihli sayısında yer alan "Türkiye'deki Durumun Gerçek Yüzü" başlıklı makalenin (Fransızca) tercümesi. Bkz. **BAO**, HR-SYS, D: 2436, G: 34. Bu makale, 13 Haziran 1917 tarihinde "La Tribune de Genevie" gazetesinde yayımlanan "Şeyh Senûsî Tarafdarını" başlıklı makaleyle birlikte Cenevre Şahbenderliğine memur Selanik Baş şehbenderi Kâmil Bey tarafından 14 Haziran 1917'de Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazının Ek'inde yer almaktadır.

Ekonomik ve sağlık Şartlarına gelince her türlü ciddi bilgi kaynaklarının Şu hakikatleri reddebileceklerine inanmıyoruz: İstanbul'da -her imkânın tanındığı Őehir olarak- mevcut doktorların yüzde altmışı tifüsten ölmüştür. Halk açlık içindedir ve bunun neticesi her gün iki yüz kişi açlık ve susuzluktan ölmektedir.

Buyrun, 1917 Nisan başında İstanbul'daki bazı gıda maddelerinin fiyatları: Tereyağ ve zeytinyağının kilosu 20 frank, et 12 frank, balık 7 frank, Şeker 35 frank. Altı kişiden meydana gelen bir orta hâlli aile günde 55 kuruŐu (12 frank) sadece ekmek için harcamaktadır ki, bu da kişi başına 2 frank eder. Bu arada belirtmemiz gerekir ki bir gündelikçinin günlük kazancı 2 frank olup, en iyi işçi 5 veya 6 frank kazanmaktadır. Bir çok gıda maddesinin vesikaya bağlanmış olduğu gerçektir, ancak bize bildirilen yerli halka 160 kuruŐa (35 frank) satılan Şeker Almanlara 16 kuruŐa verilmektedir. İstanbul'da sabun ve yağ sıkıntısı çekilmektedir. Oysa Türkiye'nin fevkalâde kalitede zeytinyağı ürettiği bilinmektedir; buna rağmen düşmanlarımız (Almanlari kastediyor olmalı) her türlü yağlı maddelere el koyup, bunları Almanya'ya göndermektedirler.

Geçenlerde Boğaz kenarında kutlanan bir evlilik merasiminde hediye paketindeki en mutena malzeme dört kilo Şeker olmuştur. Ayakkabı ve elbise eksikliği hissedilmekte olup, kötü kalite bir çift ayakkabı 200 franga satılmaktadır. İstanbul'da Meyer (İstiklal Caddesinde ki meşhur Mayer olmalı) adı ile anılan bir mağaza olup, bu mağazada en adi kaliteli bir kostüm 20 lira veya 460 franktır. Bu durumda artık bize gelip te Türkiye'deki durumun ürkütücü olmadığını, Türklerin hâla Fransızca konuşacak derecede Fransızları sevdiklerini söylememek gerekir. Çünkü Türkler hâla bizim güzel dilimizi konuşuyorlarsa bu Talat'ların, Cemal'lerin ve Őürekalarının barbarların dilini bilmemelerindedir.

Türkiye'deki gerçek durum budur ve Türklerin bizim hakkımızdaki gerçek düşünceleri de böyledir. Paris basın mensuplarının sorularını inatçı bir suskunluk ve tebessümle karşılayan Birleşik Devletler sefirini anlıyoruz. Onları o kadar iyi anlıyoruz ki artık kontrolleri altında tutamadıkları bir

imparator adına uygun barış şartları ileri sürebileceklerini düşündükleri Genç Türkleri bu noktaya getirebilmek için diplomatların zaman kaybettiklerini biliyoruz.

Diğer taraftan her yönden İsviçre'yi kat eden Türk diplomasisinin inceliklerini artık araştırmamalıyız. Biliyoruz ki gelecekte Türklerin cilasını kaldırıncı altından Almanlar çıkacaktır.

EK-9*

Almanya ve Kuzey Afrika

Almanya, Müslüman Afrika'nın ayaklanması ile Fransa'ya en büyük sıkıntının verileceğini düşünmüş ve bunun zafiyet getireceğini hesap etmemişti. Bu sebepten daha savaş çıkmadan bunu ince ince düşünmüş ve planlamıştı. Konsolos, bilgin, otelci ve turistlerin her biri bu kamu efkârını hazırlamak ve ileride çıkacak yangının ocaklarını sağlamlaştırmakla ilgili planın aletleri olmuşlardır.

Uzun yıllardan beri otelcilik sanayii Almanların elinde olmuş; hatta büyük bir Alman otelinin içinde telsiz telgraf cihazı bile bulunmuştur. Değişik ilmi heyetler ülkeyi dolaşmakta ve araştırma adı altında mahalli kişilerin fikirleri öğrenilmekteydi. Özellikle Aures bölgesine gitmekteydiler Ren aşırı basınının bağımsızlık peşinde koşacağını tahmin ettiği Berberi ayaklanmasını beklemişlerdi. İlâveten birçok defalar genç Almanların Müslüman olup meşhur tekkelerden birine dâhil olup bornozlarını başlarına geçirerek tehlikeli fikirlerini yayabilmelerine rastlanılmıştır. Seyyar satıcılara gelince, çoğalmışlar ve Araplarla iş yapmayı tercih eder olmuşlardır. Çölde ki vahalarda size kahveyi ince altın kenarlı, parlak renkli çiçekli üzerinde «Alman malıdır» yazılı çirkin fincanlarda ikram ederlerdi. En nihayet Alman turistler, Cezayir'e gelen turistlerin yüzde altmışını teşkil ediyordu.

Bütün bu ahali gayet hesaplı bir propagandayı yürütüyordu ki, bunun izlerini mahalli halkın anlattıklarında ve yabancılar polisinin dosyalarında bulabilirsiniz. Bu propangandayı şu şekilde özetleyebilirsiniz. Almanya'nın yükselişi ve Fransa'nın çöküşü... Bu son konuda Almanlar, kaynaklarını genç karıştırıcı Bach-Hamba'nin (Baş Hambe) yazdıklarında buluyorlardı ki, o Osmanlı memuru olarak Cezayir, Tunus ve Fas'taki Fransız idaresini acımasızca tenkit ediyordu. II. Wilhelm'in gürültülü politikasına hizmet ederek onun Tanca'ya çıkışı ve Kudüs'e ziyareti üzerinde duruluyordu.

* Cenevre'de yayımlanan "La Tribune de Genevieve" Gazetesinin 27 Kasım 1917 tarihli sayısında yer alan "Almanya ve Kuzey Afrika" başlıklı makale. Bkz. BAO, HR-SYS, D: 2443, G: 24.

İmparatorlarını sadece Kuzey Afrika'dan işgalcileri atacak olan bir İslam dostu olarak değil, ileride Müslüman olacak biri gibi takdim ediyorlardı. Bu fikirlere dayatılan efsane «Almanların Sultanı» Berlin'de Muhammet'in gümüş kutuda bir mektubunu saklıyordu.

Ama II. Wilhelm gelmedi. Yerli halk kolayca tesir altında kalsa bile vaatlerle yaşamayacak kadar da akıllıdır. Kayser'in vaatleri gerçekleşecek diye beklenirken Fransızların Fas istilalarının devam ettiğini, İtalyanların Tripoli'ye asker çıkardıklarını, Avusturya'nın Türkiye'den Bosna Hersek'i kopardıklarını ve bütün bunların kendini Müslümanların dostu olarak tanımlayan Alman İmparatorunun müdahâlesi olmaksızın gerçekleştiğini gördüler. Anladılar ki Alman İmparatoru, İslami düşünmeden evvel kendi menfaatlerini düşünüyor ve onları esaretten kurtarmak yerine yeni bir esaret getiriyordu.

Bu çok iyi ve ince düşünülmüş propaganda kendi tuzağına düştü. Almanlar 1909 dan sonra yarattıkları alevlerin söndüğünü göremediler. Goeben ve Breslau'nun obüsleri Bone ve Philippeville'e düştüğünde, bunlar Araplara ihtilal sinyali vereceklerine kaçıp saklanmayı tercih ettiler. Ama buna rağmen Müslüman kitleyi karıştırmaktan vazgeçmediler. Belirtmek zorunda olduğumuz bir sömürgeci Boloizm tatbik ederek birçok gereksiz gösterilere sebebiyet verdiler. Yerlilere doğrudan tesir edemeyince Senûsîlerden ve isyankar Faslılardan faydalanmaya kalktılar. Bir tarafta Libya diğer tarafta da İspanyol Fas'ı hareket üssü olarak görüldü; başarısızlığı takip eden de kötümserlerin entrikaları ve oyun bozuculuğun ocakları olarak kaldı.

Fas'ta 1915 te ülkenin emniyetine karşı hazırlanan bir komplo keşfedildi. General Lyautel müsebbibleri tevkif ettirdi ve iki tanınmış Alman tüccar Fieke ve Grander kurşuna dizildi, diğerleri de değişik mahkûmiyetlere mahkûm edildiler. Bu enerjik davranış kurtarıcı olmakla beraber, İspanyolların da göz yumması yüzünden İspanyol bölgesinde ki Alman faaliyetlerine mani olamadı. Almanlar tarafından yardım gören ve bolca mükâfatlandırılan iki yerli şef, Raissouli ve Abdel-Malek, silah ve mühimmatla da beslenerek gerillalar kurdular ve alışılmamış bir şey olarak bu gerillaları maaşa bağladılar.

Sous'tan Moulanya'ya kadar yüzlerce kilometre boyunca Fransız askerleri sert savaşlar vererek teker teker Almanlar tarafından satın alınarak isyan eden aşiretleri yola getirdiler. Bunların elde ettikleri başarılar çok zayıf kaldı. Rabat'taki fuar Fransa'nın Fas'ta ki başarısını mükemmel şekilde gösterdi.

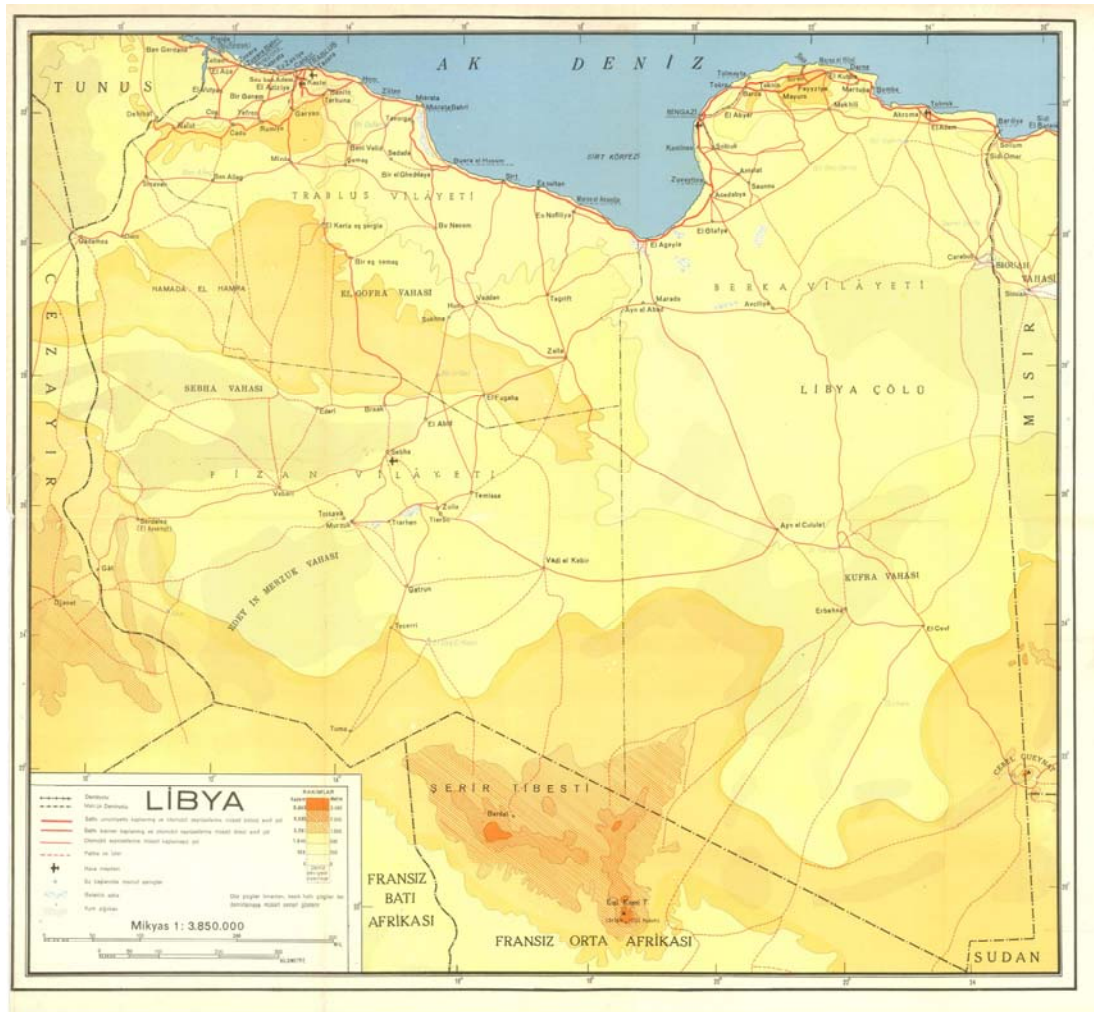
Libya'da Almanların bir çok avantajları vardı. Senûsîler çok değerli yardımcılardı. Bir kaç ay içinde tüm ülkeyi işgal edip İtalyanlardan önemli ganimetler elde ettiler. Başlı başına enteresan ve dikkat çekici bir kişiliği olan Büyük Senûsî milletine Avrupalı ve askerî bir organizasyon vermeyi başardı. Türk ve Almanlar aynı zamanda Kaid ve Marabout olan aynı zamanda ilahi bir desteğe de sahip kabul edilen yani hem politik hem de dinî kisvesi bulunup Tunus'a, Fransız Sahrasına kadar prestiji tanınan bu adamdan faydalanabileceklerini farkettiler. Onun da yardımı ile Fransa'ya bağlı Araplara devamlı ve ciddi bir propaganda yaparak bu huyu suyu belirsiz kişileri kolayca tesir altına aldılar. Bu şekilde bir gün Souf'taki Araplar, kendilerine Almanların Cezayir'e gelip Fransız vesayetinden kendilerini kurtaracağı söylenince vergi vermeyi reddettiler. Bu propagandanın tesiri ile Ourghemmas aşireti ki Tunus'un en güneyinde bulunur, Libya'ya getirilerek Senûsîlerle beraber Tunus'ta ki Fransız ileri karakollarına saldırtıldılar. Bu karışıklıklar 1915'te saldırganların tamamen bozguna uğratılıp isyanların bastırılması ile sona erdi ki, o tarihten sonra sükûnet her tarafı sardı.

Bu taraftan başarı alamayınca Almanlar Turk subayları ile desteklenen Senûsîleri Sahara'daki kalelerin üzerine yönelttiler. Başlangıçta bazı başarılar da kazanmadılar değil, bunun neticesinde Ajjeurs ve Air Tuaregleri kaçtılar ve Fransızlar merkezden kopmuş olan Djanet ve Polignac üslerini terk ettiler. Ama tüm avantajları bu kadar kaldı. Ama Tidikelt istikametine ilerlemek ve diğer taraftan da Fort Flattersi zaptetmek istediklerinde General Laperriere'in askerleri tarafından durduruldular. Sahara seddi direndi ve hiç bir zaman Cezayir tehdit edilmedi.

Afrika'daki Alman harekâtı, özellikle uzun zamandan beri hazırlanmış olduğundan tam bir başarısızlık oldu. Tekrar etmekten yorulmamamız gerekir ki, esas önemi bir yana, bu plan merkezî devletlerin ümitsizce gerçekleştirmek istedikleri başlıca planlarını teşkil etmekteydi. İtalya'da elde ettikleri zafer bir yerde geçicidir ama Afrikada ki mağlubiyetleri kalıcı olacaktır. Gerektiği kadar üzerinde durulmamıştır. Cezayir Genel Valisi M. Lutaud'nun politikası, General Lapiere'in direnci, Sahara ordularının kahramanca dayanmaları sayesinde, Kuzey Afrika sadece sükûnet içinde kalmamış ve ileride tekrar bahsedeceğimiz üzere anavatana askerî ve ekonomik katkıları kendiliğinden sağlamıştır.

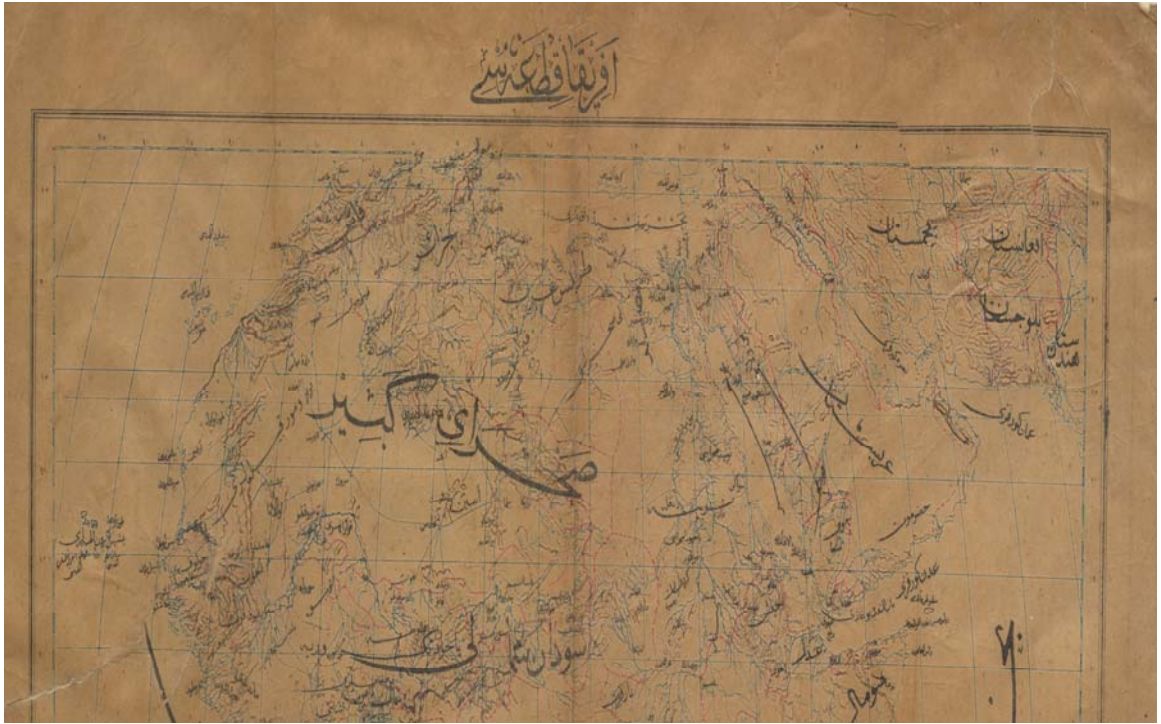
Rene PAYOT

EK-10

Libya

EK-11

Afrika Kıtası (ATASE Arşivi)

EK-12

Bahr-i Sefid (Ak Deniz) ve Nil Deltası (ATASE Arşivi)

A	164
D	184
F	1-121

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 لِقَاءِ قَوْمٍ لَدُنْكَ عِزٌّ كَرِيمٌ

شعبه

تومرو

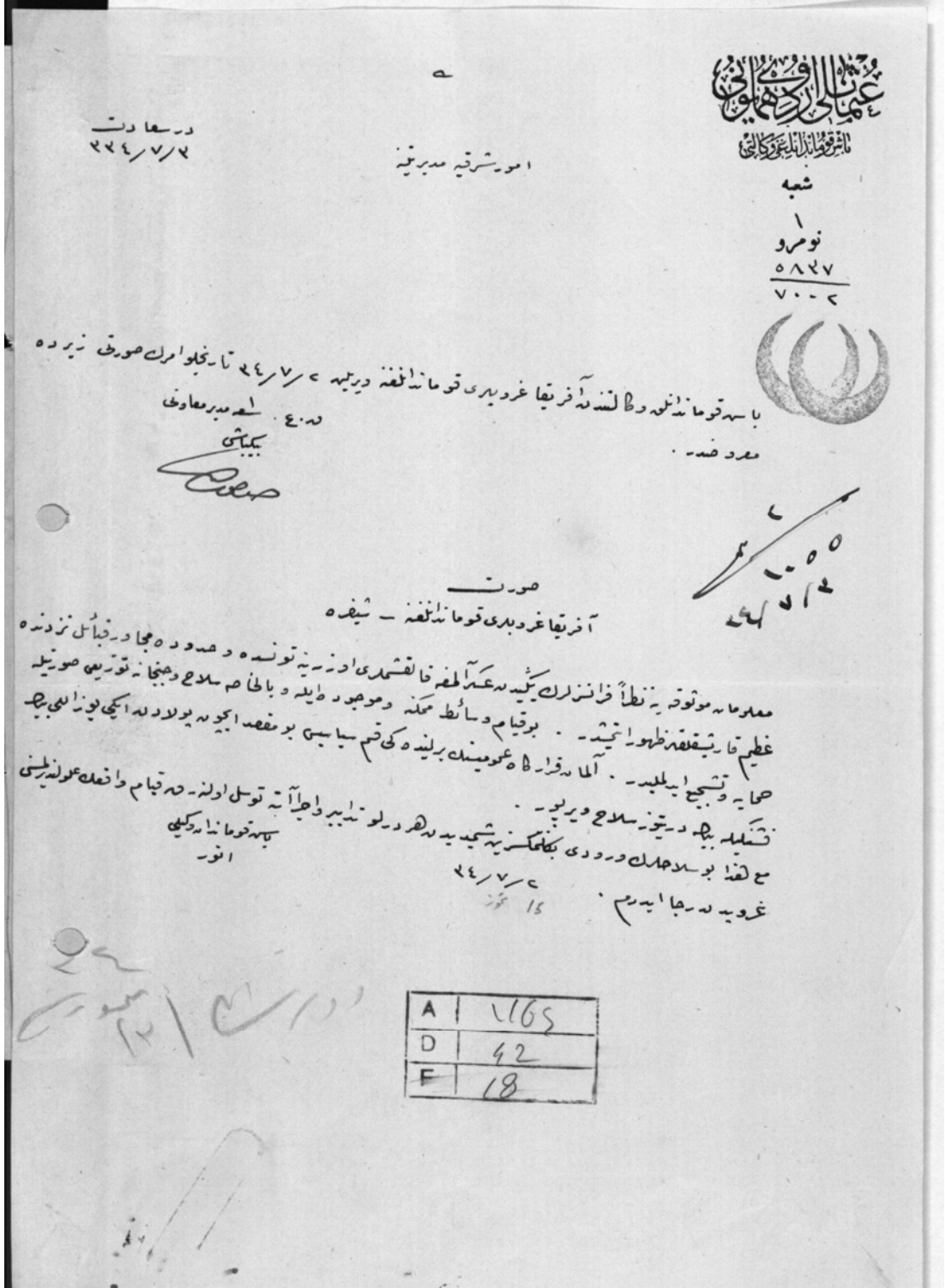
بسم الله الرحمن الرحيم

جنده ده شام افغجه آمانه ملی :

نامه غنچه سی ایلیامه - انگلیز ائدلی حقده نتم معلومات درجیو :-
 بو ائدلی / نوسیدک شمالی بنغازیه سنغلی بر حکومت تأسیس ایرک عیبری بوسوی
 حکومت واسال دناج اولره قیدی کدرنه بولقدینی نظارقه الحقه در . نوسید
 کزه بر مخیر بولوتی پی رورده ایتلمه در . و بو حص واصلت حکومت لرله مایه
 خفیس طرفه تسجیو ایلدی و ائدلی خفاقی در وجو دلائی اله ایلمه . بو ائدلی
 نوسیدک ایضا قدهانی بایمه ازولری دفع و قلیو ایتدی هنرمه لعاکی حکومه مجبور قیلور .
 و نوسیده اسیازمه دینر و عدله ائدلی حکومانی طرفه اماراتیمه هموضی ده دریمه
 ایلیور .
 بونصوری مرتضی فعله ابعال ایتدیمجه انخاز اییدجه تدری عکده و سیاسی کلمه
 نامه غنچه سی بو ائدلیک مراد خفیس منجهانده بونامه کوردرلو ایضاهاقی
 ورنکه جناب ایلیور .

نور علی شایسته
 کلیم که جناب
 نوری شایسته کوندرجه فائده کی اولور

* Trablusgarb-Bingazi Mıntıkları Ahvaline Dair Mücahit Raporlarına Bir Örnek. Bkz. ATASE, BDH, K:1849, D:103, F:1-121. "Cenevre'den Şamil imzasıyla Ajans-ı Milliye" başlığıyla gönderilen 23 Temmuz tarihli telgrafın, "Teşkilât-ı Mahsûsa'da Ali Baş Hambe ve Nuri Paşa'ya gönderilmesi faydeli olur" sözleri ve Süleyman imzasıyla Başkumandanlık Vekaletinden çıktığı görülmektedir. Nuri Paşa'nın Bingazi'ye varışı Şubat 1915 olduğuna göre bu telgrafda büyük ihtimalle 1915 yılında gönderilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ناشر: قلمی

شعبه

نومرو

۵۸۴۷
۷۰۰۰

در سعادت
۲۴/۷/۴۴

امور شرقیه مدیریت

باسمه توماندانه و کاندید آفریقا غردیدی توماندانه دیرینه ۲۴/۷/۴۴ تاریخ اول امرک صورتی زیرده
مرد ضد
یکبیتی
صحت

۵۵
۱۲

صورت
آفریقا غردیدی توماندانه - شیفته

معلوماته موقوفه نظراً فرانسوزک یکید نه عکس لطفه فاقشدری اوزرینه تونده و حدوده مجاوره قبائل نزدیکه
عظیم تاریخچه ظهوره تید - بوقیام واساطه مکنه و موجوده طیلده و باطنه صمد و هنجانه توزیه صورتیه
صحایه و تسبیح ایلمید - آله قرآنه عمومیته برلنده کی تم سیاسی بر مقصد ایچونه بولاده ایچی توزیه ایچی
تسلیمه بیله دیتوزه سلاح ویرپو -
مع لطفه بوسلجهک ورددی بکامکنه شیجه یید نه هر درلو ایچونه اجه آیه توسل اولنه - هر قیام و اذعه عولنه بیری
غویه نه رجایه رمج
۲۴/۷/۴۴
۱۵

A	۱۱۶۵
D	۴۲
F	۱۸

*Başkumandanlık Vekaletinden "Başkumandan Vekili Enver" imzasıyla Afrika Grupları Kumandanlığına verilen 2/7/34 tarihli emir. Bkz. ATASE, BDH, K: 1866, D: 166, F: 18.

۴۴ / ۴ / ۱۷

۴

امیر شرفیه مدیریت

شعبه
نومرد
۴۸۵۶۹

A	۱-۶۹
D	۶۱
F	۵-۱

ایتالیاستملکات نظارتک تبلیغات :

عجیله طرفینده جمع ایدیه ارباب قیام زواره جرتی تحت تهدید آلتند . طرابلس ولسی جنرال
آمریکو جنرال غازی ادرایه کوندیسه مذکور جنرال اویسانده به نصیب طرفینده حرکتی عجیله
اؤزینده تقصیر ایتسه و دروایه واحسنده بلغن جوارینده ارباب قیام هجوم ایتند !

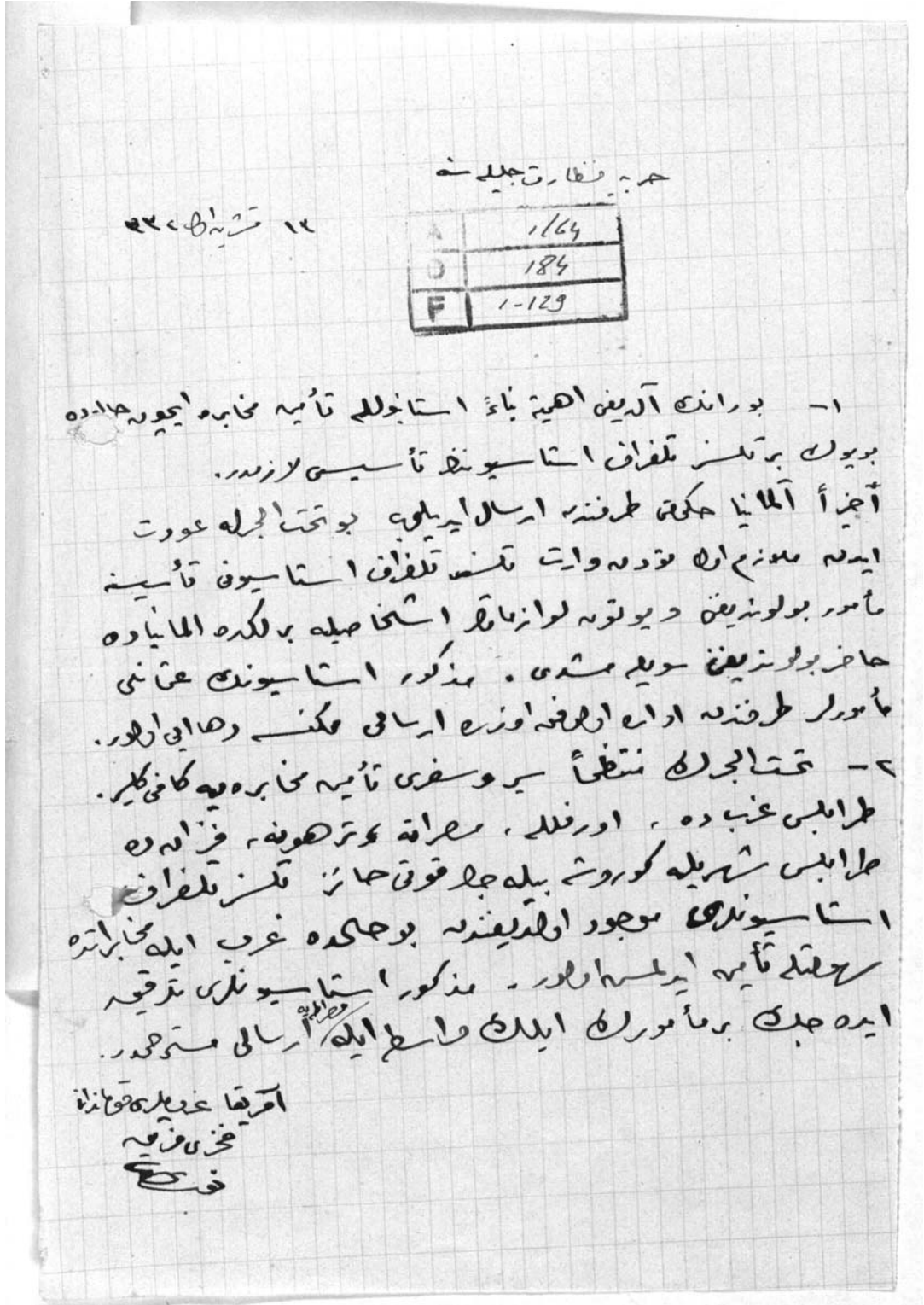
عاصیله غیر منظم حورنده فراتیمرد . ایتالیا قطعاتی عجیله واحسن طرادنده صکره
زواره یه عودت ایتمرد .

ایتالیاستملکات مافی شوق فرام ایتور : جنرال آمریکو بفتح کفنه مقدم طرابلس ده ایتالیا
قطعاتک مظفرین اعلا ایتیرمندی فقط ارباب قیام طرفینده اجرا ایدیه قضیه اؤزینده
جنرال غازی کوندیکه لزوم کومسه در . اسبوجنرال زواره جوارینده اجری قضیه ایدیه
نورک - عرب قطعاتنه فارسو تجربه طالع ایتیک ایتیه مسایسه بر فاج ایلری موقع معادله سنده
صکره کور وکی شدت معاونت اؤزینده رجعت ایتیمک مجبور اولند .

ایتالیایرک هج بر سیرالاکری وضایعات ذکر ایتیلری بوکا دلالت اید . له حالده
بو عجیله تماماً ترک - عرب قوق آتده محفوظ قلسه وایتالیانرایسه یا لئز هل طرفینده مجبور
بر حالده بونقده در لر .

۷

* Başkumandanlık tarafından Umûr-i Şarkıyye Müdiriyyetine 17 Nisan 1917 tarihinde gönderilen gönderilen bir rapor. Rapor, İtalyan Müstemlekât Nezaretinin tebligatını içermektedir. Bkz. ATASE, K: 1843, D: 70, F: 5-1.

*Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa'nın 26 Ekim 1916'da Cidabiye'den İstanbul'a Harbiye Nezaretine gönderdiği telsiz-telgraf istasyonu konusundaki bilgi ve taleplerini içeren yazısı. Bkz. ATASE, 1849, D: 103, F: 1-129.

ÖZET

F.Rezzan ÜNALP, “1914 - 1918 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri”, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti varlığını koruma kaygısıyla Almanlarla işbirliği içerisinde bulunurken, Almanlar “Cihâd-ı Ekber“ çağrısını kendi emperyal çıkarları için kullanmak istemiştir. İtalyanlara karşı mücadelelerini Trablusgarp Harbi sonrasında da sürdüren Senûsîler ise, bir taraftan Türklerin desteğini kabul ederek “İslam Birliği” hareketini desteklemişler, diğer taraftan da İngilizlerle olan ilişkilerini korumak istemişlerdir. Ancak Alman işbirliğiyle Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı gönüllü subaylar tarafından gerçekleştirilen operasyonlar, Şeyh Senûsî'yi İngilizlere karşı harekete geçirmeye mecbur kılmıştır.

Alman Genelkurmayı Avrupa cephelerindeki durumunu rahatlatmak adına özellikle Süveyş Kanalı'na bir sefer düzenlenmesini istediğinde, amacı İngiliz kuvvetlerini bu bölgede hapsetmek ve İngiliz sömürge kuvvetlerinin Avrupa cephelerine gönderilmesini önlemektir. Teşkilât-ı Mahsûsa, Nuri Paşa komutasındaki Afrika Grupları Kumandanlığı üzerinden Kuzey Afrika'daki faaliyetlerini Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar sürdürmüştür.

İki kanal seferindeki başarısızlık, 1916 yılı sonunda Seyyit Ahmet'in yeğeni Seyyit İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmaya varması, Nuri Paşa kuvvetlerinin Bingazi'den daha batıya, Mısırata'ya çekilmesine yol açmıştır. Yerel lider ve tarikatlerin kendi ararlarındaki çekişme bölgedeki Türk yetkililer arasında da görüş ayrılıklarına neden olmuş, Nuri Paşa'nın görevden alınması ve Şehzade Osman Fuat Bey'in Kuzey Afrika'ya gelmesini müteakip süreçte, arzu ettiği sonucu yakalayamayan Şerif Ahmet'de İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır.

Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı subay ve askerlerce -Kuzey Afrika kökenli Süleyman El Bârunî, Yusuf Şetvan gibi mebuslar dâhil- savaş sonuna kadar

süredürülen faaliyetlerin savaşıın genel seyrine etki eden en önemli sonucu, İtilaf devletlerinin yüz binden fazla askeri burada tutmasıyla Almanya'nın çıkarlarına hizmet etmiş olmasıdır.

“Cihat” ilanı Tunus, Cezayir ve Fas'ta sınırlı bir etki yaratmış olmakla birlikte, asıl etki Trablusgarp-Bingazi dâhil tüm bu bölgede emperyal güçlere karşı verilen mücadelede yerel kuvvetlerle yan yana savaşıan teşkilata bağılı subayların pek çoğunun, Kuzey Afrika'daki ülkelerde zamanla güç kazanacak bağımsızlık fikrinin yeşermesinde öncü bir rol oynaması olmuştur.

Anahtar Kelimeler

1. Osmanlı Devleti
2. Kuzey Afrika
3. Afrika Grupları Kumandanlığı
4. Cihâd-ı Ekber
5. Senûsîler
6. Seyyit Ahmet
7. Seyyit İdris
8. Teşkilât-ı Mahsûsa
9. Trablusgarp, Bingazi
10. Kanal
11. Nuri Paşa (KİLLİGİL)
12. Şehzade Osman Fuat

ABSTRACT

F.Rezzan ÜNALP, "The Activities of the Ottoman Empire at the Northern Africa between the years 1914 and 1918", Doctor's Degree, Ankara, 2009.

While the Ottomans were in cooperation with the Germans in fear of keeping their own existence during the WWI, the Germans manipulated the call of "Cihad-ı Ekber" to use it for the benefits of its own imperialist activities. The Senusiler, who were still resisting against the Italians even after Trablusgarp, were on one hand supporting the movement of the Islamic Union by accepting the Turkish aids, and on the other hand wanted to keep their relations with the British. But the operations conducted by the officers who were volunteered to Teşkilat-ı Mahsusa by German connections, made it necessary for Şeyh Senusi to act against the British.

When the German General Staff wanted to launch an operation to the Suez Canal to aid the European fronts, its purpose was to encircle the British forces and prevent them from sending their colony reinforcement to the European fronts. Teşkilât-ı Mahsûsa continued its work in North Africa via the Afrika Grup Kumandanlığı ruled by Nuri Paşa until the signing of the Truce of Mondros.

The failures in both canal operations and the agreements made between Seyyit İdris, the nephew of Seyit Ahmet, and the İtaliens and British, led Nuri Paşa's forces to move west from Bingazi to Mısırata. The conflicts between the local leaders and caused a contraversion between Turkish officials. During the demotion of Nuri Paşa and the advent of Prince Osman Fuad Bey to Northern Africa, Şerif Ahmet was forced to go to İstanbul as a result of not acquiring the results he desired.

The most important twist of fate made by the officers and soldiers of the Teşkilât-ı Mahsûsa, including members like the North African originated Baruni, and Yusuf Şetvan, until the end of the war was aiding Germany's

benefits by holding over a hundred thousand men of the Entente Nations here.

While the call of Jihad created a mild impact in Tunisia, Algeria and Morocco, on the other hand it made a greater effect at the regions of the Trablusgarp and Bingazi, where the officers of the organization (teşkilat) have been fighting side by side with the local men against the imperial forces. Later these officers would be the pioneers of reviving the idea of independence within the North African countries.

Key Words

1. Osmanlı State
2. Northern Africa
3. Afrika Grupları Kumandanlığı
4. Cihâd-ı Ekber
5. Senûsî's
6. Seyyit Ahmet
7. Seyyit İdris
8. Teşkilât-ı Mahsûsa
9. Trablusgarp, Bingazi
10. Canal
11. Nuri Paşa (KİLLİGİL)
12. Prince Osman Fuat